

TJS

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Derginin Sahibi / Owner:

İstanbul Topkapı Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı, Nihat KIRMIZI

Genel Koordinatör / General Coordinator:

İstanbul Topkapı Üniversitesi Rektörü, Emre ALKİN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief:

Zeynep Banu DALAMAN

Yazı İşleri Müdür Yardımcısı / Assoc. Editor:

Arzu TOĞUŞLU KIZBAZ

ISSN: 2822-3853

Yayın Aralığı / Publication Period: Yılda 2 sayı – 6 ayda bir

2022 © TJSS

Bu derginin tüm hakları TJSS adına İstanbul Topkapı Üniversitesi'ne aittir.
İzin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez,
çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayın Kurulu / Editorial Board

Zeynep Banu DALAMAN (Baş Editör / Editor-in-Chief)

Arzu TOĞUŞLU KIZBAZ

Barış BULUNMAZ

Emine Dilay GÜNEY

Ferma LEKESİZALIN

Alper ERTÜRK

Bahadır ELAL

Taymaz Rahkar FARSHİ

Yayın Sorumluları / Editorial Executives

Sanem SANCAR

Hakan ÇAKAN

Kapak Tasarım ve Dizgi / Design:

Fihrist Kitap

Matbaa / Printing House:

Meteksan Matbaacılık ve Teknik Sanayi Tic. A.Ş.

(Sertifika No: 46519)

İletişim / Contact:

tjss@ayvansaray.edu.tr

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapi Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapi Journal of Social Sciences

Yayın Danışma Kurulu / Editorial Advisory Board

Abhilasha SINGH, Emirlikler Amerikan Üniversitesi, BAE
Derya DEMİRDİZEN, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Diego OLIVA, University of Guadalajara, Meksika
Eduardo José Marcos CAMILO, Universidade da Beira Interior, Portekiz
Elira TURDUBAEVA, University of Central Asia, Kırgızistan
Emine YAVAŞGEL, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Emrah AYDEMİR, Fırat Üniversitesi, Türkiye
Fedwa JEBLİ, International University of Rabat, Fas
Figen BÜYÜKAKIN, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Gülten DURSUN, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
Hale BÜTÜN, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
İbrahim SİRKEÇİ, Galler Trinity Saint David Üniversitesi, İngiltere
Kenan ÖZKAN, Altınbaş Üniversitesi, Türkiye
Murat GÜREŞÇİ, Giresun Üniversitesi, Türkiye
Oğuz DEMİREL, Düzce Üniversitesi, Türkiye
Ömer ÇAHA, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Özgür Havel ÇINAR, Greenwich Üniversitesi, İngiltere
Philippe DROZ-VINCENT, SciencesPo Grenoble, Fransa
Özlem Zeynep ÜSKÜL ENGİN, Galatasaray Üniversitesi

Bu Sayıda Emeği Geçen Hakemler / Readers Who Have Contributed in this Edition

Ahmet GÖRGEN
Ahsen AYAN
Alper ERTÜRK
Arzu KIZBAZ
Cengiz AKSEKİ
Ceren AVCİL
Ceren BÖRÜBAN
Derya Biderci TUNÇ
Didem TUNA
Dilek ÇINAR
Elçin NOYAN
Emre ÇITAK
Gökhan AK
Kenan ÖZTÜRK
Mehmet Cem OĞULTÜRK
Metin HÜLAGÜ
Metin ZONTUL
Mine DEMİRTAŞ
Nur Emine KOÇ
S. Savaş BİÇER
Seda YILMAZ
Suat DÖNMEZ
Vahdettin ENGİN
Yaşar Bilgi SAYGI

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Alan Editörleri / Field Editors

Psikoloji / Psychology
Tülay BOZKURT
Nesrin DUMAN

Güzel Sanatlar / Fine Arts
Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Emine Dilay GÜNEY

*Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler /
Political Science and International Relations*
Suat DÖNMEZ
Gökhan AK

Havacılık / Aviation
Vahap ÖNEN

Sosyoloji / Sociology
Zeynep Banu DALAMAN
Ahmet GÖRGEN

İletişim Bilimleri / Communication Sciences
Arzu TOĞUŞLU KIZBAZ
Aziz Tamer GÜLER

Tarih / History
Celalettin YAVUZ
Enver Emre ÖCAL

Edebiyat-Dil / Language and Literature
Ferma LEKESİZALIN
Derya BİDERCİ
Elvan KAHRAMAN

Yeni Medya / New Media
Barış BULUNMAZ
Selime BÜYÜKGÖZE

*İşletme ve Yönetim Bilişim Sistemleri /
Business and Management Information Systems*
Alper ERTÜRK
Bora GÜNDÜZYELİ

Editör Asistanları / Asst. Editors:

Emir BOSTANCI
Esra KARADAĞ
Furkan TOZAN
Mert TÜRKMEN
Muhammet ÖZCAN
Sevdiye KEMİK
Merve Müge ŞENGÜL

içindekiler / contents

9

1927 ve 1935 Nüfus Sayımlarında Azınlıklar
Enver Emre ÖCAL

31

Dicle Nehri Su Yönetiminde Yeni Bir Aktör ve Siyasi Kriz Potansiyeli
Emin SALİHİ
İtri ATAY

49

Siyaset - Demokrasi - Protesto Sarmalında Latin Amerika'da Toplumsal Hareketler ve Devlet İlişkisi
Gökhan AK

67

Çikolata Tüketim Tercihleri Üzerine Bir Alan Araştırması
Esna İÇÖZ
Esra MANKAN

79

İş Dünyasına Dijital Ekosisteme Uyumlu, Dijital İletişimde Yetkin İnsan Kaynağının Kazandırılması; Kişili Vaka Analizi
Tuncay TAŞKIN
Nurten DÖNMEZ

105

Model Proposal for Testing Websites in Multiple Browsers: Case of Selenium Test Tool
Cem Ufuk BAYTAR

121

Kurumsal Yönetimin Kar Yönetimi Üzerindeki Etkisi: Literatür Değerlendirmesi
Talha GEZGİN
Uğur HANAY
Sevil IŞIK ÖZDER

143

Adnan Özyalçın'ın "Yük" ve "Asfalt" Hikâyelerinde Grotesk / Gotik Masal Ögeleri / Motifleri
Derya KILIÇKAYA

169

"Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor": Romanın Ekonomi Polisiği
Ferma LEKESİZALIN

187

Book Review
Let's Change Lanes: The Lessons of Coronavirus - Edgar Morin
Berna Aksoy ÖZCAN

Sosyal bilimler alanında özgün çalışmaların yayımlandığı bir dergi olan Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi / Topkapı Journal of Social Science (TJSS) ikinci sayısı ile karşınızdayız. 2022 yılında yayın hayatına başlayan ve hızla ikinci sayısını hazırladığımız dergimizin sizlerle buluşturmanın gururunu yaşıyoruz. Büyük bir özen, özveri ve dikkatle hazırladığımız bu sayımızda birbirinden değerli on makale yer almaktadır.

Dergimiz, ULAKBİM başta olmak üzere ulusal ve uluslararası alan indeksleri tarafından taranan yüksek kalitede makalelerin yayımlandığı bir dergi olma vizyonu ile süreçlerini geliştirme, okunurluğunu ve atıf sayısını artırma, uluslararası kabul gören diğer indekslerde taranır bir dergi seviyesine çıkama yönünde doğru stratejilerle yoğun bir şekilde çalışmalarına devam etmektedir. Yılda iki defa yayınlanan dergimizin 2022 Eylül sayısının yayınlanmasında ve derginin sürdürülebilirliğin sağlanmasında katkısı olan başta Yayın Kurulu Üyelerimiz olmak üzere, tüm hakemlerimize, yazarlarımıza ve bizleri takip eden, görüş ve önerilerini sunan tüm meslektaşlarımıza teşekkür ediyor ve tüm ilgililerin ortaya koyduğumuz hedeflerimizi gerçekleştirmemizde değerli destekleriyle yanımızda olacağına inanıyoruz. Dergimizin yeni sayılarında görüşmek dileğiyle.

Dr. Zeynep Banu Dalaman

FROM THE EDITOR

We are here with the second issue of Topkapı Journal of Social Sciences / Topkapı Journal of Social Science (TJSS), a journal that publishes unique studies in the field of social sciences. We are proud to introduce you to our journal, which started its publication life in 2022 and have quickly worked on the second issue. There are ten valuable articles in this issue, which we have prepared with great care and devotion.

Our journal continues to work intensively with the right strategies to improve its processes, increase its readability and the number of citations, and reach the level of a journal that can be browsed in other internationally accepted indexes, with the vision of being a journal where high quality articles are published, which are browsed by national and international indexes, especially ULAKBİM. We would like to thank our Editorial Board Members, all of our readers, authors and our colleagues who follow us, offer their opinions and suggestions, and for their contribution to the publication of the September 2022 issue of our biannual journal. Therefore, we believe that those concerned will ensure the sustainability of the journal, and will be with us with their valuable support in achieving our goals. Hope to see you with the new issues of our magazine.

Dr. Zeynep Banu Dalaman

for the "SECOND" EDITION

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Araştırma Makalesi / Research Article

1927 ve 1935 Nüfus Sayımlarında Azınlıklar

Minorities in the 1927 and 1935 Censuses

Enver Emre ÖCAL ¹

ÖZ

Azınlık konusu, XIX. Yüzyıldan itibaren ciddi bir sorunsal olarak Türkiye'nin ve emperyalist sistemin gündemine oturmuştur. Bu sorunsal "Doğu Sorunu" bağlamında batılı düşünürler tarafından uzun bir süre gündemde tutulmuş ve böylelikle merkez ülkeler tarafından Osmanlı'ya ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı siyasi bir argüman olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Lozan Antlaşması ve buna ek olarak imza edilen Türk – Yunan Mübadele Sözleşmesi ile azınlık konusu uluslararası hukukun konusu olmaktan çıkmış ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iç hukuk mevzusu haline dönüşmüştür. Böylece, Osmanlı döneminde uluslararası hukuk mevzuatı ile koruma altına alınan azınlık grupları, Cumhuriyet'in eşit yurttaşlarına dönüşmüşlerdir. Tabii ki bu noktada Osmanlı'dan Cumhuriyet'e azınlık yapısının ne kadarının korunabildiği ve korunan kesimin niteliksel özelliklerinin ne olduğu da önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı dönemi ile karşılaştırmalı analiz için gereken ham veri olmasının yanı sıra Erken Cumhuriyet dönemindeki azınlık yapısının nicelik ve nitelik açısından özelliklerini ortaya koyması bağlamında da ilk iki nüfus sayımı önem arz etmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı bakiyesi olan azınlık grupların Erken Cumhuriyet dönemindeki demografik yapısının niteliksel özellikleri ile bilinmesi ancak bu iki nüfus sayımının verilerinin ele alınması ile mümkün olabilecektir. Bu amaca binaen çalışmanın temel motivasyonu bahse konu nüfus sayımı verilerini nesnel ve yorumsuz biçimde ele almakla birlikte Erken Cumhuriyet dönemi azınlık yapısının demografisini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: cumhuriyet, azınlıklar, Türkiye'de azınlıklar, nüfus sayımı

1 Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi, Tarih Bölümü, enveremreocal@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9654-0241

ABSTRACT

Since the 18th century, the minority issue has been on the agenda of Turkey and the imperialist system as a serious problem. This problem was kept on the agenda by western thinkers for a long time in the context of "Eastern Question" and thus it was tried to be used as a political argument against the Ottoman Empire and the Republic of Turkey by the center countries. With the Treaty of Lausanne and the Turkish-Greek Exchange Agreement signed in addition to it, the minority issue has not been the subject of international law anymore and has turned into the issue of domestic law of the Republic of Turkey. Thus, minority groups, which were protected by international law during the Ottoman period, have become the equal citizens of the Republic. Of course, at this point, the minority structure which can be preserved from the Ottoman Empire to the Republic and the qualitative characteristics of the protected part have become an important problem. The first two censuses are important in terms of revealing the characteristics of the minority structure in the Early Republican period within the context of quantity and quality, as well as being the raw data required for a comparative analysis with the Ottoman period. Therefore, knowing the demographic structure of minority groups which are the remnants of the Ottoman Empire in the Early Republican period with their qualitative characteristics will only be possible by studying the data of these two censuses. For this purpose, the main motivation of the study is to reveal the demographics of the minority structure of the Early Republican period, while studying the census data in an objective manner.

Keywords: republican period, minorities, minorities in Turkey, census

Giriş

Toplumsal yapıların ve ulusların tarihinin yazılabilmesi önemli ölçüde demografik yapılarının ve sahip oldukları nüfus hareketliliğinin bilinmesine bağlıdır. Bu bağlamda nüfus sayımları, "toplumu meydana getiren fertlerin sayısını, yaşlarını, cinsiyetlerini, dillerini, dinlerini, coğrafi ve ekonomik sektörler itibarıyla dağılımlarını, öğrenim durumlarını ve mesleklerini" ortaya koymak için "veri toplama çalışmaları" olarak araştırmacılara büyük bir olanak temin eder (Güler, 2004, s. 1). Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu itibarıyla yapmış olduğu ilk iki nüfus sayımı erken Cumhuriyet döneminin toplumsal ve siyasi yapısını anlamak için önemli bir veri kaynağı olarak kabul edilebilir. Çalışmanın konusunu oluşturan iki nüfus sayımı verileri arasındaki değişkenlik, bilhassa azınlıkların maruz bırakıl-

dığı göç ve benzeri sosyal olguların nesnel yansımalarının niceliksel olarak tespit edilmesini sağlayacaktır. Bu amaçla, Cumhuriyet devrinin ilk iki nüfus sayımı verilerinden yola çıkılarak söz konusu dönemdeki azınlık nüfusunun demografik yapısı incelenecektir. Çalışmanın hedefi Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış ilk nüfus sayımı olan 1927 sayımı ile 1935 sayımındaki azınlık nüfusunun genel yapısını ortaya koymak ve bu iki nüfus sayımı arasında, eğer varsa, yaşanan niceliksel değişimleri tespit etmektir. Bu değişimlerin siyasi, sosyal, ekonomik vb. sebepleri başka bir çalışmanın konusunu oluşturabilecek derinlikte ve yoğunlukta konular olduğundan işbu incelemenin dışında bırakılmak durumunda kalınmıştır. Çalışmanın odakındaki azınlık ifadesinden kasıt ise Lozan Antlaşması çerçevesinde belirlenmiş dinsel azınlık statüsüne sahip olan Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklardır. Söz konusu azın-

lıkların sayısı, eğitim durumu, meslekleri ve hangi bölgelerde yoğunlaştıklarına dair karşılaştırmalı analizler yapılacak ve iki sayım arasındaki nüfus değişimleri, üstte de belirtildiği gibi niceliksel olarak tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylelikle, azınlıklar yönünden iki nüfus sayımı arasındaki demografik fark ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın kapsadığı 1927 ve 1935 yıllarında Türkiye henüz resmi olarak yedi coğrafi bölgeye ayrılmamıştı. Özellikle 1927 sayımında bu ayrımın hiçbir biçimde kullanılmadığı görülmektedir. Ancak, 1935 sayımında Mıntıklar başlığı altında Karadeniz Sahili, Marmara ve Ege Deniz Sahili, Türkiye Avrupası, Garbi Anadolu, Merkezi Anadolu, Şarki Anadolu ve Cenubi şarki Anadolu gibi bölge isimleri bulunmaktadır. Çalışmada, 1941 Birinci Türk Coğrafya Kongresi sonrasında yapılan yedi bölge ayrımı temel alınmıştır.

Literatüre bakıldığında, Fuat Dündar'ın *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar* isimli eseri konuyla ilgili daha önce yapılmış önemli çalışmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmadan başka doğrudan bu konuya ait bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, iki nüfus sayımı arasındaki niceliksel değişimleri azınlıklar yönünden inceleyen başka bir akademik çalışma bulunmamaktadır. Doğrudan ilgili olmamakla birlikte, Justin McCarthy'nin *Müslümanlar ve Azınlıklar* eseri, Ali Güler'in *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar* ve Önder Kaya'nın *İmparatorluktan Cumhuriyete Azınlıklar* isimli kitapları Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki azınlık nüfusunu birinci el kaynaklara dayanarak irdelemeleri bakımından ve bu kaynakları ele alış biçimleriyle öne çıkmış akademik çalışmalardır. Uzun süredir bu alanda çalışmalar yapan Baskın Oran'ın Türkiye'deki azınlıklar konusuna yönelik literatüre katkı sağlayan iki kitap çalışması bulunmaktadır. *Türkiye'de Azınlıklar: Kavramlar, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama ve Etnik ve Dinsel Azınlıklar & Tarih*,

Teori, Hukuk, Türkiye isimli bu kitaplarda Oran, Türkiye'deki azınlık bahsini siyasi, tarihi, sosyolojik ve hukuki olmak üzere farklı perspektiflerden ele almakta; azınlık kavramının ve azınlık haklarının evrensel ölçekte geçirdiği aşamaları nesnel biçimde ortaya koymaktadır. Yaşar Yeşilyurt'un *Türkiye'de Ulus Devlet Perspektifinden Azınlıklar* isimli kitap bölümü, azınlık konusunu bütüncül biçimde değerlendiren bir çalışmadır. Yeşilyurt, çalışmaya azınlık hususunu kavramsal bir şekilde ele alarak başlamış, sonrasında Lozan Antlaşması'ndan günümüze uzanan tarihsel süreci konu edinmiştir. Ancak, iki nüfus sayımına ait resmî sonuçlar üzerinden karşılaştırmalı azınlık analizine yönelik müstakil bir çalışma tespit edilememiştir.

1. Azınlık Kavramı

Konu üzerine çalışma yapmış tüm araştırmacıların uzlaştığı ortak kanaate göre "azınlık kavramı"nın, sınırları kesin hatlarla belirlenmiş genel bir tanımı henüz ortaya konamamıştır (Capotorti, 1979; Akbulut, 2006; Dalar, 2006). Bunun nedeni bazılarının göre "azınlık teriminin tanımlanması ve azınlık türlerinin belirlenmesi ile ilgili olarak ortaya atılan ölçütlerin çok fazla olması ve çoğu azınlık durumunda da azınlığı belirleyen ölçütlerin fazlalığı iken" (Abacı, 2016, s. 17 vd.), bazılarının göre de ülkelerin teknik bir tanım belirleyerek kendilerini uluslararası hukuk önünde sorumluluk altına almak istemelerinden kaynaklanmaktadır (Yeşilyurt, 2020). Bununla birlikte ulusal veya uluslararası hukuk metinlerinde ve literatürde söz konusu kavramın detaylı biçimde izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Örneğin konu ile ilgili dikkat çekici çalışmalara imza atmış olan Baskın Oran, "Türkiye'de Azınlıklar" adlı eserinde, azınlık kavramını sosyolojik ve hukuki olmak üzere iki ayrı açıdan ele almaktadır. Buna göre, sosyolojik açıdan azınlık kavramı, bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan,

dominant olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan grubu tanımlamaktadır (Oran, 2008, s. 26). Hukuki açıdan bir azınlığın oluşabilmesi ise etnik, dilsel ve dinsel olarak çoğunluktan farklı olmak, ülke genelinde sayıca azınlıkta olmak, dominant olmamak, yurttaş olmak ve azınlık olmanın bilincinde olmak gibi beş farklı kriterin aynı anda oluşması şartına bağlanmıştır (Oran, 2008). Önder Kaya'nın "Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar" adlı eserinde ise azınlık kavramı şöyle açıklanmıştır: "Genel anlamda azınlık denilince içinde yaşadığı toplumun genel yapısından ırk, dil, din, kültür olarak ayrılan ve genel nüfusa oranla küçük bir kamu vicdanında şekillenmiş topluluklar akla gelmektedir." (Kaya, 2005, s. 9) Türk Dil Kurumu'nun sözlüğüne bakıldığında azınlık kavramının karşılığı olarak şu ifadeler yer verilmiştir: "1. Bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar, ekalliyet, çoğunluk karşıtı. 2. Bir ülkede egemen ulusa göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluk, ekalliyet." (TDK, 2005, s. 167). Oysa, Letendre'ye göre sayıca az olma durumu tek başına diğer azınlık statüsü faktörlerinden bağımsız şekilde değerlendirilmemelidir. Çünkü, Güney Afrika'da olduğu gibi azınlık bir grup çoğunluğa hükmedici eğitim vb. politikaları dominant biçimde şekillendirebilmektedir. Dolayısıyla, azınlık kavramını basit bir sayısal azlık durumuna indirgemek yeterli görülmemektedir. Bu da azınlık kavramının tanımlanması noktasında sayı, yeterlilik, dilsel menşe, dinsel kimlik, etnik menşe, cinsel yönelim, renk, göçmenlik, doğum yeri, cins/tür, yurttaşlık vb. pek çok faktörün bir arada değerlendirilmesi gerektiğini öne çıkarmaktadır (Letendre, 2000; Okutan, 2004). Bu bakış açısının doğal neticesi olarak azınlık kavramı, sosyolojik bağlamda bir toplumdaki çeşitli etnik ve dinsel grupları kapsayacağı gibi farklı cinsel yönelimleri de içine almak durumundadır (Aydın, 2011). Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere sosyo-

lojik olarak azınlık kavramı, bir topluluk veya ulus içinde yaşayan ve dil, din, kültür, etnik aidiyet, cinsel yönelim gibi unsurlardan herhangi birinde veya hepsinde, çoğunluktan ayrılan azınlıktaki topluluğu ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

Hukuki olarak bakıldığında ise Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu'nun Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu (1999 yılı sonrası İnsan Haklarının Korunması Alt Komisyonu) Raportörü Francesco Capotorti'nin önerdiği azınlık tanımı temel bir çerçeve oluşturmuştur (Taşdemir vd., 2007, s. 26). Bu çerçeveye göre azınlık, "başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan gruptur" (Taşdemir vd., 2007, s. 26; Oran, 2008). Böylelikle Capotorti, azınlık olmanın temel öğelerini ortaya koymuştur. Bu öğeler; farklılık, sayısal olarak az olma, dominant olmama, yurttaş olma ve azınlık bilincine sahip olmaktır. Capotorti, bu beş tanımlama ölçütüne istinaden objektif ve sübjektif olmak üzere iki ana kriter de belirlemiştir. Objektif kriterlerden ilki, bir devletin nüfusu içinde farklı dil, din ve etnik kökene mensup grupların bulunması ve bunların nüfusun geri kalan kısmından kesin hatlarla ayrılmış olmasıdır. İkinci objektif kriter, azınlık grupların nüfusun geri kalanından sayıca az olmasıdır. Üçüncü objektif kriter, azınlık grupların dominant pozisyonunda olmamasıdır. Dördüncü objektif kriter, azınlık grupların üyelerinin yaşadıkları devlete yurttaşlık bağı ile bağlı olmalarıdır. Azınlığı "yabancı" kavramından ayıran en önemli kriter de aslında budur (Güler, 2002; Okutan, 2004). Sübjektif kriter ise tüm bu ölçütlere uyan grubun azınlık olma

bilincine ve kendilerine münhasır özellikleri koruma isteğine sahip olmalarıdır (Yeşilyurt, 2020; Capotorti, 1991). Ve bir ülkede bu somut koşulların tümünü taşıyan bireylerin mevcudiyeti, o ülkede azınlığın mevcudiyetinin de hukuken kabulü sonucunu doğurmaktadır. Ülke devletinin bu realiteyi kabulü veya inkârı, 1991 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Cenevre Azınlık Uzmanları Toplantısı'nda kabul edilen düzenlemelere göre uluslararası kamuoyu nezdinde bir şey ifade etmemektedir (Taşdemir vd., 2007). Ancak, şunu hususiyetle belirtmek gerekir ki her farklılık, hukuki olarak azınlık meydana getirmemektedir. Azınlık olabilmesi için sübjektif koşulun mevcudiyeti gerekmektedir. Dolayısıyla, azınlık bilinci yoksa, azınlık da yoktur. Oran'ın da vurgulamış olduğu gibi farklılığın farkında olunmalı ve bu farklılığı sürdürme yönündeki istenç canlı tutulmak suretiyle çoğunluğun bu doğrultuda davranış geliştirmesi sağlanmalıdır (Oran, 2008). Bu husus, aynı zamanda yukarıda bahsi geçen AGİK toplantısında da katılımcılar tarafından kabul edilmiştir (Taşdemir vd., 2007).

Görüleceği üzere hem AGİK hem de BM gibi uluslararası örgütler tarafından Capotorti'nin çerçevesini çizmiş olduğu tanımlama ve ölçütler kabul edilmiş durumdadır. Ancak, bazı noktalarda azınlık kavramının daha geniş bir perspektiften değerlendirildiğine de rastlamak mümkündür. Örnek olarak BM'nin göçmen işçileri ve bir ülkede geçici olarak yerleşen insan gruplarını da azınlık statüsünde değerlendirmesi gösterilebilir (Okutan, 2010; Minorities..., 2002). Bu bağlamda Çingene (Gypsy) olarak bilinen gezici topluluk, yurttaş olup olmamalarına bakılmaksızın BM tarafından etnik bir grup olarak kabul edilmekte ve bir etnik grubun daima azınlık olarak kabul edilmesi gereği üzerinde durmaktadır (Okutan, 2010; United Nations, 1996). Böylelikle Birleşmiş Milletlerin azınlık kavramını

hayli geniş biçimde yorumlamış olduğu ve yurttaş olma ölçütünü dışarıda bıraktığı anlaşılmaktadır. Bu durum, zaten üzerinde mutabık kalınamayan azınlık tanımı açısından ciddi bir kavram kargaşasına yol açmaktadır. Bununla birlikte BM, Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonunun 1999 tarihli raporuna istinaden azınlıkları özel kültürel, dilsel ve diğer özellikleriyle yabancı devletler tarafından bölünen bir ulusun parçaları olarak tanımlamış ve sonuç olarak Ulusal Azınlık – Etnik Azınlık ayrımı sorununu doğuracak bir yoruma daha gitmiştir (United Nations, 1999; Okutan, 2010).

BM'nin ve diğer uluslararası örgütlerin azınlık kavramına yönelik geniş veya dar yorumları ihtiva eden farklı yaklaşımları bir yana bırakılacak olunursa, genel kabul görmüş olduğu kabul edilebilecek yaklaşımın, dört objektif ve bir sübjektif kriteri barındıran Capotorti'nin tanımı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, azınlık denildiğinde Capotorti'nin çerçevesini çizdiği tanımın ve ölçütlerin anlaşılması asgari müşterekte buluşulması açısından kabul edilebilir bir perspektif olarak öne çıkmaktadır. Ancak, işbu çalışmanın konusunu kapsayan dönem açısından Capotorti'nin tanımlamasının değil, Lozan Antlaşması'nın çizdiği hukuki çerçevenin ve aynı antlaşmada kabul edilen dinsel azınlık ölçütünün temel alındığını hususiyetle belirtmek gerekmektedir.

2. Azınlık Haklarının Tarihsel Gelişimi

Günümüzde hayli benimsenmiş olan “azınlık” kavramının geçmişi eskilere gitmemektedir. Oran'ın da belirttiği üzere XVI. yüzyılda yaşanan Reform hareketi ile ortaya çıkmış bir olgudur (Oran, 2004; Oran, 1994). Öncesinde, örneğin Antik Çağda veya Orta Çağda böyle bir olgu veya kavram mevcut değildi. Orta Çağda Kilisenin meydana getirmiş olduğu dini bütünlüğün dışında kalan Yahudiler belli

bir azınlığı oluşturmakla birlikte madunlaştırıldıkları ve seslerini duyuramaz hale getirildikleri için “azınlık” olarak kabul edilmiyorlardı. Azınlık olgusunun ortaya çıkabilmesi için bu bütünlüğün bozulması, “farklı” addedilen insan gruplarının ortaya çıkması gerekecekti. Reform Hareketi ile birlikte bu bütünlük bozulmuş ve artık “azınlık” olarak nitelenen yeni dini gruplar ortaya çıkmıştır. Avrupa’daki feodal düzenin merkezi devletler lehine kırılması ile birlikte azınlık olgusu daha da fazla toplumda yer etmeye başlamıştır. Çünkü, Mutlakiyetçi Krallık diye ilk defa ortaya çıkan merkezi yapıdaki devlet biçiminde, korunması icap eden bir takım insan grupları belirlemeye başlamıştı. Oran, “Türkiye’de Azınlıklar” isimli kitabında bu tarihsel süreci şöyle özetlemiştir:

Mutlakiyetçi Krallık iki ögenin 12. yüzyıldan itibaren oluşmaya başlayan koalisyonu sonucu 16. yüzyılda doğdu: Bir yanda; Batı Avrupa asayişsizlik ve çok hukukluluk yüzünden güvenli ticaret yapamayan ve ayrıca pazarını genişletmek isteyen Burjuvazi (yani, tüccar sınıf), diğer yanda da topraklarını genişletmek isteyen Kral (yani, feodal beylerin en güçlüsü). Bu yeni siyasal birim, zamanla, bugün “ulus” dediğimiz yeni toplumsal birimin içinde geliştiği rahim oldu: Asayiş ve tek hukuk ticaretin gelişmesine olanak tanıdı; bunun sonucunda bir “ortak ekonomik pazar” oluştu; bu pazar içinde ortak bir dil ve duygular gelişti; ortak dil ve duygular da zamanla ulusun (milletin) oluşmasına yol açtı. Bu ortamda güçlenen ve Kilise’nin gücünü kırmaya başlayan burjuvazi, o zamana kadar bu Mutlakiyetçi Krallığı bir arada tutan temel ideoloji olan dinden (Katoliklikten) daha uygun bir değerler bütünü bulmak ve böylece kendini hem Kraldan hem de Kiliseden özerk kılma zorundaydı. Bunu da çalışmadan tüketmek üzerine kurulu bir sınıf olan aristokrasinin Katolikliğine karşı, çok çalışmayı ve pek az tüketerek birikim (dolayısıyla, yatırım) yapmayı teşvik eden Protestanlıkta buldu. Aslında, Luther ortaya çıkmadan önce çok

Lutherler çıkmış, ama burjuvazi yeterince güçlü olmadığı için tutunamamışlardı; diri diri yakılmışlardı. İşte İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş Batı Avrupa ülkelerinde “millet” oluşumuyla yaklaşık aynı zamanda olmak üzere, dünyadaki ilk azınlık türü (dinsel azınlıklar) böylece doğdu. (Oran, 2004, s.10)

Azınlık olgusunun ortaya çıkışıyla birlikte azınlık hukuku da doğal bir ihtiyaç olarak kendiliğinden şekillenmeye başladı. Örneğin, Fransa’da 1598 Nantes Fermanı ile Katolik devlet Kalvinist azınlığa yönelik koruma hukuku sağlamıştı. Katolik ve Protestan yönetimli devletler, bu tarzdaki koruma belgeleri ile azınlıklara dair sorunlarını palyatif biçimde çözmeye çalışmıştır. Azınlık olgusunu uluslararası hukuk konusu haline dönüştüren ise Katolik ve Protestan devletler arasında imza edilen azınlık koruma antlaşmaları olmuştur. Bu gibi antlaşmalar neticesinde Avrupa’da yaşanan din savaşlarını (Otuz Yıl Savaşları) ve azınlık sorunsalını bitiren Avrupa devletleri, periferisindeki azınlıkları himaye politikasına yönelmişti. Özellikle de en yakın coğrafyada bulunan Osmanlı Devleti’ne tabi olan Hıristiyan azınlıkları. Bu himaye politikası, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en ciddi sorunsalı olan ve Osmanlı Devleti’nin emperyalist sistem tarafından hedefe konulması anlamına gelen “Doğu Sorunu”nu (Eastern Question) ortaya çıkaran başlıca amillerden biri oldu (Oran, 2004). Daha doğrusu “Doğu Sorunu” adı altında hedeflenen emperyalist strateji için emperyalist güçler tarafından kullanışlı bir aparat olarak tarih sahnesine atıldı. Sanayi üretiminin muhtaç olduğu hammadde, yeni pazar ve sermayeyi dışa yatırma ihtiyacına paralel biçimde ortaya çıkan bu emperyalist strateji neticesinde Osmanlı azınlıklarını himaye politikası hiçbir devletin tekeli altına alınamamıştır. Söz konusu durum kolektif korumayı gerektirmiş ve ikili antlaşmalar üzerinden gerçekleşen himaye politikası yerini çok taraflı antlaşmalar yoluyla koruma altı-

na alma politikasına bırakmıştır (Oran, 2004).

Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla birlikte bir önceki bölümde tanımlamaya çalışılan azınlık olgusu ilk defaya mahsus olarak bu dönemde uluslararası örgüt denetimi ve güvencesi altına alınmıştır. Böylelikle muhatap devletlerin azınlıklarla ilgili bazı maddelerini yürürlüğe koymayı kabul ettikleri ve garantör olarak MC'ni tanıdıkları azınlık sistemi hayata geçmiş oldu (Taşdemir vd., 2007). Ancak Oran'ın da belirttiği üzere bu sistem Birinci Dünya Savaşında yenilen ülkeleri ve yenseler de küçük ve zayıf ülkeleri bağlayacak biçimde düzenlenmiş bir sistemdi. Dolayısıyla evrensel bir bağlayıcılığı yoktu (Oran, 2004). Ancak Birleşmiş Milletler kurulduktan sonradır ki söz konusu sistem evrensel bir yapıya kavuşmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası hukukta, eşitlik ve ayırım gözetmeme ilkeleri üstüne bina edilen azınlık haklarının, süreç içerisinde yetersiz kaldığı görülmüş ve azınlıklara yeni haklar tanınmasına karar verilmiştir. 1947 yılında azınlıkların korunmasına ilişkin görüşler Evrensel İnsan Hakları Beyanamesine ve Birleşmiş Milletler şartına eklenmişti. Bu araçlar bireylerin insan hakları ve özgürlüklerinin korunması ve ayırımcılık gözetmeme ve eşitlik ilkelerine dayanmaktaydı. Eşit muamele şartları devletlerce etkili şekilde uygulanmadığı için azınlık haklarına ilişkin evrensel özel şartlar tanınması ihtiyacı doğdu (BM, 1998). Bu amaçla 1966 yılında BM, azınlık hakları konusunda ilk ve en önemli uluslararası doküman olan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'ni yayınlamıştır (Dalar, 2006). Söz konusu antlaşmanın 27. maddesi ile azınlıklar sadece fiziksel tehdit altında olmaları ile değil, aynı zamanda kültürel yapılarının ve kimliklerinin korunması gerekliliğiyle de garanti altına alınmışlardır. 27. madde, bir Devletler Hukuku anlaşmasında yer alan ve evrensel geçerlilik iddiasında

olan ilk azınlık düzenlemesidir aynı zamanda (Arsava, 1993). Yine bu antlaşma ile birlikte azınlıklar ilk defa insan hakları üst başlığı altında değil, ayrı bir hak kategorisi olarak değerlendirmeye alınmışlardı (Erdoğan, 2000; Taşdemir vd., 2007). Böylelikle, BM çerçevesinde oluşturulan Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Avrupa Konseyi çerçevesinde hazırlanan Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı ve Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme ile azınlıklara yönelik haklar daha kapsayıcı bir hale getirilmiştir (Aydın, 2011)

Takip eden süreçte bölgesel kuruluşların da azınlık hakları ile ilgili tasarrufları olmaya başlamıştır. MC döneminde kısıtlı ülkeleri kapsayan sistem ve sözleşmeler, tüm ülkeleri kapsayacak biçimde evrensel olmak şartıyla Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi (AK), Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütlerin şemsiyesi altında yapılmaya devam etmektedir. Çalışmanın merkezi olan Türkiye'nin azınlıklar hususunda günümüzde de devam etmekte olan 1923 Lozan Barış Antlaşmasının çerçevelediği azınlık koruması, daha evvel sözü edilen ve Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan sonra evrenselleşen MC azınlık hukukunun bir devamı olarak ortaya çıkmıştır (Oran, 2004). Yukarıda belirtildiği üzere bu makalenin ele aldığı azınlıklar, Lozan Antlaşması'nda kabul edilmiş olan azınlıklardır.

3. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Azınlıklar ve Azınlık Hukuku

İslam Hukuku'na göre gayrimüslimler Müslümanlarla ilişkileri bakımından Ehl-i Harp¹ ve Ehl-i Ahd² olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ehl-i Ahd ise Zımmiler, Muahed-

1 Müslümanlarla savaş halinde olan gayrimüslimler.

2 Müslümanlarla anlaşma yaparak barış içinde yaşayan gayrimüslimler.

ler ve Müsteminler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Zımmiler, bir İslam devletinin himayesi altında yaşamayı kabul etmiş ve sürekli olarak bu devletin topraklarında oturan gayrimüslimlerdir. Bu gruba dahil olanlar, hakimiyetini kabul ettikleri İslam devletiyle anlaşma yaparak “Zımmî tebaa” statüsüne kavuşur, siyasi ve sosyal haklar bakımından Müslümanlarla eşit bir duruma gelirlerdi. Zımmîlerin güvenliği, korunma vergisi olarak bilinen “cizye” karşılığında, Müslümanlar tarafından sağlanır ve kamu hizmetlerinde çalışmaları da bir sorun olarak görülmezdi. Söz konusu topluluğa, Müslüman olmadıkları için şeriat hukukuna ait hükümler uygulanmazdı. Kendilerine sosyal alan, dini yaşantı ve özel hukuk alanlarında belli kısıtlamalara bağlı kalmak koşuluyla özerk bir yapı oluşturma hakkı tanınmıştı. (Küçük, 1985; Özel, 1997; Kaya, 2005, s. 14-16)

Osmanlı İmparatorluğu hem İslam kültürünün bir yansıması olarak hem de dönemin koşullarına uygun düşen en rasyonel politikanın bu olması nedeniyle toprakları üzerinde yaşayan gayrimüslimlere yukarıda bahsi geçen “zımmet modelini”, “millet sistemi” adı altında başarıyla uygulamıştır. Bu sistem sayesinde başta Rum tebaa olmak üzere azınlıklar, geniş bir özerklik içinde ve hiçbir ayrıma tabi olmaksızın, Müslümanlarla eşit bir biçimde aynı devletin hakimiyeti altında, ancak farklı hukuk sistemlerine bağlı olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir (Güler, 2003). Hatta bu politika ve hukuki statü sonucunda Osmanlı'nın azınlık tebaası, kendilerini azınlık grubuna sokan spesifik özelliklerini koruyabilmiş ve yüzyıllar boyunca yan yana fakat ayrı gruplar halinde yaşamlarını barış içinde sürdürebilmişlerdir (Bozkurt, 1993).

Temelinde, daha önce de belirtildiği gibi İslam hukuku esaslarına bağlılık yatan ve Osmanlı Devleti'nin yöneticileri tarafından idare kolaylığı sağlama amacıyla

geliştirilerek orijinal bir kurum haline dönüştürülen “Millet Sistemi”nin tarihi, Fatih Sultan Mehmet'e kadar gitmektedir (Vahapoğlu, 1996; Güllü, 2020; Bozkurt, 1993). Sultan II. Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra bilindiği üzere Rum kilisesine din ve özel hukuk işlerinde özerklik tanıdı. Rum milletine seçtirdiği Patrik Gennadios'a, cemaatini idare etmesi için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak, Ortodoks tebaanın “millet başı” payesini başışladı. Takip eden süreçte aynı imtiyazlar Ermeni ve Yahudi tebaaya da tanınarak cemaatlerinin başında bulunan İstanbul Rum Patriği, Ermeni Patriği ve İstanbul Yahudi Hahambaşısına topluluklarını yönetme masrafları için vergi toplama hakkı verildi. Her milletin yargılama, maliye ve eğitim örgütleri bulunmaktaydı ve her millet, bu örgütler eliyle kendi cemaatlerini kendi hukuklarına ve standartlarına göre yönetme hakkına sahipti. Sultan İkinci Mehmet'in kurduğu bu sistem, daha sonraki padişahlar tarafından da benimsenmiş ve Tanzimat dönemine kadar, önemli bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir (Güler, 2003). Ancak şu hususu bilhassa belirtmek gerekir ki, “Osmanlı Devleti, tebaası olan gayrimüslim milletlerin hukuki statülerini, Islahat Fermanı sonrası değişen idari yapıya rağmen, asla ekalliyet, yani azınlık statüsü olarak tanımlamamıştı. Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar bu şekilde bir hukuki statü oluşmamış, azınlık hukuku ve azınlık tanımı kabul edilmemiştir” (Güllü, 2020, s. 169).

Osmanlı Devleti güçlü olduğu müddetçe “millet sistemi” düzgün bir biçimde işlemeye devam etmiştir. Ancak XIX. yüzyılla birlikte, Osmanlı'nın güç ve toprak kayıplarına paralel olarak, azınlıklar konusu emperyalist sistemin Osmanlı'yı bölme girişimlerinde bir koz olarak kullanılmaya başlanmıştır (Özkan, 2020). Avrupa ülkeleri etki alanlarını genişletebilmek için, söz konusu Hıristiyan azınlıkları himaye etme görüntüsü altında, zayıflamaya başlayan

Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale siyasetini geliştirmeye başlamışlardır. Bu himaye politikası, daha önce de izah edildiği üzere XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en önemli problem haline gelen “Doğu Sorunu”nun oluşmasına neden olmuştur. Hem Osmanlı'nın emperyalist devletlerin vesayeti altına girmesine neden olan, hem de bu devletlerin birbirlerini dengelemeleri sonucu Osmanlı Devleti'nin ömrünün yapay olarak uzamasına yol açan Doğu Sorunu ise bir zaman sonra azınlıkların korunması politikalarının ana eksenini olmuştur. (Oran, 2004; Güler, 2003)

Osmanlı'daki Hıristiyan azınlıkların yabancı devletler tarafından korunması siyaseti önceleri ikili antlaşmalar yoluyla tek büyük devlet tarafından himaye edilmesi şeklinde başlamıştır. Polonya'ya Katolikler için girişimde bulunma hakkı tanıyan 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'yla; Rusya'ya, Türkiye'deki Hıristiyanların tümünü olmasa da muayyen yerlerdeki Hıristiyanları himaye etme hakkı tanıyan 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması, ikili antlaşmalar yoluyla azınlıklara sahip çıkma politikalarına birer örnektir. Bu ikili antlaşmalar, diğer emperyalist devletleri rahatsız etmiş ve büyük devletler arasında muazzam bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu rekabet, hiçbir emperyalist devletin Osmanlı'ya müdahale ve azınlıklara sahip çıkma tekeline eline alamamasına yol açmıştır. Bu nedenle, Avrupa ülkeleri tarafından kolektif koruma modeli geliştirilmiş azınlıkların korunmasıyla ilgili tek taraflı antlaşmalar, çok taraflı bir şekle dönüştürülmüştür. 1856 Paris Antlaşması, çok taraflı koruma antlaşmalarının ilk örneğidir (Şimşir, 2005; Oran, 2004).

Sonraki tarihlerde Türkiye'deki Katolikler genellikle Fransa, İtalya ve Avusturya; Protestanlar İngiltere, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri, Ortodokslar ise Rusya

tarafından himaye edilmekteydi. Böylece Osmanlı'nın gayrimüslim tebaası büyük devletler tarafından stratejik kazanımlarına göre paylaşılmış durumdaydı. Rusya İstanbul ve Boğazlar ile Doğu Anadolu'yu ele geçirmek için Ortodoks ve Gregoryen Hıristiyanları kullanıyor; İngiltere, Ortadoğu, Mısır, Arabistan ve Irak'taki etkisini koruyup yaymada Protestanları alet ediniyor; Fransa ise Çukurova, Lübnan ve Suriye'deki çıkarları için Katoliklerin ve Gregoryenlerin hamiliğine soyunuyordu (Güler, 2003, s. 17). Esas amaçları bilindik söylem ile “hasta adam” dedikleri Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandırmak ve bu parçalardan kendilerine düşecek olana sahip çıkmaktı. Söz konusu süreci hızlandırmak için de Osmanlı'nın bünyesindeki azınlıkları kışkırtarak “milliyetçilik” akımını teşvik ediyorlardı (Güler, 2003, s.17; Kaya, 2005, s. 67 vd.). Gelişmelerin sonucunda Osmanlı Devleti, azınlıklar nedeniyle hayli ağır baskılara maruz kalmıştır. Bu baskılar sonucunda uluslaşmaları yolunda azınlık gruplara hukuki altyapı kazandıracak birtakım haklar tanıyan 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarını ilan etmiştir. Berkes'in Tanzimat süreci ve Islahat Fermanı'yla ilgili şu ifadeleri, konuyu açıklaması bakımından önemlidir:

1856 reform fermanından sonra Müslüman olmayan halkların din hukuk hayatında iki önemli gelişme başladı... Bu gelişmelerin birincisi Hıristiyan cemaatlerin birer ulus haline gelme yoluna girmesidir; ikincisi bu “millet”lerin kilise meclislerine ruhbandan olmayan laik üyelerin konmasıdır. Böylece, Hıristiyan cemaatlerde uluslaşma ve laikleşme birlikte başlamış oldu. Hıristiyan halkın seçtiği ve ruhbandan olmayan temsilcilerle bu cemaatlerin din, eğitim, idare, maliye ve sivil işler alanlarındaki yetkileri genişledi. Askerlik ödevi ya da bedel karşılığı haracın kaldırılması, mahkemelerde Hıristiyanların yemininin ve tanıklığının kabulü de hesaba katılırsa, bu cemaatlerin birer ulus olmaktan eksik

kalan tek yanları toprağa dayalı bağımsız egemenlikleri olmaması, Osmanlı toplumlar camiasının özel hukukta yarı özerk üyeleri haline gelmeleri idi.

Özellikle Ermeni cemaati bu yönde o kadar ilerlemeler gösterdi ki, bunların, Engelhardt'ın dediği gibi, kuruluş ve seçim yöntemleri nedeniyle parlamentoyu andıran bir Millet Meclisi bile vardı. 1863'te Tanzimat hükümetinin onayladığı Ermeni Anayasası, Ermenilere Osmanlı egemenliği altında kendini yöneten bir ulus statüsü verdi; yasal açıdan Tanzimat reformlarından en çok yararlanan Ermeni "millet"i oldu. Ermeni "millet"inin bu anayasal gelişmeleri, daha sonraki Ermeni ulusçuluğuna katkıda bulunduğ gibi... (Berkes, 2002, s. 228)

Gerçekten de Tanzimat ve onu takip eden Islahat Fermanları, Hıristiyan azınlıkları "Osmanlılık" bilincinde birleştirmekten ziyade uluslaşma motivasyonlarını artırıcı bir etkide bulunmuşlardı. Bu dönem, "millet sistemi"nin ve hâkim devlet anlayışının da ortadan kalktığı bir dönem olmuştu. Bütün devlet makamları ve rütbelere, gayrimüslimlere açıldı. Bu yeni statü ile gayrimüslimler, Müslümanlara sağlanan haklardan yararlanmakla birlikte askerlikten muaf olmaları nedeniyle eğitim ve ticarete kendilerini daha da geliştirme fırsatı elde etmişti. Gerçi zaten Galata Bankerleri başta olmak üzere azınlık grupların bir kısmı, İlhan'ın da belirttiği gibi, denizsızı ticaretin iç pazarla kesişme noktası olan İzmir, Selanik ve İstanbul gibi liman şehirlerinde yoğunlaşarak bu ticaretin uzun zamandır aracısı konumunda bulunuyorlardı (İlhan, 1999). İlhan'a göre azınlık grupların bu kesimi, denizsızı ticareti elinde tutan emperyalist sistemin yurtiçindeki acentesi konumunu sahiplenmiş batı hayranı komprador alafıngası, kozmopolit tiplerden oluşmaktaydı (İlhan, 1999).

Özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra başlayan dönem, bu tip azınlıkların ve gayrimüslimlerin hukuki statüleri bakımından

önemli gelişmelere sahne olmuştu. Fermanın hazırlanışı sırasında, yabancı devletlerin ısrarları sonucu "millet"lerin yeniden düzenlenmesi hususu gündeme geldi. Bu amaçla kurulan komisyonlar, 1862-65 yılları arasında her "millet" için birer nizamname hazırladı. Bu nizamnameler Babıali tarafından da onaylandı ve yürürlüğe girdi. Böylece cemaatler ve batılı ülkelerce "anayasa" olarak adlandırılan bu düzenlemelerle, her "millet" için laik üyelerin de bulunduğu genel meclisler ve eyaletlerde yerel meclisler kuruldu (Güler, 2003, s. 20). Bununla birlikte gayrimüslimler, 1877 yılında açılan 115 mebuslu ilk Meclis-i Mebusan'da 46 mebusla temsil edilmiş, 38 kişilik Ayan Meclisi'ne de 9 üyeye katılmışlardı. Tanzimatla birlikte gayrimüslim azınlık temsilcileri, yerel yönetim birimlerinde de yer almaya başlamış, taşra teşkilatlarında dahi istihdam edilmişlerdi. 1908 seçiminde ise Meclis-i Mebusan'a 23 Rum, 12 Ermeni, 5 Yahudi milletinden olmak üzere toplam 40 gayrimüslim mebus girebilmişti. 1912 seçiminde Parlamento'ya seçilen 284 mebusun 15'i Rum, 13'ü Ermeni ve 4'ü Yahudi'ydi. 1914 yılında yapılan seçimde ise Rumlar'dan 13, Ermeniler'den 14 ve Yahudiler'den de 4 mebus olmak üzere 31 gayrimüslim mebus meclise girdi. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarından itibaren gayrimüslim azınlıklara mensup kişilere, devlet hizmetlerinde önemli mevkilere, devlet hizmetlerinde önemli mevkilere, devlet hizmetlerinde önemli mevkilere elde edebilme olanağı da sağlamıştı. Maliye, Bayındırlık, Posta-Telgraf ve Dışişleri dahil çeşitli bakanlıklar, bakanlıkların müsteşarlıkları ve üst düzey yöneticilikleri, Baruthane yönetimi, Hassa Mimarlığı, Padişah hazinesinin yönetimi, İstatistik Umum İdaresi Müdürlüğü, büyükelçilikler ve konsolosluklar gayrimüslimlerin sahip oldukları önemli devlet görevlerine örnektir. (Güler, 2003; Kaya, 2005; Uçarol, 2006; Güler, 2004)

Neticede verilen bütün bu haklar ve imtiyazlar, beklenenin aksine azınlıkların

bağımsızlık taleplerini dindirmeye yetmemiştir. Azınlık gruplar, uluslaşma hedefi doğrultusunda emperyalist sistemle uzlaş ve iş birliği içinde hareket etmeye devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Ermeni azınlığın bir kesimi ayrılıkçı Hınçak ve Taşnak örgütleriyle Müslümanlara yönelik katliamlara girişmiş ve Türk ordusunu savaşta zor duruma düşürecek, iki ateş arasında bırakacak saldırılar düzenlenmesinde rol oynamıştır. Amaçları, Wilson Prensiplerine dayanmak suretiyle Kilikya ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde Karadeniz'e çıkışı olan büyük bir Ermenistan Devleti kurabilmektir. Bunun içinse Birinci Dünya Savaşı boyunca Rus ordularında, Kurtuluş Savaşı döneminde ise Fransız ordularında görev almış ve Türk ordusuna karşı resmi olarak savaşmışlardır. Rum azınlığın kahir ekseriyeti ise Mütareke sonrası Yunan ordusunun İzmir'i işgaline arka çıkmış ve Karadeniz'de bir Pontus Devleti kurulması girişimlerini desteklemiştir. Boghos Nubar Paşa gibi Ermeni milletinin kanaat önderleri, yabancı ülke devlet adamlarıyla girdikleri ikili ilişkilerde ve katıldıkları uluslararası konferanslarda Osmanlı'nın bölünmesi ve kendilerine yeni devletler kurulması amacını işleyerek, Rum Patrikhanesi ise Yunan ordusunun Anadolu işgalini fırsat bilip ayrılıkçı faaliyetlerini hızlandırarak emperyalizmin tezlerine destek olmuşlardır. Ayrıca yine Rum tebaanın önde gelenlerinden bir grup, Yunan işgaline destek olmak amacıyla heyetler gönderme yolunu tutarak, İngiltere ve Fransa nezdinde bir takım siyasi girişimlerde bulunmuşlardır. (Özdemir, 2005; Şimşir, 2005; Erdal, 2006)

Ayrılıkçı gayrimüslim azınlık gruplar lehine ilerleyen bu tarihsel süreç, Millî Mücadele'nin kazanılmasıyla sona ermiş ve 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'yla XIX. yüzyılın başlarından itibaren önemli bir uluslararası sorun haline gelen gayrimüslim azınlıklar meselesi uzun süreliğine ortadan kalkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası hukuka göre bağımsızlığının tescil edildiği bu antlaşma, aynı zamanda yeni cumhuriyetin vatandaşlık tanımına dair işaretler veriyor, gayrimüslim azınlığın yeni kurulan devletteki statüsünü belirleyen ilk belge olarak önem kazanıyordu. Bilinenin aksine, Lozan Antlaşması ile oluşturulan siyasi ve hukuki statüye göre Türkiye'de sadece Ermeni, Rum ve Yahudiler azınlık olarak kabul edilmemiş; Antlaşmanın Azınlıkların Korunması başlıklı III. Bölümünde 'sadece' gayrimüslimler azınlık olarak kabul edilmişti. Dolayısıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırları içinde yaşayan Keldani, Süryani vb. tüm gayrimüslim unsurlar, azınlık statüsünde değerlendirilmişti (Meray, 2001; Yeşilyurt, 2020; Kurban, 2004). Lozan Antlaşması ile birlikte azınlıklar, vakıf, okul vb. her türlü kurum kurmak, yönetmek ve denetlemek; kendi dillerini kullanmak ve ayin yapmak, Müslümanların faydalandığı tüm medeni ve siyasi haklardan yararlanmak; anadillerinde eğitim yapabilmek için kamu bütçesinden pay almak; gelenek ve göreneklerine saygı, inançlarına aykırı davranışta bulunmaya ve hafta tatilinde resmi işlemlere zorlanmama gibi birtakım haklara sahip olmuştu. Ancak, Cumhuriyet kadrolarının tek millet, tek dil ve tek kültür şiarına dayalı bir ulus-devlet kurma hedefi bulunmaktaydı ve bu nedenle her alanda Türkleştirme faaliyetlerine hız verilmişti. Türkleştirme faaliyetlerinin muhteviyatı bu çalışmayı aşan bir mahiyette olduğu için konuya girilmeyecektir, ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu faaliyetler, bir takım saldırgan toplumsal hadiselerle birlikte düşünüldüğünde Türkiye'deki azınlıkların üzerinde ciddi bir baskı unsuru olarak hissedilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'deki azınlıkların, uluslararası hukuktan doğan haklarını talep etmek yerine ulus-devletin millileştirme projesine dahil olmayı tercih ettikleri görülmektedir. Söz konusu tercih, gerçekten resmi tarihin buyurduğu gibi "gönüllü" müdür; yok-

sa estirilen havanın etkisi ile midir, kesin bir sonuca varmak mümkün olmasa da Erken Cumhuriyet dönemine hâkim olan ulus-devletçi atmosferin azınlıkların lehine bir yönelime sahip olmadığı da aşıkardır (Bali, 2017). Üstel'in de vurguladığı gibi Cumhuriyetin resmi söylemi, devletle birey arasındaki hukuksal veya siyasal bağın ifadesi olan yurttaşlık kodunun, devletin teritoryal varlığına yönelik duygu olan yurtseverlik ve hâkim etnik topluluğun, yani Türklüğün yüceltilmesine yönelik bir ideolojiyle (ulusçuluk) tahkim edilmesi üzerine inşa edilmişti. Fransızvari sözleşme ve "makbul" yurttaş çerçevesinin dışındaki tüm farklılıkları madunlaştıran ulus anlayışı, ancak bu şekilde muhafaza edilebilmişti (Üstel, 1999).

1926 yılında Medeni Kanun kabul edildi. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Lozan'da azınlıklara verilmiş olan birtakım imtiyazların, bilhassa azınlıklara yönelik özel hukuk oluşturan 42. maddenin fiili olarak devamına izin vermek istemiyordu. Nitekim vermemiştir de. Türkiye'de yaşayan ve Lozan Antlaşması ile tanınan azınlıklar, yukarıda değinildiği üzere ya resmi tarih anlatısının öne sürdüğü gibi kendi hür iradeleri ile ya da resmi makamların telkinleri ve genel olarak ülkede estirilen ulusçu havanın etkisi sonucunda 42. maddeden feragat etmişlerdi. Feragat eden ilk azınlık grup Yahudiler olmuştu. Ermeni ve Rum azınlıklar da bu grubu takip etmiş ve 42. maddenin tanıdığı haklardan vazgeçmiştir. Böylelikle, söz konusu azınlık gruplar, Türkiye Cumhuriyeti'nin eşit haklara sahip yurttaşları olarak kabul edilmişlerdir. (Bali, 2017; Yeşilyurt, 2020; Güler, 2004; Sander, 2007). Ancak şu hususu özellikle vurgulamak gerekir ki, 1934 yılında Trakya şehirlerinde yerleşik Yahudi vatandaşlara ve 6/7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul'da ikamet eden Rum vatandaşlara yönelik şiddet ve yağma olayları ile 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu ve 1964 Rum göçü gibi uygulamalar, azınlık nüfusun eşit

yurttaş algısında travmalar meydana getirmiş ve nüfuslarının ciddi ölçüde azalmasına yol açmıştır (Bali, 2008; Örs, 2019; Güven, 2022; Aktar, 2018).

4. Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Nüfus Sayımları

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde, yalnızca nüfusun tespitini amaç edinmiş sayımlara rastlamak mümkün değildir. Söz konusu tarihe kadar yapılan nüfus çalışmaları daha çok, nüfusun toprakla olan ilişkisini tespit etmek için yapılmaktaydı. Bu ilişkinin tespiti ise başta yeni fethedilen topraklar olmak üzere, bütün imparatorluk toprakları üzerindeki halkın sayımı ve toprakların yazımı şeklinde yapıldı. Devletin toprak düzeni ve yönetim sistemi, bu sayım ve yazım işlerini zorunlu kılmaktaydı. Vergi mükelleflerinin ve askere alınacakların belirlenmesi tamamıyla bu esasa dayanmaktaydı. Bu nedenle Kanuni döneminden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun liva merkezlerinde istatistik kalemleri bulunmakta ve düzenli aralıklarla toprak ve nüfus yazımı yapılmaktaydı. Fakat bu sayım ve yazım işlemi sadece, reayanın elinde bulunan toprak ve toprak ile reaya arasındaki ilişkiyi tespit etmek için uygulanırdı. Doğrudan nüfusun tespiti içinse herhangi bir sayıma ihtiyaç duyulmazdı. (Karpat, 2003; Dündar, 1999, s. 15; Güler, 2004, s. 3)

Osmanlı Devleti'nde, toprak yazımı ve silesi olmadan, gerçek anlamdaki ilk nüfus sayımı, Dahiliye Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Ceride-i Nüfus İdaresi tarafından 1831 yılında yapılmıştır. Fakat bu sayım dahi II. Mahmut dönemi ıslahat programına bağlı olarak kurulan Nizam-ı Cedid ordusuna aktif güç sağlamak ve uzun süreden beri tahsil edilemeyen vergilerin toplanması nedenleriyle sadece hane reislerini kapsamış ve gerçek bir nüfus sayımı olarak kabul görmemiştir. Bu sayımdan sonra, kayıt işlerinin daha düzen-

li yapılmasına duyulan ihtiyaç nedeniyle 1858 yılında, Maliye Nezareti'ne bağlı olarak Tahrir-i Emlak İdaresi kurulmuştu. Nüfus işleriyle görevli ilk birim ise 1884 yılında oluşturulan Sicil-i Nüfus Ahali-i İdare-i Umumiyesi'dir. Bütün bu iyi niyetli girişimlere rağmen 1831 sonrası nüfus sayımları ya tamamlanamamış ya da kısmi olarak gerçekleştirilebilmiştir. Yapılan nüfus sayımları da İslam nüfusunu askerlik bakımından, gayrimüslim nüfusu ise cizye bakımından tespit etme amacının ötesine geçememiştir. (Özdemir vd., 2005; Güler, 2004)

1908 yılından sonra toplanan Uluslararası İstatistik Kongresi'ne Osmanlı hükümeti de katılmış ve kongrede alınan kararlar gereği sayımlarda bazı soruların bulunması zorunluluğunu karara bağlamıştır. Fakat ardı sıra gelen savaşlar dolayısıyla sayımlarda uluslararası standartları uygulayacak ortamı bulunamamıştır. Osmanlı döneminde yapılan son sayım ise 1914 yılı sayımıdır ki bizzat mahallinde yapılmamış, taşradaki nüfus idarelerinin değişikliklerle ilgili verdikleri bilgilere dayanarak ve 1910-1911 sayımının günün ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmesi şeklinde yapılmıştır (Dündar, 1999; Güler, 2004; Özdemir, 2005).

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan ilk nüfus sayımı, ülkenin demografik yapısının tam olarak bilinmesini zorunlu kılan toplumsal ve ekonomik değişimler neticesinde ve 28 Ekim 1927 tarihinde İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulmasından tam bir yıl sonra yapılmıştır. Bu sayım, Osmanlı'dan bu yana yapılan ilk bilimsel sayım olarak kabul edilmektedir. Bu sayım ile Türkiye nüfusunun yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim, anadil, din ve meslek itibarıyla özellikleri tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar üç cilt halinde yayınlanmıştır (McCarthy, 1998, s. 149).

Amerikalı tarihçi Justin McCarthy'e göre, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927 sayımı, çağdaş ve bilimsel bir nüfus sayımı olma gayretine rağmen, kadın ve çocukların hane reislerinin beyanatına göre tespit edilmesi gibi usullerden dolayı Osmanlıların eski sayım gelenekleri arasında yer almaktadır. Fakat buna rağmen McCarthy'e göre 1927 sayımı, Osmanlı sayımlarında bulunmayan kayıt hanelerini ve çağdaş bir sayımda özellikle olması gereken, nüfusun yaşlara göre bölümlenmesini içermesi nedeniyle nispeten şekil olarak çağdaş bir sayım olarak kabul edilebilir bir mahiyettedir (McCarthy, 1998). Türkiye'de, 1927 yılı sayımı sonrası yapılan 1935 sayımından itibaren 1990 yılına kadar her beş yılda bir sayımlara devam edilmiştir. Bu sayımlarda kullanılan soru kâğıdı ve soru tipleri gerek biçim ve gerek içerik açısından değişmekle birlikte, sayım tekniği 2007 yılına kadar değişmemiştir. Söz konusu teknik "de facto" nüfusu tespit etmek amacıyla gütmektedir. 2007 yılına kadar Türkiye'de yapılan nüfus sayımlarının genel özellikleri ise şunlardır: a) De facto, b) Beş yılda bir yapılır, c) Bir günde bitirilir ve sokağa çıkma yasağı konulur, d) Sayım milli bir görev olarak görülür, e) Sayım, toplanan bilgilerin sonuçları kısa sürede alınacak şekilde yapılır (Dündar, 1999). 2007 yılından sonra ise adrese dayalı nüfus sayımına geçilmiştir.

5. 1927 Sayımında Azınlıklar

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılmış ilk sayım olan 1927 sayımı, savaşlar ve mübadele sonrası ülke içinde bulunanlar hakkında detaylı bilgilere ihtiyaç duyulduğu için yapılmıştır. Bu sayımda sorulan sorular içinde sayılan kişinin adı, yaşı, sakatlık durumu, medeni hali, dini, dili, meslek ve tabiiyetini öğrenmeye dönük sorular bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın konusunu ilgilendiren sorular, azınlıkların tespiti için yönlendirilen anadil ve din ile ilgili sorulardan ibarettir. 1927 sayımında,

Gregoryen Ermenileri, “Ermeni” dini diye tasnif edilmiş, Hıristiyan mezhepleri ise, farklı bir dinmiş gibi, Hıristiyanlıktan ayrı olarak gösterilmiştir (Dündar, 1999).

1927 sayımının kesin sonuçları, ancak 1935 sayımının sonuçlarını gösteren 1937 tarihli istatistiklerde bulunmaktadır. 1927 sayımının kesin sonuçlarına göre Türkiye'nin nüfusu 13.629.488'dir. Azınlıkların toplam nüfusu ise 339.686'dır. Azınlıkların toplam nüfusa oranları ise yüzde 2,4'tür. Azınlık nüfusunun 175.422'si kadın, 154.115'i ise erkektir. Nüfus sayımı sonuçlarına göre cinsiyet dağılımı bakımından azınlık nüfusun orantılı olduğu görülmektedir. Türkiye genelinde en yoğun azınlık grubunu Hıristiyanlar oluşturmaktadır. Hıristiyanların toplam nüfusu 180.381'dir. Hıristiyanların ardından 81.872 kişi ile Museviler gelmektedir. Ermenilerin toplam nüfusu ise 77.433'tür. Nüfusu en yoğun grup olan Hıristiyanların azınlıklara oranı yüzde 53,1'dir. Bu verilerden anlaşıldığı üzere 1927 yılı itibarıyla Hıristiyanlar, Türkiye genelindeki azınlık nüfusun yarısından fazlasına sahiptirler. Hıristiyanlar içinde nüfusu en yoğun olan mezhep ise Ortodoksluktur. Sayımın kesin sonuçlarına göre Ortodoksların Türkiye'deki toplam nüfusu 109.905'tir. (Genel Nüfus Sayımı, 1935)

5.1.Marmara Bölgesi

Bütün gayrimüslim azınlıkların yoğun olarak yaşadığı bölge, tahmin edileceği üzere Marmara bölgesidir. Bunun önemli bir nedeni, özellikle İstanbul'da yaşayan Rum nüfusun etabli sayılması neticesinde “mübadele” kapsamına alınmamasıdır. Sayımın kesin sonuçlarına göre, bütün mezhepler dahil Marmara bölgesinde yaşayan toplam Hıristiyan sayısı 154.776'dır. Aynı bölgedeki Musevi nüfus 57.923, Ermeni nüfus ise 52.230'dur. Bu bölgede yaşayan azınlıkların toplam sayısı ise 265.929'dur. Buradaki azınlık nüfusu, diğer bölgelere

göre hayli yüksek bir sayıdadır. Azınlıklar bu bölgede toplam nüfusun yüzde onluk bir kısmını oluşturmaktadır. Toplam nüfus, 2.456.984'tür. Toplam nüfus içindeki azınlıkların sayısı ise 265.929'dur. Bölgede azınlıkların en çok yoğunlaştıkları iller İstanbul, Edirne ve Çanakkale'dir. İstanbul'daki en yoğun azınlık nüfusu, 100.214'le Ortodokslara aittir. İstanbul'da Ermeniler 53.129, Museviler ise 47.035'lik bir nüfusa sahiptir. Musevilerin en yoğun olarak yaşadığı ikinci vilayet ise 6098'lik nüfusla Çanakkale'dir. Ermeni yurttaşlarının Marmara bölgesindeki diğer vilayetlere yerleşmeyi tercih etmedikleri tespit edilmiştir. Diğer bütün vilayetlerdeki toplam Ermeni yurttaş sayısı 101'dir. Ermeni azınlığın Marmara bölgesindeki toplam nüfusunun 53.230 olduğu hatırlanacak olursa, bu bölgede İstanbul'dan başka bir vilayete yerleşmemiş oldukları çok daha açık bir biçimde görülecektir. Hıristiyanların da yüzde 80'i diyebileceğimiz kesimi İstanbul'da bulunmaktadır. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929a)

Azınlıkların İstanbul'da en yoğun olarak yaşadıkları ilçe Beyoğlu'dur. Beyoğlu'nda yaşayan azınlık nüfusu sırasıyla şöyledir: Hıristiyanlar, 92.573; Museviler, 32.279 ve Ermeniler, 23.522. Beyoğlu'nda yaşayan Hıristiyanlar arasında en yoğun nüfus, 63.330'la Ortodokslara aittir. Ortodoksların yoğun olarak buldukları bir diğer ilçe ise 6039'luk Ortodoks nüfusuyla Adalardır. Ermenilerin en yoğun yaşadığı ikinci ilçe Üsküdar'dır. Üsküdar'daki Ermeni nüfus 8557'dir. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929b)

Anadili azınlık dili olan nüfus da en yoğun şekilde İstanbul'da bulunmaktadır. Türkiye genelinde Rumca konuşan nüfusun yüzde 76,70'lik kısmı İstanbul'da ikamet etmektedir. Sayısal olarak bu oran 91.902'ye karşılık gelmektedir. Anadili İbranice olan azınlıklar da 39,199'luk bir nüfusla yoğun olarak İstanbul'da yaşamak-

tadır. Anadilinin Ermenice olduğunu söyleyen azınlıkların nüfuslarının en yoğun bulunduğu vilayet, diğerlerinin olduğu gibi İstanbul'dur. Anadili Ermenice olanların yüzde 69,89'luk kısmı, yani 45.255'lik nüfusu İstanbul'da bulunmaktadır (Umumi Nüfus Tahriri, 1929c).

Bütün bu verilere dayanarak denilebilir ki Marmara bölgesi azınlıkların en yoğun oldukları bölgedir. Azınlıkların bu bölgede yoğun olmalarının nedeni, azınlık nüfusunun en fazla olduğu İstanbul'un bu bölgede bulunmasından kaynaklanmaktadır. İstanbul, bölgedeki 265.929'luk bir nüfusa sahip olan azınlıkların, yüzde 92,2'lik bir kesimini, yani 245.425'lik bir nüfusu barındırmaktadır. Azınlıkların tarih boyu yoğun bir ilgi göstermiş oldukları İstanbul vilayetinin sahip olduğu azınlık nüfusu, bölgesel rakamlardan dahi fazladır.

5.2. Ege Bölgesi

Ege bölgesinde yaşayan toplam azınlık nüfusu, 1927 verilerine göre, 26.051'dir. bunun 52'si Ermeni; 7241'i Hıristiyan; 18.758'i ise Musevi'dir. Rakamlardan da anlaşıldığı üzere Ege bölgesi, Musevilerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölgedir. İslamlar da dahil olmak üzere toplam nüfusun 2.094.716 olduğu düşünülecek olursa, azınlıkların sayısının genel nüfusa göre çok düşük kaldığı görülecektir. Özellikle Ermeni nüfusu yok denecek kadar azdır. Hıristiyanlar ise yoğun olarak İzmir'de yaşamaktadır. İzmir'deki Hıristiyanların nüfusu 6394'tür. Daha açık bir şekilde belirtmek gerekirse Ege bölgesinde yaşayan Hıristiyanların yüzde 88,3'lük kesimi İzmir'de yaşamaktadır. Musevilerin 18.157'lik nüfusu İzmir'de bulunmaktadır. Bu da Ege'deki toplam Musevilerin yüzde 96,7'sine karşılık gelmektedir. İzmir'de yaşayan azınlıkların toplam sayısı 24.571'dir. Bu rakam Ege'de yaşayan toplam azınlık nüfusunun yüzde 94,3'tür. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929a)

Bölgedeki anadili İbranice olan kesim, en fazla İzmir'de bulunmaktadır. Bu da 16.800'lük bir nüfus demektir. Anadili Rumca olanlarınsa, Türkiye genelinde İstanbul ve Çanakkale'den sonra yoğun olarak buldukları üçüncü şehir İzmir'dir. İzmir'de Rumca konuşan nüfus 7531'dir (Umumi Nüfus Tahriri, 1929c). Eldeki verilerden çıkan sonuç, aynen İstanbul örneğinde olduğu gibi, İzmir'in de azınlık nüfusu ve azınlık dilleri bakımından bölgenin yoğunluğunu kaldırdığı noktasındadır. Osmanlı'dan beri gelişmiş bir liman kenti olan İzmir, doğal olarak geçmişten beri azınlıkları ve Levantenleri barındırmış bir şehirdir. İzmir'in bu özelliğini, yaşanan savaşlardan sonra dahi koruduğu görülmektedir.

5.3. İç Anadolu Bölgesi

Azınlıkların en yoğun olarak yaşadıkları üçüncü bölge İç Anadolu bölgesidir. Bu bölgede yaşayan azınlıkların toplamı 17.089'dur. Bu rakam, Türkiye genelinde yaşayan azınlıkların yüzde 9,4'üne karşılık gelmektedir. Bu azınlıklardan Hıristiyan olanların bölgedeki nüfusu 5659'dur, Musevilerin ise 176. Bölgede en yoğun olarak bulunan azınlık grubu ise Ermenilerdir. Bölgedeki Ermeni nüfusu 10.275'tir. Ermeni nüfusun bölgede yaşayan azınlıklara oranı ise yüzde 60'tır. Bölgenin toplam nüfusu 2.413.271'dir. Bu bölgede de azınlık nüfusunun bir hayli düşük olduğu görülmektedir. Ermeni nüfusun en fazla olduğu vilayetler ise, tarih boyu yoğun olarak yaşadıkları Yozgat ve Sivas'tır. Yozgat'ta 3795, Sivas'ta ise 3477 Ermeni yaşamaktadır. Kayseri vilayeti de azınlık nüfusuna sahip olma açısından bölgedeki önemli şehirlerden biridir. Kayseri'deki azınlık nüfusu 3245'tir. Bu da azınlık nüfusunun yüzde 18,9'una tekabül etmektedir. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929c)

5.4. Doğu Anadolu Bölgesi

Doğu Anadolu bölgesinin sahip olduğu azınlık nüfusu 9738'dir. Türkiye genelindeki azınlıklara oranı yüzde 2,8'dir. Bu bölgede yoğun olarak yaşayan azınlık grubu Ermenilerdir. Ermenilerin bölgedeki nüfusu 6718'dir. Diğer azınlıklara olan oranı yüzde 68,9'dur. Musevilerin nüfusu ise 575'tir. Bölgede bulunan Hıristiyan azınlıkların sayısı 2445, diğer azınlıklara oranı ise yüzde 25'tir. Bu bölgede yoğun olarak konuşulan azınlık dili Ermenice'dir. Ermenice'nin en fazla konuşulduğu iller Malatya ve Elazığ'dır. Ermenice, Malatya'da 2625; Elazığ'da ise 2399 kişi tarafından konuşulmaktadır. Bu da bütün azınlık nüfusunun yüzde 51,5'idir. Bölgedeki azınlıkların yarısından fazlası Ermenice konuşmaktadır. Anadili Ermenice olanların en yoğun olduğu iller Elâzığ ve Malatya olmasına rağmen, Ermenilerin en fazla bulunduğu il 2490'lık Ermeni nüfusuyla Diyarbakır'dır. Diyarbakır'daki Ermeni nüfusu, bölgede yaşayan Ermenilerin yüzde 37'sini oluşturmaktadır. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929a; Umumi Nüfus Tahriri, 1929c)

5.5. Güneydoğu Anadolu

Bu bölgede yaşayan toplam azınlık sayısı 9121'dir. Bölge nüfusu ise 682.225'tir. Azınlık nüfusunun bölge nüfusuna oranı yüzde 1,3 gibi düşük bir orandır. Buradaki Ermeni nüfus 1763'tür. Museviler ise 1550 ile en düşük nüfuslu azınlık grubunu oluştururlar. Hıristiyanlar ise 5806'lık nüfuslarıyla bölgedeki en yoğun azınlık grubudur. Hıristiyanların toplam azınlık nüfusuna oranı yüzde 63,6'dır. Toplam nüfusa oranı ise 0,8'dir. Hıristiyanların yüzde 92,8'lik kesimini oluşturan önemli bir çoğunluk Mardin'de yaşamaktadır. Ermeniler ise Siirt'te çoğunluktadır. Buradaki Ermeni nüfus 1585'tir, yani 1927 verilerine göre bölgedeki Ermeni nüfusun yüzde 89,9'u Siirt'te yaşamaktadır.

5.6. Karadeniz Bölgesi

Karadeniz bölgesi nüfusun en yoğun olduğu bölgedir. Toplam nüfusu 3.043.829'dur. Karadeniz bölgesinin bir diğer özelliği ise, 1927 yılı itibariyle en çok vilayete sahip olan bölgedir. Karadeniz bölgesinde on beş vilayet bulunmaktadır. Bu kadar yoğun bir nüfusa sahip olmasına rağmen, gayrimüslim azınlıkların sayısı yok denecek kadar azdır. Bölgedeki toplam azınlık nüfusu 7179'dur. Toplam nüfusa göre oranları ise 0,23'tür. Burada yaşayan azınlıklardan en fazla nüfusa sahip olan grup 4453 kişiyle Ermenilerdir. Ermenilerin azınlık nüfusuna oranı yüzde 62, toplam nüfusa oranları ise 0,14'tür. Hıristiyanlar, bölgedeki en kalabalık ikinci azınlık grubunu oluştururlar. Hıristiyanların toplam nüfusu 2493'tür. Musevilerin nüfusu ise 245 gibi küçük bir rakamdır. Bu bölgede yaşayan azınlık nüfusunun bu kadar düşük olmasının nedenleri Karadeniz insanının yapısında aranabileceği gibi, Mütareke döneminde ortaya çıkan Pontus isyanlarının bir sonucu olan Rum göçünün ve diğer siyasi, ekonomik etmenlerin de bu durumun oluşmasında payı olduğunu görmezden gelmemek gerekir. Bu bölgede yoğun olarak konuşulan azınlık lisanı Ermenice'dir. Bunların en fazla bulunduğu vilayet ise Kastamonu'dur. Söz konusu sayımda, Kastamonu'da ikamet eden tam 1660 kişi anadillerinin Ermenice olduğunu beyan etmiştir. Bu rakamın, bölgedeki Ermeni nüfusa oranı yüzde 37,2; toplam nüfusa oranı ise 0,05'tir. Bölgede azınlık olarak hâkim unsur olan Ermeniler yoğun olarak Tokat ve Kastamonu'da bulunmaktadır. Kastamonu'daki Ermeni nüfus 1402, Tokat'taki ise 1032'dir. Bu iki vilayette oturan Ermenilerin toplam Ermeni nüfusa oranı ise yüzde 54,6'dır. Demek ki Ermenilerin yarısından fazlası bu iki vilayette bulunmaktadır. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929a)

5.7. Akdeniz Bölgesi

Azınlıkların en düşük sayıda oldukları bölgedir. Toplam nüfus 1.164.456'dır. Azınlıkların nüfusu ise 2135'tir. Azınlıkların toplam nüfusa olan oranı 0,183'tür. Ermeni yurttaşlar buradaki en düşük nüfusa sahip azınlık grubunu oluşturmaktadır. Nüfusları toplam 282 kişidir. Musevilerin nüfusu ise 321'dir. Bölgedeki en yoğun nüfusa sahip azınlık grubu ise Hıristiyanlardır. Hıristiyanların toplam nüfusu 1532; toplam nüfusa oranı ise 0,131'dir. Azınlık nüfusuna olan oranları ise yüzde 71,7'dir. Hıristiyanların en fazla nüfusa sahip olduğu vilayet ise 1028'le Maraş'tır. Burada yaşayan Hıristiyanların, bölgedeki genel Hıristiyan nüfusa oranları yüzde 67'dir. Bu bölgede yoğun olarak konuşulan azınlık lisanı ise Rumca'dır. Antalya'da oturan Rumlardan anadilinin Rumca olduğunu beyan edenler 1324 kişidir. Bu da Türkiye genelinde Rumca konuşanları yüzde 1,11'idir. (Umumi Nüfus Tahriri, 1929a)

6. 1935 Sayımında Azınlıklar

1935 Genel Nüfus Sayımının kesin sonuçlarına göre Türkiye'nin toplam nüfusu 18.892.182'dir. Bunların 266.340'ını azınlık gruplar oluşturmaktadır. Azınlıkların toplam nüfusa oranı ise yüzde 1,4'tür. Rakamlardan anlaşılacağı üzere 1927 sayımına nazaran azınlıkların sayısı 73.346'lık bir azalma yaşamış, genel nüfus ise beş milyonun üzerinde bir artış kaydetmiştir. 1935 sayımının bir öncekinden farkı Gregoryenleri, Ermenilerden ayırması ve Ermeniler de dahil bütün mezhepleri Hıristiyanlar başlığı altında toplamasıdır. (Genel Nüfus Sayımı, 1937)

6.1. Marmara Bölgesi

Marmara bölgesindeki azınlıklar, bir önceki sayımda olduğu gibi İstanbul başta olmak üzere Çanakkale ve Edirne vilayetlerinde yoğunlaşmışlardır. Bölgedeki azınlıkların toplamı 234.287'dir. Toplam nüfus ise 2.089.789'dur. Azınlıkların toplam nüfusa oranı yüzde 11,2'dir. Marmara bölgesinde en fazla nüfusa sahip azınlık grubu Hıristiyanlardır. Hıristiyanların nüfusu 129.396'dır. Hıristiyanlardan sonra 55.846 ile Museviler gelmektedir. Nüfusu en az olan grup ise Ermenilerdir. Ermenilerin nüfusu 49.045'tir. Hıristiyanların azınlık nüfusuna oranı yüzde 55,2; genel nüfusa oranı ise yüzde 6,1'dir. İstanbul'da yaşayan en fazla nüfusa sahip azınlık ise 120.063 ile yine Hıristiyanlardır. Hıristiyanların yüzde 92,7'si İstanbul'da ikamet etmektedir (Genel Nüfus Sayımı, 1937). Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebi ise İstanbul'daki en yoğun azınlık nüfusuna sahiptir. Ortodoksların nüfusu 96.046'dır. İstanbul'daki azınlıkların toplam nüfusunun 167.796 olduğu düşünülürse, Ortodoksların bu vilayetteki azınlıklara oranı yüzde 57,2'dir. Kısacası İstanbul'daki azınlıkların yarısından fazlası Ortodoks'tur. Bir başka deyişle Rum'dur. Bunun kanıtı da azınlıklar arasında en yoğun konuşulan dilin Rumca olmasıdır. İstanbul'da Rumca konuşanların sayısı 79.920 kişi. Ermenice 39.831, İbranice ise 26.335 kişi tarafından konuşulmaktadır. (Genel Nüfus Sayımı, 1937)

Söz konusu verilere dayanarak denilebilir ki, 1935 sayımı sonuçlarına göre gayrimüslim azınlıkların nüfusu, 1927 sayımına oranla kayba uğramıştır. Önceki sayımda 265.929 olan azınlık nüfusu, bu sayımda 234.287'ye düşmüştür. Bu düşüş bütün azınlık grupları için geçerli olmuştur. Bununla beraber yapı itibarıyla herhangi bir değişiklik olmamıştır. Nüfusun çoğunluğu, aynen bir önceki sayımda olduğu gibi, İstanbul başta olmak üzere, be-

lirli vilayetlerde toplanmıştır. Ortodokslar, bir önceki sayımdaki gibi en ağırlıklı nüfusa sahip azınlık mezhebidir. Anadillerde de Rumca'nın ağırlığı devam etmiştir.

6.2. Ege Bölgesi

Ege bölgesinin toplam nüfusu 2.415.946'dır. Azınlıkların toplam nüfusu ise 25.054. Bir önceki sayıma göre düşüş görülmektedir. Azınlıkların toplam nüfusa göre oranı yüzde 1,03'tür. Bölgede, özellikle Ermeni yok denecek bir sayıya, 15 kişiye düştüğü görülmektedir. Bölgedeki en fazla nüfusa sahip azınlık grubu Musevilerdir. Musevilerin nüfusu 17.176'dır. Fakat önceki sayıma göre 1582 kişilik bir kayıp söz konusudur. Musevilerin azınlıklara oranı yüzde 68,5'tir. Hıristiyanların nüfusu ise 7878'dir. Azınlık nüfusunun en çok yoğunlaştığı şehir, bir önceki sayımda olduğu gibi, İzmir'dir. İzmir'deki toplam azınlık nüfusu 21.591'dir. Bütün azınlık nüfusuna oranı yüzde 86'dır. Anadil olarak İbranice daha yoğun kullanılmaktadır. İzmir'de anadillerine göre sonuçlar sırasıyla şöyledir: İbranice, 9059; Rumca, 8421 ve Ermenice, 23 (Genel Nüfus Sayımı, 1937; Dündar, 1999).

Daha önce de belirtildiği gibi bir önceki sayıma göre, azınlık nüfuslarında, bütün bölgeler için geçerli olan bir azalma görülmektedir. Bununla birlikte yine yapısal bir değişiklik tespit edilmemektedir. Museviler ve İbranice, geçen sayımdaki gibi sayısal bir üstünlüğe sahiptir. Ve yine azınlıklar, bir önceki sayımda olduğu gibi, İzmir'de yoğunlaşmışlardır. Dikkati çeken yegâne unsur ise Ermeni yurttaşların Ege bölgesinden tamamıyla göç etmeleridir. Bir önceki sayımda 52 olan nüfus, bu sayımda 15'e kadar düşmüştür.

6.3. Diğer Bölgeler

Ege ve Marmara bölgesi dışındaki bölgelerde azınlık nüfusun çok yoğun olmadığı

görülmektedir. Mesela Karadeniz bölgesi, bir önceki sayımdaki gibi azınlıkların barınmadığı bir bölge olarak kalmıştır. Azınlıkların bölgede görece yoğunlaştığı şehirler Kastamonu ve Tokat'tır. Kastamonu'nun toplam nüfusu 361.124'tür. Buradaki azınlık nüfusu ise 2114'tür. Azınlıkların genel nüfusa oranı 0,5'tir. Buradaki en yoğunluklu nüfusa sahip olan azınlık grubu 1640'lık bir nüfusa Hıristiyanlardır. Hıristiyanların diğer azınlıklara göre oranlaması yüzde 77,57'dir. Ermenilerin nüfusu ise 474'tür. Museviler ise hiç yoktur. Burada en çok kullanılan anadil ise 1859'la Ermenice'dir. Fakat bu sayımda, bir önceki sayıma göre Ermenilerin 928 kişilik bir nüfusu kaybettiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Ermeni nüfusun 474 olup, Ermenice konuşanların 1859 kişi olması şaşırtıcıdır. (Genel Nüfus Sayımı, 1937)

Tokat'ın nüfusu ise 309.852'dir. Azınlık nüfusu ise 2987'dir. Azınlıkların nüfusa oranı 0,36'dır. Hıristiyanlar bu şehirde de 2505 kişilik nüfuslarıyla en kalabalık azınlık grubu teşkil etmektedirler. Ermenilerin sayısına gelince 472 olduğu görülmektedir. Hıristiyanların azınlıklara oranı ise yüzde 83,8'dir. Museviler ise diğer Karadeniz vilayetlerinde olduğu gibi burada da en az nüfusa sahip azınlık grubudur. Burada en çok konuşulan azınlık anadili ise Ermenice'dir. Ermenice'nin anadili olduğunu söyleyenler 788 kişidir (Genel Nüfus Sayımı, 1937; Dündar, 1999). Bir önceki sayıma göre, bu iki vilayetteki azınlık sayısı düşmüştür. Yine Ermenilerin bir hayli nüfus kaybettikleri görülmektedir. Karadeniz bölgesi, demografik yapısını korumuş ve bir önceki sayımda olduğu gibi azınlıklar aynı bölgelerde yoğunlaşmışlardır.

İç Anadolu bölgesinde ise azınlık nüfusunun en yoğun olduğu bölgeler Yozgat ve Sivas'tır. Sivas'ın nüfusu 432.633'tür. Azınlık nüfusu ise 4153'tür. Azınlıkların oranı 0,95'tir. Nüfusu en kalabalık olan

azınlık grubu 3545'lik nüfusu ile Hıristiyanlardır. Hıristiyanların 2054 kişilik nüfusunu Ortodokslar oluşturmaktadır. Hıristiyanların genel azınlık toplamına göre oranı yüzde 85'tir. Hıristiyanlardan sonraysa 601'lik nüfuslarıyla Ermeniler gelmektedir. Şehirde en yoğun konuşulan azınlık dili 2094 ile Ermenice'dir. Yozgat'ın nüfusu 261.821'dir. Azınlık nüfusu 2987. Azınlıkların oranı yüzde 1,14'tür. Azınlıkların nüfusları ise şu şekildedir: Ermeniler, 1890; Hıristiyanlar, 1087; Museviler ise 10 kişi. Görüldüğü gibi en yoğun azınlık nüfusu Ermenilerdir. Ermenilerin diğer azınlıklara oranı yüzde 63'tür. Burada yoğunluklu olarak konuşulan azınlık anadili ise doğal olarak Ermenice'dir. Söz konusu vilayetler, eldeki rakamlara göre Ermeni azınlığın yoğun olarak yaşadığı vilayetlerdir. Fakat 1927 sayımına göre Ermeniler, önemli sayılabilecek bir nüfus kaybetmiştir. 1927'de 10.275 olan Ermeni nüfus, 1935'te 2491 olmuştur. Söz konusu fark dikkate değer bir azalıştır. (Genel Nüfus Sayımı, 1937; DüNDAR, 1999)

Güneydoğu Anadolu bölgesinde azınlıkların yaşadığı vilayet Mardin'dir. Mardin'in nüfusu 221.802'dir. Burada yaşayan azınlıkların nüfusu ise 12.144'tür. Azınlıkların genel nüfusa oranı yüzde 5'tir. En yoğun nüfusa sahip azınlık grubu 11.934 ile Hıristiyanlardır. Hıristiyanların diğer azınlıklara oranı ise yüzde 98,2'dir. Hıristiyanların içindeki dominant nüfus 9093'le Ortodokslara aittir. Burada konuşulan hâkim azınlık lisanı ise 210 ile Ermenice'dir. Daha önceki sayımda olduğu gibi bu şehir ve bölgeye azınlıklar içinde Hıristiyan Ortodoksların dominant unsur olduğu görülmektedir. Diğer illerde yaşanan genel nüfus kaybının bu vilayet için geçerli olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Aksine, Mardin'deki Hıristiyan nüfus, 1927 yılında 5393'ken; 1935 yılında 6541 kişi yükselerek 11.934 olmuştur. (Genel Nüfus Sayımı, 1937; DüNDAR, 1999)

Doğu Anadolu bölgesinde azınlıkların en yoğun yaşadığı yer Diyarbakır'dır. Burada ki nüfus 214.142'dir. Azınlıkların nüfusu ise 1969'dur. Burada en yoğun nüfusa sahip azınlık, 1094'le Hıristiyan nüfustur. Ermenilerin nüfusu 539, Musevilerin nüfusu ise 336'dır. Burada en fazla konuşulan azınlık anadili ise Ermenice'dir. Konuşulan azınlık anadilleri sırasıyla şöyledir; Ermenice, 582; Rumca, 29; İbranice, 11. Diyarbakır'ın, 1927 seçimindeki azınlık nüfusunda bir düşüş yaşanmıştır. 1927'de 3014 olan azınlık nüfusu, 1935'te 1969 kişiye kadar düşmüştür. (Genel Nüfus Sayımı, 1937; DüNDAR, 1999)

Sonuç

Ele alınan 1927 ve 1935 sayım sonuçları şunu göstermiştir ki gayrimüslim azınlıklar, daha çok İstanbul, İzmir ve Ankara gibi büyükşehirlerde yaşamını idame ettirmeyi tercih etmişlerdir. Azınlık gruplarda görülen bu temayülün büyük şehirlerdeki iş ve ticaret imkanlarının genişliğinden kaynaklanmış olması muhtemeldir. Yanı sıra nüfusun yoğun olduğu büyük şehirlerde azınlık grupların çok daha rahat ve görünür olmaktan uzak bir gündelik hayat sürdürme imkanına sahip oldukları düşünülebilir. Doğal olarak bu durum büyük şehirlerin tercih edilmesini sağlayan etkenler arasında sayılabilir. Bununla birlikte nüfus sayımlarının karşılaştırmalı analizine göre 1927 ile 1935 yılları arası azınlık nüfusunda gözle görülür şekilde ciddi bir düşüş olduğu tespit edilmektedir. Bu düşüşün, hangi nedenlerden kaynaklandığı sorusu başka bir araştırmanın konusudur. Ancak bunun en önemli amillerinden birinin, özellikle Trakya bölgesindeki azınlık nüfusun düşüşü açısından Edirne, Çanakkale, Kırklareli ve Tekirdağ'ı kapsayan 1934 Trakya Olaylarının olduğu ileri sürülebilir. Bilindiği üzere bu olaylar neticesinde önemli sayıda Yahudi azınlık Yunanistan'ın farklı bölgelerine sığınmak

durumunda kaldı. Bu gibi şiddet eğilimi taşıyan ciddi hadiselerin demografik değişikliklere yol açtığı bilinmektedir. Dolayısıyla, azınlık nüfusunda yaşanan eksilme yönündeki değişimler, büyük toplumsal hadiselerin tetiklemesi sonucunda meydana gelebileceği gibi, söz konusu olayların toplumda meydana getirdiği artçı tesirlerden ve olumsuz atmosferden etkilenen münferit vakıaların etkisinden de kaynaklanabilmektedir. Yani, söz konusu yıllar içerisinde azınlık gruplarında yaşanan nüfus azalmalarının nedeni Trakya Hadiselerini ortaya çıkaran genel toplumsal hallet-i ruhiyenin etkisine ve olaylara yol açan sosyolojik birikime bağlanabilir. Çünkü toplumun belli kesimlerinden azınlıklara yönelen yaklaşımların pek de sağlıklı olmadığı Orhun ve Milli İnkılap gibi dönemin ırkçı dergilerinden, Nihal Atsız ve Cevat Rifat Atilhan gibi Türkçü-Turancı ve ırkçı düşünürlerin söylemlerinden açık biçimde tespit edilebilmektedir.

İki nüfus sayımından çıkan neticeye göre Türkiye'deki azınlıkların, Anadolu'da en yoğun biçimde buldukları bölge, Ege bölgesidir. Bunun dışında, Türkiye genelinde yoğun olarak yaşadıkları bölge ise Marmara'dır. İç Anadolu bölgesi ise nüfuslarının en az olduğu bölge olarak öne çıkmaktadır. Bunun nedeni olarak, azınlıkların daha çok, ticaretin yoğun olarak yaşandığı, uluslararası ticaretin merkezi konumunda olan ve görece modern bir yaşamın devam ettiği sahil bölgelerini ve büyükşehirleri tercih etmeleri gösterilebilir. Bu da gayet anlaşılabilir bir gerekçe olarak öne çıkmaktadır. 6 -7 Eylül Olayları ve sonrasında cereyan eden azınlıklara yönelik çeşitli olumsuz hadisenin zeminini hazırladığı sermayenin primitif akümülyasyonundan önce Türkiye'deki iç ve dış ticarete azınlıklar hakimdi. Hatta bu durum Osmanlı devrinden beri böyleydi. Özellikle de XIX. yüzyıldan itibaren. Dolayısıyla, azınlık nüfusunun kahir ekseriyeti kapitaliz-

min yerel merkezleri olan büyükşehirlerde yoğunlaşmak durumunda kalmıştı. Ancak, sermayenin el değiştirmesiyle birlikte buralardaki azınlık nüfus farklı bölge veya ülkelere göç etmeyi tercih etmiştir. Bu durum, iki nüfus sayımı arasındaki demografik farkın dayandığı başat olgulardan biri olarak öne çıkmaktadır. Tabii bunun yanı sıra 1934 yılında yürürlüğe giren İskân Kanunu'nun da azınlık nüfusunun eksilmesi noktasında pay sahibi olduğu söylenebilir. 1930'ların başından itibaren Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan artan göçlerin düzenlenmesi, göçmenlerin kabul ve iskanlarının sağlanması için çıkarılan bu kanun ile ulus-devletin nüfus yapısı olabildiğince homojenleştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla azınlıkların göç ettirilmesi, yerlerine Balkanlar'dan gelen Türk soylu göçmenlerin yerleştirilmesi ve asimile edilmesi istenmiştir. Kanunda temel alınan ölçütün ne olduğu ise "*Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı olanlar*" ibaresi ile açıkça belirtilmiştir. Bu da azınlıklara yönelik "resmi" bakışın hangi doğrultuda olduğunu gösteren önemli bir örnektir. Azınlıkların buldukları yerleri terk etmelerinin altında, yukarıdaki kanunun çıkmasına zemin hazırlayan işbu "resmi" bakışın etkisinin olduğu rahatlıkla öne sürülebilir³.

Sonuçta, Lozan'da "azınlık" olarak ayrı statüde değerlendirilen Musevi, Rum ve Ermeni ağırlıklı gayrimüslim nüfusun 1927 ve 1935 sayımları arasında geçen sekiz yıllık süreçte ciddi biçimde azalma yaşadığı anlaşılmıştır. Bu nüfus kaybının hangi sosyolojik, ekonomik, siyasi ve benzeri gerekçeler nedeniyle eksildiği, söz konusu iki sayım arasında oluşan ciddi demografik farkların hangi nedenlerden kaynaklandığı bu makalenin kapsamını dışındadır. Dolayısıyla, bu farkın sebepleri derinlikli biçimde incelenmeli ve çıkacak sonuçlar,

3 Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Uzuner, O. Ş. (2021). 1923 – 1945 Yılları Arasında Gerçekleşen Dış Göçler. Bingöl Araştırmaları Dergisi, 8/1, 51 – 63.

siyasi etkenler bir kenara itilerek nesnel şekilde ortaya konmalıdır. Erken Cumhuriyet döneminde yaşanmış olan bir takım toplumsal hadiseler üzeri örtülmeden detaylıca irdelenmeli ve bu yöndeki çalışmaların odağı haline gelmelidir. Ancak bu şekilde geçmişle hesaplaşılabilir veya gerçekler netlikle ortaya konabilir.

Kaynakça

- Abacı, A. (2016). İnsan hakları açısından azınlık kavramı ve azınlık hakları. (Tez No. 447657) [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Akbulut, O. (2006). Uluslararası hukukta azınlık haklarının gelişimi ve ortaya çıkardığı hukuki sorunlar. (Tez No. 217839) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Arsava, A. F. (1993). Azınlık kavramı ve azınlık haklarının uluslararası belgeler ve özellikle medeni ve siyasi haklar sözleşmesinin 27. maddesi ışığında incelenmesi. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basımevi.
- Aktar, A. (2018). Varlık vergisi ve 'Türkleştirme' politikaları (13. baskı). İletişim Yayınları.
- Aydın, A. (2011). AB ülkeleri, ABD ve Türkiye Cumhuriyeti anayasalarında azınlıklarla ilgili düzenlemeler. TBMM Araştırma Merkezi.
- Bali, R. N. (2008). 1934 Trakya olayları. Kitabevi
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929a). Umumi nüfus tahriri- 28 teşrinievvel 1927 (cilt.1). Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929b). Umumi nüfus tahriri- 28 teşrinievvel 1927 (cilt.2). Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü. (1929c). Umumi nüfus tahriri- 28 teşrinievvel 1927 (cilt.3). Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları.
- Berkes, N. (2002). Türkiye'de çağdaşlaşma (3. baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (1998). İnsan hakları bilgi kitapçığı azınlık hakları (No.18).
- Bozkurt, G. (1993). Türk hukuk tarihinde azınlıklar. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 43/1, 49-59.
- Capotorti, F. (1979). Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities. United Nations.

- Capotorti, F. (1991). Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities. United Nations.
- Dalar, M. (2006). Azınlıklar sorunu: uluslararası hukuk ve Türk hukuku açısından bir analiz. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt XXV/1, 127-170.
- Dündar, F. (1999). Türkiye nüfus sayımlarında azınlıklar. Chiviyazıları Yayınevi.
- Erdal, İ. (2006). Mübadele (uluslaşma sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925). IQ Yayınları.
- Erdoğan, B. (2002). Birleşmiş milletler sistemi ve azınlık hakları. Avrasya Dosyası BM Özel Sayısı, cilt 8/I, 78-91.
- Güler, A. (2004). Rakamlarla Türkiye’de azınlıklar (2. baskı). Berikan Yayınevi.
- Güler, A. (2003). Osmanlı’dan cumhuriyete azınlıklar. Berikan Yayınevi.
- Güllü, R. E. (2020). Osmanlı Devleti’nde azınlık var mıydı? Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim vatandaşlarının 19. yüzyılda değişen hukuki statüleri hakkında bir değerlendirme. Bilig, sayı 95, 149-176.
- Güven, D. (2022). ‘Cumhuriyet dönemi azınlık politikaları ve stratejileri bağlamında 6-7 Eylül olayları (9. baskı). İletişim Yayınları.
- Karpat, K. H. (2003). Osmanlı Nüfusu (1830-1914). (B. Tırnakçı, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal eserin yayım tarihi 1983).
- Kaya, Ö. (2005). Tanzimat’tan Lozan’a azınlıklar (2.baskı). Yeditepe Yayınevi.
- Kurban, D. (2004). Unravelling a trade-off: minority rights and full citizenship in Turkey. European Yearbook of Minority Issues, vol 4/5, 341-372.
- Küçük, C. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye ansiklopedisi: Cilt 4. Osmanlı’da millet sistemi ve Tanzimat. İletişim Yayınları.
- Letendre, Gerald K. (2000). *The “problem” of minority education in an international perspective.*
- McCarthy, J. (1998). Müslümanlar ve azınlıklar, İnkılap Kitabevi.
- Meray, S. L. (2001). Lozan barış konferansı tutanaklar – belgeler (3. baskı), 8. kitap. Yapı Kredi Yayınları.
- Okutan, M. Ç. (2004). Teori ve uluslararası metinlerde azınlık tanımı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 59/2, 59-75. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001508.
- Oran, Baskın. (1994). Lozan’ın “azınlıkların korunması” bölümünü yeniden okumak. A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 49/3-4, 283-301.
- Oran, Baskın. (2004). Türkiye’de azınlıklar: kavramlar, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama. Tesev Yayınları.
- Oran, Baskın. (2008). Türkiye’de azınlıklar. (4.baskı). İletişim Yayınları.
- Örs, İ. R. (2019). İstanbullu Rumlar ve 1964 sürgünleri ‘Türk toplumunun homojenleşmesinde bir dönüm noktası’ (2. baskı). İletişim Yayınları.
- Özdemir, H., Çiçek, K., Turan, Ö., Çalık, R., Halaçoğlu, Y. (2005). Ermeniler: *sürgün ve göç*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özel, A. (1997). İslam Ansiklopedisi: Cilt 16. Harbî. Türkiye Diyanet Vakfı, 112 – 114.
- Özkan, K. (2020). İmparatorluktan ulus devlete geçişte göçlerin rolü 1918 – 1923. (Tez No. 628352) [Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sander, O. (2007). Siyasi tarih “ilk çağlardan 1918’e” (16. baskı). İmge Kitabevi.
- Şimşir, B. (2005). Ermeni meselesi 1774-2005. Bilgi Yayınevi.
- Taşdemir, H., Saraçlı, M. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye perspektifinden azınlık hakları sorunu. Uluslararası Hukuk ve Politika, cilt 2/8, 25-35.
- Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe *sözlük* (10.baskı).
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü. (1937). Genel nüfus sayımı-1935 (yayın no:75, cilt.60). Mehmet İhsan Basımevi.
- Uçarol, R. (2006). Siyasi tarih 1789-2001 (6. baskı). Der Yayınları.
- Üstel, F. (1999). Yurttaşlık ve demokrasi. Dost Kitabevi.
- Vahapoğlu, M. H. (1996). Yönetim ve azınlıklara bakış açısından Osmanlı Devleti. Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, cilt 8/22, 41-51.
- Yeşilyurt, Y. (2020). Türkiye’de ulus devlet perspektifinde azınlıklar. H. Ulukan (Ed.), Research in Education and Social Sciences (ss. 244-260).

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Dicle Nehri Su Yönetiminde Yeni Bir Aktör ve Siyasi Kriz Potansiyeli

A New Actor in Tigris River Water Management and Potential for Political Crisis

Emin SALİHİ¹
İtri ATAY²

ÖZ

İklim değişikliği dünya çapında su kaynaklarını etkileyen küresel bir olgu haline gelmiştir. Kurak ve yarı kurak bölgelerde yer alan birçok ülkenin yağış seviyelerindeki dramatik değişimler nedeniyle küresel çapta su kıtlığı görünür olmuştur. En nihayetinde, uluslararası siyasette su kaynakları yönetimine ilişkin sorunlar, potansiyel büyük siyasi krizler bağlamında tartışılmaktadır. Dicle Nehri de bu sınıraşan su kaynaklarından biridir. Dicle Nehri'nin su yönetimi ve su kaynaklarının paylaşımı yakın döneme kadar Irak ve Türkiye'nin ikili ilişkileri çerçevesinde incelenmiştir. Ancak, Dicle Nehri'nin sınıraşan su kaynakları paylaşımı sorunu 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Koalisyon Güçlerinin Irak işgalinden sonra yeni bir boyut kazanmıştır. Irak, 2003 sonrası federal bir devlete dönüşmüş ve Irak'ın kuzeyinde Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) adı verilen yeni bir bölgesel hükümet kurulmuştur. Dolayısıyla, Dicle Nehri su yönetiminde bölgesel hükümet yeni bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, Dicle Nehri üzerindeki hidropolitik ilişkilerin bu aşamadan sonra daha kaotik bir boyuta ulaştığı iddiasını taşımaktadır. Çalışmada konunun kaotik ve potansiyel kriz boyutu ele alınmıştır. Irak su kaynakları, su kaynaklarının yönetimine dair anayasal yetkiler, tarafların konuya yaklaşımı ve söylemleri çalışmada incelenmiştir. Çalışmada, tarafların konuya dair tek taraflı politikalar izlediği ve su sorunu artıkça taraflar arasında konunun daha büyük bir siyasi krize dönüşeceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, IKBY, Dicle Nehri, su yönetimi, baraj

1 Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, eminsalihan@gmail.com

2 Universitat Rovira i Virgili, Coğrafya ve Turizm Bölümü, itri.atay@estudiants.urv.cat

ABSTRACT

Climate Change has become a global phenomenon affecting water resources around the world. Global water scarcity has become apparent due to dramatic changes in precipitation levels in many countries in arid and semi-arid regions. Finally, issues of water resource management in international politics have been discussed in the context of potential major political crises and the Tigris River is one of these sources. The water management of the Tigris River and the sharing of the resource have been discussed within the framework of the relations between Iraq and Turkey until recently. However, this issue gained a new dimension after the invasion of Iraq by the United States (US) and Coalition Forces in 2003. Iraq turned into a federal state after 2003 and a new regional government called the Iraqi Kurdistan Regional Government (IKRG) was established in northern Iraq. Therefore, a new actor in the water management of the Tigris River has come to the fore. The study claims that the hydropolitical relations on the Tigris River reached a more chaotic dimension after this stage. In the study, the chaotic and potential crisis dimension of the subject is discussed. Iraqi water resources, constitutional authorities on the management of water resources, the approaches and discourses of the parties are examined in the study. In the study, it was concluded that the parties followed unilateral policies on the issue and as the water problem increased, the issue would turn into a bigger political crisis between the parties.

Keywords: Iraq, IKRG, Tigris River, water management, dam

1. Giriş

Su talebi farklı coğrafyalarda değişiklik gösterir ve bir kalkınma, toplumsal değer ve insan davranışı faktörüdür (Molle & Mollinga, 2003, s. 531). Su kaynaklarıyla ilgili temel sorun, suyun dünyada eşit olmayan dağılımında yatmaktadır (Postel vd., 1996, s. 786). Eşit olmayan su kaynakları dağılımı kimi coğrafyalarda “su kıtlığı” sorununa neden olmaktadır. Su kaynaklarının tüm sektörler tarafından su talebini veya minimum gereksinimlerini tam olarak karşılamaması durumu “su kıtlığı” olarak tanımlanmaktadır (Sofrinou & Bishop, 2014, s. 2898). Günümüzde su kıtlığı uluslararası siyasette önem arz eden sorunlardan bir tanesine, değişen iklim koşullarına evrilmektedir.

Su kıtlığı dünyanın herhangi bir yerinde gözlenebilmekte ve Orta Doğu coğrafyası da bu duruma örnek olabilmektedir. Orta Doğu, yağış ve potansiyel buharlaşma arasındaki farktan dolayı pek çok uluslararası raporda su kıtlığı çeken bir coğrafya olarak gösterilmektedir (Chenoweth vd., 2011, s. 17). İklim projeksiyonlarına göre, iklim değişikliğinden kaynaklanan şiddetli su sıkıntısı, tatlı su kaynaklarında %30-50 oranında azalmaya neden olacak ve bu da 2050’lerde bölgede ciddi kuraklıklara ve su kıtlığına yol açacaktır (Milano vd., 2013, s. 499). Aynı zamanda, göllerde ve sulak alanlarda azalan su seviyeleri, azalan toprak nemi ve azalan yeraltı suyu çıkışı nedeniyle kıyıya yakın deniz ortamının değişmesi nedeniyle bölgede artan habitattaki kaybı riski bulunmaktadır (Klein vd., 2016, s. 119). Dolayısıyla, iklim değişikliğinin doğal kaynakların mevcudiyeti

üzerindeki etkisine eklendiğinde, antropojenik¹ faaliyetler sonucu yoğun su çekilmesi durumunda su sıkıntısı daha da yoğunlaşmaktadır. İklim değişikliğinin nedenleriyle ilgili güncel tartışmalar olsa da, antropojenik faaliyetlerin iklim değişikliğine sebep olduğuna dair genel bir algı vardır (Milano vd., 2013, s. 500). Dolayısıyla, antropojenik faaliyetler iklim değişikliğinin şiddetini ve iklim değişikliği de su sıkıntısının şiddetini belirlemektedir. Başka bir deyişle, antropojenik faaliyetler, iklim değişikliği ve su sıkıntısı arasında karşılıklı bir ilişki vardır (Sofroniou & Bishop, 2014, s. 2898).

Üretim yapısı var olan eğilimleri takip etmeye devam ederse, küresel sıcaklığın 2050'lere dek 3 derece Santigrat (°C) artacağı öngörülmektedir (Sofroniou & Bishop, 2014, s. 2899). Aynı zamanda, sıcaklık artışı özellikle Akdeniz ve Orta Doğu'da su kaynaklarının kullanılabilirliğini azaltacaktır (Chenoweth vd., 2011, s. 17). Çevre ve su kaynakları ile ilgili tüm bu kötümser tahminler potansiyel siyasi krizler çerçevesinde düşünülmektedir. Çevre sorunlarının siyasi bir çatışmaya dönüşeceğine dair kesin bir kaide olmamakla birlikte günümüzde çevre sorunlarının mevcut siyasi sorunlara katalizör etkide bulunduğu da bir gerçekliktir (Yıldız, 2010).

Irak, bu çalışmada sayılarla da gösterileceği üzere, su kıtlığı yaşayan ülkelerden biridir. Irak'ın önemli su kaynaklarından biri olan Dicle Nehri'nin su yönetiminde geçmişten günümüze iki aktör ön plana çıkmıştır. Bunlar, nehrin doğduğu ve aktığı Türkiye ve Irak Devletleridir. Ancak, bu çalışmada da görülecektir ki, Dicle Nehri'nin su yönetimine 2003 sonrası yeni bir aktör dâhil

1 İnsanın Dünya ekosistemine olan etkisinin en üst düzeylere çıktığı Sanayi Devrimi'nden sonraki dönem Antroposen Çağ olarak adlandırılmaktadır. Antropolojik faaliyetler ise insan faaliyetlerinin Dünya ekosistemlerinde yarattığı değişimlerdir. Bkz. (Dockrill, 2016).

olmuştur. ABD ve koalisyon güçlerinin Irak işgali sonrası Irak'ta yeni bir yönetim ve anayasa ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda Irak federal bir cumhuriyete dönüşmüştür. Bu dönüşüm ile birlikte Türkiye sınırında ve Irak'ın kuzeyinde Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi adında bölgesel bir yönetim kurulmuştur. Irak'ta 2005 yılında yapılan anayasada federal merkezi yönetim (Bağdat) ile bölgesel yönetim (Erbil) arasındaki yetki meselelerinde muğlaklıklar bulunmaktadır. Bu konu ekseriyetle petrol kaynakları ve geliri paylaşımı bağlamında da tartışılmaktadır (Asharq Al-Awsat, 2022). Benzer bir şekilde; çevre yönetimi, su yönetimi ve baraj yapımı gibi konularda da Bağdat ve Erbil arasında yetki meselesi muğlak ve tartışmalı bir konudur.

Bu çalışmada, Irak'ın su sorunu yaşayacağı varsayımından hareketle, su yönetimi konusunun Bağdat ve Erbil arasında potansiyel bir kriz konusunun var olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bağdat ve Erbil arasında var olan pek çok ihtilafın çözümlenmesi yerine sorunların müzminleşmesi, bu konunun üzerine gidilmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. İKBY, su yönetimi konusunda kendi projelerini ürettikçe, diğer deyişle barajlar inşa ettikçe Bağdat'ın bundan memnuniyet duymadığı görülmektedir. Keza barajlar, İKBY'nin su yönetimi konusunda elini güçlendirmektedir. Bu anlamda çalışmada, çevre konusundaki anlaşmazlıkları ortaya koyan vakalar ve tarafların vakalara dair çatışmacı söylemleri veri olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Çalışmadaki veriler birincil ve ikincil kaynakların taraması ile elde edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada nitel verilerden faydalanılmıştır. Irak'taki su varlığına dair akademik makaleler ve raporlar incelenmiştir. Bununla beraber, tarafların konuya dair görüşlerini ortaya koymak amacıyla da Türkçe, Arapça ve İngilizce yayın yapan pek çok haber kaynağı gözden geçirilmiştir.

tir. Araştırmanın sonunda meselenin potansiyel bir kriz olduğu iddiası orta çıkmış ve çalışma üç başlık altında incelenmiştir.

Su kaynaklarının yönetimi ve paylaşımı, siyasi boyutu bağlamında çalışmanın ikinci bölümünde tartışılacaktır. Su kaynaklarının paylaşımından doğan siyasi krizlerin temel nedeni bir aktörün diğer aktörleri düşünmeden faydacı bir yaklaşımla hareket etmesidir. Ortak hareket edilmesi gereken bir konuda aktörlerin birlikte bir proje geliştirmemeleri ve sürecin krize evrilmesi sadece Irak'ta görülen bir durum değildir ve çalışmanın ikinci bölümünde bu tespit "hidrohegemonya" ve "ortakların trajedisi" kavramları çerçevesinde tartışılacaktır. Irak'ta su yönetimine dair potansiyel bir krizin varlığı iddiasının yersiz bir kaygıdan kaynaklanmadığı ikinci bölümdeki kuramsal tartışmalar çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çevre ve su yönetimi konusunda tarafların ortak hareket etmemeleri gelecekte daha büyük bir siyasi krizin potansiyelini inşa etmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde genel olarak Irak'ta su varlığı, su güvenliği, Irak'ın su kaynakları ve Türkiye'den Irak'a akan nehirlere dair bilgiler verilmektedir. Bu bölümün amacı, okuyucuyu Irak'ın su varlığı hakkında bilgilendirmek ve hâlihazırda su sıkıntısı yaşayan bir ülke olduğu gerçeğini ortaya koymaktır. Öte yandan, Türkiye'nin Dicle Nehri su yönetimi üzerindeki hâkimiyetinin de diğer aktörlerin tutumu üzerinde etkili olduğu bu bölümde anlatılmaya çalışılacaktır. Dördüncü bölümde ise su kaynaklarının yönetimi konusunda Bağdat ve Erbil arasında potansiyel bir krizin var olduğu olgusu, üç ayrı altbaşlıkta incelenecektir. Öncelikle 2003 sonrası IKBY'nin ortaya çıkışı, Irak'ın yönetim yapısı, Irak Anayasası ve bölgeler arasında yetki konusundaki ihtilaflar anlatılacaktır. En nihayetinde, su yönetimi konusunun siyasi bir boyutunun yanı sıra hukuki bir boyutunun

da olduğu unutulmamalıdır. Ardından Erbil'in Bağdat'tan bağımsız hareket etme eğilimlerinin altı çizilecektir. Bağdat'tan bağımsız hareket etme isteği, su meselesinin de kolay çözümlenemeceği öngörüsünde bulunulmasına yol açmaktadır. Son olarak da IKBY'nin su yönetimi konusunda baraj politikaları ve Bağdat'ın yaklaşımı işlenecektir.

2. Su Çatışma Konusu Olur mu: Hidrohegemonya ve Ortakların Trajedisi

Hidrohegemonya kavramı, realizm kuramının hegemonya kavramı tanımı çerçevesinde düşünülmesi gereken bir kavramdır. Hegemonya kavramı, realist kuram bağlamında, bir aktörün kurallar koyması ve diğer aktörlerin bu kurallar çerçevesinde hareket etmelerini sağlaması şeklinde tanımlanmaktadır (Brown & Ainley, 2005, s. 46). Dolayısıyla, hidrohegemonya da bir aktörün bir başka bir aktör üzerinde su kaynakları üzerindeki egemenliği anlamına gelmektedir (Zeitoun & Warner, s. 440). Hidrohegemonyanın varlığı her zaman olumsuz bir durumun olduğu anlamına gelmemektedir. Hidrohegemonyanın varlığı, eğer iyi bir su yönetimi varsa ve herkese eşit koşullarda su kullanma hakkı tanınıyorsa o zaman olumlu bir hidrohegemonyanın söz konusu olduğu anlamına gelmektedir (Zeitoun & Warner, 2006, s. 441). Öte yandan, "dominant hidrohegemonyanın" ortaya çıkması ise en olumsuz durumdur. Zira bir devlet su kaynakları üzerindeki nüfuzunu kullanarak suyu kullanan diğer aktörler üzerinde etki alanı oluşturmaktadır ve bunun yanında suyu kullanan diğer aktörleri de ciddi su sıkıntısı içine sokma riski yaratmaktadır (Zeitoun & Warner, 2006, s. 442).

Başta iklim değişikliği etkisi olmak üzere pek çok nedenden ötürü azalan su kaynakları daha fazla "dominant hidrohegemon-

ya” durumlarının ortaya çıkmasına yol açabilmektedir. Konuya dair yapılan pek çok vaka incelemesinde bu sonuç görülmektedir (Yıldız, 2010). Aktörler en nihayetinde pragmatist adımlar atmaya başlamaktadırlar ve suyun kontrolünü tamamen ellerine geçirmek amacıyla yapısal adımlar atmaktadırlar. Bu yapısal adımlar arasında belki de en çarpıcı olanı Çin Halk Cumhuriyeti örneğinde görülebileceği üzere yeni barajların inşasıyla suyun akımının kontrolünü ele geçirmektir (Liebman, 2005, s. 288). En nihayetinde, uluslararası ilişkilerdeki realist bakış açısıyla bakıldığında tüm aktörlerin kendi çıkarlarını korumak istedikleri aşikârdır. Bu doğrultuda birçok devlet kendi çıkarını maksimize ederek ortak kaynaklar üzerinde kendi kullanımını maksimize etme niyetindedir (Choudhury & Islam, 2015, s. 46).

Bu nedenle Garrett Hardin (1968), sınırlı bir dünyada her bireyin (veyahut her devletin) kendisini kaynak sisteminden kazanımlarını sınırsız bir şekilde artırmaya zorlayan bir sisteme kilitlendiğini ve bunun “Ortakların Trajedisi”² olduğunu vurgular (Hardin, 1968, s. 1245). Nitekim su gibi müşterek kaynaklardaki sınırsız çıkar maksimizasyonunun ve sınırsız özgürlüğün herkesi en sonunda çıkışı olmayan bir yola sokma ihtimali söz konusudur (Hardin, 1968, s. 1246). Dolayısıyla, “rasyonel insanların veyahut devletlerin” eylemlerini engellemek için zorlayıcı yasalar veya kurumlar olmalıdır. Bu yüzden rasyonel insanın (veyahut devletin) eylemleri ancak cebri kanunlar, düzenlemeler ve etkin uluslararası örgütler ile durdurulabilir (Ostrom, 1992, s. 243).

Bu nedenle sınıraşan su kaynakları üzerinde uluslararası hukuktaki düzenlemelerdeki yasal boşluklardan dolayı “rasyonel aktörler” tek taraflı hareket etmeye yönlendirilebilmektedirler. Öte yandan, bazen de anlaşma umudunun olmaması da aktörleri

tek taraflı adımlar atmaya itebilmektedir. Örnek olarak, İsrail - Filistin arasında sınırları aşan atık su arıtma sorununun çözümünde taraflar politik anlaşmazlıklardan dolayı konuya dair müzakereleri sonlandırmışlardır (Fischendler vd., 2011, s. 58). En nihayetinde, İsrail “tek taraflı çevrecilik”³ kapsamında kendi atık su arıtma sistemlerini kurmuş ve Filistin’i kurulan ağın dışında bırakmıştır (Fischendler vd., 2011, s. 59). “Tek taraflı çevrecilik” adımları ile “dominant hidrohegemonya” kurma hedefleri arasında paralellik oluşabilmekte ve bu tamamen aktörlerin izlediği politikalara göre belirlenmektedir. Bu kuramsal çerçeve kapsamında da görüldüğü üzere aktörler beraber hareket etme zemini oluşmadığında faydacı bir yaklaşımla tek taraflı hareket etmekten geri durmaktadırlar. Siyasette tek taraflı politikalar ise muhakkak ki, ilişkilerde kazananın ve kaybedenin olduğu sıfır toplamlı⁴ bir oyna götürmektedir. Bu tür siyasi ilişkiler ise daha büyük krizlerin potansiyelini inşa etmektedir.

3. Türkiye, Dicle Nehri ve Irak’ın Su Güvenliği Meselesi

Irak’ın su kaynaklarına dair tehdit algısı iki noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birincisi iklim değişikliğine dair kaygıdır. Kuraklık önemli çevre sorunlarından biridir. Günümüzde dünyada bu tür çevre sorunları iklim değişikliği nedeniyle daha çok hissedilmektedir. Irak da bu tür sorunları en yoğun yaşayan ülkelerden biri olarak gösterilmektedir. İkincisi ise, Irak yukarıdan aşağıya inen iki nehre bağımlı bir ülke olması açısından da su güvenliği tehlikede olan bir ülkedir (Adamo vd., 2018a, s. 44). Fırat ve Dicle Nehirleri Irak’ta doğmayan ama Irak’ta Şattul Arap

3 Unilateral Environmentalism.

4 Sıfır toplamlı oyun, oyun kuramı başlığı altında, bir tarafın kazancının diğer tarafın kaybına eşit olduğu bir durumu anlatmak için kullanılan bir kavramdır.

2 Tragedy of Commons.

noktasında birleşen nehirlerdir. Her iki nehir Türkiye’de doğmaktadır. Bu nehirler üzerinde yapılan barajların Irak’ın su güvenliğini tehlikeye soktuğu ve bu konuda diğer tarafların kaygılarının bulunduğu dair iddialar da bu bölümde işlenecektir.

Irak büyük oranda kuzeydeki dağlık bölgelerde görülen yıllık ortalama 213 milimetre (mm) yağmur yağışına sahiptir. Irak’ın batısında yer alan çöller ve Irak’ın güneyi yağmur açısından zengin değildir (Al-Ansari vd., 2014, s. 1068). Irak’ın su güvenliği ile ilgili bir diğer risk hızlı nüfus artışıdır. Irak’ın nüfus artış hızı yıllık ortalama yüzde 2.31 oranındadır. Nüfus artış, su tüketimini artırmakta ve kişi başı düşen su ortalamasını düşürmektedir (Abd-El-Mooty vd., 2016, s. 7).

Yukarıdaki veriler, Irak’ın Dicle ve Fırat Nehirlerinin su güvenliği konusunda daha hassas olması gerektiğini göstermektedir. Fırat Nehri ile alakalı Irak’ın Türkiye ve Suriye ile süregelen diplomatik ilişkileri bulunmaktadır. Buna karşın, Dicle Nehri’nin su güvenliği ile ilgili soru işaretlerinin Irak tarafından tamamen giderildiği söylenemez; zira Dicle Nehri Türkiye’nin güneydoğusunda doğmakta ve Irak’ın Fish Harbour bölgesine doğru uzanmaktadır. Dicle, Irak’ın kuzeyinde yer alan beş koldan beslenerek Irak’ın güneyine doğru akmaktadır. Türkiye yüzde 40 ve İran yüzde 9 ile Dicle Nehri’nin toplam su kaynağını oluştururken Irak’ta eklenen kollar Dicle’nin toplam su kaynağının yüzde 51’ini oluşturmaktadır. Irak’ta eklenen sular beş önemli koldan gelmektedir. Bunlar; Türkiye’den doğan ve Irak’ta Dicle ile birleşen Yukarı Zap ve Khabour kolları, İran’dan doğup Irak’ta Diyale ile birleşen Aşağı Zap ve Diyale kolları ve Irak’ın içinde Süleymaniye’de doğup Bağdat’ın kuzeyinde Dicle’ye eklenen Adheim koludur (Adamo vd., 2018b, ss. 76-77). Söz konusu beş kolun da IKBY bölgesinden geçiyor olması stratejik açıdan önemlidir.

Bu coğrafi özellik Erbil’e Dicle üzerinde baraj yaparak nehir üzerinde hâkimiyet kurma ve Dicle Nehri su yönetimi üzerinde daha çok söz sahibi olma şansı tanımaktadır. Bu nedenledir ki, Irak merkezi yönetimi Dicle Nehri su yönetimi konusunda kaygılanmaktadır.

Yapılan çalışmalarda (Adamo vd., 2018b) gerek iklim değişikliği gerek baraj inşaatları nedeniyle Dicle ve kollarının su havzasındaki su oranında azalma tespit edilmiştir. Yapılan bir çalışmada iklim değişikliğinin Dicle üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Örneklem olarak Diyale kolu ele alınmıştır. Yapılan çalışmada su havzasındaki düşüş bilimsel olarak tespit edilmiştir (Adamo vd., 2018b, s. 92). Yine başka bir çalışmada (Al-Ansari vd., 2018) barajların Dicle Nehri havzası üzerine etkisi araştırılmıştır. Musul ve Kut bölgelerindeki istasyonlardan alınan bilgilerden hareketle yıllara göre baraj yapımı ve su havzası arasında ters bir ilişki olduğu saptanmıştır. Özellikle 1970’lerden sonra Türkiye’nin baraj inşaatı ile birlikte Irak’ta Dicle’nin su havzasındaki su oranında belirgin azalma yaşanmıştır (Al-Ansari vd., 2018, ss. 29-30). Bu göstergelerden de anlaşılacağı üzere Irak’ta su güvenliği daha da stratejik bir önem arz edecektir. Irak merkezi hükümeti dışında Dicle Nehri üzerinde tasarrufu bulunan Türkiye ve IKBY hükümetleri baraj yapımına devam etmektedir. Irak’ın kuzeyi su kaynakları bakımından Irak’ın geri kalanına göre daha zengin bir bölgedir. Irak merkezi hükümeti su güvenliği politikalarını geliştirirken bu hususlara dikkat etmektedir. Bu konuda, Türkiye’nin baraj yapımı ile birlikte Irak’a daha az su akışının gerçekleşebileceği ve bu olasılık çerçevesinde IKBY’nin tek taraflı tedbirler alacağı savı (Middle East Monitor, 2022) da dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla konuya dair analizler geliştirilirken Türkiye boyutunu da dikkate almak kaçınılmazdır.

3.1. Türkiye ve Irak'ın Su Güvenliği

Dünyanın üçte ikisinin su güvenliği 2025 yılında tehlike altında olacaktır. Bu tehdit karşısında dünyanın birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Buna karşın, dünyadaki uluslararası su havzalarının yüzde 60'ı üzerinde adil paylaşım için devletler arasında anlaşma bulunmamaktadır (Al-Muqdadı vd., 2016, s. 1096). Bu durumda su kaynaklarına sahip olmayan ülkeler, su güvenliği tehdidini daha yoğun yaşamaktadırlar. Irak bu devletlerden biridir. Irak'ın en önemli su kaynakları olan Fırat ve Dicle Nehirleri Türkiye'de doğmaktadır. Bununla birlikte, Irak ile Türkiye arasında Irak'ın su güvenliğini garanti altına alan bir su anlaşması bulunmamaktadır.

Türkiye ve Irak arasında su üzerine ilk olarak 1946 yılında bir anlaşma yapıldı. İyi Komşuluk ve Dostluk Anlaşması olarak adı geçen bu anlaşma, Irak'a sel tehlikesine karşı Türkiye'de baraj yapımına izin veriyordu. Bu bağlamda, su meselesi iki ülke arasında 1960'lara dek teknik ve mühendislik meselesi olarak görüldü. 1960'lar ile birlikte bölge ülkelerinde görülen nüfus artışı ve tarım politikalarındaki değişim su meselesini daha stratejik hale getirdi. Bu bağlamda geliştirilen sulama ve baraj projeleri su güvenliği konusunda Irak'ın tehdit algılarını artırdı (Dohrmann & Hatem, 2014, s. 576). Türkiye 1975'te uzun süreli bir baraj politikası başlattı. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) adı verilen proje kapsamında 22 baraj ve 19 hidroenerji inşa edildi. GAP kapsamında inşaatı tamamlanan barajlar ile birlikte Türkiye su meselesinde hegemon bir ülke haline geldi (Oktav, 2017, ss. 242-245).

Türkiye ve Irak arasında su akışı miktarı konusunda bir protokol olmasa da bu konuda Türkiye'nin dış politikada bir prensip ilkesi bulunmaktadır. Türkiye 1987 yılında Atatürk Barajı'nı inşa eder-

ken Suriye ile bir protokol imzaladı. Protokole göre Türkiye saniyede en az 500 m³ (500 m³/s) su akışı konusunda Suriye'ye garanti verdi. Türkiye, Suriye ile Fırat Nehri üzerinde uyguladığı bu prensibi Irak ile Dicle Nehri üzerinde de uyguladı (Kıbaroğlu, 2014, s. 160). Dolayısıyla Türkiye ve Irak arasında bir protokol bulunmasa da prensip olarak kabul edilen bir ilkenin varlığından söz edilebilir.

Türkiye GAP'ı bölgesel bir kalkınma planı olarak sunmaktadır. Türkiye'ye göre GAP, Güneydoğu bölgesinin tarım alanında gelişmesi için, barajlar ve sulama projelerinden ibarettir. Buna karşın proje ile ilgili Irak'ın düşünceleri ve yaklaşımı farklıdır. Irak'ta, 1990'lardan itibaren iki devlet arasında husumet durumlarında suyun bir siyasi pazarlık aracı olarak kullanıldığı düşüncesi hâkimdir (Oktav, 2017, s. 240). Türkiye bu projelerin Suriye ve Irak'a karşı stratejik hamleler olarak görülmesini istemese de dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in şu sözleri dikkat çekicidir; "Onların petrol bizim ise su kaynaklarımız var. Biz onlardan petrolünün yarısını talep etmiyorsak onlar da su konusunda aynı şeyi bizden talep edemezler." (Forsythe, 2017, s. 173). Demirel'in bu açıklaması, Türkiye'nin su kaynaklarını pazarlık aracı olarak kullandığı şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye'nin su yönetimi konusunda politikalarına dair bir niyet okuması doğru olmasa da Iraklıların algısını burada vurgulamak önemlidir.

Irak kamuoyunda, Irak'taki su sorununun müsebbibi Türkiye görülmektedir. Dönemin Irak Su Kaynakları Bakanı Abdul-Latif Jamal Rasheed su kesintilerinden dolayı Türkiye'yi suçlamıştır. 2011 yılına dek Irak Su Kaynakları Bakanı Abdul-Latif Jamal Rasheed su sorununun çözümü için üç defa İstanbul'a gittiğini buna karşın bir sonuç alamadığını belirtmiştir. Iraklı yöneticilerin bu yönlendirmeleri sonucunda Iraklı çiftçilere neden tarımın verimsiz

olduğu sorulduğunda, Türkiye'nin su kesintisi yaptığı ve bu nedenle tarımın verimli olmadığını belirtmişlerdir (Chulov, 2010, ss. 34-36). Bunun dışında dönemin Irak Su Kaynakları Bakanı Hasan Janabi, Irak'ta 2018 yılında yaşanan kuraklığın sebebini de Türkiye ve Türkiye'nin inşa ettiği barajlar olarak göstermiştir (Al-Merca', 2019).

Iraklı siyasiler 2019'da yaşanan kuraklık nedeni olarak özellikle Ilısu Barajı'nı işaret etmişlerdir. Buna karşın Iraklı bakanlar yanlış bir yönlendirmede bulunmaktadır. Zira Ilısu Barajı 2018 yılında su toplama kapasitesine ulaşamamıştır. Türkiye, söz konusu dönemde Ilısu Barajı'nın yapımına devam etmekte ve tarihi kent Hasankeyf'in taşınması üzerine çalışmaktaydı (Sixdegrees, 2018). Dolayısıyla 2018 veya 2019 yıllarında Ilısu Barajı nedeniyle Irak'ın kuraklık yaşadığı söylemi gerçeği yansıtmamaktadır. 2009 yılında dönemin Türkiye Enerji ve Doğal Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız, Türkiye'nin suyu bir çatışma veya silah aracı değil, işbirliği aracı olarak gördüğünü ifade etmiştir. Gösterge olarak da Yıldız, su akışının düştüğü dönemlerde Türkiye kendi topraklarında saniyede 350 m³ su akarken komşularına vaat ettikleri 500 m³/s su akışını sağladıklarını ortaya koymuştur (Oktav, 2017, s. 245). Türkiye son dönemde Irak'ı kaygılandıran Ilısu Barajı ile ilgili de Irak ile ortak çalışmalar başlatmıştır. Dönemin Türkiye Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız, Türkiye'nin Irak ile müzakerede bulunmadan Ilısu Barajı'nı doldurmayacağını belirtmiştir (Goran, 2018). Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan da İstanbul Belediye Başkanlığı döneminden bu yana birlikte çalıştığı Veysel Eroğlu'nu Irak ile ilgili su sorununu çözümlemek üzere görevlendirmiştir (Taştekin, 2019). Eroğlu 2019 yılından itibaren Irak merkezi hükümetiyle çeşitli toplantılar yapmaktadır. Türkiye, Irak'ın su güvenliğini sağlamak amacıyla ülkeye mühendislik desteği

dâhil pek çok alanda destek sağlamaktadır (Kılıç, 2019).

Türkiye'nin GAP kapsamında inşa edilen barajlar ile birlikte Dicle üzerindeki su yönetimi hâkimiyetini artırdığı bir gerçektir. Ankara yakın dönemde su meselesini bir çatışma aracından çok işbirliğinin artırılması konusunda bir fırsat olarak görse de Iraklıların bu konuda kaygılı olduğu gerçeği yadsınmamalıdır. Uzun vadede Dicle Nehri'nde görülebilecek bir su sıkıntısı durumunda Türkiye'nin barajları araçsallaştırarak nasıl bir su yönetimi izleyeceği Iraklılar açısından soru işaretidir. Bununla birlikte, Bağdat için soru işareti 2003 yılından sonra sadece Ankara ile sınırlı değildir. Dicle Nehri Türkiye'de doğmakla birlikte IKBY sınırlarından geçip güneye akmaktadır. Dolayısıyla Bağdat ve Ankara arasında müzkerede edilen konu artık Bağdat, Erbil ve Ankara arasında müzakere edilir duruma gelmiştir.

4. Dicle Nehri Su Yönetiminde ve Paylaşımında Yeni Aktör

Irak 2005 Anayasası Irak'ta üç vilayetin birleşerek bölgesel yönetim oluşturabilmesine imkân veren düzenlemeler içermektedir. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı üç vilayet olan Duhok, Erbil ve Süleymaniye de 2005 Anayasası'na göre birleşerek Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi oluşmuştur. Bölgesel yönetim, Körfez Savaşı sonrası 1991-2003 yılları arasında Bağdat'tan bağımsız bir şekilde siyasi yapılanmasını gerçekleştirdi. Erbil 2003 yılından sonra da Irak'a bağlı kalsa da olabildiğince Bağdat'tan bağımsız otonom bir bölge olarak varlığını devam ettirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Bağdat ve Erbil arasında yetki paylaşımı konusu, belli konular çerçevesine genellikle taraflar arasında krizlere yol açmaktadır. İhtilafli bölgeler ve petrol meseleleri gibi su meselesi de taraflar arasında krizli konulardan biridir.

Merkezi hükümet ile bölgesel hükümet arasında yetki sorununun yaşanması sadece Irak'a özgü bir durum değildir. Örneğin su konusunda, devletlerarası su çatışmasından çok ülkeler içinde bölgeler arası su çatışması görülmektedir. Su konusundaki çatışmalar da müzmin çatışmalara dönüşebilmektedir. Bu çatışmaların çıkmasına neden olan en önemli faktör hukuki düzenlemenin açık bir şekilde olmamasıdır (Moore, 2018, ss. 2-3). Irak'ta da benzer bir tablo bulunmaktadır. IKBY, Bağdat'tan bağımsız bir su yönetimi politikaları izlemektedir. Bağdat'ın onay vermediği ve finanse etmediği baraj projelerini hayata geçirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle IKBY'nin Bağdat'tan bağımsız hareket etme eğilimleri su meselesinden bağımsız bir şekilde ele alınacaktır. Daha önce de ifade edildiği üzere, su meselesi işbirliği alanı da olabilmektedir. Ancak, tarafların aralarındaki meselelerde uzlaşmaz eğilimleri tarihsel süreçte gösterilerek su meselesinin de kolay çözümlenebilir bir mesele olmayacağı ifade edilmeye çalışılacaktır. Ardından su yönetimi konusunda tarafların farklı yaklaşımları ve IKBY'nin baraj politikaları işlenecektir.

4.1. IKBY'nin Bağımsız Hareket Etme Eğilimleri

Modern Irak; Osmanlı Devleti'nin Basra, Bağdat ve Musul vilayetlerinin birleştirilmesi ile 1921 yılında kurulmuştur. Modern Irak tarihinde Kürtlerin her dönemde Irak Devleti ile bütünleşmiş olmadıkları görülmektedir. Irak Devleti'nin yetersiz kapasitesi kadar Kürtlerin bağımsızlık isteği de bütünleşmeyi engellemiştir (Salihi, 2017). Kürtlerin, Bağdat ile çatışma halinde olduğu ve Bağdat'a karşı ayaklandıkları pek çok hadise yaşanmıştır. İlk olarak Musul vilayetinde yaşayan Kürtler, kolonyel güçler ve Bağdat'a karşı ayaklanmışlar ve ardından otonom bir yönetim oluşturmayı çalışmışlardır.

Kürtlerin Irak'tan ayrılma talebine kısaca değinecek olursak; süreç kendini Kürtlerin Kralı ilan eden Mahmut Berzenci'ye dek uzatılabilir. Berzenci, ilk olarak 1923 yılında ayaklanır ve İngiltere ayaklanmaları şiddetle bastırır. Berzenci'den sonra Irak'ta Kürt siyasi hareketinin liderliğini Mustafa Barzani yapar. Bu süreçte Barzani Kürdistan Demokratik Partisi'ni (KDP) kurar. Barzani, Kürt siyasi hareketinin liderliğini üstlenir ve zaman zaman Bağdat ile iyi ilişkiler kursa da ayrılıkçı siyasetinden uzaklaşmaz ve özellikle 1960'larda pek çok ayaklanma girişiminde bulunur. Barzani, 1975 yılında gücünü kaybeder. Irak ve İran çeşitli konularda mutabakatta buldukları Cezayir Anlaşması'ndan sonra Barzani İran'dan destek görmez ve Amerika Birleşik Devletleri'ne sığınır. Barzani'nin Irak'tan uzaklaşmasının ardından Kürt siyasi hareketinde yeni aktörler ortaya çıkar. KDP'den ayrılan Jalal Talabani ve İbrahim Ahmed Irak'ta yeni bir siyasi hareket oluştururlar (Kreyenbroek & Sperl, 2015, ss. 19-21). Birinci Körfez Savaşı sonrası Kürtler, Bağdat yönetimine karşı yeniden ayaklanır. Bu dönemde Kürt siyasetinde iki önemli aktör bulunur. Mesut Barzani'nin KDP ve Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) partileri Körfez Savaşı sonrası daha önemli aktörler haline gelir.

Irak, 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal eder. Irak'ın Kuveyt işgalinden sonra ABD, Irak'tan Kuveyt'te gerçekleştirdiği işgali sonlandırmasını ister. Irak bu isteği reddedince ABD Irak'a karşı askeri operasyon başlatır. Kürtlerin Saddam'a karşı bu süreçte ayaklanması ABD operasyonunun önemli bir parçasıdır. Barzani ve Talabani güçleri Nisan 1991'de Irak'a karşı ayaklanır ve Temmuz 1991'de Süleymaniye ve Erbil kentlerini kontrol altına alır. Buna karşın, Saddam yönetimi Kürtlerin yaşadığı bölgelere ambargo uygular (BBC News Arabic, 2019). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı 668 no'lu ka-

rar sonrası 36. paralelin kuzeyi uçuşa yasak bölge olarak kabul edilir. Bu karar Irak Kürtleri üzerindeki baskıyı azaltır. Kararın ardından alınan askeri tedbirler ile Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Duhok, Erbil ve Süleymaniye kentleri Bağdat yönetiminin denetiminden çıkar. Dolayısıyla Irak'ta Kürtlerin özyönetimi için ilk önemli adım atılmış olur (Marr, 2012, ss. 233-234).

Irak'ta Kürtlerin kendi öz yönetimlerini oluşturmak için attıkları bir diğer önemli adım bölgesel 1992 seçimleridir. Seçimlerin sonucunda Kürtlerin iki önemli siyasi hareketi olan KDP ve KYB partileri meclisi eşit bir şekilde paylaşmıştır. Yönetim de aynı şekilde bu iki parti arasında bölüştürülmüştür. Ancak, iki siyasi parti arasında bölgesel yönetim konusundaki gerginlik 1998 yılına kadar devam etmiştir. Bill Clinton'ın arabuluculuk çalışmaları sonucunda 1998 yılında tekrar taraflar arasında bir uzlaşma sağlanmıştır (Yıldız, 2004, s. 49). Bölgesel yönetim, bu tarihten itibaren otonom bir bölge olma çalışmalarını hızlandırmıştır. Böylece Kürtler, Irak'ta Baas iktidarı düşene dek Saddam Hüseyin'e muhalif gruplar arasında en pekiştirilmiş topluluk olma özelliğini kazanmıştır. Kürtler 2003 sonrası süreçte bu durumun avantajlarını yaşamışlardır.

ABD'nin ve koalisyon güçlerinin 2003 Irak işgalinden sonra Kürtler, Irak'ın yeniden yapılanma sürecinde yer aldılar. Kürtlerin en önemli beklentisi daha önceden elde ettikleri imtiyazları ve kazanımları yeni Irak Devleti'nde de korumaktı. İşgal sonrası yapılan anayasaya göre Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi Irak'ın içinde federal bir bölge olarak kabul edildi. Kürtler Irak'ı üniter yapıdan federal yapıya dönüştürerek "devlet benzeri"⁵ özelliklerini pekiştirdiler.

Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni federal hükümete tamamen bağlı bir bölgesel

5 Quasi-state kavramının çevirisidir.

yönetimden çok devlete benzer bir yapı olarak görmek daha doğru olacaktır. Irak, devlet kapasitesi bağlamında zayıf devlet olarak nitelenen bir devlete sahiptir (Salih, 2017). Irak kurulduğu tarihten itibaren Kürtleri devlete entegre etmeyi başaramamıştır. Kürtler 2003 sonrası da federal yapı içinde olabildiğince Bağdat'tan bağımsız ve otonom bir yapı şeklinde varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada IKBY bir "devlet benzeri" yapı olarak değerlendirilmektedir. Aram Rifaat'ın çalışmasında (2018) belirtildiği gibi IKBY bir devletin sahip olması gereken özelliklere sahiptir. Dünyadaki diğer federal bölge örneklerinden farklı olarak Fransa, Türkiye ve İran gibi pek çok ülkede dış temsilciliği bulunmaktadır (Rifaat, 2018, s. xiv). Bu temsilcilikler Erbil'in Bağdat'tan bağımsız bir şekilde uluslararası siyaset izlediğini de göstermektedir.

Günümüzde Bağdat ve Erbil arasındaki krizler iki noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlardan biri ihtilafı bölgeler, diğeri ise doğal kaynakların yönetimi ile ilgili meselelerdir. IKBY; Duhok, Erbil ve Süleymaniye vilayetlerinden oluşmaktadır. IKBY, Kürtlerin bulunduğu diğer illeri de kendi yönetimine katmak istemektedir. Bu bölgeler "ihtilafı bölgeler" olarak adlandırılmaktadır. Anayasa'nın 140. maddesine göre söz konusu bölgelerde referandum yapılması gerekirken siyasi krizler ve güvenlik sorunları nedeniyle yapılması gereken referandum yapılmamıştır. Bu nedenle "ihtilafı bölgeler" meselesi Erbil ve Bağdat arasında krize yol açmaktadır. İhtilafı bölgelerden biri olan Kerkük ile ilgili Mesoud Barzani'nin yaptığı açıklamada şu sözler dikkat çekmektedir; "Iraklılar şunu bilmelidir ki, hepimiz Kerkük için ölürüz. Kerkük'ün bir daha düşmana bırakılmasına asla izin vermeyiz." Barzani ayrıca şunu vurgulamıştır; "Bugün elde edilen kazanımlar kan ile elde edilmiştir. Sınırların değişimine asla izin vermeyeceğiz." (Rifaat, 2018, s. XIV).

Barzani'nin Irak'tan "düşman" olarak bahsetmesi Erbil'in Bağdat algısını yansıtmaktadır. Barzani'nin konuşmasında dikkat çeken bir diğer husus, bölgesel yönetimin hâkim olduğu bölgeler ile merkezi yönetimin bölgeleri arasındaki ayrımı "sınır" olarak görmesidir. Mesut Barzani, 2012 yılından itibaren mevcut ihtilaflardan dolayı bağımsızlık söylemini dile getirmektedir. Bunun dışında da Barzani verdiği bir demeçte Kürtlerin bir gün bağımsız olacağını ifade etmiş ve temennisini ortaya koymuştur (Rafaat, 2007, s. 274). Tarafların ortak gelecek tasavvuru içinde olmamaları altı çizilmesi gereken önemli bir husustur. Bu yaklaşım tek taraflı politikaların temelini oluşturur ki, bu durum işbirliğinden çok çatışmayı doğurmaktadır.

Kürtlerin Bağdat'tan bağımsız bir şekilde hareket etmek istedikleri bir diğer alan doğal kaynakların kullanımınıdır. Anayasanın 112. maddesinde federal merkezi hükümet "var olan petrol yataklarını" yönetir ifadesi bulunmaktadır. Bölgesel yönetim, geçmişten bu yana var olan petrol yatakları dışında yeni keşfedilen kaynaklarda yönetim hakkının kendilerinde olduğunu iddia etmektedir. Buna karşın, Bağdat yönetimi bunu kabul etmemekte ve bölgesel yönetimin petrol satışını uluslararası enerji şirketlerine şantaj yaparak engellemektedir (Nader vd., 2016, s. 36). IKBY mevcut başkanı Naçirvan Barzani, Kürtlerin kendi topraklarında keşfettikleri yeni petrol rezervlerini yönetme hakkının kendilerinde olması gerektiğini savunmaktadır (Rafaat, 2007, s. 285). Doğal kaynaklara dair anayasal muğlaklık ve siyasi çatışma en çok ön plana çıkan konu olsa da su yönetimi konusunda da benzer bir durum bulunmaktadır.

4.2. Bağdat ve Erbil Arasında Su Yönetimi Konusunda Farklı Düşünceleri

Bağdat ve Erbil arasında su konusunda büyük bir çatışma yaşanmasa da ortak hareket edildiği de söylenemez. Bağdat ve Erbil'in farklı su yönetimi projelerinin olduğu görülmektedir. Bu konuda taraflar birbirinden bağımsız hareket etmektedir. Irak Su Kaynakları Bakanlığı ekseriyetle Irak'ın orta ve güney bölgelerinde faaliyetler yürütmektedir. Bu durum, Bakanlığın web sitesinin ("نشاطات | وزارة الموارد المائية")⁶ faaliyetler bölümünde açık bir şekilde görülebilmektedir. Bağdat, IKBY'nin hâkim olduğu alanda su projelerine çok fazla katkı sağlamamaktadır. Bölgesel yönetimin su yönetimi konusunda bağımsız hareket etmesi, Bağdat'ın su güvenliği meselesini akla getirmektedir. Burada yetki paylaşımı sorunu olduğu aşikârdır. Söz konusu yetki paylaşımı ise bu bağlamda anayasal düzenlemeler ile aşılabılır. Buna karşın, Bağdat ve Erbil arasında yetki açısından mevcut anayasada muğlaklık bulunmaktadır. Başka bir ifade ile merkezi hükümetle bölgesel hükümetin yetki ve sorumlulukları anayasada açık bir şekilde belirtilmemiştir.

Mevcut Irak Anayasası, uzun müzakereler sonucunda hazırlanmadı. Irak'ta Anayasa 2005 yılında birkaç haftada hazırlandı ve halkın onayına sunuldu. Yeni bir anayasa oluşturmak için bu süre oldukça kısaydı. Karşılaştırma yapmak gerekirse, Arap Ayaklanmaları sonrası Tunus'ta da bir devrim gerçekleşti ve devrim sonrası anayasal yapıya geçiş sürecinde anayasa müzakereleri iki yıl devam etti. Irak'ta 2005 Mayıs ayında başlayan müzakereler Ağustos ayında sona erdi ve halkın onayına sunuldu. ABD, anayasada eksik kalan bölümleri zamanla yeni yasamanın tamamlayacağını varsaydı. Ancak, uzlaşma için müzakere tecrübesi yetersiz olan Iraklı etnik temelli siyasi partiler anayasadaki eksik bölümleri

6 Su Kaynakları Bakanlığı/Faaliyetler

tamamlayamadı (Musings on Iraq, 2014). Bu anlamda su yönetimi konusunda bölgesel ve merkezi yönetimin yetki paylaşımı konusundaki muğlaklık da giderilemedi.

Irak Anayasası'nda, su yönetimi konusunda tarafların yetkilerine işaret eden iki madde karşımıza çıkmaktadır. Anayasanın 110. maddesinin 8. paragrafında Irak dışından gelen suların gelmesini federal merkezi hükümet garanti eder ve Irak içindeki suyun dağılımını da yine federal merkezi hükümet sağlar denmektedir. Öte yandan 114. maddenin 7. paragrafında federal merkezi hükümet ile bölgesel hükümet iç suyun yönetimi ve dağılımı konusunda birlikte karar verir ve bunu yasa ile belirler denmektedir (Pimodan, 2016, s. 24). Öte yandan, günümüze dek suyun yönetimi konusunda yetki paylaşımını belirleyen anayasal bir hüküm, anlaşma ya da mahkeme kararı bulunmamaktadır. Bu durumda taraflar yasaları kendi öncelikleri doğrultusunda yorumlamakta ve bir uzlaşmaya varamamaktadır. Burada yasanın uygulanması konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan biri, sınırışan suların Irak'a istenildiği oranda girmemesi durumunda bölgesel hükümetin kendi su güvenliği politikasını uygulayabileceği yönündedir (Abdulrahman, 2017, s. 1018). Öte yandan bir diğer tartışma Dicle Nehri kollarının hangi statüde değerlendirileceği ile ilgilidir. Irak'ta sınırışan sular denildiğinde Fırat ve Dicle Nehirleri akla gelmektedir. Fırat ve Dicle Nehirleri Türkiye, Suriye ve İran'dan gelen sınırışan sular olmasına karşın, nehirlere Irak'ın içinden de eklenen kollar bulunmaktadır. Bu kollar üzerinde kimin yönetme hakkı olduğu da yasayla ortaya konulmalıdır (Maden & Kılıç, 2012, ss. 23-24). Anayasadaki belirsizlik uzun vadede olabilecek riskleri akla getirmektedir. Irak, komşu ülkeleri ile anlaşarak su güvenliğini sağlayabilir mi, IKBY kriz durumlarında suyu merkezi yönetime karşı bir pazarlık aracı olarak kullanabilir mi? Bu sorulara net cevaplar

verilemediğinden su kıtlığı zamanında baraj konusu, potansiyel bir kriz olarak değerlendirilmektedir.

Irak merkezi hükümeti, su güvenliğini daha çok suyun geldiği ülkeler ile müzakereler yoluyla korumaya çalışmaktadır. Anayasal sorumluluk olarak da merkezi hükümetin görevi Türkiye, İran ve Suriye'den gelen su miktarını güvence altına almaktır. Bu nedenle Bağdat'ın şimdiye dek su güvenliği konusunda Erbil'i sert bir şekilde karşısına aldığı söylenemez. Irak Su Kaynakları Bakanı Cemal el-Adili 2019 yılında katıldığı bir tv programında Irak'ın su problemi olmadığını belirtmiştir. Bakan Irak'ta haznedilen mevcut suların Ilisu Barajı kapasitesinin üç katı olduğu ve bu Irak'ın iki yıllık su ihtiyacını karşılayacağını söylemiştir. Bakan'a göre Irak'ın bir su sorunu olmadığı için Irak'ın önceliği baraj yapmak değil mevcut barajları geliştirmektir (YouTube, 2019). IKBY'de Su kaynakları ve Barajlar Direktörü görevinde bulunan Akram Ahmed, Bağdat ile baraj inşaatı konusunda benzer düşünmediklerini belirtmiştir. Ahmed, IKBY bölgesinde çeşitli nedenlerden dolayı baraj sayısının artırılması gerektiğini savunmaktadır. Ahmed, Bağdat'ın itirazlarına rağmen baraj inşaatını sürdüreceklerini belirtip kendi su kaynakları üzerinde kontrol sağlayacaklarını söylemiştir (Chomani & Bijens, 2016, s. 15). IKBY'nin Bağdat'tan bağımsız bir şekilde baraj inşaatını yapması orta ve güney Irak için bir tehdit olarak algılanmaktadır. Özellikle 2017'de başlayan IKBY'nin bağımsızlık talebinden bu yana Bağdat ve Erbil arasında gerilimlerin artması, su yönetimi meselesini daha önemli hale getirmektedir. Irak'ta, geçmişteki tecrübeler sonucunda oluşan hafıza da suyun bir silah olarak kullanılacağı düşüncesi doğurmaktadır. Barajların bir silah olarak kullanılması Irak siyasetinde yakın geçmişte görülen vakalardır. Saddam Hüseyin, 1991 güney ayaklanmaları sonrası kendilerine nehir kenarında habitat oluş-

turan Marş Arapları'nı cezalandırmak için bölgeye su akışını sınırlandırmıştır. Yakın geçmişteki bir diğer örnek, sözde Irak Şam İslam Devleti'nden (DEAŞ) verilebilmektedir. DEAŞ hâkimiyet kurduğu bölgelerde barajları ve su yönetimini siyasi hedefler doğrultusunda kullanmıştır (Salim, 2014).

Erbil ve Bağdat arasında suyun siyasi bir araç olarak kullanılabilirliğinin sinyalleri ilk olarak 2014 yılında görüldü. Merkezi ve bölgesel yönetimin ihtilafları sonucu Irak Başbakanı Nuri el-Maliki yönetimi döneminde, IKBY'e aktarılması gereken bütçe düşürüldü. Bazı Kürt siyasetçiler ise buna karşılık olarak güneşli akan nehir sularının kesilmesini önerdi (Rudaw, 2015). Suyun bir siyasi araç olarak kullanılabilirliğine dair bir diğer gösterge de 2016'da yaşanan bir diğer olayda görüldü. Kuş gribi şüphesi iddiası ile Bağdat yönetimi, IKBY bölgesinde üretilen tavuk ve tavuk ürünlerinin ülkenin diğer bölgelerine geçişine izin verilmediğini açıkladı. IKBY Tarım Bakanı Abdulsettar Majid, Summaria News'a yaptığı açıklamada Bağdat yönetiminin aldığı kararın siyasi bir karar olduğunu belirtti. Aynı zamanda benzer bir şekilde karşılık vereceklerini de ifade etti. Majid, IKBY'nin karşılık olarak Dicle suyunun akışını azaltmayacağını ama Bağdat'ın bu tür kararlar aldığı sürece bunun düşünüleceğini söyledi (Kitabat, 2016). Irak'ta resmi görevlilerin su konusundaki açıklamaları, suyun bir silah olarak kullanılabilirliği oluşturdu.

Bağdat ve Erbil konunun çözümü için zaman zaman biraraya gelmiştir. Irak, ülkedeki su sorunlarının çözümü için bir komisyon oluşturmuştur. Buna karşın, komisyon üyelerinden sadece biri IKBY'i temsil etmiş ve IKBY de bu dağılım adaletsiz bulmuştur (Chomani & Bijmens, 2016, s. 17). Toplantılardan sonuç alınmadıkça, IKBY kendi su ve baraj politikalarını tek tarafı olarak uygulamaktadır. Politikaların

tek tarafı olduğu ve Iraklı yetkililerin bundan rahatsızlık duyduğu verilen demeçlerden de anlaşılmaktadır. IKBY 2022 yılında Çin şirketi, Power China ile dört baraj inşası için anlaşma imzalandıktan sonra Irak Su Kaynakları Bakanı Ali Radi bu anlaşmaları eleştirmiştir. Bağdat, IKBY bölgesinde elektrik üretimi için baraj yapımına karşı çıkmazken su depolama amacıyla yapılan barajlara karşı çıkmaktadır. Mevcut projeler ise su depolama gayesiyle yapılan barajlardır. Radi, bölgesel yönetimin uyguladığı projelerin Dicle Nehri su akışına zarar verdiği yönünde açıklama yapmıştır (Middle East Monitor, 2022).

4.3. IKBY'nin Su ve Baraj Politikaları

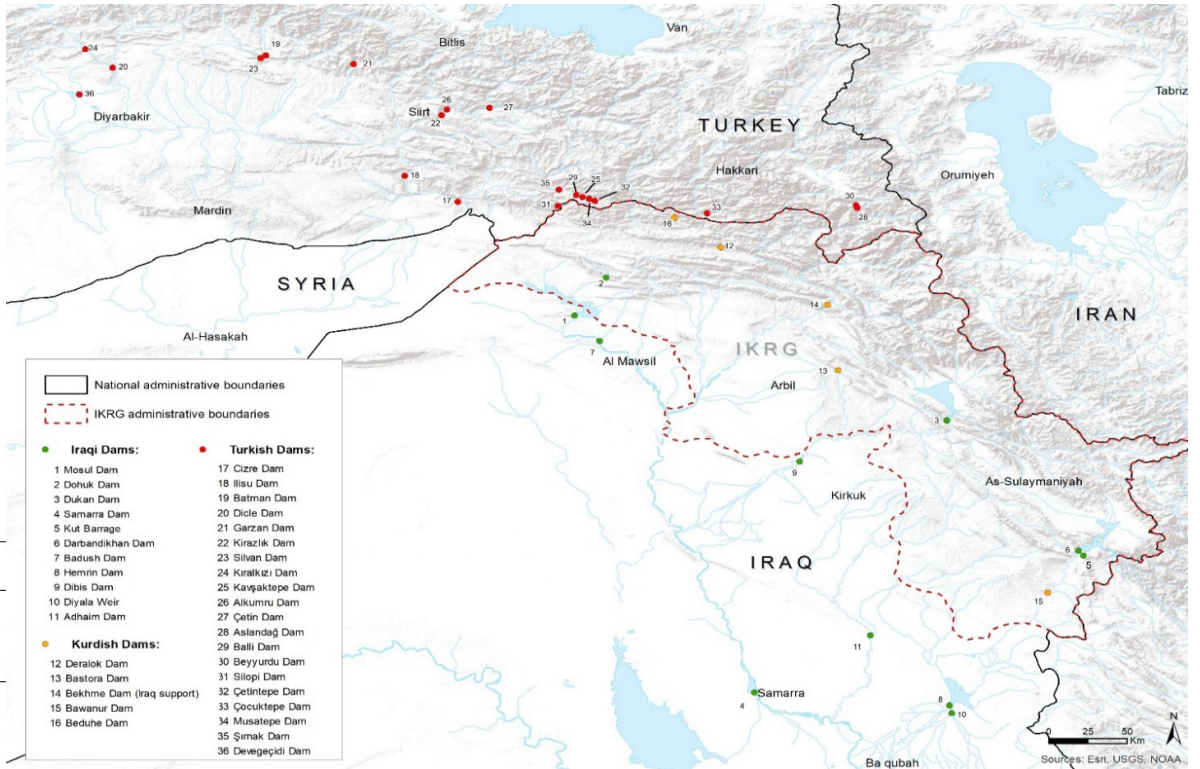
IKBY'de nüfus artış hızı ve göç alan bir bölge olması nedeniyle su ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. İhtiyacın artacağına dair öngörüler bilimsel çalışmalarla da ortaya konulmuştur. Yapılan bir araştırmada IKBY'de 2010 yılında tüketilen su ile 2030 yılında ihtiyaç duyulacak olası su miktarı karşılaştırılmıştır. Araştırmada, IKBY'de 2030 yılında tüketilecek suyun miktarı 2010'da tüketilen suyun iki katı olacağı sonucuna varılmıştır (Yousuf vd., 2018, s. 13). Öte yandan IKBY'nin kontrol ettiği bölgeler, su kaynakları bakımından zengin bölgeler arasında olduğu unutulmamalıdır. Dicle Nehri'nin yanı sıra Dicle'nin kolları olan Khabour, Yukarı Zap, Aşağı Zap ve Sirwan IKBY'nin hakim olduğu coğrafyada yer almaktadır (Yousuf vd., 2018, s. 7). Bunun dışında IKBY'de yağın yağmur suları Irak ortalamasının üstündedir. Bölgesel yönetim alanına 2018 yılında 20 milyar m³ yağmur düşmüştür (Rudaw, 2018). Keza, IKBY bölgesi yer altı suları bakımından da bölgenin zengin olduğu söylenebilir (Qader, t.y.).

Bölgesel yönetimin mevcut suların yönetimi ve baraj yapımı konusunda merkezi yönetime göre daha istekli olduğu görülmektedir. Baraj konusunda bölgesel yöne-

timin merkezi yönetimden bağımsız bir politika izlediğinin göstergesi barajların finansmanında gizlidir. Bölgesel yönetim kendi bütçesiyle söz konusu barajları yapmaktadır. Bölgesel yönetim 2014'ten sonra ekonomik kriz yaşamasından dolayı baraj yapımı konusunda yavaşla da uluslararası kurumlardan sağladığı finansman ile baraj projelerini sürdürmeyi planlamaktadır. Şekil 1'de görüldüğü üzere IKBY'de Dukan, Derbendikhan ve Duhok gibi büyük kapasiteli barajlar bulunmaktadır. Bunun dışında inşaatı yabancı firmalar tarafından devam etmekte olan barajlar da bulunmaktadır (Kurdistan24, 2018). Duhok çevresinde küçük ölçekli barajlar bulunmaktadır. Bunlar Benata, Bilijonka, Ghilische, Kora, Ghilbob, Bihere, Darkor ajom, Basali, Beghabor, Levo ve Girbir Barajlarıdır (Maden & Kılıç, 2012,

s. 24). IKBY planlarına göre 18 baraj yapımı daha bulunmaktadır. Beş yıl içinde bu barajların tamamlanması planlanmaktadır. Planlanan barajların bitirilmesi durumunda IKBY'nin barajlarda yedi milyar m³ su saklama kapasitesi olacaktır (Rudaw, 2018). Uzun vadede IKBY'nin farklı kapasitelerde olmak üzere 245 baraj yapımı projesi de bulunmaktadır. Bununla beraber, baraj planları ile ilgili net bir zaman çizelgesi sunulmamaktadır. IKBY Su Kaynakları ve Barajlar Direktörü Akram Ahmed, IKBY'nin sulama, tarım, balıkçılık ve turizm için baraj yapımını önemseydiğini belirtmiştir. Ahmed, finansmanın sağlanması durumunda 35 barajın yapımına başlamak istediklerini de ifade etmiştir (Walker, 2020). Dolayısıyla, IKBY gerçekleştirmek istediği baraj politikalarını tamamladığında mevcut suyu saklama ka-

Şekil 1. IKBY Tarafından Planlanan Büyük Kapasiteli Barajların Coğrafi Konumları

Kaynak: Söz konusu harita yazarlar tarafından üretilmiştir.

pasitesi artacaktır. Su saklama kapasitesinin artması ise Bağdat'a karşı Erbil'in elini güçlendireceği bir gerçektir.

5. Sonuç

Su kıtlığı artıkça hidrohegemonya önemli bir kavram haline gelmeye başlamıştır. Aynı su kaynağından faydalanan taraflar suyun akışının kontrolü ve su kaynakları üzerinde hâkimiyet için birbirleriyle rekabet edebilmektedirler. Su konusu her zaman bir çıkar çatışması konusu olmak zorunda değildir. Öte yandan, taraflar bu konuda anlaşamadıkları takdirde konunun önemli bir krize dönüştüğü pek çok örnekte görülmektedir. Çalışmada ele alınan vakada da Bağdat ve Erbil arasında su yönetimi konusunda ortak politikaların olmadığı görülmektedir.

Çalışmada Dicle Nehri'nin su güvenliği ve bunun siyasi sonuçları üzerinde durulmuştur. Dicle Nehri'nin su seviyesindeki değişimler, nehrin geçtiği coğrafyalardaki tarafların su yönetimi sürecini belirleyecektir. Çalışmada ortaya konulduğu üzere iklim projeksiyonlarında Dicle Nehri'nin su seviyesinin azaldığı ve gelecekte daha da azalma yönlü olabileceği öngörülmektedir. Konuya dair bir diğer olgu ise Türkiye'nin GAP kapsamında topraklarında doğan nehirler üzerinde pek çok proje yürütmesidir. Türkiye'nin sınıraşan su kaynakları üzerinde GAP kapsamında oluşturabileceği "olumlu hidrohegemonya" önemlidir. Günümüzde konuya dair Ankara ve Bağdat arasında ortak koordinasyon mekanizması inşa edilmiştir. Buna karşın, Dicle Nehri sularında azalması ihtimali çerçevesinde IKBY kendi projelerini gerçekleştirmektedir. IKBY'nin aldığı barajların inşası kararları "tek taraflı çevrecilik" kapsamında değerlendirilebilir. IKBY "rasyonel aktör" rolünü almayı hedeflemektedir. Kendi çıkarlarını, başkalarının çıkarlarının minimum düzeye inme riskine rağmen, maksimum seviyeye çıkartma

amacı taşımaktadır. Keza IKBY, güneye akan su miktarının azalması pahasına Dicle kollarının tamamında baraj inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada baraj inşası ve su yönetimi konusunun Bağdat ve Erbil arasında potansiyel bir kriz taşıdığı iddiası sadece su yönetimi ve yetki paylaşımı olgusu düşünülerek yapılmamıştır. Irak'ta 2003 sonrası ortaya çıkan siyaset ve devlet yapısı, IKBY'nin siyasi motivasyonları ve taraflar arasında süregelen pek çok krizde izledikleri çözüm yolları dikkate alınmıştır. Irak 2003 sonrası güçlü anayasal yapıya sahip bir devlet özelliği taşıyamamıştır. Bu anlamda günümüze dek Bağdat ve Erbil arasındaki ihtilafların çözümü hukuki zeminde aranmamaktadır. Diğer bir ifade ile tarafların konulara dair günümüze dek yaptıkları istişare toplantılarından pek sonuç alınmamıştır. Erbil, Bağdat'tan olabildiğince bağımsız olmaya çalışmaktadır. Su yönetimi konusunda da Erbil'i sınırlandıracak açık anayasal hükümler bulunmamaktadır. Çalışmada da ortaya konulduğu üzere Erbil de bu konuda olabildiğince tek taraflı hareket etmektedir. Bağdat ise Erbil'in politikalarından kaygı duymaktadır.

Çalışmada görülebileceği üzere IKBY, barajları etkin su kaynakları yönetimi ve kuraklığa karşı önlem amacıyla aldığını kamuoyuna sunmaktadır. Buna karşın Bağdat yönetiminde, IKBY'nin "dominant hidrohegemonya" kurmak amacıyla hareket ettiği algısı oluşmaktadır. IKBY'nin oluşturabileceği bu potansiyel "dominant hidrohegemonya" uzun vadede IKBY'nin tam bağımsız bir devlet olma yolunda kullanabileceği etkin bir araç olabilme olasılığı taşımaktadır. Unutulmamalıdır ki, su kaynakları üzerinde oluşabilecek olumsuz bir hidrohegemonya aktörler arasında hâkimiyet çatışmasına yol açabilmektedir. Yakın gelecekte iklim değişikliğinin artan etkisi, azalan yağışlar, azalan su kaynakları, kötü su yönetimi ve artan baraj inşaatları

tarafların gergin ilişkilerine katalizör etkisi oluşturabilir.

Küresel çapta, iklim değişikliğiyle birlikte su kaynakları üzerindeki çıkar çatışmalarının artacağı büyük olasılık taşımaktadır. Bağdat ve Erbil arasında da su kaynakları yönetimi konusunda çıkar çatışmalarının yaşanabileceği çalışmada ifade edilmeye çalışılmıştır. Özellikle, Irak Anayasası'nda tarafların yetki ve sorumluluklarına dair muğlak ifadelerin bulunması sorunludur. Anayasadaki muğlak ifadeler IKBY'nin tek taraflı çevre politikaları izlemesinin önünü açmaktadır. IKBY'nin son 10 yılda geliştirdiği barajlar üzerinden "dominant hidrohegemonya" kurma olasılığı, iklim değişikliğinin getirdiği etkilerin artmasıyla birlikte, sorunu daha kaotik bir hale getirme riski taşımaktadır.

Yazarların Katkı Oranı

Birinci Yazar'ın çalışmaya katkısı %[75], İkinci Yazar'ın çalışmaya katkısı %[25] oranındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Kaynakça

- Abd-El-Mooty, M., Kansoh, R., & Abdulhadi, A. (2016). Challenges of water resources in Iraq. *Hydrology: Current Research*, 7(4), 1-8. <https://doi.org/10.4172/2157-7587.1000260>
- Abdulrahman, S. A. (2017). Natural resources in Kurdistan and the legitimacy of their exploitation by the regional authority: Water, oil and gas. *International Journal of Environmental Studies*, 74(6), 1013-1030. <https://doi.org/10.1080/00207233.2017.1374074>
- Adamo, N., Al-Ansari, N., Sissakian, V. K., Knutsson, S., & Laue, J. (2018a). Climate change: Consequences on Iraq's environment. *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, 8(3), 43-58.
- Adamo, N., Al-Ansari, N., Sissakian, V. K., Knutsson, S., & Laue, J. (2018b). Climate change: The uncertain future of Tigris River tributaries' basins. *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, 8(3), 75-93.
- Al-Ansari, N., Adamo, N., Sissakian, V. K., Knutsson, S., & Laue, J. (2018). Water resources of the Tigris River catchment. *Journal of Earth Sciences and Geotechnical Engineering*, 8(3), 21-42.
- Al-Ansari, N., Ali, A., & Knutsson, S. (2014). Present conditions and future challenges of water resources problems in Iraq. *Journal of Water Resource and Protection*, (6), 1066-1098.
- Al-Merca'. (2019, May 8). «أولوية».. «تجفيف نهر دجلة».. «ردوغانا تركية في دعاية «ردوغانا». <https://www.almarjje-paris.com/7123>
- Al-Muqdadi, S. W., Omer, M. F., Abo, R., & Naghshineh, A. (2016). Dispute over water resource management—Iraq and Turkey. *Journal of Environmental Protection*, (7), 1096-1103.
- Asharq Al-Awsat. (2022, May 9). Baghdad-Erbil crisis looms after oil talks collapse. <https://english.aawsat.com/home/article/3635766/baghdad-erbil-crisis-looms-after-oil-talks-collapse>
- BBC News Arabic. (2019, July 30). إقليم كردستان العراق: تسلسل زمني. http://www.bbc.com/arabic/middleeast/2014/04/140424_kurdistan_chronology
- Brown, C., & Ainley, K. (2005). *Understanding international relations*. Palgrave Macmillan.
- Chenoweth, J.L., Bruggeman, A., Hadjinicolaou, P., & Levin, Z. (2011). Impact of climate change on the water resources of the Eastern Me-

- diterranean and Middle East region: Modeled 21st century changes and implications. *Water Resources Research*, 47, 1-18.
- Chomani, K., & Bijmens, T. (2016). The Impact of the Daryan Dam on the Kurdistan Region of Iraq. *Save Tigris*. <https://www.hlrn.org/img/documents/Daryan-Dam-Report.pdf>.
- Choudhury, E., & Islam, S. (2015). Nature of transboundary water conflicts: Issues of complexity and the enabling conditions for negotiated cooperation. *Journal of Contemporary Water Research & Education*, (155), 43-52.
- Chulov, M. (2010). Iraq: Water, water nowhere. *World Policy Journal*, 26(4), 33-41.
- Dockrill, P. (2016, January 14). Human-made climate change has suppressed the next Ice Age, researchers say. <https://www.sciencealert.com/human-made-climate-change-has-suppressed-the-next-ice-age-researchers-say>
- Dohrmann, M., & Hatem, R. (2014). The impact of hydro-politics on the relations of Turkey, Iraq, and Syria. *Middle East Journal*, 68(4), 567-583.
- Fischendler, I., Dinar, S., & Katz, D. (2011). The politics of unilateral environmentalism: Cooperation and conflict over water management along Israeli-Palestinian border. *Global Environmental Politics*, 11(1), 36-61.
- Forsythe, D. P. (2017). Water and politics in the Tigris-Euphrates basin: Hope for negative learning?. In J. Cahan (Ed.), *Water Security in the Middle East* (pp. 167-184). Anthem Press.
- Goran, B. (2018, June 2). Iraq on brink of water crisis as neighboring countries decrease water supply. *Kurdistan24*. <https://www.kurdistan24.net/en/news/6376fa97-d458-4c7e-a083-201e-d2294c05>
- Hardin, G. (1968). The tragedy of commons. *Science, New Series*, 162(3859), 1243-1248.
- Kılıç, L. (2019, Ağustos 26). Türkiye, Irak'a su desteği sağlayacak. *Cumhuriyet*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye-iraka-su-destegi-saglayacak-1550199>
- Kibaroglu, A. (2014). An analysis of Turkey's water diplomacy and its evolving position vis-à-vis international water law: *Water international*. *Water International*, 40(1), 153-167.
- Kitabat. (2016, January 9). أربيل وبغداد : حروب مياه ودواجن ومنتوجات زراعية
- Klein, J., Ekstedt, K., Walter, T., & Lyon, S. (2015). Modeling potential water resource impacts of Mediterranean tourism in a changing climate. *Environmental Modelling & Assessment*, 20, 117-128.
- Kreyenbroek, P. G., & Sperl, S. (Ed.). (2015). *The Kurds: A contemporary overview*. Routledge.
- Kurdistan24. (2018, October 31). 'State-of-the-art' dam under construction in Erbil set to finish in late-2019. <https://www.kurdistan24.net/en/economy/b20c630f-ae97-47c3-aa31-ce5ec-3d6e309>
- Liebman, A. (2005). Trickle-down hegemony? China's "peaceful rise" and dam building on the Mekong. *Contemporary Southeast Asia*, 27(2), 281-304.
- Maden, T. E., & Kılıç, S. (2012). Irak'ta su kaynakları yönetimi (No. 122). ORSAM. <https://www.orsam.org.tr/tr/irak-ta-su-kaynaklari-yonetimi/>
- Marr, P. (2012). *The modern history of Iraq*. Westview Press.
- Middle East Monitor. (2022, April 11). Iraq's Kurdistan build 4 dams. <https://www.middleeast-monitor.com/20220411-iraqs-kurdistan-to-build-4-dams/>
- Milano, M, Ruelland, D., Fernandez, S., Dezetter, A., Fabre, J., Servat, E., Fritsch, J.M., Bardin, S.A., & Thivet, G. (2013). Current state of Mediterranean water resources and future trends under climatic and anthropogenic changes. *Hydrological Sciences Journal*, 58(3), 498-518.
- Ministry Of Water Resources | وزارة الموارد المائية. (n.d.). <http://www.mowr.gov.iq/nshatat>
- Molle, F., Mollinga, P.P. (2003). Water poverty indicators: Conceptual problems and policy issues. *Water Policy*, 5, 529-544.
- Moore, S. M. (2018). *Subnational hydropolitics: Conflict, cooperation, and institution-building in shared river basins*. Oxford University Press.
- Musings on Iraq. (2014, February 24). How faults with Iraq's constitution undermines the country, interview with constitutional scholar Zaid Al-Ali. <http://musingsoniraq.blogspot.com/2014/02/how-faults-with-iraqs-constitution.html>
- Nader, A., Hanauer, L., Allen, B., & Scotten, A. (2016). Regional implications of an independent Kurdistan. *RAND*. http://www.rand.org/pubs/research_reports/RR1452.html

- Oktav, Ö. Z. (2017). Turkey's water policy in the Euphrates- Tigris basin. In M. Bahnassi & C. McGlade (Ed.), *Environmental Change and Human Security in Africa and the Middle East* (pp. 239-258).
- Ostrom, E. (1992). Institutions and common-pool resources. *Journal of Theoretical Politics*, 4(3), 243-245.
- Pimodan, Q. de. (2016). The dams war: How water scarcity helped create ISIS and why combating it would undo it (No. 172). RIEAS. <http://www.rieas.gr/publications/2723-quantin-de-pimodan-the-dams-war-how-water-scarcity-helped-create-isis-and-why-combating-it-would-undo-it-rieas-research-paper-no-172-december-2016>
- Postel, S.L., Daily G.C., & Ehrlich, P.R. (1996). Human appropriation of renewable fresh water. *Science*, 271, 785-788.
- Qader, A. O. (t.y.). Agriculture and water resources in Kurdistan Region – Iraq: Past, current reality and future prospects. American-Kurdish Institute for Economic Research. <http://www.akier.org/agriculture.php>
- Rafaat, A. (2007). An independent Kurdish state: Achievable or merely a Kurdish dream?. *The Journal of Social, Political and Economic Studies*, 32(3), 267-306.
- Rafaat, A. (2018). *Kurdistan in Iraq: The evolution of a quasi-state*. Routledge.
- Rudaw. (2015, July 11). Kurdistan may use water to pressure Baghdad. <https://www.rudaw.net/english/business/11072015>
- Rudaw. (2018, December 22). حكومة إقليم كردستان تخطط لإنشاء 18 سداً كبيراً. <https://www.rudaw.net/arabic/kurdistan/221220181>
- Salihi, E. (2017). Irak: Devletin çöküşü ve çatışma süreci. *Kaknüs Yayınları*.
- Salim, S. (2014, October 7). Islamic State jihadists are using water as a weapon in Iraq. *The Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/islamic-state-jihadists-are-using-water-as-a-weapon-in-iraq/2014/10/06/aead6792-79ec-4c7c-8f2f-fd7b95765d09_story.html
- Sixdegrees. (2018, December 6). Drought in Iraq has other reasons-not the Ilisu Dam reservoir. <https://www.sixdegreesnews.org/archives/25325/drought-in-iraq-has-other-reasons-not-the-ilisu-dam-reservoir>
- Sofrinou, A. & Bishop, S. (2014). Water scarcity in Cyprus: A review and call for integrated policy. *Water*, 6, 2898-2928.
- Taştekin, F. (2019, January 22). Turkey names “water czar” to ease disputes with Iraq. *Al-Monitor*. <https://www.al-monitor.com/originals/2019/01/turkey-iraq-names-water-czar-to-ease-disputes.html>
- Walker, K. (2020 October 8). Dam building projects could fuel water stress in Middle East. *DW*. <https://www.dw.com/en/dam-building-projects-could-fuel-water-stress-in-middle-east/a-55169989>
- Yıldız, D. (2010). *Su'dan sebepler*. Truva Yayınları.
- Yıldız, K. (2004). *The Kurds in Iraq: The past, present and future*. Pluto Press.
- Yousuf, M. A., Rapantova, N., & Younis, J. H. (2018). Sustainable water management in Iraq (Kurdistan) as a challenge for governmental responsibility. *Water*, 10(11), 1651. <https://doi.org/10.3390/w10111651>
- YouTube. (2019, April 3) لقاء مع السيد وزير الموارد المائية د.جمال العادلي ضمن برنامج بالحرف الواحد. <https://www.youtube.com/watch?v=Ya-Ew5-hCTG4>
- Zeitoun, M. & Warner, J. (2006). Hydro-hegemony: A framework for analysis of transboundary water conflicts. *Water Policy*, 8(5), 435-460.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Siyaset - Demokrasi - Protesto Sarmalında Latin Amerika'da Toplumsal Hareketler ve Devlet İlişkisi

Social Movements and State Relationship in Latin America in the Spiral of Politics - Democracy - Protest

Gökhan AK¹

“Ben bir kurtarıcı değilim. Kurtarıcıları yoktur. Kurtarıcı, insanlar kendilerini özgürleştirdiğinde var olur.”

Ernesto Che GUEVARA (Meksika-1958)

ABSTRACT

Bu çalışmanın amacı, toplumsal hareketlerin yükselişini güç, siyaset ve protesto bağlamında incelemek ve bunların Latin Amerika kapsamında devletle ilişkilerini ele almaktır. Bunu başarmak için, çalışma 19. ve 20. yüzyıllarda Latin Amerikadaki toplumsal protesto hareketlerinin tarihini kısaca izleyecek ve ekonomik, politik, kültürel ve dini seçkinlerin, kentsel ve kırsal işçiler, köylülük, kayıt dışı yoksullar, kadınlar ve yerli topluluklar gibi geleneksel olarak dışlanmış sosyal kesimleri harekete geçirme, bastırma veya birleştirme yollarını ele alacak; böylece, toplumsal hareketlerin siyasi sonuçlarının neler olduğu ve bu sonuçlara nasıl ulaşıldığı eleştirel bir şekilde incelenecektir. Bunun arkasında iki ana neden yatmaktadır. Bunlardan ilki akademisyenler, son yıllarda Latin Amerika toplumsal hareketlerinin politika üzerindeki etkisini ele almaya başlamış olsalar da, toplumsal hareket protestosunun politika sonuçlarını etkilediği koşullar ve mekanizmalar hakkında sınırlı sistematik bir anlayışa sahiptirler. İkincisi ise, mevcut çalışmalar, neredeyse yalnızca politika değişikliğine odaklanmakta; bu yüzden de, toplumsal hareketlerin Latin Amerika'ya ilişkin daha geniş siyasi etkilerini hafife almaktadır. Esasen nitel araştırma metodolojisi benimseyen bu çalışma, bu vesileyle öznelliğe dayalı ve kültür ile topluma yorumlayıcı bir yaklaşım sunmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın araştırma metodolojisi ağırlıklı olarak ilgili bilimsel kitap, makale, rapor ve tezler gibi ikincil veri kaynaklarına dayalı olarak belge ve içerik analizi gibi nitel araştırma yöntemleri ile gerçekleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Latin Amerika, toplumsal hareketler, devlet, siyaset, demokrasi, protesto

¹ İstanbul Topkapı Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü (İng.), gokhanak@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0674-9699

Geliş Tarihi (Received): 22.05.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 23.07.2022

ÖZ

The objective of this study is to examine rise of social movements and considers their relationship with the state regarding Latin America in the context of power, policy and protest. In order to accomplish this, the paper will shortly trace the history of protest movements in modern Latin America in the 19th and 20th centuries, and will consider the ways in which economic, political, cultural and religious elites have sought to mobilise, repress or incorporate traditionally excluded sectors such as urban and rural workers, the peasantry, the informal poor, women and indigenous communities; thus, the study will critically examine what the political outcomes of social movements are, and how these outcomes are achieved. Two main reasons lie behind this. Firstly, although scholars had recently begun to address the policy impact of Latin American social movements, they have limited systematized understanding of the conditions and mechanisms by which social movement protest affects policy outcomes; secondly, existing studies focus almost exclusively on policy change, thus underestimating the broader political impact of social movements regarding Latin America. This paper mainly adopts qualitative research methodology including document and content analysis and basing on secondary data resources like scientific books, articles, reports and thesis.

Keywords: Latin America, social movements, state, politics, democracy, protest

1. Giriş

Toplumsal hareketler denilince, akla ilk olarak bunların siyasi sonuçları nelerdir ve bu sonuçlara nasıl ulaşılır türünde sorular gelmektedir. Ancak, ilgili alanyazın tarandığında mevcut çalışmaların neredeyse yalnızca politika değişikliğine odaklandığı, dolayısıyla toplumsal hareketlerin daha geniş siyasi etkisini hafife aldıkları göze çarpmaktadır. Bu anlamda, süreç izleme, içerik analizi ve tarihsel analiz yöntemleri kullanılarak, toplumsal hareketlerin siyasi sonuçlarının politika alanının ötesine geçtiği ve kurumsal olmayan sonuçların -özellikle siyasi bilinçteki değişikliklerin- önemli siyasi değişim biçimleri olduğunu vurgulamak önemlidir. Zira vatandaşların siyasi kurumlarını algılama ve onlarla etkileşim kurma şeklini değiştirerek, kurumsal olmayan sonuçların bir ülkenin siyasi sistemi ve kültürü üzerinde uzun vadeli

etkileri olabilir. Mevcut bilimin ötesine geçerek ve dünya genelinde ortaya çıkmaya devam eden protestoları ve toplumsal hareketleri daha iyi anlamak için bilim insanları, sonuçlarını hem kurumsal hem de kurumsal olmayan alanlarda inceleme yoluna gitmektedirler (Bidé, 2015, s. iv).

Bu çalışmanın ana konusu olan Latin Amerika'da, güç, siyaset ve protestolar bağlamında toplumsal değişim ve siyasal iktidarın üç temel biçimini belirlemek mümkündür. Bunları: (a) Seçim siyaseti, (b) Toplumsal hareketlerin inşası ve (c) Yerel kalkınma yönünde toplumsal eylem olarak sıralamak mümkündür. Ancak unutulmamalıdır ki, radikal kitle seferberliği siyaseti, -yine de- toplumsal değişim mücadelesini yeni bir sosyal adalet ve halk iktidarına dayalı gerçek gelişmeye doğru ilerletmenin vazgeçilmez koşulu olmaya devam etmektedir. Nitekim Güney Amer-

ika'da son yıllardaki olay ve gelişmelerin analizi, bölgesel sahnenin yeni değişim dinamikleriyle noktalandığını göstermektedir. Bu değişiklik, tabanın yükselişi, toplumsal örgütlenme biçimleri ve yerel kalkınma ile ilişkili alternatif bir sosyal veya politik olmayan yaklaşımın ilerlemesine dayanmaktadır. Bu fenomen, bugün Latin Amerika'daki siyasi gelişmelerde merkezi bir sorun teşkil etmektedir. Zira Arjantin, Brezilya, Bolivya ve Ekvador olmak üzere dört ülkede devlet ve toplumsal hareketler arasındaki ilişkinin sistematik karşılaştırmalı analizi de bu sonucu göstermektedir (Petras & Veltmeyer, 2006, s. 1).

Latin Amerika ülkelerinde sosyal grupların harekete geçme kapasitesi, Latin Amerika çalışmalarının doğuşundan bu yana bölgedeki öğrencilerin hayal gücünü heyecanlandırmıştır. Kültürel dönüşün yanı sıra, birçok sosyal hareket örgütü doğrudan siyasetle ilgilenmeye devam etmektedir. İstekli hedeflere rağmen, koşulları iyileştirmek için enerjilerinin çoğunu politikayı etkilemeye ayırmaktadırlar. Bu bağlamda, son yıllarda bilim insanları Latin Amerika toplumsal hareketlerinin siyasete olan etkilerini ele almaya başlamış olsalar da, toplumsal hareket protestolarının siyasi sonuçlarının etkilendiği koşullar ve mekanizmalar hakkında sınırlı sistematik bir anlayış mevcuttur (Silva, 2015, s. 27). Dolayısıyla bu çalışma, bir politika süreci yaklaşımının, Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin, protestoların ve bunların politik sonuçlarının daha sistematik analizine yönelik yararlı bir başlangıç sunduğunu savunmaktadır. Maruz nedenle çalışma, neoliberalizme ve post-neoliberal reform deneyimine verilen yanıtları analiz ederek, toplumsal hareketler, Latin Amerika'nın yeni sol hükümetleri ve özellikle ABD gibi küresel ve ulusötesi aktörler arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır.

Esas olarak nitel (kalitatif) araştırma metodolojisini benimsemiş olan tümevarımcı

bu araştırmanın ana amacı, toplumsal hareketlerin yükselişini siyaset, demokrasi ve protesto olguları bağlamında incelemek ve bunların, Latin Amerika'da devletle olan ilişkilerini tartışmaktır. Kapsamı Latin Amerika, toplumsal hareketler, güç, iktidar, devlet ve protesto etme kültürü olan bu çalışmanın önemi, neredeyse yalnızca politika değişikliğine odaklanan çoğu alanyazın çalışmasının aksine, bu bağlamda toplumsal hareketlerin daha geniş siyasi etkileri olduğuna dikkat çekmek; aynı zamanda, toplumsal hareket tabanlı politika süreçlerinin, Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin, protestoların ve bunların siyasi sonuçlarının daha sistematik bir analiz anlayışı üzerinden sağlanabileceğini vurgulamaktır.

Alanyazın taraması ve veri araştırma aşamalarında esas olarak bilimsel kitap, makale, tez, rapor gibi ikincil veri kaynaklarından faydalanmış olan bu çalışmada, sosyal bilimlerde veri analiz metodları olarak kullanılan doküman analizi ve içerik analizi bilimsel araştırma teknikleri ile yorumlama ileri araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Ayrıca, bu çalışma bağlamında kullanılan bilimsel araştırma yöntemleri literatür taramasını "metin madenciliği (text mining)" veri analiz yöntemi üzerine oturmaktadır. Konuyla ilgili yaşamda soyut, ancak literatürde somut "büyük veri" varlığında, literatürdeki Latin Amerika çalışmalarının, Güney Amerika halklarının yüzlerce yıldır maruz kaldığı sıkıntı, şiddet ve zorluklara rağmen, ancak 1960'lerden günümüze ilgi kazanarak irdelenebildiğini söylemek (Meyerowitz, 2008) hayli dikkat çekicidir. Bu bağlamda, genelde tarihçilerin yararlandığı metin madenciliği yöntemi, genellikle uzaktan okuma olarak da adlandırılır ve Latin Amerika çalışmaları gibi sosyal bilimlerde –nispeten– kısa tarihli, ancak okunamayacak kadar büyük bir literatürü ve metin havuzunu, makro ve deneysel olarak ve de ortak bağlamlar ve belirli bir söylemin tüm gövdesindeki

anlam-bilimsel ilişkileri analiz edebilme ve veriyi iyi bir tarihsel yorumlamaya dönüştürebilme olanağı sağlar. Bu çalışmada da, metin madenciliğinin heyecan verici bu dönüştürücü niteliğinden yararlanmanın, çalışmanın bulgu ve analizlerine ilave değer kattığı (Blaxill & Beelen, 2016, ss. 422-423) düşünülmektedir.

2. Toplumsal Hareket ve Siyasal Değişim İlişkisi: Kol Kola Bir Eylemsellik

Birçok toplumsal hareket aynı zamanda siyasi karar alma süreci üzerinde daha fazla etki talep ederek (Ortiz vd., 2013, s. 42), kendi ülkelerinin siyasi sistemlerinin kapsayıcılığını artırmayı amaçlar (Meyer vd., 2005, s. 300). Yine de, geniş bir literatür toplumsal hareketlerin nasıl ve neden ortaya çıktığını incelerken (Gamson, 1990; Giugni vd., 1998; Jenkins & Klandermans, 1995), bilim insanlarının bunların siyasi sonuçlarını ampirik olarak incelemeye başlamaları ancak son 20 yıllık bir geçmişe sahiptir (Giugni, 1998). Bunun nedeni, sosyal hareket çalışmalarının bu alt alanındaki ilerlemeyi engelleyen bir dizi metodolojik ve kavramsal sorundur (Kolb, 2007; Tilly, 1999). Özellikle de, belirli bir siyasi sonuca neden olanın toplumsal bir hareket mi, yoksa başka bir faktör mü olduğunu belirlemek zordur. Bunun nedeni, herhangi bir zamanda, çıkar grupları ve siyasi partiler de dahil olmak üzere, siyasi arenaya dahil olan birden fazla aktörün bulunmasıdır (Tilly, 1999). Bu ise, bir toplumsal hareketin ortaya çıkışı ile onun gözlemlenebilir sonuçlarının çoğu arasındaki zaman gecikmesiyle daha da karmaşık hale gelir.

Ayrıca, bu çalışmanın diğer siyasi değişim biçimlerini göz ardı ederek, neredeyse yalnızca toplumsal hareketlerin siyasi sonuçlarına odaklandığını vurgulamak yerinde olacaktır. Nihayetinde toplumsal hareketin sonuçlarına ve bu sonuçların elde edildiği mekanizmalara ilişkin an-

layışımız nispeten az gelişmiş durumdadır. Bundan ötürü, toplumsal hareketlerin siyasi değişimin önemli itici güçleri olduğu ve olmaya devam ettiği bir dünyada, bunların siyasi sonuçlarının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması ihtiyacı her zamankinden daha acil hale gelmektedir (Johnston, 2014, s. 153). Anılan teorik amaç göz önünde bulundurularak, bu aşamada çalışmanın; “Latin Amerika’da onlarca yıldır görülen köklü toplumsal hareketlerin siyasi sonuçları nelerdir ve bu sonuçlara nasıl ulaşılır?” sorusundan doğan problematiğe verilebilecek uygun bir yanıt, gerek bu çalışmanın sorunsalı, gerekse amacı bağlamında olma üzere, söz konusu sorunun Latin Amerika’da toplumsal hareketlerin ve devletin gücü, politikası ve protestosu aracılığıyla yanıtlanmaya çalışılması olarak şekillenebilir.

Bu aşamada, çalışmanın sorunsalı ile ilintili bazı anahtar kavramlara da değinmek uygun olacaktır. Nitekim bu çalışmanın ana amacı doğrultusunda, Tarrow’un (2011, s. 9) geniş çapta alıntılanan “toplumsal hareket” tanımını, “ortak amaçlara ve toplumsal dayanışmaya dayalı, seçkinler, muhalifler ve otoritelerle sürekli etkileşim içinde olan kolektif meydan okumalar” olarak kabul etmek mümkündür (Tarrow & Till, 2007, s. 3). Çalışma ana ekseninde anılan tanım benimsenmiştir; zira söz konusu tanım, toplumsal hareketlerin; kolektif meydan okuma, ortak amaç, toplumsal dayanışma ve sürekli etkileşim şeklindeki dört ampirik özelliğini birlikte ele almakta olup, bu nitelik, onları protestolardan ve diğer çekişmeli eylem biçimlerinden ayırmaktadır. Gerçekten de toplumsal hareketler, çekişmeli siyasetin bir alt kümesinden ziyade, siyasi şiddeti, iç savaşları ve devrimi içeren geniş bir kategoriden oluşmaktadır (Tarrow & Till, 2007, s. 4). Aynı zamanda, farklı tarz protestonun mutlaka bir toplumsal hareket oluşturmadığı da göz ardı edilmemelidir. Bunun yerine, bir protesto, ancak “yer-

leşik sosyal ağlara girdiğinde...[ve] güçlü rakiplere karşı çekişmeyi sürdürebilecek destekleyici kimlikler ürettiğinde” sosyal bir hareket haline gelir (Tarrow, 2011, s. 33). Başka bir deyişle, toplumsal hareketler, var olan sosyal ağlara, kolektif kimliklere dayanmaları ve zaman içinde kendilerini sürdürebilmeleri bakımından protestolardan ayrılmaktadır.

Bu çalışmada toplumsal hareketler bağımsız değişken olup, bağımlı değişken ise politik değişimdir. Nitekim çoğu sosyal hareket araştırmacısı, siyasi değişimi kamu politikasındaki değişiklikler olarak işlevselleştirmiştir (Earl, 2000, ss. 3-7; King vd., 2005, ss. 1211-1213). Ancak, diğerlerinin daha geniş tanımlar sunduğu görülmektedir. Örneğin, sosyal hareket uzmanı Kolb (2007, s. 4) siyasi değişimi, “devletle ilgili sonuçlar ve onun politikaları, siyaseti ve siyasetindeki değişiklikler” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, siyasi değişim kavramını politika sonuçlarının ötesine genişletse de, toplumsal hareket katılımcıları ve genel olarak yurttaşlar arasında meydana gelen kurumsal olmayan değişiklikleri dışarıda bırakmaktadır. Bu yüzden, kurumsal olmayan siyasi sonuçların önemli olduğunu, zira vatandaşların siyasi kurumlarını algılama ve onlarla etkileşim kurma şeklini etkileyebileceği görüşünü önermek mümkündür. Zira bu kurumsal olmayan sonuçlar, siyasette daha büyük bir pay talep etmeye istekli ve yetenekli bir yurttaşlığın gelişimini teşvik ederek, devlet ve toplum arasındaki ilişkiyi dönüştürebilir (Johnston, 2011, s. 30).

Dolayısıyla bu tür bir yaklaşım benimsenmesinin, politika yapıcılar, hükümetler, sosyal hareket katılımcıları ve sıradan vatandaşlar için de pratik çıkarımları olduğu aşikardır. Keza toplumsal hareketler, siyasi sistemleri, kurumları ve kültürleri etkileyerek tarihi şekillendirmiştir. Johnston’un (2014, s. 139) öne sürdüğü gibi, toplum-

sal hareketler olmadan modern devletin bugün sahip olduğu demokratik katılım derecesini sergilemesi pek olası görünmemektedir; nitekim bu bağlamda Johnston, daha önce dışlanmış toplum kesimleri için oy kazanan iki toplumsal hareket örneği olarak ABD’deki kadın hareketine ve Sivil Haklar hareketine işaret eder.

Ayrıca, toplumsal hareketler vatandaşların tercihlerini sandıktan öteye geçerek hükümete iletmeleri için görsel olarak güçlü bir yoldur; bir nevi sivil toplum hareketidir. Gerçekten de Tarrow’un (2011, s. 113) iddia ettiği gibi, “...protesto gösterileri sivil siyasetin seçim dışı ana ifadesi haline gelmiştir.” Sosyal hareketler, ayrıca ideal olarak vatandaşların seçimler arasında liderlerini sorumlu tutmalarına izin veren bir sosyal hesap verebilirlik mekanizması sağlar. Seçim mekanizmalarından farklı olarak, bu hesap verebilirlik biçimi sabit takvimlere bağlı değildir; ancak, organize sivil toplum tarafından “talep üzerine” etkinleştirilebilir (Peruzzotti, & Smulovitz, 2000, s. 150).

Bu nedenle, hükümetlerin ve politika yapıcıların toplumsal hareketleri ciddiye almaları gerektiği açıktır. Hareketlerin ve siyasi erişimlerinin daha iyi anlaşılması, politika yapıcıların vatandaşlarının taleplerine daha duyarlı politikalar tasarlamasına yardımcı olabilir. Ayrıca, hükümetler demokratik katılım fırsatlarını artırmak için kurumlarda reform yapabileceklerdir. Bu pratik çıkarımlar, örneğin Latin Amerika’daki Şili öğrenci hareketi de dahil olmak üzere birçok yeni hareketin, temsili demokrasi krizini öne sürerek geleneksel siyasi kurumlardan hoşnutsuzluk dile getirdiği göz önüne alındığında özellikle önemlidir (Ortiz vd., 2013). Öte yandan bu durum, demokratik hükümetlerin vatandaşlarıyla etkileşimlerinde reform yapma ihtiyacının giderek daha acil hale geldiği anlamına da gelmektedir.

3. Yapısal Faktörlerin Toplumsal Hareketliliği Şekillendirmesi: Yaklaşımlar, Ölçütler

Toplumsal hareketler ve siyasi değişim üzerine yapılan çalışmaların çoğu, örtük veya açık olarak üç geniş soru tarafından motive edilir: (a) Toplumsal hareketler ne ölçüde siyasi değişime neden olur?, (b) Toplumsal hareketlerin siyasi sonuçları nelerdir?, (c) Toplumsal hareketler bu sonuçlara nasıl ulaşır? Bu nedenle önce, ilgili alanyazındaki en temel tartışmayı incelemek yerinde olacaktır ki, bu da “toplumsal hareketlerin ilk etapta siyasi değişime neden olup olmadığı” sorusudur. İlk olarak şunu belirtmek mümkündür; çoğu siyaset sosyoloğu toplumsal hareketlerin ilk etapta siyasi değişime neden olduğunu savlasa da, bunun siyaset bilimi literatürü tarafından geliştirilen geleneksel argümanlarla çeliştiği görülür. İkinci olarak yapılması gereken, toplumsal hareketlerin siyasi sonuçları üzerine mevcut araştırmaların kapsamlı ve derinlemesine irdelenmesidir. Nitekim bu konunun gelişiminin izi sürüldüğünde, elde edilen tespit şu şekildedir. Bilim adamlarının bir yandan toplumsal hareket sonuçlarının incelenmesine yönelik yeni yaklaşımlar geliştirirken, öte yandan neredeyse yalnızca kamu politikasında hareket kaynaklı değişikliklere odaklandıkları ve diğer siyasi değişim biçimlerini gözden kaçırdıkları görülmektedir. Üçüncü olarak ise, nedensel mekanizmalar hakkındaki literatürün incelenmesi gerektiğidir. Bu yapıldığında karşılaşılan sonuç ise, yalnızca az sayıda akademisyenin, hareketlerin siyasi değişim yarattığı mekanizmalar hakkında ileri teorilere sahip olduğunun tespitidir. Ayrıca, nedensel mekanizmalara ilişkin mevcut teoriler, yalnızca kuzey demokrasilerindeki toplumsal hareketlere dayanmaktadır ve bunların diğer bağlamlardaki nedensel süreçleri anlamadaki yararları belirsizdir (Bidé, 2015, s. 21).

Toplumsal hareketler üzerine yapılan çalışmaların çoğu, onların en azından bir dereceye kadar siyasi değişime neden olma yeteneğine sahip oldukları varsayımına dayanmaktadır. Yine de bu, çoğu siyaset sosyoloğu tarafından paylaşılan bir görüş olsa da, birçok siyaset bilimci aynı fikirde değildir. Aslında siyaset bilimi literatüründeki geleneksel görüş, toplumsal hareketlerin siyasal değişim süreçleri üzerinde çok az etkisinin olduğu yönündedir (McAdam & Su, 2002, s. 699; Mancur, 1977). Nitekim McAdam ve Su (2002, s. 696) bunun nedenini, siyaset bilimcilerin, alternatif siyasi eylem alanlarını dışlayarak resmi siyasi kurumlara odaklanma eğiliminde olmaları olarak savlamaktadır. Bu durum, özellikle Mouffe'un (2005, s. 10) öne sürdüğü gibi, kolektif eylemin önemini küçümseme eğiliminde olan rasyonalist, bireyci bir yaklaşımla karakterize edilen liberal gelenek içinde faaliyet gösteren bilim insanları için geçerlidir. Yine de, toplumsal hareket düşünürleri arasında bile, toplumsal hareketlerin siyasi değişime ne ölçüde neden olduğu ve bunu hangi koşullar altında gerçekleştirdikleri konusunda anlaşmazlık vardır. Bazıları, diğer siyasi aktörlerle karşılaştırıldığında, toplumsal hareketlerin siyasi değişim süreçleri üzerinde nispeten daha az etkiye sahip olduğunu iddia etmektedir (Burstein & Sausner, 2005; Giugni, 2007, s. 53-77). Örneğin Giugni'ye (2007, s. 54) göre, toplumsal hareketler, en iyi ihtimalle, kamu politikası değişikliği üzerinde ılımlı bir etkiye sahip olabilir. Bu argüman, 1977 ve 1995 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki barış, ekoloji ve nükleer karşıtı hareketlerin politik sonuçlarına ilişkin çalışmasına dayanmaktadır ve Giugni, bu hareketlerde, hareketlerin yalnızca siyasi elitler ve kamuoyu tarafından desteklendiğinde politikayı etkilediğini tespit etmiştir. Burstein ve Sausner (2005, s. 406) ise, kolektif eylemin genellikle politika değişikliği üzerinde çok az etkisi olduğunu öne sürerek bu bakış

açısını desteklemektedir. Bu düşünürlere göre, siyasi partiler ve kamuoyu, politika değişikliğine neden olmadıkça toplumsal hareketlerden daha etkilidir.

Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin siyasi sonuçları iki geniş kategoriye ayrılabilir: (a) kamu politikasında hareketin yarattığı bir değişiklik gibi doğrudan sonuçlar, (b) belirli bir konuda kamuoyundaki değişiklikler gibi dolaylı sonuçlar (Cress & Snow, 2000, s. 1065). Bu geniş kategoriler içinde bilim insanları, öncelikle politika sonuçlarına odaklanan daha spesifik sonuç tipolojileri geliştirmişlerdir (Bosi & Uba, 2009, s. 412). Nitekim William Gamson'un 1975'te yayınlanan *Sosyal Protesto Stratejisi* başlıklı kitabı, toplumsal hareketlerin siyasi sonuçlarını inceleyen ilk çalışmaydı. Bu çığır açan çalışmada Gamson, 1800 ve 1945 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde zorlu gruplar olarak adlandırdığı 53 toplumsal hareketi incelemiş ve her birinin hedeflerine ulaşmada ne kadar başarılı olduğunu ölçmüştür. Gamson, hareket başarısını tanımlarken iki faktörü göz önünde bulundurmuştur: (a) "Kabul", diğer deyişle zorlu grubun iktidardakiler tarafından kabul edilip edilmediği, (b) "Yeni avantajlar", diğer deyişle hareketin hedeflerine ulaşip ulaşmadığı (Gamson, 1975, s. 20-29). Ayrıca Gamson (1975, s. 36), belirtilen hedeflere karşı hareketlerin başarısını da değerlendirmiştir ve zorlu grupların %38'inin başarısız, %49'unun ise başarılı olduğunu tespit etmiştir. Bir başka deyişle, Gamson'un çalışması, toplumsal hareketlerin zamanın neredeyse yarısında en azından bir tür siyasi değişime neden olduğunu göstermektedir. Bu sayede, Frances Fox Piven ve Richard Cloward gibi alanyazında sonradan tanınan bilim insanları da dahil olmak üzere Gamson'un çağdaşları da bir başarı/başarısızlık ikilemi kullanarak toplumsal hareketlerin sonuçlarını değerlendirmişlerdir (Ayrıntı için bkz. Jenkins & Perrow, 1977, ss. 249-268; Piven & Cloward, 1979).

Bununla birlikte, söz konusu yaklaşımın yararlılığı sınırlıydı; zira bir hareketi yalnızca belirtilen hedefleri açısından incelemek, bilim insanlarının istenmeyen siyasi değişim biçimlerini gözden kaçırmasına neden olmaktadır. İlave olarak, Andrews'un (2001, s. 72) dikkat çektiği gibi, toplumsal hareketlerin amaçları, doğası gereği hem katılımcılar hem de gözlemciler tarafından tartışılır ve başarının tanımlarını karmaşıklaştırır. Dahası, bir hareketin hedefleri genellikle hareket geliştikçe değişir. Bu nedenle, zamanla bilim insanları, başarı/başarısızlık yaklaşımını bir kenara bırakarak ve hareketin yarattığı siyasi değişimi ölçmek için yeni kriterler geliştirerek Gamson'un öncü çalışmalarını değiştirmişlerdir (Earl, 2000; Kriesi vd., 1995). Özellikle bilim insanları, sosyal hareketlerin başarılarının yanı sıra, istenmeyen ve olumsuz sonuçlarını incelemelerine izin veren bir yaklaşım olan hareket sonuçlarına odaklanmaya başladılar. Bu çalışma da, temelde anılan türde bir yaklaşımı benimsemektedir.

Ancak, bu teorik gelişmelere rağmen, siyasi değişimin nasıl tanımlanacağı ve ölçüleceği konusunda ilgili alanyazında henüz bir fikir birliğinin sağlanamadığı (Bosi & Uba, 2009, s. 410) görülmektedir. Zira ilgili alanyazındaki çalışmaların büyük çoğunluğu kamu politikasında hareket kaynaklı değişikliklere odaklanmıştır (Piven & Cloward, 1979, s. 33). Bunun temel sebebi, bu yaklaşımın sosyal hareketlerin siyasi değişimi etkileyebileceği en açık yollardan birisi olması ve ölçülmesinin de nispeten kolaylığıdır (Burstein & Linton, 2002, s. 382). Bununla birlikte, siyasi değişimi kamu politikasındaki değişiklikler olarak işlevselleştiren çalışmalar bile, bir hareketin politika etkisini ölçmek için farklı göstergeler kullanır. Örneğin, bir hareketin siyasal etkisini değerlendirmede, bazı araştırmacılar kabul edilen yasaları incelerken (Burstein, 1979), diğerleri be-

lirli bir politika için kamu harcamalarını ölçmektedir (Giugni, 2004).

Ancak, birçok bilim insanı, toplumsal hareketlerin kamuoyu üzerinde güçlü bir etkisi olabileceği konusunda hemfikirlerdir. Ayrıca, McCann'ın (1994) öne sürdüğü gibi, eğer bir hareket siyasal kazanımlar elde ederse, bu başarı hareket katılımcıları ve genel olarak yurttaşlar arasında "yeni umutlar ve beklentiler besleyebilir". Nitekim ücret eşitliği hareketi durumunda, hem hareket katılımcıları hem de daha genel olarak toplum tarafından gelişmiş "hak bilinci" olgusu deneyimlenmiştir. Yine işyerinde artan kapasite ve hak talep etme isteği, hem harekete katılanlar hem de harekete tanık olan diğer vatandaşlar tarafından deneyimlenmiştir. Bir başka deyişle, hareket katılımcılarının yaşadığı siyasal bilinç değişiklikleri hareketin kendisinin ötesine yayılabilir ve toplumu etkileyebilir. Bu süreç aracılığıyla bir hareket, içinde bulunduğu toplumun daha geniş siyasal kültürünü etkileyebilir. Zira kamuoyu değişikliği, kurumsal olmayan bir sonuç olmanın yanı sıra, hareketlerin diğer siyasal değişim biçimlerini başarabileceği bir mekanizmadır.

Bu aşamada akla, "Toplumsal hareketler siyasal sonuçlarını nasıl elde ederler?" şeklinde bir soru gelmektedir. Bir toplumsal hareketin herhangi bir siyasal sonuç elde edebilmesi için, en az bir siyasal değişimin nedensel mekanizmasını harekete geçirmesi gerekir. Bu mekanizmaları ortaya çıkarmak, bilim insanlarının bir hareketin belirli bir sonuca nasıl yol açtığını anlamalarına olanak tanıyarak, sosyal hareketler ve siyasal değişim arasındaki ilişkiye dair anlayışımızı geliştirmektedir. Neredeyse son 25 yıldır, araştırmacılar bu mekanizmalara daha fazla bilimsel ilgi gösterilmesi ihtiyacının altını çizmektedirler. Örneğin 2001'de McAdam ve diğerleri (2001) hareketin yarattığı politik değişimin statik modellerinden

politik değişim süreçlerinde işleyen dinamik mekanizmaları dikkate alan bir yaklaşıma geçiş çağrısında bulunmuştur. Diğerleri ise, bir hareketin faaliyeti ile belirli bir sonuç arasında nedensel bir ilişki kurmanın yanı sıra, bilim insanlarının bu sonuca ulaşıldığı mekanizmaları tanımlamaları gerektiğini savunarak bu çağrıyla tekrarlamışlardır (Andrews, 2001, s. 90; McAdam & Su, 2002, s. 700). Yine de, ilgili alanyazında nedensel mekanizmaları incelemenin önemine ilişkin artan fikir birliği bulunmasına rağmen, aslında çok az çalışmanın bunu yaptığı görülmektedir. Sonuç olarak, toplumsal hareketlerin siyasal değişime nasıl yol açtığına dair bilgimizin yeterince olduğunu iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, birkaç bilim insanı: (a) Aksama mekanizması, (b) Siyasal erişim mekanizması ve (c) Kamuoyu değiştirme mekanizması, şeklinde üç gelişmiş nedensel mekanizma modelini de araştırmacılara önermektedirler.

4. Özlü Bir Politika Süreci Odağı: Latin Amerika'nın Son Dönem Toplumsal Hareketleri Örnekleri

Bir politika süreci yaklaşımı, toplumsal hareketlerin, protestoların ve bunların Latin Amerika'daki siyasal sonuçlarının daha sistematik analizine yönelik faydalı bir ilk kesit sunar. Hareketler ve protestolar, gündem belirleme, politika başlatma, politika oluşturma, uygulama ve geri bildirim döngüleri gibi politika sürecindeki daha geniş aşamalar üzerinde de etkiye sahip olabilir. Bunun önemi, toplumsal hareketlerin çeşitli politika etkilerine sahip olabilmesidir (Kolb, 2007). Ancak, bir aşamadaki etki, diğerinde etkiyi garanti etmeyebilir ve bir aşamadaki aksilikler, mutlaka bir hareketin diğerinde olumlu politika etkileri olmadığı anlamına gelmeyebilir. Nitekim hareketlerin belirli bir kampanyada bu aşamaları sırayla veya hatta hepsini içermesi gerekmediği vurgulanmalıdır.

Herhangi bir aşamadaki bir etki, olumlu bir politika etkisi olarak sayılabilir; bu nedenle, ne kadar artımlı olursa olsun, bu durum değişim için olumlu bir adımdır. Yine bu durum bize, demokratik siyaset bağlamında toplumsal hareketlerin genellikle reformun failleri olduğunu ve bu gerçekleşirse kademeli olma eğiliminde olduğunu hatırlatır. Bir hareketin politika etkisine uzun vadeli bakarsak, sadece acil sorunlara ve kampanyalara odaklanmak yerine, zaman içindeki kümülatif etkilerini de değerlendirebilme olanağına sahip oluruz.

Bir politika süreci odağı, hareketlerin olumlu sonuçları etkilemek için daha büyük olasılıklara sahip olduğu koşullarla ilgili önemli bir soruyu ele almamızı gerektirir. Bu da; “Hareket örgütleri ve yetkililer arasındaki doğrudan veya aracılı etkileşim hangi bağlamlarda politika etkileri sağlar?” sorusaldır. Nitekim doğrudan etkiler, toplumsal hareket protestosunun açık taleplerle ilgili olarak kendi başına başardığı etkilerdir. Aracılı etkiler, siyasi partiler veya dostane devlet kurumları gibi siyasi sistemdeki müttefiklerle birlikte toplumsal hareket protestosunun ve ayrıca olumlu kamuoyunun sonucu olan politika etkilerini ifade eder. Bu nevi soru veya sorular, ilgili sayısız kurum, aktör, çıkar ve bunların güç kaynakları hakkındaki analizimizi keskinleştirmeye büyük katkılarda bulunur. Maruz durum çerçevesinde bu hususa, birkaç iyi bilinen -son dönem- Latin Amerika hareketinden örneklerle özlü bir politika süreci odağı bağlamında kısaca değineceğiz.

Arjantinli Piqueteros (Seçiciler)

Arjantin’in piqueteros’ları (seçiciler), politika sürecinde hareket örgütlerinin doğrudan ve aracılı etkilerinin mükemmel örneklerini sunar. Piqueteros, 1990’larda neoliberal dönemde ortaya çıkan işsiz işçi hareketinin popüler adıydı.

Piqueteros’lar, özelleştirmeyi, işgücü piyasası politikalarını, işsizler ve eksik istihdam edilenler için yetersiz yardımları protesto etmişlerdir. Acil talepleri, yiyecek sepetleri, nakit transferleri ve iş programları şeklinde rahatlamaya odaklanmış. Etkileyici gösterileri ve yeni doğrudan eylem biçimleri (yol blokları), hükümeti sorunu kabul etmeye ve çözmeye zorlayarak politika gündeminde doğrudan etkiler yaratmıştır. Ayrıca, Piqueteros hareketinin doğrudan politika uygulama etkileri de görülmüştür. Nitekim Arjantin korporatist geleneğindeki Picketer kuruluşları, yeni ve genişletilmiş yardım programları uygulamaya başlamışlardır. Piqueteros hareketinin ayrıca politika oluşturmada aracı etkileri de olmuştur. Parti siyasi müttefikleri ve gözcülerin sempatanları, politikaların oluşturulmasına katılımlarını ve yasama ve yürütme organındaki uygulamadaki rollerini de kolaylaştırmıştır (Rossi, 2015).

Şili Öğrenci Hareketi

Sosyal hareket protestolarının da önemli dolaylı siyasal etkileri olabilir. Bunlar, müttefikleri veya kamuoyunu etkiledikleri sonuçlara atıfta bulunur ve bunlar daha sonra bağımsız olarak sonuçları etkiler. Siyasal erk ve siyasaları, hareketlerin gündeme getirdiği sorunları ele alır; ancak, çözüm şekilleri açık talepleri yansıtabilir veya yansıtmayabilir. Bu anlamda, 2011-2015 Şili öğrenci hareketi, hareketin dolaylı politika etkilerine iyi bir örnek sunmaktadır (Bidegain, 2015). Nitekim 2011-2012 yıllarında Şili üniversite ve orta öğretim öğrencileri, neredeyse her ay bir dizi kitlesel protesto eylemi başlatmışlardır. Şili öğrenci hareketi, herkes için fırsat eşitliği adına, sistem genelinde ücretsiz, kaliteli eğitim ve devlet harçlarını kabul eden özel okullarda kar amaçlı eğitime son verilmesini talep etmiştir. Bu talepler, devletin askeri diktatörlük (1973-1990) döneminde getirdiği mevcut özelleştirilmiş, pahalı ve adaletsiz sistemin

izin verdiğinden çok daha büyük bir rol almasını gerektirmekteydi. Nitekim sonuçta eğitim sisteminin piyasa yönelimi, Şili hükümeti için çok önemli bir konu haline yükselmiş ve öğrenci hareketinin talepleri doğrultusunda taleplere, dönemin siyasal erki tarafından rasyonel çözümler getirilmiştir.

Ekvador ve Bolivya'daki Yerli Halk Hareketleri

Latin Amerika'nın son dönemdeki en güçlü toplumsal hareketleri arasında görülen Ekvador ve Bolivya yerli halk hareketleri, hareketin zaman içindeki kümülatif siyasal etkilerine dair önemli tespitler ve fikirler sunmaktadır. Bu hareketlerin çağdaş tezahürü 1980'lerde ortaya çıkmış olup, birbirleriyle bazı önemli özellikleri paylaşırlar. Ekvador ve Bolivya yerli halk hareketleri, kendilerini savundukları halkların temsilcisi olarak gören heterojen örgütlerden oluşur ve federasyonlar ve konfederasyonlar halinde toplanırlar. Bu örgütlerin çoğu ve dolayısıyla liderleri kendilerini halkları ve devlet arasında muhatap olarak görmekte, dolayısıyla kendilerini belirli bir siyasi işleve sahip olarak kabullenmektedir. Yaylalardaki yerli konfederasyonları, yerli köylülerin ve ova yerli konfederasyonlarının çıkarlarının toplamı, daha otokton kültürleri kapsar. Yayla yerlileri ise, coğrafi olarak yoğunur ve demografik olarak daha çokturlar. Ova yerlileri daha az sayıda ve coğrafi olarak daha fazla yayılmış durumdadır. Her iki ülkede de 1980'lerde önemli aracılı siyasal etkiler meydana gelmiştir. Onlar ve müttefik partiler ve yürütme organı yetkilileri, politika sürecinin tüm aşamaları boyunca, özellikle iki dilli eğitim olmak üzere, yerel kültürel meseleleri ortaya koymuşlar (Yashar, 2005); programları yürüten yerli kuruluşlar aracılığıyla, merkezi yönetim üzerinde siyasal uygulamalar başarmışlardır ve taleplerini elde etmede çözüm odaklı bir yaklaşım izlemişlerdir.

Sonuçta Ekvador ve Bolivya yerli halk hareketleri, neoliberal istikrar ve yapısal uyum politikalarına karşı çok sektörlü koalisyonlara öncülük etmişlerdir. Örneğin Ekvador'da, seferberlik, kongre politikasıyla bağlantılı olarak, önemli aracılı siyasal etkilere yol açmıştır. Başkanlık tarafından başlatılan mevzuat sıklıkla ertelenmiş, deyim yerindeyse sulandırılmış veya başka bir şekilde değiştirilmiştir. 1990'ların ortalarındaki tarım kalkınma yasası buna bir örnektir. 1998 anayasa reformu ise, bu durumun bir doruk noktası olmuştur; dolayısıyla hareket, talep ettiği birçok vatandaş hakkı için anayasal statü kazanmıştır (Martínez Novo, 2009, s. 17). Bolivya'da ise, simgesel aracılı siyasal etkiler koka ekimi ve özelleştirme politikalarını içermiştir ve yerli köylü örgütleri, Bolivya hükümetini ABD sponsorluğundaki koka eradikasyon programlarının uygulanmasının çeşitli yönlerini değiştirmeye zorlayan bazı başarılar elde etmişlerdir (Silva, 2015, ss. 30-33).

5. Latin Amerika'da Toplumsal Hareketler, Siyaset ve Demokrasi İlişkisi

Latin Amerika, son 25 yılda toplumsal hareketlerin ve protestoların yeniden canlanmasını yaşamıştır. Bunda, 20. yy.da Latin Amerika ülkelerinin çoğunda görülen acımasız askeri rejimlerin sona ermesinden sonra deneyimlenen demokratikleşme çabalarının yanında, yine acımasız şiddet olayları ve insanlık suçları içeren iç savaşlar, kıtanın mağdur sosyal gruplarının köklü hak taleplerinde bulunmalarını hem kamçulamış hem de kolaylaştırmıştır. Özellikle 1980 sonrası hız kazanan neoliberalizm ideolojisi, kıtada yeniden canlanan toplumsal hareketlilik seferberliğini derinden etkilemiştir. Bu kapsamda, sınıf, statü grubu ve güç ilişkilerindeki adaletsizliklere karşı etkin toplumsal hareketler ve yeni model protestolar görülmüş; bazı toplumsal kesimler, "buen vivir (iyi yaşamak)", dayanışmacı ekonomi ve katılımcı

demokrasi gibi alternatif ekonomik, sosyal ve politik modeller önermişlerdir. Ancak, tüm bu toplumsal hareket ve yeni protestoların hepsinin de kamusal yaşama, kamusal iyiye, kamusal yararlar tehdit olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim Latin Amerika'da deneyimlenen bu nevi toplumsal hareketler, aynı zamanda neoliberalizmin, bireysel, etnik ve kültürel kimliğe dayalı çeşitlilik için özgürlük ve hoşgörüyü teşvik etmesini de teşvik etmiştir. Bu da, gerek Afro-Latin'in uyanışıyla birlikte yerli halkların hızla organize olabilmemesine, onların hak talep arayışlarındaki demokratik girişimlerdeki hızlı genişlemeye, gerekse kıtada çevre bilincinin de bu dönemde önemli ölçüde artmasına olanak sağlamıştır (Silva, 2015, ss. 27-28).

Nitekim 2000'lerin başında radikal neoliberalizmin altın çağının gerilemesinin ardından, Latin Amerika'da sol ve merkez sol hükümetlerin yeniden canlanması bir yandan yeni fırsatlar yaratırken, öte yandan toplumsal hareketler için yeni tehditler ortaya çıkarmıştır. Bazıları, sol hükümetlerin kalkınma politikalarını ve siyasi merkezleşmeyi şiddetle protesto etmişlerdir; zira bunlar kazanılmış vatandaşlık ve etnik haklar için çok ciddi tehlikeler içeriyordu. Diğerleri ise, sol hükümetlerle ve örgütlü karşı seferberliklerle uyumluydu. Bu gelişmeler, özellikle yerli halkları ve enerji (petrol, gaz ve hidroelektrik) madenciliği, tarım ticareti ve balıkçılık alanlarında mega kalkınma projeleri gibi 'yeni sömürü' girişimleri ile karşı karşıya kalan diğer kırsal etnik azınlıkları yakından etkilemiştir. Böylece, Latin Amerika'nın zengin fakir, marjinalize edilmiş, yeterince temsil edilmemiş ve sosyal adalet için örgütlenen dışlanmış sosyal grupları varlıklarını sürdürmüşlerdir. O zaman da, günümüzde olduğu gibi, Latin Amerika toplumsal hareketleri, gerek geleneksel olmayan politikalara ve diğer kendilerini yıkıcı politikalarından korumak, gerekse ekonomik, sosyal

ve politik kapsayıcılığı zorlamak için direniş biçimleri geliştirmişlerdir (Alvarez & Escobar, 1988; Escobar & Alvarez, 1992).

Kültürel yaklaşımın değerli katkılarına rağmen, Latin Amerika'da son 25 yıldaki toplumsal hareketlerin birçoğu daha geleneksel özellikler sergilemiştir. Bunların bazıları, örneğin borç moratoryumu, özelleştirme ve serbest ticaret karşıtı hareketler ve sendikalar, özellikle kamu sektörü ve köylü birlikleri tarafından seferberliğin devam eden önemi gibi taleplerinde ve şikayetlerinde kesinlikle maddidir. Diğerleri ise, örneğin yerli halk hareketleri gibi, materyali kültürel olanla iç içe geçirir ki, bu duruma, Ekvador'daki CONAIE'nin (*Confederation of Indigenous Nationalities of Ecuador [Ekvador Yerli Milliyetler Konfederasyonu]*) veya Bolivya'daki CSUTCB (*Confederación Sindical Única de Trabajadores Campesinos de Bolivia*) ve hatta CIDOB'in (*Confederation of Indigenous Peoples of Bolivia [Bolivya Yerli Halkları Konfederasyonu]*) talep listelerinde tanık olunmaktadır. Nitekim bu yerel halk kuruluşlarınca gündeme taşınan özerklik ve vatandaşlık haklarına ilişkin iddialar, ayrıca ekonomik kaynaklar üzerindeki kontrol veya erişim ile de bağlantılıdır (Silva, 2015, s. 29).

Nitekim demokratik rejimler, görece açıklıkları, muhalefete hoşgörülü olmaları ve örgütlenme ve bilgi edinme özgürlükleri nedeniyle elbette toplumsal hareketler için genellikle elverişli siyasi fırsat yapıları olarak kabul edilir (della Porta, 2013). Daha az sıklıkla düşünülen ise, toplumsal hareketlerin demokratik kurumların inşasına katkıda bulunup bulunmadığıdır. Ancak bu hipotez, ampirik bir sorunsaldır ve başka bir detaylı çalışmanın konusu olabilecek nitelikte değerlidir. Buna cevap kısmen, bir hareket organizasyonunun amaçlarına ve bunları demokraside ilerleyebilmek adına algılayıp algılamadığını bağlıdır. Örneğin, CONAIE'nin kalıcı

hedeflerinden birisi, siyasa oluşturma sürecinde önemli bir oyuncu olmaktır. Nitekim 2001 yılında, on yıldan fazla neoliberalizm karşıtı seferberliğin ardından, CONAIE değişimi gerçekleştirmenin bir aracı olarak demokrasi olgusunun değeri üzerine yönelmiştir. Neoliberalizm karşıtı yoğun protestolar döngüsünden sonra, CONAIE'nin bir kolu muhalif genç subayları kapsayan bir askeri darbe düzenleyerek, Başkanlık sarayını basmış ve Cumhurbaşkanını devirerek, Ekvador ve Peru'daki 1960'lar ve 1970'lerdeki siyasal rejimler doğrultusunda son derece kısa ömürlü ilerici bir sivil-askeri hükümet kurmuşlardır. Bu durumda, aşikardır ki, asli sosyo-ekonomik ve etnik hedefler demokratik hedef ve bağlılıkların önüne geçmiştir. Ancak, CONAIE, fikir ve talepleri darbe talihsizliği tarafından zayıflatılmış olsa da, kısa süre sonra demokratik yaklaşım, kabul ve uygulamalara geri dönmüştür (Silva, 2015, s. 36).

Bolivya, Ekvador veya Latin Amerika'nın başka yerlerinde katılımcı ve çoğunluk kurallı demokrasisi, azınlık (genellikle mülk sahibi) çıkarların korunmasına odaklanan temsili demokraside mümkün olandan daha fazla sosyo-ekonomik eşitliğin ve daha geniş bir toplumsal çıkar yelpazesinin kapsayıcılığının geliştirilmesinin hizmetindedir. Elbette bu daha radikal demokrasi vizyonunun uygulanması hareketin kontrolü dışındaydı. Radikal popülist demokrasilerin belirli biçimleri, adlandırıldıkları gibi, toplumsal hareket seferberliğinin dolaylı ve çoğu zaman istenmeyen sonuçlarıydı. Bununla birlikte, Bolivya gibi bazı durumlarda, önemli ulusal hareketler, gücün merkezileşmesi ve çoğunluk yönetimi ile hemfikir; zira bunlar, siyasi haklara ek olarak sosyo-ekonomik hakların desteklenmesi anlamına gelen daha büyük demokrasiyi her zaman engellemiş olan kazanılmış çıkarların muhalefetini zayıflatmanın araçlarıydı (Garcés, 2010; Munck, 2020, s. 25).

Dolayısıyla, Latin Amerika'da toplumsal hareketler, siyaset ve demokrasi ilişkisi bağlamında demokratik rejimlerin toplumsal hareketleri nasıl ve hangi yönleriyle etkileyebileceği önemli bir sorunsaldır. Bu kapsamda, Silva'nın (2009, ss. 44-47) eleştirel eserlerinde vurguladığı gibi, çıkar aracı rejimleri ve sosyal hareketler, diğer etmenlerin yanı sıra, siyasi katılımın ifadeleridir. Kapsayıcılık arayışında oldukları için, bazen çıkar aracılığı kurumlarını etkilemeye çalışırlar. Örneğin, Arjantinli piqueteros ve Brezilya'daki birçok toplumsal hareket örgütü gibi, Bolivya ve Ekvador'daki yerli hareket örgütlerinin de birçoğu korporatist bir sistemden yana idi. Bolivya, Arjantin ve Brezilya'da devlet politika yapıcı kurumlara korporatist benzeri erişimi güvence altına almada aracılı ve dolaylı siyasi etkileri elde ettiler; ancak, Ekvador'da başarısız oldular. Orada devlet, ihtiyaçlarını yorumlayarak, gerekli kriterleri karşılayan tüm vatandaşlara hedefli politikalar tasarlayarak ve sunarak popüler sektör çıkarlarını (kuruluşları değil) birleştirir. Bu, Silva'nın devlet işletmeciliği olarak adlandırdığı bir çıkar aracılık sistemidir; zira toplumsal hareket aktivizminin istenmeyen bir sonucu oldu. Bolivya'da, Silva'nın çekişmeli bir çıkar aracılık sistemi olarak adlandırdığı, oldukça gayri resmi bir sistem de ortaya çıktı. Hareket örgütleri hükümet politikasını protesto eder, hükümet sonunda müzakere eder ve müzakereye uyar. Süreç, birçok sorun alanında ritüelleştirilmiş biçimde tekrarlanır (Tilly, 1978; Ancelovici vd., 2015).

6. Tartışma/Tespitler

Bu çalışmada, Latin Amerika toplumsal hareketlerinin ulusal-popüler dönemden uzun neoliberal sürece ve artık sona ermekte olan ilerici veya post-neoliberal döneme kadar faaliyet gösterdiği bağlam irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, bu çalışma Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin karmaşıklığını ve özellikle çok

farklı bağlamlarda geliştirilenlerin neden herhangi bir teorik çerçeve tarafından yakalanmaya karşı dirençli olduğunu ortaya koymuştur. Zira yukarıda kısaca değinilen toplumsal hareketler yelpazesini anlamlandırmak için bir dizi teorik çerçeve geliştirilmiştir, ki bunlar, herhangi bir zamanda bir bilim topluluğu tarafından paylaşılan yöntemler, teknikler ve değerler kümesi olarak tanımlanabilir. Keza Latin Amerika'daki karmaşık toplumsal hareketler mozağinin haritasını çıkarma sürecini başlatmak için bazı büyük toplumsal hareketlerin bir dizi taslağını siyaset-demokrasi- protesto sarmalında ve bu hareketlere etki eden itici güçler bağlamında tespit etmek ve böylece çözümlenmek gerekir.

Bu bağlamda, söz konusu itici güçlerin tespiti şu şekildedir (Munck, 2020):

(a) Latin Amerika'da toplumsal hareketlilik bağlamında birinci itici güç, sendika veya işçi hareketidir. Nitekim bölgede sendika veya işçi hareketi, özellikle 1970'lere kadar olan ulusal-popüler dönemde tarihsel olarak önemli bir rol oynamıştır. Bölgede demokratikleşmenin ve sivil toplumun gelişimi bağlamında, ilk istikrarlı sendikalar postkolonyal tarım-ihracat ekonomisi ile ilgili olarak oluşturulmuş ve bunlar büyük ölçüde göçmen işçilere dayanmıştır. 1930 sonrası sanayileşme ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede emek, genel bir kabulü "millileştirilmiş"; böylece, toplumsal hareketler ve devlet ilişkisinde bir anahtar oyuncu haline gelmiştir. Sendikalar da, sivil toplumun öncüleri ve böylece hak/hukuk arayışından yola çıkan birçok milliyetçi toplumsal harekette, kendi sosyal ilişkileriyle birlikte en önemli sosyal bileşen haline gelmiştir. Sendikalar üzerinde devletin kontrolü anlamına gelen korporatizm ise, önemli coğrafi ve bölgesel farklılıklara rağmen, bu ilişkinin bir önemli özelliği ve bileşeni gibi bir nitelik kazanmıştır. Nitekim Arjantin'deki Peronist işçi hareketi, olağanüstü düzeyde bir

örgütlenme ve toplumsal dayanışma, işyerinde gayri resmi bir taban varlığı ve güçlü bir şekilde komünalist işçi sınıfı mahalleleri ile eşleşen bir pan-sınıf siyasi harekete tabi olmasıyla bu modelin simgesidir. Bu nedenle, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi çağdaş Latin Amerika'da da işçi hareketinin çok küçültülmüş bir toplumsal güç olduğu vurgulanabilir. Zira çalışma ve çalışma ilişkilerinin kayıt dışılaştırılması ve güvencesizleştirilmesi sendikal yoğunluğun zamanla altını oymuş ve onun itici gücünü toplumsal hareketlilik bağlamında zayıflatmıştır. Bu durum da, Latin Amerika'da toplumsal hareketlerin devlet mekanizması karşısında zayıf kalmalarına yol açmıştır.

(b) Latin Amerika'da toplumsal hareketlilik bağlamında ikinci itici güç, köylülerin ve topraksız kırsal işçilerin hareketidir, ki bunu, bölgede ikinci büyük tarihsel toplumsal hareket olarak görmekteyiz. Nitekim 1910'daki Meksika Devrimi'nden 1959'daki Küba Devrimi'ne ve Kolombiya'daki uzun süredir devam eden isyana kadar, köylüler Latin Amerika'da toplumsal ve politik dönüşümün ön saflarında yer almışlardır. Kapitalist sömürünün eski ve yeni biçimleri, kırsal direniş biçimleri de dahil olmak üzere, kırsal alanlarda bir aradadır. Böylece, Kolombiya'da 1950'lere uzanan bir kırsal örgütlenme ve isyan geleneği, "bağımsız cumhuriyetleri" ikili iktidar örneklerine dönüştürmek için komünist isyan modelleriyle birleştirilmiştir. Farklı bir şekilde, Brezilya'da 1960'ların başında küçük toprak sahiplerini örgütleyen köylü birlikleri ile kırsal işçileri örgütleyen ulusal bir kırsal işçi konfederasyonunun bir bileşimi göze çarpmaktadır. Bu nedenle, Latin Amerika'daki köylü hareketlerinin toplumsal hak arayış hareketliliğine yeni bir soluk getirdiği ve genellikle "yeni" toplumsal hareketlerin en iyi örnekleri olarak görüldüğü vurgulanabilir. Bu bağlamda, nihayetinde köylüler ve topraksız kırsal işçi faaliyetlerinin, orijinal

bir yetkilendirme stratejisinin ön saflarında yer alan toplumsal hareketler ve büyük bir bölgesel ve uluslararası etkiye sahip olan toplumsal ilişkilerin metadan arındırılması için ortak bir çaba olduğunu söylemek mümkündür.

(c) Latin Amerika'da toplumsal hareketlilik bağlamında üçüncü itici güç, topluluk, mahalle derneği ve daha genel olarak yerel temelli toplumsal hareketlerdir, ki bunu, bölgede üçüncü tarihsel toplumsal hareket olarak görmekteyiz. Nitekim Latin Amerika'da kökenlerinden itibaren, işçi hareketi her zaman güçlü bir topluluk varlığına sahipti ve işyeri/topluluk bağlantıları, başlangıçta sanayileşmekte olan ülkelerde olduğundan daha güçlüydü. Keza kapitalist işletmelerin ekonomik entegrasyonu ve çeşitli serbest meslek ve marjinal girişim biçimleri bu sinerjiyi kısmen açıklamaktadır. Daha geniş anlamda, Foweraker'ın (1995, s. 4) işaret ettiği gibi, "Latin Amerika'da kentsel toplumsal hareketleri ayakta tutan şey genellikle bir komşuluk duygusudur. Bu da yoğun ağ oluşturma ve karmaşık Mübadele ve karşılıklılık ilişkileri yoluyla yaratılır." İşyerinde dayanışma, sosyal ilişkileri sürdüren, kimlik inşa eden ve ortak talepler platformu oluşturan bir komünalizm ile eşleşir. Askeri yönetim dönemlerinde, işçi sendikaları ve sol partiler devlet müdahalesine tabi olduğundan, kitle mücadelesi bir topluluk tabanına dayanmak ve kiliseler ve insan hakları örgütleri gibi diğer müttefikleri getirmek zorunda kalmıştır.

7. Sonuç

Yukarıda sunulan tartışma/tespit ögesi üç toplumsal hareketin itici gücüne rağmen, Latin Amerika'daki "yeni" toplumsal hareket ahlakını simgeleyen bir tür hareket varsa, o da muhtemelen yerlilerinkidir. Nitekim Bolivya ve Ekvador'daki yerli hareketliliği, son dönemde bölgede aktif olan en önemli toplumsal hareketlerdir; ancak,

daha yüksek oranda yerli nüfusuna sahip Peru'nun bu tür hareketleri görmediğini düşünürsek (en azından kısmen yerlilerin baskılanmasından dolayı) bir genelleme yapmaktan kaçınmak daha uygun olabilir. Yerli hareketlerin yükselişini açıklayan bir argüman, 1990'larda korporatist devletten neoliberal modele geçişin "etnik" veya kimlik taleplerini teşvik etmesidir. Bununla birlikte, en azından Ekvador'da "içerme ve sosyal hareketlilik arzusunun, yerli kültürel siyasette farklılık arayışından daha güçlü motivasyonlar olduğu da savlanabilir. Bir başka deyişle, kimi araştırmacılar tarafından postmodern olarak bile görülen "yeni" yerli hareketleri, çok "eski" işçi hareketinin hedeflerine benzer amaç ve hedeflere sahip olup, bunların, sosyo-ekonomik bir perspektiften ziyade kültürel bir perspektife sahip "yeni" salt kimlik temelli hareketleri olmadığını savlamak mümkündür.

Latin Amerika'daki toplumsal hareketlerin yükselişi ve düşüşü, kalkınmanın daha geniş politik ekonomisi, belirli birikim rejimleri ve egemen hegemonik düzen seti içerisinde şekillenmiştir. Ayrıca, Latin Amerika'daki günümüzün toplumsal hareketlerinin pratikte kendi demokratik eşdeğerleri bağlamında geliştiğini ve şekillendiği de söylemek pek yanlış olmayacaktır. Zira Latin Amerika'daki toplumsal hareketler her zaman dikkat çekmiştir; bununla birlikte, bu konuda üzerinde anlaşmaya varılan paradigim mevcut değildir; hele ki, Latin Amerika'da bu meyanda genel kabul görmüş bir paradigmadan bahsetmek asla mümkün değildir.

Bu nedenle, bölgedeki söz konusu toplumsal hareketleri anlayabilmek için kullanılan teorik paradigmalardan güçlü ve zayıf yönlerini Latin Amerika perspektifinden gözden geçirmek bu çalışmanın ana yaklaşımı olmuştur. Zira bu çalışma bağlamında Latin Amerika coğrafyasında onlarca yıldır görülen zengin bir çeşitliliğe

sahip toplumsal hareketleri çözümlenebilirlik amacıyla kullanılan teorik paradigmalara güçlü ve zayıf yönlerine ilişkin yapılan Latin Amerika perspektifli bu analiz, Güney Amerika'nın insanların failliklerini ön plana çıkaran yeniden canlanmış bir paradigma önermektedir. Bu yeni ve farklı paradigmanın, siyaset, demokrasi ve protesto sarmalında yeni bir Latin Amerika toplumsal hareketler ve devlet ilişkisini de betimleyip şekillendirdiği ve her şeyin ötesinde, bölge ülkelerinde demokratik siyaseti tekrar canlandırdığı tespit edilmiştir. Ancak, 2000 yılından sonra bölge ülkelerinde zaman zaman iktidara gelen ilerici hükümetler dalgasının sürdürülemezliği halinde, gelecek 10 yılda bölgede müstakbel sosyal dönüşümlerin itici güçleri olarak toplumsal hareketlere yeniden odaklanmak da yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Alvarez, S., & Escobar, A. (Eds.) (1988). *Cultures of politics, politics of cultures: Revisiting Latin American social movements*. Westview Press.
- Ancelovici, M., Dufour, P., & Nez, H. (2015). *Street Politics in the Age of Austerity*. Amsterdam University Press.
- Andrews, K. T. (2001). Social Movements and Policy Implementation: The Mississippi Civil Rights Movement and the War on Poverty, 1965 to 1971. *American Sociological Review*, 66(1), 71-95.
- Bach, M. (2005). *Kaplan AP World History 2005*. Kaplan Pubs.
- Bidé, Y. M. (2015). Social Movements and Processes of Political Change: The Political Outcomes of the Chilean Student Movement, 2011-2015 (Publication No. 10169573) [MA dissertation, Brown University Providence, RI]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Bidegain, G. (2015). Autonomización de los movimientos sociales e intensificación de la protesta: Estudiantes y Mapuches en Chile (1990-2013) (Publication No. 101445167) [Doctoral dissertation, Universidad Católica de Chile, Santiago, Chile]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Blaxill, L., & Beelen, K. (2016). A Feminized Language of Democracy? The Representation of Women at Westminster since 1945. *Twentieth Century British History*, 27(3), 412-449.
- Bosi, L., & Uba, K. (2009). Introduction: The Outcomes of Social Movements. *Mobilization: An International Quarterly*, 14(4), 409-415.
- Burstein, P. (1979). Public Opinion, Demonstrations, and the Passage of Antidiscrimination Legislation. *The Public Opinion Quarterly*, 43(2), 157-172.
- Burstein, P., & Linton, A. (2002). The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Social Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical Concerns. *Social Forces*, 81(2), 381-408.
- Burstein, P., & Sausner, S. (2005). The Incidence and Impact of Policy-Oriented Collective Action: Competing Views. *Sociological Forum*, 20(3), 403-419.
- Cress, D. M., & Snow, D. A. (2000). The Outcomes of Homeless Mobilization: The Influence

- of Organization, Disruption, Political Mediation, and Framing. *American Journal of Sociology*, 105(4), 1063-1104.
- della Porta, D. (2013). *Can Democracy be Saved?*. Polity Press.
- Earl, J. (2000). Methods, Movements, and Outcomes. Methodological Difficulties in the Study of Extra-Movement Outcomes. J. Earl (Ed.), *Research in Social Movements, Conflicts and Change* içinde (ss. 3-25). Emerald Group Publishing Limited.
- Escobar, A., & Alvarez, S. (Eds.) (1992). *The making of social movements in Latin America*. Westview Press.
- Foweraker, J. (1995). *Theorizing Social Movements*. Pluto Press.
- Gamson, W. A. (1975). *The Strategy of Social Protest*, The Dorsey Series in Sociology. Dorsey Press.
- Gamson, W. A. (1990). *The Strategy of Social Protest*, (2. baskı), Wadsworth Pub.
- Garcés, F. (2010). *El Pacto de Unidad y el proceso de construcción de una propuesta de constitución política de Estado: Sistematización de una experiencia*. Centro Cooperativo Sueco.
- Giugni, M. (1998). Was It Worth the Effort? The Outcomes and Consequences of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 371-393.
- Giugni, M. (2004). *Social Protest and Policy Change: Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in Comparative Perspective*. Rowman & Littlefield.
- Giugni, M. (2007). Useless Protest? A Time-Series Analysis of the Policy Outcomes of Ecology, Antinuclear, and Peace Movements in the United States, 1977-1995. *Mobilization: An International Quarterly*, 12(1), 53-77.
- Giugni, M., McAdam, D., & Tilly, C. (Eds.) (1998). *From Contention to Democracy*. Rowman & Littlefield Pub.
- Kriesi, H., Koopmans, R., & Duyvendak, J. W. (1995). *New Social Movements in Western Europe: A Comparative Analysis, Social Movements, Protest, and Contention*, Vol. 5. University of Minnesota Press.
- Jenkins, J. C., & Klandermans, B. (Eds.) (1995). *The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements, Social Movements, Protest, and Contention*. Vol. 3. University of Minnesota Press.
- Jenkins, J. C., & Perrow, C. (1977). Insurgency of the Powerless: Farm Worker Movements (1946-1972). *American Sociological Review*, 42(2), 249-268.
- Johnston, H. (2011). *States and Social Movements*. Polity Press.
- Johnston, H. (2014). *What Is a Social Movement? What Is Sociology*. Polity Press.
- King, B. G., Dahlin, E. C., & Cornwall, M. (2005). Winning Woman Suffrage One Step at a Time: Social Movements and the Logic of the Legislative Process. *Social Forces*, 83(3), 1211-1234.
- Kolb, F. (2007). *Protest and Opportunities: The Political Outcomes of Social Movements*. Campus Verlag.
- McCann, M. W. (1994). *Rights at Work: Pay Equity Reform and the Politics of Legal Mobilization. Language and Legal Discourse*. University of Chicago Press.
- Mancur, O. (1977). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.
- Martínez Novo, C. (2009). Introducción. C. Martínez Novo (Ed.). *Repensando los movimientos indígenas* içinde (ss. 9-38). FLACSO.
- McAdam, D., Tarrow, S. G., & Tilly, C. (2001). *Dynamics of Contention*. Cambridge Studies in Contentious Politics. Cambridge University Press.
- McAdam, D., & Su, Y. (2002). The War at Home: Antiwar Protests and Congressional Voting, 1965 to 1973. *American Sociological Review*, 67(5), 696-721.
- Meyer, D. S., Jenness, V., & Ingram, H. M. (Eds.) (2005). *Routing the Opposition: Social Movements, Public Policy, and Democracy, Social Movements, Protest, and Contention*. Vol. 23. University of Minnesota Press.
- Meyerowitz, J. (2008). A History of "Gender". *The American Historical Review*, 113(5), 1346-1356.
- Mouffe, C. (2005). *On the Political, Thinking in Action*. Routledge.
- Munck, R. (2020). Social Movements in Latin America: Paradigms, People, and Politics. *Latin American Perspectives*, 47(4), 20-39.
- Ortiz, I., Burke, S., Berrada, M., & Cortés, H. (2013). *World Protests 2006-2013*. Working Paper No 2013. Initiative for Policy Dialogue,

- Columbia University. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2374098
- Peruzzotti, E., & Smulovitz, C. (2000). Societal Accountability in Latin America. *Journal of Democracy*, 11(4), 147-158.
- Petras, P., & Veltmeyer, H. (2006). Social Movements and the State: Political Power Dynamics in Latin America. *Critical Sociology*, 32(1), 83-104.
- Piven, F. F., & Cloward, R. A. (1979). *Poor People's Movements: Why They Succeed, How They Fail*. Vintage Books.
- Rossi, F. M. (2015). Beyond clientelism: The Piquetero movement and the state in Argentina. P. Almeida & A. Cordero (Ed.), *Handbook of Social Movements across Latin America* içinde (ss. 22-29). Springer.
- Silva, E. (2009). *Challenging neoliberalism in Latin America*. Cambridge University Press.
- Silva, E. (n.d.) Concluding reflections on the second wave of popular incorporation for a postneoliberal era. E. Silva & F. M. Rossi (Ed.) *Reshaping the Political Arena in Latin America: From Resisting Neoliberalism to the Second Incorporation* içinde (ss. 11-22). Unpublished manuscript.
- Silva, E. (2015). Social Movements, Protest, and Policy. *European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 100, 27-39.
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, (Göz. Geç. 3. baskı). Cambridge Studies in Comparative Politics. Cambridge University Press.
- Tarrow, S. G., & Tilly, C. (2007). Contentious Politics and Social Movements. C. Boix and S. C. Stokes (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* içinde (ss. 32-40). Oxford University Press.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. Random House.
- Tilly, C. (1999). From Interactions to Outcomes in Social Movements. M. Giugni, D. McAdam, and C. Tilly (Ed.), *How Social Movements Matter, Social Movements, Protest, and Contention*, Vol. 10 içinde (ss. 253-270). University of Minnesota Press.
- Yashar, D. (2005). *Contesting citizenship in Latin America: The rise of indigenous movements and the postliberal challenge*. Cambridge University Press.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Araştırma Makalesi / Research Article

Çikolata Tüketim Tercihleri Üzerine Bir Alan Araştırması*

A Research On the Chocolate Consumption Preferences

Esna İÇÖZ¹
Esra MANKAN²

ÖZ

Bu araştırma gençlerin çikolataya karşı tutum ve alışkanlıkları hakkında bilgi edinmek, eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama deseni ile hazırlanmıştır. Örneklem yöntemi olarak seçkili örnekleme yöntemlerinden basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini 17-24 yaş arası İstanbul'da yaşayan 201 kişiden oluşturmaktadır. Eğitim durumu değişkeni, çikolata tüketimi alt boyutunu %12,5 ($r=0,125$, $p=0,000$), çikolata ve duyu durumları alt boyutunu %18,7 ($r=-0,187$, $p=0,008$), çikolata ve sağlık alt boyutunu %15,7 ($r=-0,157$, $p=0,026$) negatif yönde (azaltıcı) etkilediği görülmektedir. Eğitim arttıkça; çikolatadan uzaklaşma, çikolata tüketimin azalması ve genel algının olumsuzlaşması durumu belirlenmiştir. Zengin bir tarihi geçmişe sahip kültürel bir etkileşim aracı ve gastronomik bir öge olan çikolatanın tüketimi konusunda tüketicilerin başta sağlığı olumsuz etkilemesi üzere bazı kaygıları bulunmaktadır. Bu konuda görsel ve yazılı iletişim araçları uzman kişiler tarafından doğru bilgi vermelerini destekleyici yayınlar yapılmalı konu ile ilgili bilimsel yayınlar fazlalaştırılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: çikolata, çikolata tüketimi, çikolata ve sağlık

* Bu çalışma lisansüstü tez çalışmasından üretilmiştir.

1 İstanbul Topkapı Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Yüksek Lisans Mezunlu, esnaicoz34@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8164-0007 esnaicoz34@gmail.com

2 Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, esra.mankan@alanyahep.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1735-8511 esra.mankan@alanyahep.edu.tr

Geliş Tarihi (Received): 14.06.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 15.08.2022

ABSTRACT

This research was carried out in order to obtain information about the attitudes and habits of young people towards chocolate and to determine whether there is a significant relationship between education level. The research is an quantitative method. In the research, one of the selective sampling methods, was used as the sampling method. The population of the research consists of young individuals living in Istanbul. The sample consists of 201 people aged 17-24+ who voluntarily participated in the study. Educational status variable, chocolate consumption sub-dimension 12.5% ($r=0.125$, $p=0.000$), chocolate and emotional states sub-dimension 18.7% ($r=-0.187$, $p=0.008$), chocolate and health sub-dimension 15% It affects negatively (reducingly) at a rate of 15.7 ($r=-0.157$, $p=0.026$). As education increases; it was determined that the situation of avoiding chocolate, decreasing consumption, and turning the general perception to negative. Consumers have some concerns about the consumption of chocolate, which is a cultural interaction tool and gastronomic element with a rich historical background, especially its negative impact on health. On this subject, visual and written communication tools should be published by experts to support them to provide accurate information, and scientific publications on the subject should be increased.

Keywords: chocolate, chocolate consumption, chocolate and health

1.Giriş

Çikolatanın tarihi yaklaşık olarak 4000 yıl öncesine dayanmaktadır. İlk kez M.Ö 2000 yılında Latin Amerika'da Honderas'ın Ulua vadisinde ortaya çıktığı belirlenmiştir. Çikolatanın ilk olarak sıcak, acı ve baharatlı bir sıvı olarak tüketildiği belirtilmektedir (Alpözen, 2010). M.Ö 1500'lü yıllardan itibaren dünyanın ilk uyarıcı içkisi olan ve çikolatanın özü olarak tanımlanan kakao kelimesinin aslında Olmec dilinden geldiği ve en sonunda günümüzde bilinen halini aldığı varsayılmaktadır (Seçuk, 2020). Mayalar, komşuları Olmecler'den kakaoyu öğrenerek kakao'nun kullanımını geliştirmişlerdir. Aztekler ve Mayalar kakao çekirdeklerini hem para hem de besin olarak kullanmışlardır. Aynı zamanda çikolata zenginlerin, savaşçıların ve kralların içeceği olarak büyük değer görmüştür (Cebeci ve Irmak 2017). Maya ve Aztek soylularının içtikleri bu kakao

içeceği tek tip bir karışım olmayıp toz halde, katı veya bulamaç benzeri formlarda karışımıza çıkmakta olup o dönemlerde ayrıca çeşitli baharatlarla zenginleştirilmiştir. Yenibahar, vanilya ve kırmızıbiber çikolata zenginleştirmede kullanılan önemli baharatların başında gelmektedir. Dünya genelinde ilk yerleşim bölgelerine sahip olan Maya ve Azteklerde temel besin maddesi olan mısırla birlikte acı kakao içeceği tüketildiği literatürde yer almaktadır (Seçuk, 2020).

1521'de İspanyolların Meksika'yı fethinden sonra İspanyol gemileri, altının yanı sıra İspanya'ya çuvarlarla kakao taneleri götürmeye başlamışlardır. Kakao çekirdeklerinin kurutulması ve ezilmesinden sonra tarçın, anason tohumu, misk, karabiber ve şeker kamışı gibi tatlandırıcılar eklenip macun haline getirilen çikolata, sıcak suda içilmekte olup keyif verici bir madde ve bir ilaç olarak tanımlanmaktadır. İlk olarak İtalya'ya daha sonra da Fransa, Avus-

turya ve İngiltere'ye yayılmış ve pahalı olmasından ötürü ilk başta soyluların içeceği olarak kabul görmüştür (Açıköz, 2019).

Çikolata tarihinde önemli keşifler yapan ise Hollandalı Van Houten ailesi olmuştur. Van Houten 1815'de Amsterdam'da kurduğu çikolata fabrikasında hidrolik pres yapmış ve kakaonun yağını özünden ayırmıştır. Böylece kuru toz halinde kakao elde etmeyi başarmıştır. 1828'de bu metodu geliştirerek kakao hamurunun içine presleme işleminden önce potasyum ve sodyum karbonat gibi alkali tuzlar ilave ederek daha kolay ıslanan bir kakao tozu elde edip patentini almıştır. Van Houten ailesinin keşiflerinin önemi 20 yıl sonra ortaya çıkmıştır. Kakao yağının ayrılması anında çözünen toz içecek devrini başlatmıştır (Mat, 2010).

1847'de Bristol'de çikolata üreticisi J.S Fry Sons, çikolata tabletini kalıba dökme girişimiyle kakao yağı, kakao hamuru ve şekeri kolay işlenebilen bir şekle dönüştürmeyi başararak çikolatayı üretmiştir. Böylece tanrıların içkisi tatlı bir yiyeceğe dönüşmüştür. Kakao ve çikolataya talep arttıkça Avrupalı koloniciler Afrika'nın tropikal bölgelerinde kakao plantasyonları kurmuşlar ve Afrika kıtası dünyanın en gözde kakao üreticisi unvanını almıştır. 1960'larda koloni dönemi sona erdiğinde Afrika'daki koloniler özgürlüklerini ilan ederek kakao plantasyonları yerine daha fazla gelir getiren kahve ve kauçuk tarımı yapmaya başlamışlardır. Bu sebeple kakao üretiminin tehlikeye gireceği ve çikolata kıtlığı yaşanabileceği ön görülmüştür (Mat, 2010). Türk topraklarında ise çikolata sanayi giderek yaygınlaşmaya başlamıştır. O dönemde çikolata, Osmanlı saraylarında içecek olarak tadılmış aynı zamanda saray ve çevre halkın gözde içeceklerinden biri haline gelmiştir. Türkiye'de çikolata Atatürk'ün isteğiyle yaygınlaştırılarak Avusturya ve İsviçre gibi çeşitli ülkelerden tedariki

sağlanmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra çikolata atölyeleri, 1950'den sonra ise çikolata fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Osmanlı mutfağının ve geleneksel tatlı kültürünün çok baskın olması nedeniyle çikolatanın o yıllardaki tüketimi de daha sınırlı kalmıştır (Özdoğan, 2007). Türkiye'de ilk çikolata fabrikası yabancı sermayeli olarak 1927 yılında Feriköy'de inşa edilmiştir (Peker, 2011). Endüstriyel çikolata üretimi 1970'li yıllarda başlamıştır. Türkiye ve Batı'da kullanılmakta olan çikolata üretim teknolojisinin temeli ise 1975 yılına dayanmaktadır (Özdoğan, 2007). 1980'li yıllara kadar popülerliğini koruyan şekerleme sektörü yerini büyük oranda çikolata sektörüne bırakmaya başlamıştır. Açılan fabrikalar çikolata üretim faaliyetlerinde farklı seçenek oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Çeşitlenmenin etkisiyle kendi kültürümüzden bağımsız olan bu lezzet geleneklerimize uyarlanmaya ve hızla tüketilmeye başlanmıştır (Seçuk, 2020).

Çikolata ile ilgili yapılmış çalışmalar değerlendirildiğinde çikolatanın gıda endüstrisinde fonksiyonel bir gıda olarak kullanıldığı görülmektedir. Çalışma sonuçları baz alındığında probiyotik ilavesi ile üretilen çikolatanın duyuşsal açıdan herhangi bir fark yaratmadığı hatta tüm çikolata çeşitlerinin probiyotikler için koruyucu yapılar oluşturduğu dolayısıyla çikolatanın probiyotik grubu ürünler için etkili bir taşıyıcı olduğu görülmektedir (Şengün & Kutlu 2019). Ayrıca yapılan çalışmalar çikolatanın fonksiyonel özelliklerini artırmak amacıyla da probiyotikler kullanıldığını göstermekte olup çikolatayı probiyotikler için ideal bir taşıyıcı olarak belirtirken yoğurttan daha fazla probiyotik absorbe ettiğini ifade etmişlerdir (Yiğit vd., 2018).

Cömert ve Merdol'un (2018) araştırmasında çikolatanın olumlu etkileri olduğunu gösteren birçok çalışmanın bulunduğunu

belirtmişlerdir. Çalışmada çikolatanın olumsuz yanlarının yanında olumlu yanlarını da değerlendirmek gerektiğini belirtmiş; olumsuz etkilerini önlemek amacıyla uzmanların tavsiye ettiği miktarlarda tüketilmesinin öneminden bahsetmişlerdir (Cömert & Merdol 2018). Koç ve Yardımcı'nın (2017) araştırmasında en çok kullanılan üçüncü fonksiyonel gıdanın öğrenciler ve işçiler için bitter çikolata (%13.9) olduğu saptanmıştır. Cinsiyete göre değerlendirildiğinde; her iki grupta da çikolatanın fonksiyonel gıdalar arasında ilk 3 sırada yer aldığını ifade etmişlerdir (Koç & Yardımcı 2017). Yapılan başka bir araştırmada ise; çikolatalı ürünlerin ambalajlarında ve web sitelerinde, dijital portallarda besin içerik bilgilerinin doğru şekilde verilmesi gerekliliğinden bahsedilmiştir (Bosi vd.,2019). Şengün ve Kutlu'nun (2019) çikolatada probiyotiklerin kullanım potansiyelini inceledikleri araştırmalarında *B. lactis*, *L. acidophilus*, *L. paracasei*, *L. casei* ve *L. Rhamnosust* türlerinin kakao ürün grubunda etkin bir şekilde kullanılabileceği çarpıcı sonuçlardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada henüz yeni bir çalışma alanı olan çikolatanın tarihsel gelişimi üzerinde durularak, gençlerin çikolataya karşı tutum ve davranışlarını ölçmek ve literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2.Yöntem

2.1 Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini İstanbul'da ikamet eden gençler oluşturmaktadır. Örneklem ise, çalışmaya gönüllü katılan 17-24+ yaş arasındaki 201 kişiden oluşan katılımcılardır. Örnekleme yöntemi olarak "tesadüfi örneklem yöntemi" kullanılmıştır. Pandemi nedeniyle anketler Google Forms üzerinden internet ortamında yapılmıştır.

Anket çalışması [05.04.2021-15-05.2021] tarihleri arasında uygulanmıştır. E-31675095-100-2100003625 Sayılı Etik Kurulu Topkapı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü kurul kararı ile çalışma başlatılmıştır. Araştırmaya dahil olma kriterleri; İstanbul'da yaşayan, 17-24 yaş grubunda olan ve araştırmaya katılmayı gönüllü olarak isteyen gruplar içinden oluşmasıdır. "Araştırmanın dışlanma kriterleri arasında ise"son bir sene içinde psikolojik rahatsızlık için tedavi görmek ve ilaç kullanmak yer almaktadır.

2.2 Araştırmanın Deseni

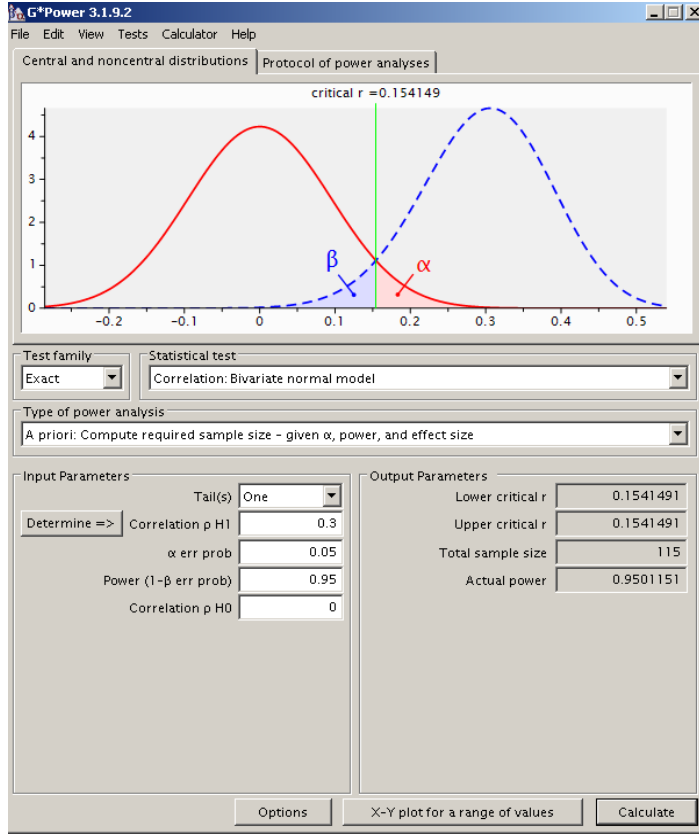
Araştırma deneysel olmayan nicel tarama yöntemidir. Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden tarama deseni ile hazırlanmıştır. Örneklem yöntemi olarak seçkili örneklem yöntemlerinden basit tesadüfi örneklem yöntemi kullanılmıştır.

2.3 Örneklem Yönelik Güç Analizi (Power Analysis)

Ankete katılanların sayısının, sağlam (robust) sonuçlar üretebilmesi için Güç Analizi yapılmış olup G*POWER 3.1 sürümü ile gerçekleştirilmiştir. İstatistiksel gücün $1-\beta=0.80$ olmasının yeterli olduğunu Cohen (1988) ve Prajapati vd., (2010) çalışmalarında ifade etmiştir.

Şekil 1'de güç analizi sonucunda en az 115 örneklem ile çalışılması durumunda çalışmanın geçerliliği belirlenirken, bu çalışmada 201 örneklem ile oluşturulduğu için, yapılacak analizlerin güvenilir olacağı ortaya konulmuştur. İstatistik anlamlılık $\alpha=0.05$ alınmıştır.

Şekil 1. İlişki Analiz İçin Güç Analizi Sonuçları Ekran Çıktısı

2.4 Veri Toplama Aracı

Araştırmada verilerin elde edilebilmesi için kullanılan anketin ilk bölümü olan demografik ve genel bilgiler formu (yaş, cinsiyet, eğitim ve meslek vb.) çoktan seçmeli olarak hazırlanmıştır. Anketin ikinci bölümünde bulunan “Çikolataya Yönelik Tutum Ölçeği” (1:Kesinlikle katılmıyorum-5:Kesinlikle katılıyorum) 5’li likert biçiminde yer almıştır.

Araştırma kapsamında Yılmaz (2018) tarafından “Kültür ve Popüler Kültürde Çikolatanın Yeri ve Öneminin Kültür, Tüketim, Sağlık ve Lezzet Bağlılarında İncelenmesi: Gaziantep Örneği” konulu tez çalışmasında geliştirilen, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan “Çikolata-

ya Yönelik Tutum Ölçeği” kullanılmıştır. Ölçek; çikolata tüketimi, çikolata ve duyu durumları, çikolata ve sağlık ve çikolata genel algı olmak üzere 4 alt boyuttan ve 25 maddeden oluşmaktadır.

Araştırma kesitsel araştırma olup online anket yoluyla veriler toplanmış çıkan sonuçlar SPSS Statistics 25.0 sürümü kullanılarak analizler uygulanmıştır. Demografik verilerin frekans dağılımları alınmış olup; hipotezlerin test edilmesi için verilerin dağılımının normal olup olmadığı sınanmıştır. Bu testler sonucunda, ölçeklerden elde edilen maddelerin oluşturduğu boyutlar normal dağılımlı olmadığı için ($p < 0.05$), analizlerde normal dağılım gerektirmeyen non-parametrik yöntemler kullanılmıştır.

2.5 Anketin Güvenilirlik Analizi

Anketin güvenilirlik sınaması için kullanılan testler; “Cronbach Alpha (CA), İkiye Bölme (split), Paralel ve Mutlak Kesin Paralel (strict)” şeklinde olup Tablo 1’de gösterilmektedir. Tablo 1’de 4 kriter sonuçlarında %70 değeri geçildiğinden güvenilirlik sağlanmıştır.

Tablo 1. Anketin Güvenilirlik Analizleri Sonuçları

Kriterler	Anketin Güvenirlik Sonuçları
Cronbach_Alpha	0.867
Split	0.866-0.868
Paralel	0.868
Strict	0.867

3.Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, demografik ve genel bilgilerin yüzde dağılımları, ankete yönelik cevapların yüzde dağılımları, hipotezlerin sınanmasına yönelik grup farklılığı ve ilişki analizleri sonuçlarına yer verilmiştir.

3.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Örneklem grubunu oluşturan katılımcıların kişisel bilgi formunda yer alan çeşitli değişkenlere ilişkin demografik bilgileri Tablo 2.’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	f	%
Kadın	138	68,7
Erkek	63	31,3
Toplam	201	100,0
Yaş	f	%
17-21 yaş	50	24,9
21-23 yaş	59	29,4
24 yaş ve üzeri	92	45,8
Toplam	201	100,0
Eğitim Durumu	f	%
Lise ve dengi	50	24,9
Ön lisans ve/veya lisans	129	64,2
Lisansüstü	22	10,9
Toplam	201	100,0
Medeni Durum	f	%
Bekar	159	79,1
Evli	34	16,9
Diğer	8	4,0
Toplam	201	100,0
Meslek Grupları	f	%
Çalışmıyor	22	10,9
Öğrenci	94	46,8
Özel Sektör	71	35,3
Kamu Çalışanı	14	7,0
Toplam	201	100,0
Ekonomik Durum	f	%
Alt Düzey	32	15,9
Orta Düzey	160	79,6
Üst Düzey	9	4,5
Toplam	201	100,0

Çikolata Tüketme Sıklığı	<i>f</i>	%
Her gün	51	25,4
Haftada 2-3 kez	87	43,3
Haftada bir kez	36	17,9
Ayda bir kez	21	10,4
Hemen hemen hiç	6	3,0
Toplam	201	100,0
Çikolata Türkiye’de erkeklerden çok kadınların damak zevkine hitap eden yiyecektir.		
	<i>f</i>	%
Evet	128	63,7
Hayır	73	36,3
Toplam	201	100,0

Tablo 2’de verilere göre, katılımcıların %68,7’si kadın iken, %31,3’ünün erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların %24,9’u 17-21 yaş aralığında, %29,4’ü 21-23 yaş aralığında ve %45,8’i 24 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %24,9’u lise ve dengi kurumlardan mezun, %64,2’si ön lisans ve/veya lisans mezunu ve %10,9’u lisansüstü mezunudur. Katılımcılar medeni durum açısından değerlendirildiğinde %79,1’i bekâr, %16,9’u evli ve %4,0’ü diğer şeklindedir.

Katılımcılar meslek grupları değişkeni açısından değerlendirildiğinde büyük çoğunluğunun (%46,8’i) öğrenci, %35,3’ü özel sektör çalışanı, %10,9’u çalışmıyor ve %7,0’sinin kamu çalışanı olduğu görülmektedir. Katılımcıları ekonomik durum açısından değerlendirdiğimizde %15,9’u alt düzey, %79,6’sı orta düzey ve %4,5’inin üst düzey ekonomik duruma sahip olduğu görülmektedir. Katılım-

cılar çikolata tüketme sıklığı açısından değerlendirildiğinde %25,4’ü “Her gün”, %43,3’ü “Haftada 2-3 kez”, %17,9’u “Haftada bir kez”, %10,4’ü “Ayda bir kez” ve %3,0’ü “Hemen hemen hiç” yanıtını vermiştir. Çikolata Türkiye’de erkeklerden çok kadınların damak zevkine hitap eden yiyecektir.” önermesine katılımcıların büyük çoğunluğu (%63,7’si) “Evet”, geri kalanı (%36,3’ü) “Hayır” yanıtını vermiştir.

Eğitim durumu açısından çikolata ve sağlık boyutunda yer alan “Lezzetli bir çikolata yediğimde sağlığımı geri plana atabilirim” ve “Çikolatanın bağımlılık yaptığını düşünüyorum.” önermelerinde anlamlı bir farklılık elde edilmiştir ($p<0,05$). Her iki önermede de lise ve dengi okul mezunları bu önermelere daha çok katılıyor cevabını vermişlerdir. Diğer önermelerde anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir ($p>0,05$) (Tablo 3).

Tablo 3. Eğitim Durumu Açısından Çikolata ve Sağlık Boyutuna yönelik Grup Farklılığı Sınaması

Çikolata ve Sağlık Boyutu	Lise ve dengi (n=50; %24,9)		Ön lisans ve/veya lisans (n=129; %64,2)		Lisansüstü (n=22; %10,9)		Ki-Kare Değeri	P
	n	%	n	%	n	%		
1) Çikolata sağlıklı bir yiyecektir.								
Kesinlikle Katılmıyorum	2	4,0	4	3,1	1	4,5	2,874	0,238
Katılmıyorum	16	32,0	32	24,8	-	-		
Kararsızım	12	24,0	50	38,8	12	54,5		
Katılıyorum	12	24,0	31	24,0	5	22,7		
Kesinlikle Katılıyorum	8	16,0	12	9,3	4	18,2		
2) Çikolata sağlıksız bir yiyecektir.								
Kesinlikle Katılmıyorum	2	4,0	8	6,2	3	13,6	2,778	0,249
Katılmıyorum	11	22,0	24	18,6	6	27,3		
Kararsızım	18	36,0	49	38,0	8	36,4		
Katılıyorum	15	30,0	34	26,4	3	13,6		
Kesinlikle Katılıyorum	4	8,0	14	10,9	2	9,1		
3) Lezzetli bir çikolata yediğimde sağlığımı geri plana atabilirim.								
Kesinlikle Katılmıyorum	5	10,0	14	10,9	4	18,2	4,942	0,034*
Katılmıyorum	10	20,0	38	29,5	6	27,3		
Kararsızım	9	18,0	32	24,8	5	22,7		
Katılıyorum	15	30,0	33	25,6	5	22,7		
Kesinlikle Katılıyorum	11	22,0	12	9,3	2	9,1		
4) Çikolatanın kalp ve damar sağlığı üzerine olumlu etkileri olduğunu düşünüyorum.								
Kesinlikle Katılmıyorum	8	16,0	13	10,1	2	9,1	1,763	0,414
Katılmıyorum	8	16,0	23	17,8	10	45,5		
Kararsızım	17	34,0	42	32,6	2	9,1		
Katılıyorum	10	20,0	31	24,0	5	22,7		
Kesinlikle Katılıyorum	7	14,0	20	15,5	3	13,6		
5) Çikolatanın bağımlılık yaptığını düşünüyorum.								
Kesinlikle Katılmıyorum	1	2,0	15	11,6	2	9,1	7,278	0,026*
Katılmıyorum	8	16,0	17	13,2	8	36,4		
Kararsızım	7	14,0	16	12,4	2	9,1		
Katılıyorum	9	18,0	47	36,4	4	18,2		
Kesinlikle Katılıyorum	25	50,0	34	26,4	6	27,3		

*0,05 için anlamlı farklılık

Tablo 4. Çikolata Genel Algısı, Duygu Durumları, Sağlık ve Tüketim Boyutu Korelasyon Analizi Sonuçları

		Çikolata Tüketimi	Çikolata ve Duygu Durumları	Çikolata ve Sağlık	Çikolata Genel Algısı
Cinsiyet	<i>r</i>	0,149*	0,243*	0,113*	0,143*
	<i>p</i>	0,014	0,000	0,032	0,015
	<i>n</i>	201	201	201	201
Yaş	<i>r</i>	-0,163*	0,045	0,072	0,112*
	<i>p</i>	0,000	0,527	0,310	0,000
	<i>n</i>	201	201	201	201
Medeni Durum	<i>r</i>	-0,062	-0,003	-0,082	0,098
	<i>p</i>	0,297	0,955	0,166	0,091
	<i>n</i>	201	201	201	201
Eğitim Durumu	<i>r</i>	-0,125*	-0,187*	-0,157*	0,025
	<i>p</i>	0,000	0,000	0,000	0,723
	<i>n</i>	201	201	201	201
Meslek Grubu	<i>r</i>	0,084	0,049	0,033	0,178
	<i>p</i>	0,142	0,377	0,563	0,351
	<i>n</i>	201	201	201	201
Ekonomik Durum	<i>r</i>	0,323*	0,177*	0,115*	0,227*
	<i>p</i>	0,000	0,000	0,000	0,000
	<i>n</i>	201	201	201	201
Çikolata Tüketme Sıklığı	<i>r</i>	0,576*	0,511*	0,383*	0,400*
	<i>p</i>	0,000	0,000	0,000	0,000
	<i>n</i>	201	201	201	201

*0.05 için anlamlı ilişki

Tablo 4'te Çikolata tutum ölçeği boyutları ile demografik-genel özellikler arasında anlamlı ilişkilerin ortaya konulması amaçlı korelasyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 4'te cinsiyet değişkeni; çikolata tüketimi alt boyutunu %14,9 ($r=-0,149$, $p=0,014$), çikolata ve duygu durumları alt boyutunu %24,3 ($r=0,243$, $p=0,000$), çikolata ve sağlık boyutunu % 11,3 ($r=0,113$, $p=0,032$), ve çikolata genel algısı alt boyutunu %14,3 ($r=0,143$, $p=0,015$) oranında olumlu yönde etkilemektedir. Yaş değişkeni arttıkça çikolata tüketimi alt boyutunu %16,3 ($r=0,163$, $p=0,000$) ve çikolata genel algısı alt boyutunu %11,2 ($r=0,112$, $p=0,015$) oranında olumlu yönde etkilemektedir. Yaş arttıkça çikolata tüketiminin arttığı ve genel algının olumlu şekilde değiştiği belirlenmiştir.

Medeni durum demografik değişkeni ile hiçbir alt boyut arasında istatistiksel anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0,05$). Eğitim durumu değişkeni, çikolata tüketimi alt boyutunu %12,5 ($r=0,125$, $p=0,000$), çikolata ve duygu durumları alt boyutunu %18,7 ($r=-0,187$, $p=0,008$), çikolata ve sağlık alt boyutunu %15,7 ($r=-0,157$, $p=0,026$) oranında negatif yönde (azaltıcı) etkilemektedir. Eğitim düzeyi arttıkça çikolatadan uzaklaşma, tüketimin azalması ve genel algının olumsuz dönmeye durumu belirlenmiştir. Meslek grubu değişkeninin, çikolata tutum alt boyutları ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı görülmektedir ($p>0,05$).

Ekonomik durum değişkeni çikolata tüketimi alt boyutunu %32,3 ($r=0,323$, $p=0,000$), çikolata ve duygu durumları alt boyutunu %17,7 ($r=0,177$, $p=0,000$), çikolata ve sağlık alt boyutunu %11,5 ($r=0,115$, $p=0,000$) ve çikolata genel algısı alt boyutunu %22,7 ($r=0,227$, $p=0,000$) oranında pozitif yönde etkilemektedir. Gelir arttıkça çikolata tüketiminin arttığı belirlenmiştir. Çikolata tüketme sıklığı değişkeni; çikolata tüketimi alt boyutunu %57,6 ($r=0,576$, $p=0,000$), çikolata ve duygu durumları alt boyutunu %51,1 ($r=0,511$, $p=0,000$), çikolata ve sağlık alt boyutunu %38,3 ($r=0,383$, $p=0,000$) ve

çikolata genel algısı alt boyutunu %40 ($r=0,400$, $p=0,000$) oranında pozitif yönde etkilemektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma genç bireylerin çikolataya yönelik tutumlarını incelemek ve eğitim durumu ile çikolata tüketmek arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını ölçmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada çikolatanın sağlıklı olup olmadığı konusunda farklı görüşler olduğu belirlenmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda genel olarak bireylerin büyük çoğunluğunun çikolataya karşı kararsız bir tutum sergilediği görülmüştür. Genel olarak 17-21 yaş aralığındaki bireylerde çikolatanın bağımlılık yaptığı düşünüldüğünde, 21-23 yaş aralığındaki bireylerde ise çikolatanın kalp ve damar sağlığı üzerine olumlu etkileri olduğu görülmüştür. 24 yaş ve üzeri bireylerde ise çikolatanın sağlıksız bir yiyecek olduğu kanısına varılmaktadır. Fakat bu yaş grupları ele alınırken "Çikolata tüketirken sağlığımı geri plana atabilirim" önermesi değerlendirildiğinde bireylerin bu soruya yanıtları çoğunlukla katılıyorum olduğu yönündedir. Araştırmada dikkat çeken ikinci nokta ise; yaş ve gelir düzeyi arttıkça çikolata tüketiminin arttığı ve genel algının olumlu şekilde değiştiğidir. Çalışmanın bir diğer sonucu ise eğitim düzeyi arttıkça da tam tersi bir durum gözlemlendiğidir.

Çikolata ile ilgili olarak kafa karıştırıcı bilgilerin olmasında medyanın da payının olduğu varsayılmaktadır. Bu kapsamda tüketicilerin doğru bilgiye ulaşmasını sağlayacak gıda mühendisi, gastronomi uzmanı ve diyetisyen gibi uzman kişilerin kontrolünde web siteleri tasarlanmalı, yazılı ve görsel medyada eğitici öğretici yayınların artırılması sağlanmalıdır. Özellikle çikolatayı bilinçsizce tüketen riskli gruplar arasında sayılan başta çocuklar için eğitici öğretici yayınlar fazlaştırılmalıdır.

Bu kapsamda yapılan bilimsel çalışmaların artırılması, sadece çikolatanın tüketimde değil, gıda sektöründe içerdiği antioksidan özellikleri sebebiyle biyoyararlılıklarının artırılmasının sağlık üzerine olumlu katkılar sağlayacağından fonksiyonel gıda olarak üretiminin yaygınlaştırılması öneri olarak sunulabilir. Gastronomi sektöründe ise füzyon mutfak çalışmalarında da çikolatanın kullanılarak tabağa renk, doku, kıvam ve uyum sağlaması konusunda yaratıcı tabak sunumları gerçekleştirilmesi önerilerimiz arasındadır.

Ayrıca ülkemize ekonomik ivme ve sosyal hareketlilik kazandırmak için gastronomi festivalleri kapsamında çikolata festivalleri düzenlenmesi bölgenin canlanmasına ve turizm faaliyetlerine katkı sağlayacaktır.

Yazarların Katkı Oranı

Yazarlar eşit düzeyde katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedirler.

Kaynakça

- Açıkgöz, F. Ü. (2019). İspanya'dan Osmanlı'ya: Bazı Yeni Kaynaklar Işığında Çikolatanın Tarihi Serüvenine Katkı. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16-27.
- Alpözen, E. (2010). Dünden Bu Güne Çikolata. *Gıda ve Yem Analizi*, 35, 16-18.
- Bosi, A. T. B., Muharremoğlu, Z. D., Alili, N., Cengü, R., El Dandachli, A., Selvi, H. & Sarıcaoğlu, T. (2019). Ambalajlı Ürünlerin Paket Üzerinde ve İnternet Ortamında Verilen Besin Ögesi Bilgilerinin Tutarlılığı: Çikolata Örneği. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 47(3), 25-33.
- Cebeci, Ş. & Irmak, O. (2017). Çikolata ve Kakao Web erişim adresi: <https://www.foodelphi.com/cikolata-ve-kakao-dr-oya-irmak-sahin-cebeci/>. Erişim Tarihi: 11.11.2021.
- Cohen J. (1988). Statistical power analysis for the Behavioral Sciences (3.Baskı). *Lawrence Erlbaum Associates*, New Jersey.
- Cömert, T. K. & Merdol, T. K. (2018). Çikolata ve Sağlık Beyanları. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 46(1), 56-65
- Yiğit, G. G., Cerit, İ., & Demirkol, O. (2018). Fonksiyonel Kakao ve Kakao Ürünleri. *Gıdal The Journal of FOOD*, 43(4).
- Koç, N. & Yardımcı, H. (2017). Tüketicilerin Fonksiyonel Besinleri Bilme ve Kullanma Durumları Üzerine Bir Araştırma. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 45(3), 204-213.
- Mat, A. (2014). Azteklerden Günümüze Çikolatanın Sağlıktaki Önemi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 1-1.
- Özdoğan, E. N. (2007). Gençlerin Çikolata Tüketiminde Tercihleri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Engineering Sciences*, 158-170.
- Peker, B. B. (2011). Çikolata Üretiminde Lesitin ve Polyglycerol Polyricinoleate (pgpr) Kullanımının Ürün Kalitesine Etkisi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Prajapati, B., Dunne, M., & Armstrong, R. (2010). Sample size estimation and statistical power analyses. *Optometry Today*, 1-9.
- Seçuk, B. (2020). Artizan Çikolata Üretiminde Acı Ganaj Dolgulu Çikolata Geliştirilmesi ve Bazı Özelliklerinin Belirlenmesi. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. T.C. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Şengün, İ. Y., & Kutlu, C. (2019). Pastacılık Ürünlerinde Probiyotiklerin Kullanım Potansiyeli. *Akademik Gıda*, 17(2), 291-299.

Yılmaz, S. D. (2018). Kültür ve Popüler Kültürde Çikolatanın Yeri ve Öneminin Kültür, Tüketim, Sağlık ve Lezzet Bağlımlarında İncelenmesi: Gaziantep Örneği. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. 146 s. Gaziantep Üniversitesi.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Araştırma Makalesi / Research Article

İş Dünyasına Dijital Ekosisteme Uyumlu, Dijital İletişimde Yetkin İnsan Kaynağının Kazandırılması; Kişili Vaka Analizi*

Bringing Human Resources Compatible with the Digital Ecosystem and Competent in Digital Communication in the Business World; Kişili Case Analysis

Tuncay TAŞKIN ¹
Nurten DÖNMEZ ²

ÖZ

Bilgisayar, internet, mobil telefon, sosyal medya ve oyunlarla gelişen dijitalleşme, Covid-19'un etkisiyle insan yaşamının ayrılmaz parçası haline gelmiştir. Son yıllarda, uluslararası kuruluşların tavsiyelerini izleyen çok sayıda eğitim sistemi, geleneksel olarak konu temelli müfredatlarının yanına yetkinlik temelli uygulamalar eklemiştir. Bireyleri iş dünyasına ve sosyal hayata hazırladığı düşünülen üniversitelerde dijital hayatta bireyin düşüncelerini ve duygularını nasıl ifade edeceğine dair ya da dijital iletişimin getirdiği güvenlik sorunları ile ilgili herhangi bir ders/egitim müfredatı bulunmayışı, bireylerin gelecekte dijital iletişim kazaları yaşamalarına yol açabilmektedir. Öğrencilerin dijital yetkinliğini geliştirmek; günümüzde sosyal hayat kadar iş dünyası için de ihtiyaç haline gelen temel yeterliliklerden biridir. Bu çalışmaya, günümüzde her meslekte insanın kullandığı dijital ekosistemdeki dijital iletişimin üniversitelerde ders olarak verilmesi konu edilmektedir. Dijital iletişim eğitimin iş dünyası ve sosyal hayat için neden gerekli ve önemli olduğuna dair değerlendirmeler öneri niteliğinde sunulmuştur. Ayrıca Kişili'nin yaşamış olduğu sosyal medya krizi 5N1K analizi ile ele alınarak örgüt kültürü ve kriz yönetimi bağlamında incelenmiş ve sav desteklenmiştir. Bu çalışmanın amacı; okullar veya vaka analizine konu işletmenin başarı veya başarısızlığını belirlemek olmayıp iletişime teknolojinin getirdiği büyük değişim ortamında politika yapımcıların ve müfredat hazırlayıcılarının asgari gereklilikleri sağlaması konusuna dikkatini çekmektir. Üniversitelerin iş dünyasının ihtiyaçları doğrultusunda dijital ekosisteme uyumlu, dijital iletişim konusunda yetkin bireyler yetiştirebilmeleri konusunda farkındalık oluşturmaktır.

Anahtar Kelimeler: dijital iletişim, eğitim, 5N1K, kriz, örgüt kültürü, kriz yönetimi

* Bu makale, 22.-24 Aralık 2021 tarihinde 4.MEK İletişim-Mesleki Eğitim Kongresi'nde "İletişim Eğitiminde Yeni Yaklaşım: Üniversitelerde Dijital İletişim Eğitimi Verilmesinin Önemi" isimle sunulan bildirinin tartışılmasından sonra yeniden ele alınarak daha kapsamlı araştırılmasıyla oluşturulmuştur.

1 Uzman, ORCID: 0000-0002-7730-6652, tuncaytaskin@gmail.com

2 Doktor, Akademisyen, ORCID: 0000-0001-9007-4588, nurtendnmz@gmail.com

Geliş Tarihi (Received): 30.06.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 05.09.2022

ABSTRACT

Digitalization, which has developed with computers, the internet, mobile phones, social media, and games, has become an integral part of human life with the impression of the Covid-19 pandemic. In recent years, many education systems, following the advice of international organizations, have traditionally added competency-based practices to their subject-based curricula. In universities, which are thought to prepare individuals for life, the absence of any course/training curriculum on how to express one's thoughts and feelings in digital life or the security problems brought by digital communication may lead individuals to experience digital communication accidents in the future. Developing students' digital competence is one of the fundamental competencies that has become a requirement both for the business world and social life today. The subject of this study is teaching digital communication as courses in universities because all members of any profession communicate via the digital ecosystem nowadays. Assessments about why digital communication education is necessary and significant have presented suggestions in this study. In addition, the social media crisis that KİĞİLİ experienced was handled with the 5W1H analysis and examined in the context of organizational culture and crisis management, and the argument was supported. The aim of this study is not to determine the success or failure of schools or the business that is the subject of the case study but to draw the attention of policymakers and curriculum developers to the minimum requirements in an environment of immense change brought by communication technology. This study also aims to raise awareness that universities can train individuals compatible with the digital ecosystem and competent in digital communication in line with the needs of the business world.

Keywords: digital communication, education, 5W1H, crisis, organizational culture, crisis management

Giriş

Bilgi teknolojileri, dijitalleşme, nesnelerin interneti gibi iletişim veri akış yöntem ve gereçleri; her geçen gün hızla değişip gelişmektedir. İnternetin getirdiği kolaylık hem iş hem de sosyal yaşamda pek çok yeni alanlar oluşturarak bambaşka dünyaların kapılarını aralamıştır. Her ne kadar bilim dünyasından, iş dünyasına, okul hayatından sosyal hayata toplumun her kesimi kendi imkânlarıyla bu hıza yetişmeye, ayak uydurmaya çalışsa da belirli bir seviyede dijital okuryazarlığa erişmiş olmak için okullarda eğitim almak bazı işleri kolaylaştırmaktadır.

Hızlı teknolojik ilerlemenin getirdiği yeni iş profilleri ve gereksinimlerindeki değişikliklerle yaşam boyu öğrenmenin; endüstri ve eğitim/öğretim ortamları arasında güçlü işbirliği ve sinerjiler üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda eğitim ve öğretim sistemlerinin de bu gerçeğe uyum sağlaması gerekmektedir. Özellikle, gençleri sabit bir dizi beceri veya bilgiyle donatmak artık yeterli görünmemektedir; gençlerin dayanıklılık, geniş bir yeterlilikler dizisi ve değişime uyum sağlama becerisi geliştirmeleri beklenmektedir. Bu nedenle, insanların yaşamları boyunca yeni ve daha ilgili yetkinlikler kazandıkları yaşam boyu öğrenme perspektifine duyulan ihtiyaç ve

değer, her zamankinden daha belirgindir (EC, 2018, s. 2).

Bu çalışmaya, şu anda her meslekten insanın kullandığı dijital ekosistemdeki dijital iletişimin üniversitelerde ders olarak verilmesi konu edilmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde dijitalleşme, dijital dönüşüm, iletişim ve dijital iletişim kavramları açıklanarak dijitalleşme ile ilgili bazı istatistiklere yer verilmiştir. Dijital vatandaşlık ve dijital eğitim kavramları detaylandırılarak dijital iletişim konusunun üniversitelerde bir ders olarak verilmesinin neden gerekli ve önemli olduğuna dair değerlendirmeler öneri niteliğinde sunulmuştur. İkinci bölümde ise araştırmanın amacı ve önemi, kapsamı, modeli, veri toplama tekniği ile analiz yöntemine değinilerek Kişili markasının 15 Haziran 2022'de sosyal medyada yaşamış olduğu dijital iletişim krizi 5N1K yöntemiyle vaka analizine tabi tutulmuştur. Vaka, örgüt kültürü ve kriz yönetimi bağlamında değerlendirilerek dijital eğitimin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı; okullar veya vaka analizine konu işletmenin başarı veya başarısızlığını belirlemek olmayıp iletişim teknolojisinin getirdiği büyük değişim ortamında politika yapıcılarının ve müfredat hazırlayıcılarının asgari gereklilikleri sağlaması konusuna dikkatini çekmektir. Üniversitelerin iş dünyasının ihtiyaçları doğrultusunda dijital ekosisteme uyumlu, dijital iletişim konusunda yetkin bireyler yetiştirebilmeleri konusunda farkındalık oluşturmaktır.

1. Dijitalleşme ve Dijital Dönüşüm

Dijitalleşme kavramı, birçok alanda gelişmelere katkıda bulunan en önemli teknolojik ilerleme olarak kabul edilmektedir. Dijitalleşme, analog mesajların (kelimeler, resimler, harfler vb.) farklı şekillerde iletilebilen, işlenebilen ve elektro-

nik olarak depolanabilen verilere dönüştürülebilmesi işlemidir. Ses biçimindeki mesajlar, görüntü ve metin dijitalleştirildiğinde, kolayca birleştirilebilmektedir ve bu özellik geçmişte imkânsız olan bilgilerin bütünleştirilmesini mümkün kılmaktadır' (Ormanlı, 2012, s. 32,33).

Paradigmalar, içinde bulunan dönemde davranışları belirlemekte ve yönlendirmektedir. Genel olarak; insanın çevresini algılama tarzını ifade etmektedir. İçinde bulunduğumuz çağın en önemli paradigmalardan biri dijitalleşmedir. Sonradan dijitalleşen x ve y kuşağından farklı olarak dijitalleşmenin içine doğan z kuşağı, dijital yerliler olarak tanımlanmaktadır (Bayne ve Ross, 2011, s. 159; Bilgiç, Duman, ve Seferoğlu, 2011, s. 257).

Dijital dönüşüm ise devam eden dinamik bir süreç olmasının yanında tam olarak ne olduğu ve kapsamının ne anlama geldiği konusunda hemfikir olunmuş net bir tanım bulunmamaktadır. Bu dönüşümün en önemli bileşenleri; insan, süreç ve teknoloji uyumluluğudur. Süreçte farklı bileşenlerin olması, dijital dönüşüm hakkında düşünmek ve dönüşüm yapısının tüm katmanlarını sürece dahil etmek için sistematik bir yaklaşım gerektirmektedir (Bozkurt, Hamutoğlu, Kaban, Taşçı, ve Aykul, 2021, s. 40). Dijital dönüşüm; şimdiki ve gelecekteki değişimleri göz önünde bulundurarak, dijital teknolojilerin bir karışımının değişikliklerinden, fırsatlarından ve bunların toplum genelinde hızlanan etkilerinden stratejik ve öncelikli bir şekilde tam olarak yararlanmak için iş ve organizasyonel faaliyetlerin, süreçlerin, yetkinliklerin ve modellerin derin dönüşümüdür. Dijital dönüşüm; yıkım veya teknoloji ile ilgili değildir. Bu değer; insanlar, optimizasyon ve gerektiğinde teknolojilerin ve bilgilerin akıllı kullanımı yoluyla hızla uyum sağlama yeteneği ile ilgilidir. Dijital dönüşüm; çok sayıda süreci, etkileşimi, işlemleri, teknolojik ge-

Tablo 1. Dijitalleşme İle İlgili Bazı İstatistikler

	Ocak 2021	Şubat 2022
Toplam Dünya Nüfusu	7,83 Milyar kişi	7,91 Milyar Kişi
İnternet Kullanan Sayısı	4,66 Milyar kişi	4.95 Milyar Kişi
Aktif Sosyal Medya Kullanan Sayısı	4,20 Milyar kişi	4.62 Milyar Kişi
Dünyada İnternette Geçirilen Süre Ortalama	6 sa. 54 dk. TR:7sa54dk	6saat 58 dk TR:8 saat

Kaynak:(We are Social ve Hootsuite, 2021, 2022)

lişmeleri, değişiklikleri, iç ve dış faktörleri, endüstrileri, paydaşları vb. kapsamaktadır (I-SCOOP, 2022).

Ülkeler, endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm uygulamaları ile bir yandan fırsatlar elde ederken diğer taraftan dijital dönüşüme uyum sağlayamama tehdidi ile karşı karşıya kalmaktadır. Dördüncü sanayi devrimi sırasında ülkelerin rekabetçi kalabilmeleri için önemli gereksinimlerden biri dijital dönüşümün başarılı bir şekilde uygulanmasıdır. Bu çerçevede işletmelerin dijital dönüşüme ayak uydurabilmeleri için dijital yeterliliklere sahip insan kaynağı acil ihtiyaç listesinin ilk sırasında yer almaktadır (Özispa ve Akdaş, 2019, s. 62).

Tablo 1’de gösterildiği üzere We are social 2022 Şubat verilerine göre; dünya nüfusunun yaklaşık %63’ü internet kullanmaktadır. Dünyada 4,62 milyar kişinin sosyal medya kullanıcısı olduğu ve insanların günde ortalama 6 saat 58 dakikasını çevrim içi olarak geçirdiği bir dönemdeyiz. Dijitalleşme, dijital dönüşüm ve dijital iletişim her alanda oldukça önem kazanmaktadır (We are Social ve Hootsuite, 2021, 2022).

1.1. İletişim

Pek çok kaynakta iletişimin farklı tanımlarına rastlanmaktadır. En genel tanım olarak iletişim, kaynak ile alıcı arasında eş zamanlı ya da değil, bir bilgi aktarım sürecidir. Başka bir ifade ile iletişim, kaynak tarafından kodlanan iletilerin ya da mesajların alıcıya uygun bir kanal yardımıyla iletimidir. İletişim, alıcıda, hedef kişide ya da kitlede herhangi bir etki yaratarak duygu, düşünce, davranış, tutum ve alışkanlık değişikliği amaçlayan bir etkinliktir (Kılınç ve diğ., 2018, s. 10). Husermann’a göre;

- İletişim bilinçli ya da bilinçsiz olarak gerçekleşebilir.
- Kullanılan sembollere alıcı ve kaynak farklı anlamlar verebilir.
- İletişim sözcüklerle olduğu kadar vücut diliyle de gerçekleşir.
- Sözel olmayan iletişim duyu organlarıyla algılanabilir.
- İletişim geribildirim gereksinim duyan çift yönlü bir eylemdir.
- İletişimde, nicelik değil kalite ve yeterlilik problemleri çözer.
- İletişim, meydana geldiği ortamdan etkilenir. (Husemann vd., 1988, (Halis, 2000).

İletilen mesajın, içeriğin, duygu ve düşüncenin açık, doğru ve eksiksiz olarak

kaynaktan alıcı tarafa net olarak aktarılması veya gelen mesajların alıcı tarafından doğru ve eksiksiz olarak alınması hatta karşılığında beklenen tepkiyi verebilmesi *etkin iletişim*dir. İletişimi engelleyen faktörler ise üç başlık altında toplanabilir:

a) *Teknik Faktörler*: (Zamanlama/Zaman Baskısı), Aşırı Bilgi Yükleme, Gürültü (ortam/sapmalar), Kültür Farklılıkları, Tecrübe Alanı

b) *Dil Faktörü*: Kullanılan Sözcük, İfade Açıklığı, Semantik Faktör, Kişisel Engel, Süzgeçleme, Güven ve Açıklık, Kıskançlık, Dedikodu, Gizlilik, Dinlememe (Motive Olamama), Algılamada Seçicilik (Konuya ilgi)

c) *Hiyerarşik Faktörler*: Statü Engeli, Görüş Açısı Farklılığı, Filtreleme (Süzgeçleme) Derecesi, Geribildirim, Uzman Görüşü (Yağcı ve Uçar, 2018, s. 148-154).

1.2. Dijital İletişim

Dijital iletişim, internete bağlı olan cihazlar üzerinden, uygulamalar yoluyla gerçekleştirilen veri akışıdır. Verileri çevrimiçi bir kanal üzerinden aktarmak, verinin yayılmasını da hızlandırmaktadır. Belge, video gibi görsel ve yazılı bilgileri paylaşmak di-

jital iletişim kanalları sayesinde çok daha hızlı ve kolay gerçekleşmektedir (Kırıcı, 2021).

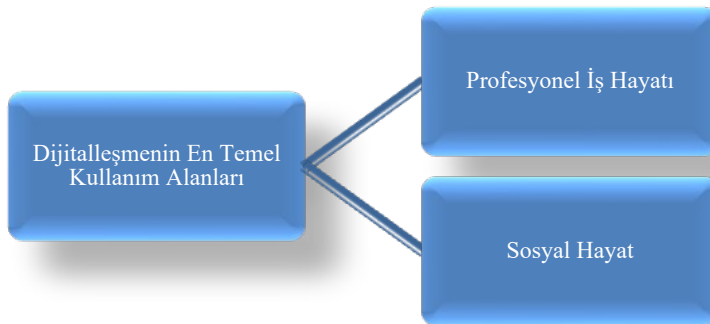
Dijitalleşmenin hangi alanlarda kullanıldığına baktığımızda ise iki temel ayrım söz edebiliriz: Bunlardan birincisi *Profesyonel iş hayatı* diğeri ise *sosyal hayattır*. Şekil 1'de görselleştirilmiştir

1.2. Dijital Eğitim Neden Gereklidir?

Hem profesyonel iş hayatına hem de sosyal hayata hızla giren dijitalleşme konusunun eğitim yerine el yordamı ile keşfedilmesi zamanın gerisinde bir çözüm yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler artık ihtiyaç haline gelen bu eğitimi okullarda, üniversitelerde alabilmeli ve dijital iletişimde yetkin hale gelebilmelidir.

OECD'nin DeSeCo Projesinin temel yetkinlikler için kavramsal çerçevesi, bu tür yetkinlikleri üç geniş kategoride sınıflandırmaktadır: İlk olarak, bireylerin çevre ile etkili bir şekilde etkileşim kurmak için hem bilgi teknolojisi gibi fiziksel hem de dil kullanımı gibi sosyo-kültürel çok çeşitli araçları kullanabilmeleri gerekmektedir. Bu tür araçları etkileşimli olarak kullanmak ve kendi amaçlarına uyarlamak için yeterince iyi anlamaları gerekmektedir.

Şekil 1. Dijitalleşmenin Temel Kullanım Alanları

İkincisi, giderek birbirine bağımlı hale gelen bir dünyada, bireylerin başkalarıyla ilişki kurabilmeleri, çeşitli kültürlerden insanlarla karşılaşacakları için, heterojen gruplar halinde etkileşime girebilmeleri önemlidir. Üçüncüsü, bireylerin kendi hayatlarını yönetme sorumluluğunu alabilmeleri, hayatlarını daha geniş bir sosyal bağlama oturtabilmeleri ve özerk hareket edebilmeleri gerekir (OECD, 2005).

1.3.1. Profesyonel İş Hayatı

Profesyonel iş hayatı; insanın yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli kazancı elde ettiği, profesyonel uzmanlık alanları, hobileri, gelir kaynakları, sorumluluklarının olduğu, belirli görev ve temsil yetilerinin olduğu, bağımlı veya bağımsız olarak tek başına veya ekip halinde üretip çalıştığı bilgi yetenek ve becerilerini geliştirdiği ve sergilediği alanlardır.

Bireylerin kullanacakları dijital iletişim dilini okudukları bölümde hedeflerine uygun bir şekilde ders olarak almaları durumunda oluşacak memnuniyetin paydaşları Şekil 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2'de belirtilen meslekler ve tabloya dahil edilemeyen diğer iş kollarında çalışanlar günümüzde ve gelecekte profesyonel iş hayatlarında dijital çağın getirdiği nimetlerden faydalanarak işlerini kolaylaştıracaklar. Okul veya üniversitelerde dijital iletişim becerilerini geliştirecek dersler almaları sayesinde kendilerini doğru ifade etme yeteneği kazanacaklar, hem çalışanlarını hem de müşterilerini memnun ederek tüm paydaşlarının memnuniyetini sağlayabilecekler.

Neo-klasik yaklaşımla yöneticilerin sorun çözmeye kullanabilecekleri araçların sayısının arttığını ifade edilmektedir. Elton Mayo ve arkadaşlarının Hawthorn Araştırmalarıyla çalışmaları sonucu işçilerin motivasyonu, tatmini, kontrol şekli ve aralarındaki ilişkiler gibi sosyal faktörlerin verimliliği artırabileceği gözlemlenmiştir (Mayo, 2003).

Bugüne bakıldığında ise dijitalleşmeyle gelen uzaktan çalışma şartlarında iletişimdeki yeni yöntem ve araçların iş hayatında iletişimi nasıl etkilediği, oluşacak çatışma, kontrol, motivasyon ve benzeri yönetim mekanizmalarının uyumu önemli bir konudur. Örneğin üretime yönelik bir çalışma yapılıyorsa üretim aşamalarının yönetimi pazarlaması, operasyon ve

Şekil 2. İletişim Eğitimi Alınması Halinde İş Hayatında Oluşacak Memnuniyetin Paydaşları

Tablo 2. Bazı Meslek Gruplarının Dijital İletişimden Aldıkları Etkilere Örnekler

Bazı Meslek Grupları	Dijital İletişimden Aldıkları Etkiler
Öğretmenler, Akademisyenler	Uzaktan erişimle eğitim veren öğretmenler, eğitimciler
İş adamları	Dijital iş hayatı, uzaktan erişimli toplantılar
Gazeteciler	Uzaktan erişimli medya bağlantıları, web sayfaları sosyal medya, dijital gazeteler
Bankacılar /Finans Dünyası	Dijital bankacılık
Ticaret-E-ticaret yapanlar-Tüccarlar	E-ticaret
Siyasiler	Dijital ve sosyal reklamlar, propaganda ve web tasarımları, sosyal medya içerikleri, uzaktan erişimli görüşmeler, sosyal medya
Yöneticiler	Hiyerarşik, yatay ve dikey çevrim içi bağlantılar, sunum ve toplantılar
İnsan Kaynakları	Uzaktan erişimle yapılan İş görüşmeleri, mülakatlar, toplantılar, performans değerlendirmeleri
Doktorlar	Uzaktan erişimle muayene, teşhis, tanı, konsültasyon Sosyal medya aracılığı ile sürekli bilgi paylaşımı
Mühendisler	Projelendirme ve uzaktan erişimle yapılan sunumlar
Mimarlar	Sanal olarak gezdirilen ve satışa sunulan gayrimenkuller, projeler
Oyuncu ve Sanatçılar, Güzel Sanatlar	Sosyal medya, uzaktan erişim, canlı sohbetler konser ve gösteriler
Ses, Sinema, Tiyatro, Resim Müzik, Resim vb.	Sanatın dijitalleşmesi NFT, metaverse
Avukatlar	Uzaktan erişimle danışmanlık sağlayan avukatlar
Memurlar	Uzaktan erişim, e-devlet, hes kodu vb. uygulamalar
Aşçılar	Uzaktan erişimli veya sosyal medya aracılığı ile uygulamalı eğitimler
Her uzmanlık alanında ve seviyede	Uzaktan erişimle yapılan seminerler, konferanslar, webinarlar

satış süreçlerindeki dijital iletişim kritik noktadadır. Buradaki okur-yazarlık seviyesinin yanında, hız, mesajın doğru kanaldan doğru ve net iletimi ve doğru alıcı tarafından doğru ve net olarak algılanması, yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi; zaman, emek ve maddi maliyet açısından çok önemlidir. Ayrıca iş hayatındaki dijital iletişimde asgari nezaket kuralları ve resmi yazışma kuralları çerçevesi de ihmal edilmemelidir. Bunun yanında dijital iletişim örgüt kültürünü yansıtmaması açısından ve dışarıya karşı temsilîyetin getirdiği kurum itibarı açısından önem arz etmektedir.

1.3.2. Sosyal Hayat

Bireyler içinde buldukları toplumun birer ferdidir. Toplumun sosyokültürel düzeyi onu oluşturan bireylerin ortalamasından oluşmaktadır. We are social Şubat 2022 verilerine göre; dünyada sosyal medya kullanıcı sayısı 4.62 mio kişiye ulaşmış durumdadır ve günün yaklaşık 6 saat 27 dakikasını sosyal medyada geçirmektedir. Türkiye’de nüfusun %80,8’i sosyal medya kullanmaktadır. Gündelik yaşamda iletişim artık sıklıkla whatsapp, facebook, instagram, twitter vb. uygulamalar aracılığı ile yapılmaktadır. Dünyada 2.9 mio kişi facebook, 2.5 mio kişi youtube, 2 mio kişi whatsapp, 1.4 mio kişi instagram uygulaması kullanmaktadır (We are Social ve Hootsuite, 2022).

Her çocuğun topluma kazandırıldığı ilk nokta ailedir ve ilk iletişim eğitimini anne ve babasından yani ailesinden almaktadır. Durkheim’a göre; bireysel bilinçlerin birbirine benzerliği ve toplumsal iş bölümü kavramı, toplumsal hayatın temel kavramlarıdır. Bireyler kendilerine benzeyen diğer kişilerle bir araya gelerek hem toplumsal varlığı oluştururlar hem de bu varlığın bir parçası olurlar. Bu durumda varlık, sempati temelli, benzerliğe dayalı bir özellik göstermektedir (Kılınç ve diğ., 2018, s. 122). Günümüzde üniversite eğitimi gö-

ren gençler, geleceğin anne ve babaları olacakları için onları günümüzde topluma kazandıran üniversitelerimizde dijital iletişim eğitimi verilerek gelecekte dijital çağa doğan nesillere de aile içinde ilk iletişim eğitimlerinin de verilmesi sağlanabilir. Dijital mecralarda gizli kimliklerin ardında, öz dillerini bozarak, argo, küfürlü ve saygı çerçevesini aşan paylaşımlar yapan kullanıcılar yerine ya da toplumda birbirini anlamayan saygı göstermeyen dijital mecralarda kaybolmuş nesiller yerine birbirini anlayan ve birbirine saygı gösteren, birlikte üreten yeni nesillerin gelişmesi sağlanabilir.

1.4. Dijital Eğitim Nasıl Olmalıdır?

1.4.1 Dijital Vatandaşlık ve Dijital Eğitim Kavramı

Dijital vatandaşlık, sanal bir ortamda aktif bir birey olarak ağ bağlantılı bir topluma katılma eylemidir. Dijital vatandaşlık, teknolojik ve sanal ortamlarda uygun ve sorumlu davranış normları olarak tanımlanmaktadır. Dijital Vatandaşlık; bilgisayar, mobil cihaz, cep telefonu, tablet gibi dijital araçlarda çalışma ortamındaki davranışları betimlemektedir. Eğitimciler ve politikaçılar, küresel olarak artan bu davranışları olumlu bir boyuta ve olabildiğince güvenli bir ortama yönlendirmeye çalışmaktadır (Dere ve Yavuzay, 2019, s. 2401).

Dünyaya açılan pencerenin insan elinin altında ve bir tuş uzaklığında oluşu, farklılıklara ve düşüncelere karşı gösterilmesi gereken saygı ve anlayışı geliştirecek eğitimlere olan ihtiyaç ve sanal ortamdaki olası tehlikeler göz önüne alındığında; daha katmanlı, daha güvenli ve daha yaşanabilir bir dijital dünya için dijital vatandaşlık eğitimi her devletin, kurumun ve ailenin önceliklerinden biri olmalıdır. Dolayısıyla dijital vatandaşlık eğitimi ile 21.yüzyıla uygun öğrenciler yetiştirilmelidir. 21.yüzyıl becerilerini etik kurallara uygun olarak

kazanmalarını ve geliştirmelerini sağlamak, hedef olarak belirlenmeli. Bu amaçla hem aileler hem de eğitim kurumları bu konuda politikalar geliştirerek dijital dünya için dijital vatandaş yetiştirmenin önemini anlayarak eğitim programları tasarlanmalıdır (A. Aydın, 2015, s. 142).

Yükseköğretim kurumu dijital dönüşüm ile dijital vatandaş yetiştirme konusunda öncü kurumlardan biri olmalıdır. Dijital dönüşüm ile birlikte bu dönüşümün gerçekleşmesi için önemli bir etken olan dijital okuryazarlık kavramı son derece önemli bir konudur. Dijital okuryazarlık kavramı içerisinde birçok unsuru barındıran farklı gereksinimleri kapsayan önemli bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Dijital okuryazarlık; kişisel, teknik, teknolojik, sosyal, psikolojik ve kültürel yetkinlikler kapsamında değerlendirilmelidir (Sezgin ve Karabacak, 2020, s. 27). Üniversiteler ve yükseköğretim kurumlarının eğitim süreçlerini yeniden tasarlaması ile birlikte müfredatlarına 'dijital iletişim' dersi eklemeleri yetkin bir mezun verme noktasında son derece faydalı olacaktır. Teknolojik gelişmeler gündelik hayata ve iş yaşamına dijitalleşme olarak yansımaktadır. Bu yansımanın eğitim alanında da dijital bir dönüşüm olarak beklenmesi kaçınılmazdır. Dijital çağda eğitim almış bir bireyin en azından iletişim becerileri, bağımsız öğrenebilme, etik ve sorumluluk, takım çalışması ve esneklik, düşünme becerileri, dijital beceriler, bilgi yönetimi gibi konularda belli yetkinliklerde olması gerekmektedir. Bu yetkinliklerin öğrenim gördükleri sıralarda kazandırılması esas olmalıdır (Taşkıran, 2017, s. 96).

Birey, teknoloji ile ilgili insani, kültürel ve toplumsal sorunları anlama, yasal ve etik davranışlarda bulunma gibi bazı özelliklere sahip olmalıdır. Bilgi ve teknolojinin güvenli, yasal ve sorumlu kullanımını savunmalı ve uygulamalı; iş birliğini, öğrenmeyi ve üretkenliği desteklemeli, teknolojiyi kullanmaya yönelik olumlu bir tutum ser-

gilemeli; yaşam boyu öğrenme için kişisel sorumluluk göstermelidir. Böylece dijital vatandaşlık için çevresine liderlik edebilir hale gelecektir (Ribble, 2008, s. 14).

1.4.2. Dijital Vatandaşlığın 9 Elementi

Dijital vatandaşlığın dokuz elementini '*Digital Citizenship in Schools*' kitabında Ribble ve Bailey şöyle sıralamışlar (Ribble, 2008, s. 15):

1. *Dijital Erişim*: Topluma tam elektronik katılım. Tüm kullanıcılar isterlerse dijital bir topluma kabul edilebilir seviyelerde katılabilir mi?

2. *Dijital Ticaret*: Elektronik eşya alım satımı. Kullanıcılar dijital bir dünyada alıp satacak bilgi ve korumaya sahip mi?

3. *Dijital İletişim*: Elektronik bilgi alışverişi. Dijital iletişim yöntemleri ve ne zaman uygun oldukları konusunda bir anlayış var mı?

4. *Dijital Okuryazarlık*: Dijital teknolojiyi kullanma ve onu ne zaman ve nasıl kullanacağını bilme yeteneği. Kullanıcılar dijital teknolojiler hakkında bilgi edinmek için zaman ayırdı mı? Bu bilgiyi başkalarıyla paylaşıyorlar mı?

5. *Dijital Etik*: Diğer dijital ortamlardan beklenen davranış standartları. Kullanıcılar dijital teknolojileri kullanırken başkalarını dikkate alıyor mu?

6. *Dijital Hukuk*: Teknoloji kullanımını yöneten yasal haklar ve kısıtlamalar. Kullanıcılar, dijital teknolojilerin kullanımını yöneten yasalardan (kurallar, politikalar) haberdar mı?

7. *Dijital Haklar ve Sorumluluklar*: Tüm dijital teknoloji kullanıcılarına tanınan ayrıcalıklar ve özgürlükler ve bunlarla birlikte gelen davranışsal beklentiler. Kullanıcılar

çılar kendi dijital haklarını savunmak için başkalarının haklarını korumaya hazır mı?

8. Dijital Sağlık ve Zindelik: Dijital teknoloji kullanımıyla ilgili fiziksel ve psikolojik iyilik halinin unsurları. Kullanıcılar dijital teknolojileri kullanırken riskleri (hem fiziksel hem de psikolojik) dikkate alıyor mu?

9. Dijital Güvenlik: Tüm teknoloji kullanıcılarının kişisel güvenliklerini ve ağlarının güvenliğini garanti altına almak için alınması gereken önlemler. Kullanıcılar bilgilerini korumak için zaman ayırıyorken başkalarının verilerini de korumak için önlemler alıyor mu?

1.5. Öneriler

Son dönemde uluslararası kuruluşların da dikkat çektiği dijital iletişim becerilerinin geliştirilmesi için politika yapımcılar/egitim müfredatı belirleyiciler dijital iletişim konusunu gündeme almalıdır.

Bilinçli nesiller yetiştirilmek üzere hazırlanacak ders içerikleri ve müfredat dijital vatandaşlık tanımları da göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Örneğin; bu dersi alan birey en azından iş hayatında ve sosyal hayatta dijital iletişim alanında asgari olarak yukarıdaki temellerden haberdar olmalıdır. Profesyonel iş hayatı ve sosyal hayat için asgari düzeyde temel öneriler Tablo 3'de özetlenmiştir.

Dijitalleşmenin hızla yayılması iş dünyasında da entelektüel sermayeye bakışı değiştirmiştir. İnsan kaynağını sadece iş gücü olarak görmekten vazgeçen sermayedarlar artık dijital alanda yetkin çalışanları istihdam etmeyi tercih etmektedir. Dijitalleşmenin hızla yaygınlaşmasıyla piyasada yaşanan dijital dönüşüm akımının yanında işletmeler; reklam, satış ve pazarlama ağlarını da çevrim içi alana taşıma çabası içindedir. Ayrıca Son iki yılda yaşanan Co-

vid-19 pandemisi de dijitalleşmenin hızlanmasındaki önemli faktörlerdendir.

Aşağıda çeşitli sektörlerle göre üniversitelerde neden dijital iletişim dersi alınması gerektiğine dair örnekler verilmiştir:

Ticaret: Günümüzde büyük bir gelişme trendi gösteren e-ticaret, dış ticaret, dijital pazarlama, işletme, iktisat, dijital paralar, borsa, muhasebe, bankacılık gibi bölümlerde dijital iletişim yetkinliklerine sahip bireylere özel ve kamu sektöründe ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmektedir. Dijitalleşmenin gelişim trendine baktığımızda bu ihtiyacın artacağı öngörülmektedir.

Sağlık: Son iki yıldır dünyayı derinden etkileyen Covid-19 pandemisinin de etkisiyle sağlık bölümlerinde hızlı bir dönüşümle birlikte çeşitli branşlardaki hekimlerin ve aile hekimlerinin görüntülü görüşmelerle muayene yaptıkları gözlemlenmektedir. Türkiye'de; Hayat eve sığar, e-nabız, e-devlet uygulamaları bu dönemde öne çıkmıştır. Dolayısıyla sağlık sektöründe de gelecekte iletişimin dijital tarafta çok daha fazla gelişeceği görülmekte bu nedenle de sektörde dijital iletişim eğitilmiş bireylere ihtiyaç duyulacaktır.

Mühendislik/ Mimarlık/ İnşaat: Özellikle inşaat ve mimarlık alanında Türkiye'nin iç ve dış projelerde başarılı işlere imza attığını bilinmektedir. Mimari projelerin tasarım ve projelendirilmesi, pazarlaması, toplantıları, yabancı ortaklıkları, uzaktan yönetim ve idaresi de dijital iletişim derslerine ihtiyaç doğurmaktadır.

Tekstil: Yine Türkiye'deki önemli sektörlerden biri olan bu alanda üretim, tasarım, sunum ve pazarlama konularında dijital iletişim derslerine ihtiyaç vardır. Özellikle yurt dışı pazarlama e-ticaret, e-ihracat ve sanal fuarlarda dijital iletişim eğitimi alan çalışanlar tercih edilecektir.

Tablo 3. Temel Öneriler

İŞ HAYATI	SOSYAL HAYAT
Yazışmalarda resmi-mesafeli bir dil kullanılması gerektiği Kelimleri kısaltmadan dili bozmadan kullanması gerektiği	Sosyal medyada karşısındaki görüş ve fikirlere saygı duyması gerektiği, aynı fikirde değilse seviyeli tartışmalara katılabileceği
Yeni nesil bakışı anlayışı ile ast- üst/ hiyerarşi uygulamalarının çoğu kurumda uygulanmamasına rağmen resmi daire/büyük işletmelerin hala yazışma dilinde bu tür uygulamalara dikkat ettiği Etik ve temsiliyet konusuna dikkat ederek çalışılan kurumun itibarı gözetilmeli	Küfür, hakaret vb. kullanmamalı kullananlara karşı kendi hakkını nasıl savunabileceği konusunda bilgi sahibi olmalı
E-postalarının konu, giriş, bitiriş bütünlüğü olan ve sonunda iletişim numaraları ile saygılarımla yazabilen, tüm yazıyı büyük harfle yazmanın 'bağırarak' anlamına geldiğini bilen bir nesil yetişmeli	İş hayatındaki kadar resmi bir dilden ziyade daha samimi günlük ve emojilere yer veren dil kullanabileceğini bilmeli
Resmi yazışmalarda emoji vb. kısaltmalara yer verilmemesi gerektiği	Profesyonel iş için açtığı sosyal medya hesaplarını özel hayatı için kullandığı sosyal medya hesaplarından ayrı tutması gerektiği, Örneğin özel fotoğraflarını aşıcılık öğrettiği instagram hesabından ya da e-ticaret yaptığı kanaldan yayınlamasının uygun olmayacağını bilmelidir.

Turizm: Türkiye'nin lokomotif sektörlerinden olan turizmde üniversite öğrencilerinin dijital iletişim eğitimiyle hem pazarlama alanında hem de tatil yörelerinde sosyal iletişimde (birebir) oldukça fayda göreceklendir.

Son dönemlerde popüler bir konu haline gelen Endüstri 4.0'ın uygulamalarının çalışma yaşamına girmesi ile istihdamda zorluk ve işsizlik olacağına yönelik görüşler bulunmaktadır. Örgütlerin ve özellikle çalışanların, ön görülen bu probleme yönelik önlemler alması zorunluluk arz etmektedir. Gelişen teknoloji ile dijitalleşmeye ayak uyduracak bireylerin eğitimi ciddi ve öncelikli bir konu olarak ele alınmalıdır.

2. Vaka Analizi- Kişili Giyim Ticaret A.Ş.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Çalışmanın bu bölümünde Kişili Giyim Ticaret A.Ş.'nin (Bundan sonra Kişili olarak anılacaktır) 15 Haziran 2022'de yaşamış olduğu sosyal medya iletişim krizi vaka incelemesi olarak ele alınmıştır.

Çalışma ile işletmedeki iç iletişim detaylarının sosyal medya hesaplarında paylaşılmasıyla meydana gelen kriz derinlemesine incelenerek dijital iletişim konusundaki eğitimin öneminin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Bu çalışmanın amacı; okullar veya vaka analizine konu işletmenin başarı veya başarısızlığını belirlemek olmayıp iletişime teknolojinin getirdiği büyük değişim ortamında politika yapıcıların ve müfredat hazırlayıcılarının asgari gereklilikleri sağlaması konusuna dikkatini çekmektir. Üniversitelerin iş dünyasının ihtiyaçları doğrultusunda dijital ekosisteme uyumlu, dijital iletişim konusunda yetkin bireyler yetiştirebilmeleri konusunda farkındalık oluşturmaktır.

2.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmada vaka ele alınacağından Kişili ve sosyal medyada yapılan paylaşımlar, <https://twitter.com/KigiliGiyimAS> ve <https://www.instagram.com/kigiligiyim/> hesabında yapılan paylaşımlar ve konu ile ilgili haber sitelerinde yapılan haberler araştırmanın kapsamındadır.

Kişili: Kişili markası, 1938 yılında erkekler için kumaş satışı amacıyla kurulmuş olup 1965 yılında pantolon ve gömlek üretimine geçmiştir. İlk mağazasını 1969 yılında Beyoğlu'nda açan işletme bugün Türkiye'de 67 ilde 225 mağaza, yurt dışında Avusturya, Fransa, Kıbrıs, Irak, Gürcistan, Türkmenistan, Makedonya, Suudi Arabistan, Kazakistan, Rusya, Kosova, Azerbaycan, Bulgaristan, İtalya

ve Almanya'da toplam 118 satış noktasıyla hizmet vermektedir. Dünya üzerine yayılmış 300'e yakın satış noktasına haftada 150.000 adet üzerinde ürün gönderen işletme erkek giyiminde küresel markalardan biridir.

İşletme ile ilgili bazı tanımlayıcı bilgiler:

- Türkiye'de 67 ilde 225 mağaza
- Dünya genelinde 51 ülke, 46 mağaza, 72 franchise
- Yılda 6.500.000 adet üretim
- Haftada 170.000 adet ürün sevkiyatı
- 55.000 m2 mağaza alanı
- 2100 çalışan (Kişili, 2022)

2.3. Araştırmanın Modeli

Araştırmada iç iletişim detayının sosyal medya hesaplarına sızdırılmasının yol açtığı kriz; örgüt kültürü ve kriz yönetimi bağlamında analiz edilerek dijital eğitimin önemi ve gerekliliği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Şekil 3'de görüldüğü gibi model kurulmuştur.

2.4. Veri Toplama Tekniği

Çalışmanın verileri Kişili web sitesinden ve sosyal medyada platformlarından <https://twitter.com/KigiliGiyimAS> ve <https://www.instagram.com/kigiligiyim/> hesaplarında yapılan paylaşımlardan ve yorumlarından, çeşitli haber portalları ve gazetelerin web sayfalarındaki haberlerden temin edilmiştir.

2.5. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada örnek vaka analiz edilmektedir. 5N1K temel yazım ilkesi olduğundan, 5N1K üzerine kurulu anlatımın vaka çalışmaları üzerinde uygulanması, bu anlatım yönteminin bilgi paylaşmada netliği ve doğruluğu artırdığını göstermektedir (J. Han, Kim, ve Lee, 2020, s. 1).

Şekil 3. Araştırmanın Modeli

Sohbet odaklı diyalog sistemi, kullanıcı ifadelerini anlayarak ve bir konuşma yaparak empati gösterir (S. Han, Lee, Lee, ve Lee, 2013, s. 352). Elde edilen verilerin belli bir şablona göre değerlendirilmesinde Aktan (2015); Diyadin ve Özdil (2017)'in de çalışmalarında uyguladığı 5N1K analizi temel alınmıştır.

2.6.Analiz

Ele alınan Kişili vakası analiz edilirken vakaya 5N1K yöntemine göre ne, neden, nasıl, nerede, ne zaman ve kim soruları yöneltilecek soruların cevapları tablo haline getirilmiştir. Oluşturulan 5N1K tablosu Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. 5N1K Tablosu

NE:	<p>Kiğili İnsan Kaynakları ve KYS Direktörlüğü tarafından iç iletişim şeklinde çalışanlarına gönderdiği 'kılık- kıyafet yönetmeliği hatırlatması ve uyarı' yazısının sosyal medya hesaplarına sızdırılması ile konu sosyal medyada yayılarak akış içinde en çok konuşulan konulardan (gündem) olmuştur. Konu hem şirket çalışanlarının hem sosyal medya kullanıcılarının tepkisini çekmiştir. Tepkiler, Kiğili firması için bir kriz ortamı oluşturmuştur.</p>
NİÇİN?/ NEDEN	<p>Kiğili İnsan Kaynakları ve KYS Müdürlüğü tarafından çalışanlara kılık-kıyafet yönetmeliği hakkında bir iç yazışma yayımlanmıştır. İç yazışmada kılık-kıyafet yönetmeliği hatırlatılarak kadın çalışanlardan, mavi yakalılar ile birlikte çalışıklarından dekolte ve etek boyları konusunda aşırıya kaçmamaları istenmiştir ve basen dikkat çekmeyecek şekilde giyinilmesi konusunda uyarıda bulunulmuştur.</p> <p><i>Değerli Çalışma Arkadaşlarımız,</i></p> <p>Artan hava sıcaklıklarıyla birlikte kılık-kıyafet prosedürünü tekrardan hatırlatmak istedik.</p> <p>Aksesuar, saç bakımı, dekolte, etek boyu ile ilgili kurallar, kılık-kıyafet prosedürümüzde açıkça belirtilmiştir.</p> <p>Mavi yaka çalışma arkadaşlarımız ile birlikte çalıştığımız için özellikle dekolte, etek boyları konusunda aşırıya kaçılmaması ve basen dikkat çekmeyecek şekilde giyinilmesi gerektiğini bilgilerinize sunarız.</p> <p>Sevgi ve Saygılarımızla</p> <p><i>İnsan Kaynakları ve KYS Direktörlüğü</i></p> <p><i>Gevik Güçlü</i> İK KİĞİLİ 1938</p>

NASIL?

(Kişili Krizi Nasıl Gerçekleşmiştir, Nasıl Yönetilmiştir?)

Kişili İnsan Kaynakları tarafından iç yazışma olarak gönderilen bu mesaj 15.06.2022 tarihinde sosyal medyaya sızdırılmış olup kullanıcılardan büyük tepki toplamıştır. Sosyal medyada gündem olmasının ardından haber portalları ve gazetelerde haber olarak da paylaşılmıştır.

İşletme tarafından kadın çalışanlarına gönderildiği belirtilen uyarı yazısında kullanılan ifadeler bazı çalışanlarca kişilik haklarını ihlal olarak değerlendirilerek sosyal medyaya yansıtılmıştır. İşletmenin iç iletişim yazısı sosyal medya hesaplarına sızdırılmasına müteakip sosyal medya kullanıcılarının tepkisini çekmiştir. Oluşan tepkilerle konu sosyal medyada hızla yayılarak gündem olmuştur. Sosyal medyada gündem olmasının ardından konu ulusal haber sitelerinde de haber olarak servis edilmiştir. Kişili, oluşan bu tepkileri gün boyu izlemiş ve öğleden sonra saat 17.33'te Kişili CEO'su imzalı bir özür metni yayımlanmıştır.

Yayımlanan özür metninde yapılan açıklamada; sosyal medyaya yansıyan iç iletişim duyurusunun kurum kültürüyle bağdaşmayan ifadeler içerdiğini, olaydan haberdar olur olmaz haddini aşan bu ifadelerden ötürü tüm çalışanlarından özür dilediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca böyle bir konu ile gündeme gelmeleri nedeniyle duydukları üzüntüyü belirterek kamuoyundan da özür dilemişlerdir.

Kamuoyuna Duyuru

"Kıyafet Yönetmeliği Hakkında" başlıklı bilgilendirme içeriğimizin çeşitli sosyal medya platformlarındaki paylaşımına ilişkin bir açıklama yapma gereği duyuyoruz.

Türkiye'nin en köklü erkek giyim markası Kişili olarak, kurulduğumuz ilk günden bugüne tüm çalışanlarımız ile el ele işimizi en iyi şekilde yapmaya gayret ediyoruz. Eşitlik, adalet, hakkaniyet ve aile olma üzerine kurulu kurum kültürümüzün bizi her zaman geleceğe taşıyacağına olan inancımız ile iş süreçlerimizi yönetiyoruz.

Bununla birlikte, her şirkette olduğu gibi şirketimizde de uygulanan kıyafet prosedürünün mevsim değişikliği ile birlikte tekrar hatırlatıldığı iç iletişim duyurumuzun, maalesef kurum kültürümüzle bağdaşmayan ifadeler içerdiğini gördük. Olaydan haberdar olur olmaz haddini aşan bu ifadelerden ötürü, öncelikle tüm çalışanlarımızdan özür diledik. Bu vesile ile bir kez daha Kişili ailesinin tüm çalışanlarından, müşterilerimizden ve iş ortaklarımızdan özür dileriz. Bu metnin kesinlikle Kişili ve üzerine kurulu değerleri yansıtmadığının bir kere daha altını çizmek isteriz.

Çıktığımız yolda yaptığımız sayısız proje ve uğraşlarımızın bir hata ile geri plana düşmesini asla istemeyiz. Hem kendi içimizde hem etki ettiğimiz her noktada bunun için çalışmaya devam edeceğimizi, böyle bir olayın bir daha yaşanmaması için her türlü önlemi ivedilikle aldığımızı bilmenizi isteriz.

Kişili Ailesi olarak böyle bir konu ile gündemde olmaktan büyük üzüntü duyduğumuzu belirtir, tüm kamuoyundan tekrar özür dileriz.

Saygılarımızla,
Kişili CEO'su Sena Suerdem

<p>NEREDE? (Kriz, Nerede, Hangi Mecralarda Yaşanmıştır?)</p>	<p>Ulusal haberlere IHA tarafından servis edildiği belirtilen Kişili'nin kıyafet yönetmeliği paylaşımı, sosyal medya platformlarında çok fazla konuşulmuş ve eleştirilmiştir. Twitter ve Instagram hesaplarında başlayan tartışmalar sonrası Kişili, Twitter ve Instagram hesaplarında bir açıklama yapmıştır. Facebook, LinkedIn ve diğer sosyal mecralarında ve kendi kurumsal internet sayfasında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır.</p> <p>22.06.2022 tarih ve saat 14:30 itibarıyla sağlanan erişime göre; Kişili'nin kurumsal Twitter hesabında paylaştığı özür mesajı 576 yorum, 286 retweet ve 357 beğeni almıştır. Yorumlarda kullanıcılar Kişili markasını eleştirel paylaşımlar yaparak tepkilerini ortaya koymuşlardır. (bnkz:https://twitter.com/KigiliGiyimAS/status/1537080891633197056/photo/1).</p> <p>22.06.2022 tarih ve saat 14:30 itibari ile sağlanan erişime göre; Kişili'nin kurumsal Instagram hesaplarında paylaştığı özür mesajı ise 1483 beğeni, 1278 yorum almıştır. Kullanıcılar Instagram paylaşımına karşı tepkilerini ortaya koymuşlardır.</p> <p>(bnkz: https://www.instagram.com/p/Ce1FUeWshCG/).</p> <p>Twitterda yapılan yorumlardan bazı örnekler aşağıda verilmiştir (Tablo 5). İşletmenin Instagram hesabındaki özür gönderisi bir müddet sonra kaldırıldığından Instagram yorumlarına ulaşılammış olup örneklendirme yapılamamıştır.</p> <p>80'den fazla internet sitesinde konu ile ilgili haber paylaşılmıştır. Bu haberlerin bir kısmı aşağıda belirtilmiştir (Tablo 6).</p>
<p>NE ZAMAN? (Kriz Ne Zaman Yaşanmıştır?)</p>	<p>Kişili "beyaz yakalı" olarak adlandırılan kadın çalışanlarına kıyafet yönetmeliği ile ilgili uyarı e-postası yollamıştır. Bu iç iletişim duyurusu 15.06.2022 Çarşamba günü sosyal medyaya sızdırılmış olup ardından gündem olmuştur.</p>
<p>KİM? (Krizi Kim/Kimler Yönetmiştir?)</p>	<p>Kişili içinde krizin kimler tarafından ele alınıp yönetildiği bilinmemekle birlikte özür mesajı Kişili CEO'su Sena Suerdem imzalı olarak yayımlandığından krizin üst düzey yöneticiler tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır.</p>

2.7. Bulgular ve Değerlendirme

Kiğili'nin kılık kıyafet yönetmeliği ile ilgili bir iç yazışmasının 15.06.2022 tarihinde sosyal medyaya sızdırılması çalışan ve kurum arasında örgütsel bağlılık anlamında sorun yaşadığını göstermektedir. Çalışanların kurum içinde yaşanan bir sorunu kurum içinde çözmek yerine sosyal medyaya yansıtarak kurumunu kamuoyuna bir nevi şikâyet ettiği görülmektedir.

Tablo 5. Kiğili'nin Twitterdaki Özür Mesajına Yapılan Yorumlardan Örnekler

	Yorumlar
1	<p>@KiğiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>bu mavi yakalı emekçi kardeşlerimizi aşağılayan metni hazırlayan ve yollayan başta İK müdürü olmak üzere tüm sorumluların işlerine son verilmesi gerekir. Büyük çoğunluğu mavi yakalı olarak hayatını sürdüren TÜRK halkının bir nebze olsun içini rahatlatacak açıklamayı da bekliyoruz</p>
2	<p>@KiğiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Yani bu belge kurumunuzca yayınlandı öyle mi? Bu şekilde belge kimin bilgisi olmadan yayınlanmış. Açıklar mısınız? Yoksa kamuoyunca duyulunca mı? Bu açıklama ve düzeltme ihtiyacı duyduunuz.</p>

	Yorumlar
3	<p>@KiğiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>İlk yaptığınız paylaşımdan sonra, #kiğili müşterisi olmaya karar vermiştim, ama olması gereken bi açıklama yaptığınız halde, özür dilemeniz hiç yakışık almadı, açıklamamızın arkasındayız deseydiniz daha etkili olurdu.</p>
4	<p>@KiğiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>sokaklarda atık toplayan ekiplerin hepinizden fazla kitap okuduğunu bilmezsiniz. insanlığın yaka renginde olmadığını bilmezsiniz. devrin kandırmacasına uygun çağdışı kurallarınızla çalışanların hayatlarına karışarsınız. zırnık işlemez size, batin umarım.</p>
5	<p>@KiğiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Mobbing uyguladığınız, hakaret ettiğiniz mavi yakalılardan özür dileyin! Türkiye Cumhuriyetinin bütün nimetlerinden faydalanarak bugüne gelenler, içler acısı bu yazıyı yazmayacaktı. İşte bu yüzden twitter'ı seviyorum! Tepki veren herkese sonsuz teşekkürler.</p>

	Yorumlar
6	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Kurmak zorunda kaldığınız muhtemel PR kriz masasından çıkan su inandırıcılıktan uzak açıklamanın usulen yapıldığını bildiğimizi, özellikle rezil olmak istemediğiniz kesimin bu açıklamayı tabiri caizse 'yemediğini' biliyorsunuz değil mi?</p>
7	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Bizde burdan şunu anlıyoruz çalışan bayanlara böyle diyen bir Magaza ya kadın olarak istediğimiz giyıp gelemeyiz basenımız belli olmayacak şekilde gelim demekki mağazalarınızda böyle zihniyet var bay personellerinizde gözlerin hakim olması gereken bir bildirge yayınlayın.</p>
8	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Neden özür diliyorsunuz ki, üslup hatası mevzubahis olabilir ancak son derece yerinde ve anlamlı bir karardı. Dünya genelinde birçok kurumsal şirket, restoran ve kurumda mevcut. Geri adım atılacak bir durum söz konusu değildi.</p>
9	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>O zaman sıkıntı daha büyük, kurumunuzda paylaşılan bildirimlerden haberiniz dahi yok, onay alınmadan paylaşıyor.</p>

	Yorumlar
10	<p>Tweet: Daha yakalara gelene kadar, kadın erkek eşitliğine de gelememişler. Erkek beyaz yaka veya kadın mavi yaka çalışan yok mu? Neyse özür dilemek de bir adım. Umarım adım adım ilerlenir. Bu metin onaysız şekilde duyurulmamıştır tabii. Umarım zihniyet düzelir.</p>
11	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Bu yaziyi yazan ve bu yazinin çıkmasına onay veren ilgili kişileri de kamuoyu ile paylaşın, mavi yakalı dediğiniz, şirketinizin bugunlere gelmesini sağlayan emekçiler ile ilgili algısını ve kadınlara ne gözle baktıklarını anlatıversinler kamuoyuna!</p>
13	<p>@KigiliGiyimASadlı kişiye yanıt olarak</p> <p>1- İşyerinin kıyafet kuralı vardır. Her çalışan buna uymak zorundadır. 2- "Kurumsal bir şirket nasıl bilgilendirme yapmamaz" diye üniversitelerde okutulacak bir yazı olmuştu. Gençler çok faydalanacak. Tebrik ederim. 3- hashtag'den kaybolunca unutulacak zaten. Çok da şey etmeyin.</p>
14	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Yapılan yanlış mavi yaka vurgulaması yani niye mail içinde kendini açıklamak istersin. onun haricinde kurumsal firmalarda kılık kıyafet prosedürü var ve her yaz ayında şirketler mail atar ve evet şirketler sizin nasıl giyinmeniz gerektiği ile ilgili siz işe girmeden bilgi veriyor.</p>

	Yorumlar
15	<p>@KigiliGiyimASadlı kişiye yanıt olarak</p> <p>O bildirim hem cinsel şiddet içeriyor hem de mavi yaka çalışanları aşağılıyor! Çok çok kötü bir durum böyle bir hareketin hiç bir özrü olmaz. Bir de özür diliyorsunuz ya olacak şey değil! Zihniyet özürle değiştirilemez.</p>
16	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Yapılan yanlış mavi yaka vurgulaması yani niye mail içinde kendini açıklamak istersin. onun haricinde kurumsal firmalarda kılık kıyafet prosedürü var ve her yaz ayında şirketler mail atar ve evet şirketler sizin nasıl giyinmeniz gerektiği ile ilgili siz işe girmeden bilgi veriyor.</p>
17	<p>@KigiliGiyimAS adlı kişiye yanıt olarak</p> <p>Bu düşünceye sahip bir firma ile alışveriş yapmış olmaktan şahsım adına utanç duydum...Nihayetinde bu tip konular ortaya çıktığında kadınlarımızın ön plana çıkarılması ve günah keçisi olarak görülmesi bu firmaya yakışmamış bir davranış şeklidir.. Namus insana ait bir kavramdır</p>

Kaynak: <https://twitter.com/KigiliGiyimAS/status/1537080891633197056/photo/1>

Erişim: 22.06.2022 tarih ve saat 14:30

(Yorumlar, Twitterdan alındığı haliyle, imla hataları düzeltilmeden olduğu gibi paylaşılmıştır)

Araştırmanın öneriler kısmında belirtilen iş hayatında dijital vatandaşlık öğeleri göz önüne alınmaksızın çalışılan kurumun menfaatlerini etkileyecek, itibarını zedeleyecek paylaşımlara yer verildiği görülmektedir. Böylece çoğunluğu üniversite mezunu beyaz yaka çalışanların çalışma hayatına girmeden okulda/üniversitede dijital iletişim becerilerini geliştirecek eğitimler almaları gerektiği konusu öne çıkmaktadır. Dijital iletişim becerileri gelişen bireyler sosyal medyada yapılan bilgi, mesaj, görsel vb. paylaşımların hatta yapılan yorumların ve beğenilerin kendilerini ve üçüncü tarafları etkileyeceğinin bilincine sahip olacaklarından sonuçları ve verebilecekleri zararı hesaba katarak hareket eder.

Kıgılı'nın iç yazışmasında İnsan kaynakları ve KYS Direktörlüğünün çalışanları, topkayıcı bir dil kullanmak yerine beyaz yaka-mavi yaka çalışan olarak niteleyerek kılık kıyafete getirilen düzenlemenin bir grubun neden gösterilerek diğer gruba uygulaması ise insan kaynakları yöneticiliğinin dili açısından çalışanlar ve sosyal medyada olumsuz eleştiriler almıştır (Tablo 5). Mavi yaka çalışanlar kendini değersiz ve alt seviyede hissederken beyaz yaka çalışanlar diğer grup nedeniyle kısıtlanmış hissetmiştir. Yazı, önerilerimizdeki e-mail şekil şartlarına uygunluk sağlansa da içerik itibarıyla çalışanlar ve kamuoyu tarafından olumsuz karşılanmıştır.

Krizin patlak vermesiyle Kıgılı yönetiminden yapılan açıklamada eşitlik, adalet, hakkaniyet ve aile olma değerlerine vurgu yapılarak örgüt kültürüne işaret edilmiştir. Ancak kılık kıyafet yönetmeliğinin mevsimsel hatırlatması olduğunu ifade ettikleri açıklamada hatırlatma mesajının örgüt kültürüyle bağdaşmayan ifadeler içerdiğini belirtmişlerdir.

Kültür, insan davranışının temelindeki soyut değerleri, inançları ve algıları nitelemektedir. Bu temel; içinde bulunan

Tablo 6. Kişili Haberini Servis Eden İnternet Sitelerinden Örnekler

	Haberin Başlığı	Haberin Paylaşıldığı İnternet Siteleri
1	'Kıyafet yönetmeliği' tepki çeken Kişili özür diledi	https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/kiyafet-yonetmeliği-tepki-ceken-kigili-ozur-diledi-1948008
2	Kişili'dan skandal kılık-kıyafet yönetmeliği: Firmadan 'Bir çalışanımız yazdı' açıklaması	https://www.birgun.net/haber/kigili-dan-skandal-kilik-kiyafet-yonetmeliği-firmadan-bir-calisanimiz-yazdi-aciklamasi-391872
3	Kişili kıyafet yönetmeliği ile büyük tepki topladı, saatler sonra özür geldi	https://www.haberturk.com/kigili-dan-tepki-ceken-kiyafet-yonetmeliği-3470097
4	Kişili'dan kadın çalışanlarına tartışma yaratan kılık-kıyafet uyarısı! Kullanılan ifadeler tepki çekti	https://www.haberler.com/ekonomi/kigili-dan-calisanlarına-tartisma-yaratan-kilik-15017743-haberi/
5	"Mavi Yaka Çalışanlar Var, Etek Boyuna Dikkat Edin" Uyarısı Tepki Çeken Kişili'dan 'Özür' Açıklaması	https://www.webtekno.com/kigili-mavi-yaka-e-posta-h124786.html
6	Kişili'nin Çalışanlara Kıyafet Uyarısı Gündemde: Doğrudan Çarşaf Çözüm Olabilir'	https://onedio.com/haber/kigili-nin-calisanlara-kiyafet-uyarisi-gundemde-dogrudan-carsaf-cozum-olabilir-1076012
7	Kişili tarafından kadın çalışanlarına gönderilen kılık-kıyafet yönetmeliği tartışma yarattı	https://www.sondakika.com/ekonomi/haber-kigili-tarafından-kadin-calisanlarına-gonderilen-15017872/
8	Kişili'dan skandal mesajla ilgili açıklama	https://www.odatv4.com/guncel/kigili-dan-skandal-mesajla-ilmili-aciklama-241758
9	Ünlü marka havalar ısınınca kadın çalışanlarına giyim önerisinde bulundu. "Aman basenleriniz görünmesin"	https://www.yenicaggazetesi.com.tr/unlu-erkek-giyim-markasi-kigilidan-kadin-calisanlarına-kiyafet-uyarisi-basen-dikkat-cek-meyecek-sekilde-giyinin-552666h.htm
10	Kişili'nin cinsiyetçi uyarısına kadın tepkisi: Kişili işvereni özür diledi	https://www.medyaport.net/kadin/kigili-nin-cinsiyetci-uyarisina-kadin-tepkisi-kigili-h39784.html
11	Kişili'dan kıyafet özrü	https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kigilidan-kiyafet-ozru-42085721
12	Kişili'dan açıklama: Özür dileriz	https://www.businessworldglobal.com/kigilidan-aciklama-ozur-dileriz/

	Haberin Başlığı	Haberin Paylaşıldığı İnternet Siteleri
13	Erkek giyim markası Kiğılı'dan kadın çalışanlarına 'etek boyu' uyarısı Erkek giyim markası Kiğılı'nın çalışanlarına attığı mail sosyal medyaya sızdırıldı. Mailde kullanılan cinsiyetçi ve ayrımcı dil sosyal medyada eleştiri yağmuruna tutuldu.	https://gazetekolektif.com/erkek-giyim-markasi-kigilidan-kadin-calisanlari-na-etek-boyu-uyarisi/
14	Kiğılı'dan kadın işçilere kıyafet maili: Mavi yakalı işçilerle çalışıyorsunuz, basenleriniz dikkat çekmesin	https://haberbuketi.net/kigilidan-kadin-iscilere-kiyafet-maili-mavi-yakali-iscilerle-calisiyorsunuz-basenleriniz-dikkat-cekmesin/

Kaynak: Tabloda Belirtilen İnternet Adresleri Erişim: 22.06.2022 tarih ve saat 14:30

toplumda kabul gören davranışlar üretmektedir. Genel olarak; sosyal birimin, dış çevresiyle uyumu ve kendi içinde bütünleşme sürecinde geçerliliği ve sürekliliği ispatlanmış, sosyal ortama yeni dahil olanlara da algılama, düşünme ve hissetme tarzları olarak aktarılan simgesel ifadelerdir (Tekin, 2015, s. 37). Tylor ise kültürü; insanın toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenek ve diğer yetenekleri içeren karmaşık bütün olarak tanımlamaktadır (Erdem ve Dikici, 2009, s. 204; Tucker, 1973, s. 173; Tylor, 1871).

Kurumlar, yazılı olduğu kadar söze ve yazıya dökülmemiş belli kurullarla işlemektedir. *Kurum (örgüt) kültürü*, kuruma dahil olan bireylere zamanla ortak bir kişilik kazandıran soyut bir kavramdır ve çalışma tarzı, hiyerarşik yapı ve ödül-ceza sistemi gibi alanları içermektedir. Çoğunlukla kurum içinde anılan veya anılmayan kurullar, kabul gören değerler ve düşünce tarzları gibi unsurlar kurum kültürünü yansıtmaktadır. Bu unsurlar, çalışanların

birbirine, yöneticilerine ve müşterilere göstermesi gereken davranışları kapsadığı gibi kurumda nasıl giyinilmesi gerektiğini de kapsamaktadır (Erdem ve Dikici, 2009, s. 207). Kiğılı'nın özür metninde yer alan kurum kültürümüzle bağdaşmayan ifadeler vurgusuyla İnsan Kaynakları ve KYS Direktörlüğünün kurum kültürünü henüz benimsemediği anlaşılmaktadır (**Tablo 4**).

Bireyin kurum içindeki ve kurum dışındaki davranışları bağlı olduğu kurumu hatırlatıldığından temsiliyet anlamında kurumu ilgilendirmektedir ve kurumun itibarıyla bağdaşır vaziyette olması kurumsal açıdan tercih edilmektedir. Teknolojinin iş hayatında ve sosyal hayatta daha fazla yer almasıyla sosyal medya daha yaygın kullanılmaktadır. Bu mecralarda bireylerin davranışları, paylaşım ve tepkileri çalıştıkları kuruma mal edilebilmektedir. Nitekim Kiğılı yapmış olduğu kamuoyu açıklamasında 'çıkığımız yolda yaptığımız sayısız proje ve uğraşlarımızın bir hata ile geri plana düşmesini asla istemeyiz cümlesinin temelinde İnsan Kaynakları ve KYS

Direktörlüğü'nün kılık kıyafet yönetmeliği hakkındaki duyurusunun kamuoyunda aldığı tepkiyle kurumun itibarının zedelenmesinden duyduğu endişe yatmaktadır.

Kriz, örgütleri ve onları yönetenleri zor duruma düşüren, doğru, tam ve güncel bilginin alınamaması ya da sağlıklı iletişim kurulamaması neticesinde örgütsel ve yönetsel fonksiyonların gerçekleştirilememesidir (Aksu, 2009, s. 2436). Kimi durumlarda, ansızın gelişen veya önceden fark edilemeyen, örgüt tarafından hemen aksiyon alınması gereken, örgütün önleme ve uyum mekanizmalarının yetersiz kaldığı, mevcut değerlerini ve amaçlarını tehdit eden stresli bir durumdur (Tağraf ve Arslan, 2003, s. 150)

Kriz yönetimi, krizleri bertaraf etmek amacıyla planlı, sistematik ve rasyonel bir şekilde yürütülen gerekliliklerin tümüdür. Kriz yönetiminde başarı için gereken faktörlerden birinin etkili liderlik olduğu söylenebilir (Demirtaş, 2000, s. 361).

Kriz yönetim süreci; örgüte veya topluma sosyal, ekonomik ve kültürel zararlar verebilen olayları ve bu olayların olumsuz etkilerini giderebilmek için uyarı sinyallerinin belirlenmesi, koruyucu/önleyici mekanizmaların geliştirilmesi ile krizin ortadan kaldırılması ya da en az kayıpla atlatılması için gerekli faaliyetlerin belirlenmesi ve uygulanması olarak tanımlanmaktadır ((M. A. Aydın, 2019, s. 69).

Kıgılı vakasında gözlemlenen çalışanların kurum kültürünü benimseyememiş davranışı uyarı yazısını yayımlayan temelinde İnsan Kaynakları ve KYS Direktörlüğünde de gözlemlenmektedir. Tüm çalışanları toplayıcı dil yerine yazı içinde kullanılan ayrıştırıcı dil dikkat çekmektedir. Kriz yönetimi için işletmenin en yetkili yöneticisi CEO'su imzalı açıklama yapılması olayın bir kriz olarak kabul edildiği ve çözüme çalışıldığını göstermektedir. Öte yandan;

yayımlanan özür metninde uyarı yazısının kurum kültürüyle bağdaşmayan ifadeler içerdiği kabul edilmekle birlikte bu yazının/içeriğinin yayımlanmasından yönetimin haberi olmadığı, uyarının ilgili direktörlüğün inisiyatifiyle yayımlandığını ifade eden, problemi/krizi üstlenmeyen bir dil/üslup kullanıldığı görülmüştür.

SONUÇ

Dünya hızla değişmekte ve iletişim çok daha fazla dijitalleşmektedir. Covid -19 pandemisinin de etkisiyle sosyal hayatta ve iş hayatında dijital iletişim hızla yaygınlaşmıştır.

Dijital yetkinliğin günümüzde temel yeterliliklerden biri olduğuna ve ihtiyaç haline geldiğine uluslararası örgütlerce de dikkat çekilmektedir.

Bireyleri hayata hazırladığı düşünülen üniversitelerde dijital hayatta bireyin düşüncelerini ve duygularını nasıl ifade edeceğine dair ya da dijital iletişimin getirdiği güvenlik sorunları ile ilgili herhangi bir ders/eğitim müfredatı bulunmayışı, bireylerin gelecekte yaşayabilecekleri dijital iletişim kazalarına yol açabilmektedir. Öğrencilerin dijital yetkinliğini geliştirmek üzere gecikmeksizin adımlar atılması gerekmektedir.

Türkiye'deki üniversitelere bakıldığında iletişim dersi iletişim fakültelerinde görülmektedir. Bununla birlikte işletme, pazarlama, halkla ilişkiler gibi bölümlerde benzer konulara değinilen ders saatleri yapılmaktadır.

Dijital dünyanın ve yapay zekâ teknolojilerinin gündemde olduğu son dönemde üniversitelerde dijital iletişim derslerinin verilerek dijital ekosisteme uygun insan yetiştirilmesi son derece önemlidir. Öğrencilerin dijital yetkinliğini geliştirmek; günümüzde sosyal hayat

kadar iş dünyası için de ihtiyaç haline gelen temel yeterliliklerden biridir.

Dijital iletişim, iş dünyası için son dönemde çok önemli hale gelmiştir işletmeler, dönüşüm ve değişime ayak uydurarak çağı yakalayacaklarının bilincinde hareket ederek rekabet avantajı sağlayabilmek için dijital iletişim eğitimi yatırımlarını yükseltmektedir. Kısa zamanda, işe alımlarda dijital iletişim yetkinlikleri tercih nedeni haline gelecektir. Üniversiteler iş dünyasındaki bu ihtiyacı bugünden görerek çağı yakalayarak gerekli yetkinliklere sahip çağa uygun nitelikte iletişim kurabilen nesiller yetiştirebilmelidir. Karar alıcılar, müfredat hazırlayıcılar dijital iletişim eğitimleri konusuna öncelik vermelidir.

Teknoloji geliştikçe, kullanımı ile ilgili sorunlar giderek ve katlanarak artmaktadır. Bu nedenle teknolojik, teknolojik/dijital vatandaşlık ile ilgili davranışların, değerlerin, etik kuralların ve bilincin oluşturulması gerekmektedir. Çocuklar ve gençler dahil olmak üzere her yaşta insana dijital ortamda sorumluluklarının farkında olabilmeleri için dijital iletişim eğitimi verilmesi ihtiyacı doğmuştur.

İşletmelerin performanslarını artırmak ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmeleri için kendi alanlarında geçerli olan değerleri dikkate alarak güçlü bir organizasyon kültürü oluşturmaları gerekmektedir. Bu durumda işletmeler; çalışanlarının, örgüt kültürünü benimsemelerini sağlamalıdır. Dolayısıyla örgüt kültürü, çalışanları tarafından benimsenen ve bu doğrultuda çalışan şirketlerin performanslarında olumlu bir gelişme olacağından şüphe yoktur.

Kurum içi iletişimin iyi yönetilip yönetilmemesi; kurumların itibarını ciddi bir şekilde etkilemektedir. Kurumların çalışanları ile paylaşımında bulunulan mesajların içerik olarak ayrıştırıcı ve öz-

gürlüklere müdahale edebilecek şekilde olması, çalışanların örgütün kültürüne adapte olamamasını sağlayacaktır. Örgüt kültürünün gelişiminin sağlanabilmesi için dijital iletişime verilen önemin artırılması gerektiği görülmektedir. İşletmenin farklı birimleri arasında bilgi aktarımının güçlendirilmesi, işletmeye olan aidiyet duygusunu güçlendirecek ve örgüte olan yabancılaşmayı aynı oranda azaltacaktır. Teknoloji yoğun ortamda sağlıklı iletişim için dijital iletişim derslerinin okullarda verilmesi ihtiyaç haline gelmiştir.

İşletmelerde yetersiz yahut gecikmeli bilgi aktarımı, iki taraf arasında yanlış anlamalara ve çatışmalara veya maddi kayıplara yol açabilmektedir. Gecikme veya yetersiz bilgi aktarımı sorununu işletmeler dijital iç iletişim sistemlerini kullanarak bir düzeyde çözdüklerini düşünmektedir. Çoğu işletmede intranet, dahili e-posta vb. kurumsal haberleşme, kaynak planlama sistemleri kullanılmaktadır. Sosyal hayatta büyüyerek artan dijital tüketim alışkanlıkları, işletmelerde çalışanların bakış açılarını, sistemlerini ve uygulamalarını değiştirmeye başlamıştır. Bu akımı yakalamak için şirketler kendi iç iletişim mecralarında dijital iç iletişim stratejilerini konumlandırmalıdır. İşletmelerde, çalışanların yönetime kolayca ulaşabileceği, sorunlarını ve taleplerini rahatlıkla aktarabileceği hatta çözüme kavuşturmak üzere müzakere edebileceği iletişim kanalları oluşturulmalıdır. Dijital iletişim sisteminin konumlandırılması sadece yönetim kademesinde değil şirket çalışanlarına da aktarılmalıdır. Ayrıca İşletmede oluşturulan örgüt kültürü işletmenin dijital iletişim kültürünü de kapsamalıdır.

Bu çalışmada, Kiğılı'nın iç iletişim ile başlayıp sosyal medyada yankı uyandıran dijital iletişim krizi ele alınmıştır. Bu çalışmaya göre üniversitelerin dijital iletişim dersleri ile yetiştirdikleri bireylerin kendilerini daha doğru yollarla ve doğru şekilde

ifade etmesi, karşı taraftan gönderilen mesajları doğru algılaması ve katılmadıkları konuya itirazlarını uygun yollarla yapabilmesi, doğabilecek iletişim krizlerinde işletme yöneticilerinin nasıl müdahale etmeleri gerektiği örnek vaka Kişili üzerinden incelenmiştir. Araştırmada 5N1K yöntemi kullanılmış olup vaka incelemesi örgüt kültürü ve kriz yönetimi bağlamında analiz edilmiştir. Üniversitelerde verilecek dijital iletişim derslerinin sosyal hayata olduğu gibi iş hayatına da olumlu yansıtacağı savunulmuştur.

Bir markanın ya da işletmenin kurum içi iletişim olarak örgütü ile paylaştığı mesajların kurum dışından birileri ile paylaşılması ya da sosyal medya hesaplarında paylaşılmasıyla oluşabilecek kriz süreci, kurumun ve çalışanların dijital iletişim konusunda eksik yönleri irdelenerek üniversitelerde dijital iletişim eğitiminin verilmesinin ne derece önemli olduğu ile ilgili öneriler oluşturulmuştur.

Kurum içi paylaşılan mesajların çalışanlara net ve doğru anlaşılır şekilde aktarılması, kurum dışına sızdırılmaması; bunun bir etik, örgüt kültürü ve örgüt bağlılığıyla ilişkili olduğu belirtilerek dijital iletişim derslerinin önemi vurgulanmıştır.

Vaka ayrıca kriz yönetimi bağlamında analiz edilmiştir. Yaşanabilecek benzer krizlerde kurumların sosyal medyayı etkili kullanması, hızlı ve güncel olarak sosyal medya hesaplarında bilgi paylaşımı yapması krizin doğru yönetilmesi için önemli olacaktır. İşletmeler olası krizler için kriz karşılama stratejisi belirlemeli, hızlı cevap ve tepki vermeli, dijital iletişim konusunda yetkin doğru kriz sözcüsü belirlemeli, uzman kriz yönetimi takımları oluşturmalı, sosyal medyadan gelen olumsuz yorumlara da saygı gösterilmeli ve yorumları silmemelidir. Krizin çok sürmemesi için paydaşlarla iyi ilişkiler kurulmaya çalışılmalıdır. Krizi kurumun lehine çevirebilmek

için dijital iletişim konusunda yetkin yöneticiler istihdam edilmesinin gerektiğine dikkat çekilerek dijital iletişim derslerinin önemi vurgulanmıştır.

Yazarların Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit katkıda bulunmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Aksu, A. (2009). Kriz yönetimi ve vizyoner liderlik. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 4(15), 2435-2450.
- Aktan, C. C. (2015). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vicdani red davranışı: Whistleblowing. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 19-36.
- Aydın, A. (2015). Dijital vatandaşlık. *Türk Kütüphaneciliği*, 29(1), 142-146.
- Aydın, M. A. (2019). Üst düzey yöneticilerin kurumsallaşma ve kriz yönetimi ilişkisini algılamaları üzerine nitel bir araştırma: *Otomotiv sektörü örneği*. (Doktora Doktora Tezi), Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Bayne, S., & Ross, J. (2011). 'Digital native' and 'digital immigrant' discourses. In *Digital difference* (pp. 159-169): Springer.
- Bilgiç, H. G., Duman, D., & Seferoğlu, S. S. (2011). Dijital yerlilerin özellikleri ve çevrim içi ortamların tasarlanmasındaki etkileri. *Akademik Bilişim*, 2(4), 257-263.
- Bozkurt, A., Hamutoğlu, N. B., Kaban, A. L., Taşçı, G., & Aykul, M. (2021). Dijital bilgi çağı: Dijital toplum, dijital dönüşüm, dijital eğitim ve dijital yeterlilikler. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 35-63. doi:10.51948/auad.911584
- Demirtaş, r. H. (2000). Kriz yönetimi. *Kuram ve uygulamada eğitim yönetimi*, 23(23), 353-373.
- Dere, İ., & Yavuzay, M. (2019). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık göstergelerinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 2400-2414.
- Diyadin, A., & Özdil, T. (2017). Krizlerle baş etmede sosyal medyanın yeri ve önemi. *Ege Academic Review*, 17(3).
- EC. (2018). *Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning*. Retrieved from Brussels:
- Erdem, O., & Dikici, A. M. (2009). Liderlik ve kurum kültürü etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 198-213.
- Halis, M. (2000). Örgütsel iletişim ve iletişim tatminine ilişkin bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1).
- Han, J., Kim, J., & Lee, S. (2020). 5W1H-based expression for the effective sharing of information in digital forensic investigations. *arXiv:2010.15711*.
- Han, S., Lee, K., Lee, D., & Lee, G. G. (2013). *Counseling dialog system with 5w1h extraction*. Paper presented at the Proceedings of the SIGDIAL 2013 Conference.
- I-SCOOP. (2022). What Is Digital Business Transformation? The Essential Guide To Dx. Retrieved from <https://www.i-scoop.eu/digital-transformation/>
- Kıgılı. (2022). Türkiye'nin erkek giyim markası. Retrieved from <https://corporate.kigili.com/hakkimizda>
- Kılınç, B., Eriş, U., Oğuz, M. T., Oğuz, G. Y., Aydın, C. H., & Çallı, İ. D. (2018). İletişim Bilgisi (Vol. Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2158). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3295.
- Kırıcı, A. (2021). Dijital iletişim ve dijital iletişimin temel unsurları. Retrieved from <https://blog.adresgezgini.com/dijital-iletisim-ve-dijital-iletisim-temel-unsurlari>
- Mayo, E. (2003). *The Human Problems Of An Industrial Civilization* (K. Thompson Ed. Vol. VOL-UME VI). London and New York: Routledge.
- OECD. (2005). *The Definition and Selection of Key Competencies-Executive Summary*. Retrieved from <https://www.oecd.org/pisa/35070367.pdf>.
- Ormanlı, O. (2012). Dijitalleşme ve Türk Sineması. *The Turkish Online Journal of Design Art Communication*, 2(2), 32-38.
- Özispınar, N., & Akdaş, O. (2019). Dijital dönüşüm konusunda yapılmış çalışmaların lisansüstü tezlere dayalı bibliyometrik analizi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 60-75.
- Ribble, M. (2008). Passport to digital citizenship. *Learning and Leading with Technology*, 36(4), 14-17.
- Sezgin, A. A., & Karabacak, Z. İ. N. (2020). Yükseköğretimde dijital dönüşüm ve dijital okuryazarlık dersine yönelik betimsel bir analiz. *e-Kurgu Online Journal of the Faculty of Communication Sciences*, 28(1), 17-30.
- Tağraf, H., & Arslan, N. T. (2003). Kriz oluşum süreci ve kriz yönetiminde proaktif yaklaşım. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 149-160.

- Taşkıran, A. (2017). Dijital çağda yükseköğretim. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 96-109.
- Tekin, P. (2015). *Kurum içi iletişimin kurum kültürüne etkisi: Bir kamu kurumu uygulaması*. (İşletme Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Tucker, R. C. (1973). Culture, political culture, and communist society. *Political Science Quarterly*, 88(2), 173-190.
- Tylor, E. B. (1871). *Primitive culture: Researches into the development of mythology, philosophy, religion, art and custom* (Vol. 2): J. Murray.
- We are Social, & Hootsuite. (2021). *Digital 2021: Global Overview Report*. Retrieved from <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
- We are Social, & Hootsuite. (2022). *Digital 2022-Global Overview Report*. Retrieved from <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumpergrowth-2/>
- Yağcı, T., & Uçar, M. (2018). İletişimde engeller ve etkinlik. *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3 Ek), 142-160.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Research Article / Araştırma Makalesi

Model Proposal for Testing Websites in Multiple Browsers: Case of Selenium Test Tool

Çoklu Tarayıcılarda Web Sitesi Testine Yönelik Model Önerisi: Selenium Test Aracı Örneği

Cem Ufuk BAYTAR ¹

ABSTRACT

Automated software testing has critical advantages when compared with manual software testing. The selenium test tool is one of the test tools that specialists use to test web applications or websites automatically. This test tool consists of 4 software components, i.e., Selenium IDE, Selenium RC, Selenium WebDriver, and Selenium Grid. The main purpose of this article is to implement a proposed model for cross-browser website testing by using Selenium WebDriver. Selenium WebDriver is required to manage the actions of a web browser. Drivers are needed to make a bridge between Selenium WebDriver and the relevant web browsers (chrome, edge, firefox). Other components of the model were Python, Unittest as a test framework, and PyCharm. PyCharm was used as an editor to write test scripts. One positive scenario and one negative scenario were applied to the relevant website. The results of automated test scenarios in 3 browsers were reported on the PyCharm screen. As a result, the model was validated because automated test results had been supported by manual test results.

Anahtar Kelimeler: information system, selenium webdriver, automated software testing, website, unittest

¹ Istanbul Topkapı University, Management Information Systems Department, ufukbaytar@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0844-8160

ÖZ

Otomatik yazılım testi, manuel yazılım testi ile karşılaştırıldığında kritik avantajlara sahiptir. Selenium test aracı, uzmanların web uygulamalarını ya da web sitelerini otomatik olarak test etmek için kullandığı test araçlarından biridir. Bu test aracı, Selenium IDE, Selenium RC, Selenium WebDriver ve Selenium Grid olmak üzere 4 yazılım bileşeninden oluşur. Bu makalenin temel amacı, Selenium WebDriver'i kullanarak birden fazla tarayıcıda web sitesi testi için önerilen bir modeli uygulamaktır. Selenium WebDriver, bir web tarayıcısının eylemlerini yönetmek için gereklidir. Selenium WebDriver ile ilgili web tarayıcıları (chrome, edge, firefox) arasında köprü kurmak için sürücülere ihtiyaç vardır. Modelin diğer bileşenleri Python, Unittest ve PyCharm bileşenleridir. PyCharm, test senaryosu komutlarını yazma editörü olarak kullanılmıştır. İlgili web sitesine bir olumlu ve bir olumsuz senaryo uygulanmıştır. 3 tarayıcıdaki otomatik test senaryolarının sonuçları PyCharm ekranında raporlanmıştır. Sonuç olarak, otomatik test sonuçları manuel test sonuçları tarafından desteklendiğinden önerilen modelin doğrulanması gerçekleşmiştir.

Keywords: bilgi sistemi, selenium webdriver, otomatik yazılım testi, web sitesi, unittest

1. Introduction

The testing process has an important role in the life cycle of software development to create high-quality software products (Rana & Latif, 2020). Bugs in coding are detected with the prepared test scenarios. In this context, the level of fulfillment of customer demands in an information system project is also measured (Meriç & Özbayoğlu, 2021). To find out software errors, test specialists apply different test techniques. Some examples are regression testing, functional testing, and automated testing (Koruyan & Uzun, 2019, p.55).

Regression testing is used to test any changes in program codes. It aims to provide correctness of software which is developed (Nguyen & Le, 2021). Functional testing tries to make sure that software meets necessary functional requirements.

It may be included in the regression testing process (Simplified, 2019).

Manuel testing process is realized without any tool. It is time-consuming and less reliable because of human errors (Sharma & Angmo, 2014). Automated testing is a test technique to test any application, for example, web applications, by using a software framework or a software tool (Yusifoglu et al., 2015). According to Takgil & Kara (2016), automated testing has advantages as follows:

- Minimizing human effect on testing
- Finding more bugs in a short time
- Enabling re-use of test scenarios
- Increasing the percentage of code covered by test scenarios
- Being able to apply test cases continuously

People can visit many websites easily by using electronic devices (desktops, laptops, tablets, smartphones) connected to the internet. Users prefer different web browsers to open web pages. Every browser has its features that interpret the source code of a website differently. Browsers display changing technical behaviors among each other. This situation may cause problems related to compatibility of the browser, i.e., missing web elements on the web page, functions not working properly, etc. A website has to work correctly in every browser (MS edge, chrome, firefox) as much as possible to satisfy users. In other words, it has cross-browser compatibility if it works appropriately in every type of browser (Sabaren et al., 2018). That is why automated testing of a website in various browsers plays an important role in ensuring correctness and functionality for a website to work properly and to make customers spend much more time on websites that have high quality.

In this paper, a model has been proposed to be able to test a website in multiple browsers (cross-browsing) by using the selenium test tool. Selenium is an open-source test framework (Garcia et al., 2020). It is used especially to test web applications. It supports all web browsers and some programming languages, such as Java, .Net, Perl, PHP, and Python (Hanna et al., 2018).

- The objectives of this paper are:
- Carrying out the proposed model to show how to implement cross-browser web testing
- Validating the model by comparing manual test results with automated test results.
- Contributing to an understanding of how the Selenium test tool works.

The remaining part of this paper is organized as follows; Section 2 gives information about cross-browser testing, Section 3

describes Selenium, Section 4 defines the research model, and Section 5 includes implementation and validation of the model. Finally, Section 6 summarizes the results and possible future directions for this work.

2. Cross Browser Testing

Cross-browser testing is to verify that web applications or websites work properly for various combinations of web browsers, operating systems, and devices. Although web browsers support standards of the World Wide Web Consortium (W3C), they might render code in different ways. According to Datadog (n.d.), browser-related issues occur due to specified factors as follows:

- Different default settings of a browser, i.e., default font,
- Different user-defined settings, i.e., screen resolution,
- Different settings in hardware functionality cause differences in some parameters, for example, color balancing, and screen resolution.
- Differences in ways of processing web instructions,
- Variations among web standards in clients,
- Using handy technologies, i.e., screen readers,
- Various JavaScript coding,
- Mistakes in CSS,
- Lack of supporting HTML5,
- Incompatibility between browser and layout,
- Wrong frameworks,

One of the methodologies to carry out cross-browser testing is to write scripts. These scripts simulate behaviors of users who visit a website, i.e., creating an account, logging on to a website, clicking a button to send a message, etc. In addition, it is possible to add assertions, for

example, to check whether a web element appears on a page, etc. In this work, the selenium test tool and python as a programming language have been used to create such scripts.

3. Selenium as Automated Test Tool

Selenium is an open-source integrated test product. It is made up of some components, such as Selenium IDE, Selenium RC, Selenium WebDriver, and Selenium Grid. Selenium IDE (Integrated Development Environment) is a plugin for the Firefox web browser. It allows users to record their actions to test a web application by replaying those actions later. Selenium RC (Remote Control) is a server that

builds a bridge between a JavaScript-enabled web browser and test cases. Selenium Grid is used to carry out test scenarios at the same time in different computers to decrease execution time as much as possible. Selenium WebDriver is used to manage the behavior of a website to realize test scripts.

In literature, there have been articles about automated testing with the Selenium tool. Related work is summarized in Table 1.

Table 1. Related Work

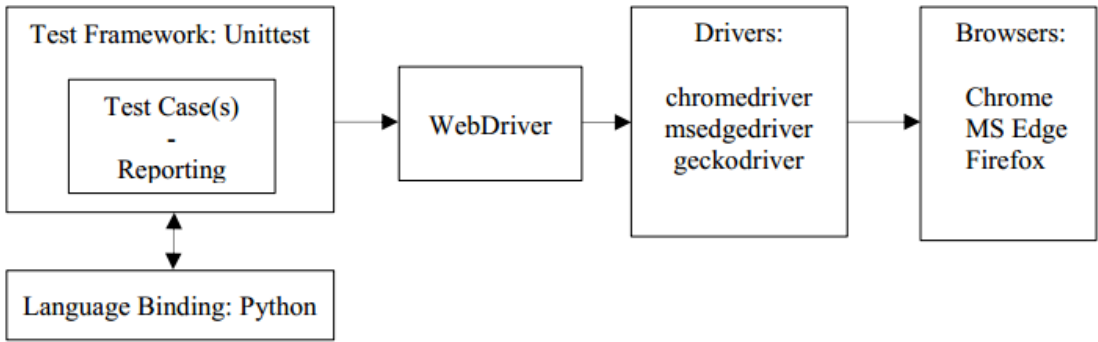
No	Subject / Related to	Tool	Author
1	Introduction to regression test and Selenium	Selenium	Umesh et al., 2015
2	Comparison of Watir with Selenium	Watir, Selenium	Gogna, 2014
3	Describing the standard environment for testing with Selenium,	Selenium	Holmes & Kellogg, 2006
4	Developing automated testing framework	Webdriver, TestNG	Gojare et al., 2015
5	Comparison of QTP with Selenium	QTP, Selenium	Jagannatha et al., 2014
6	Descriptive survey on how the community uses Selenium	Selenium	Garcia et al., 2020
7	Proposed automated testing framework	Selenium	Hanna et al., 2018
8	Comparison of some testing tools	Selenium, QTP, Fitnesse, Watir, WinRunner etc.	Sharma & Angmo, 2014
9	Analysis of automated testing tools	Ranorex, Test Complete, Selenium	Kakaraparthi, 2017
10	Study on Selenium IDE	Selenium IDE	Sharma et al., 2017
11	Evaluating WebRTC	Selenium WebDriver	Garcia et al., 2022

Selenium test tool is cross-platform. It supports all major browsers. Table 2 provides comparison of different automated test tools (Sharma & Angmo, 2014).

Table 2. Comparison of Test Tools

No	Tools	Language Use	Operating system	Type	Language supported	Browser supports
1	Sele-nium	Java	Cross - pla-tform	Software testing framework for web application	Domain spe-cific language	All major browser
2	Watir	Ruby	Cross -platform	Software testing framework for web application	Java, .NET, c#	Originally only for Internet Explorer
3	HP-QTP	VB Script	Microsoft Win-dows	Test Au-tomation Tool	VBscript	IE 6,7,8,10, Firefox 3.0 and later
4	Test Com-plete	Java	Microsoft Win-dows	Test Au-tomation Tool	VBscript, Jscript, C++, Delphi Script, c# Script.	IE, Firefox, Google chrome
5	FitNes-se	Java	Cross - pla-tform	Test Au-tomation Tool	C++, Python, Ruby, Delphi, c# etc	Platform independent
6	HP Load Run-ner	C	Microsoft win-dows & Linux	Load Te-esting Tool	VB, VB-script, java, javaScript, c#	Platform independent
7	Te-stNG	Java	Window, Li-nux, MAC	Testing Fra-mework	Java	IE, FireFox, chrome
8	Silktest	4Test Scripting Language	Microsoft Win-dows	Test Au-tomation Tool	Java, 4Test, VB, c#, VB.net	IE, FireFox
9	Win Run-ner	C	Microsoft Windows and Linux	Load Te-estingTool	Test Scrip-ting Langua-ge (TSL)	IE, Netsca-pe

Figure 1. Research Model

4. Research Model

The research model has been presented as depicted in Figure 1. This model aims to provide an infrastructure to implement cross-browsing testing. In other words, users can carry out the same test scenario(s) in 3 web browsers (chrome, edge, firefox). Selenium WebDriver is an object-oriented programming interface that effectively controls a web browser to run test cases of a web application or a website.

It uses language bindings and code implementations for driving a website. WebDriver is a suggestion of the World Wide Web Consortium (W3C). It communicates with a web browser through a driver, which is an executable module whose task is to manage the behavior of a web browser. Every browser has its driver as shown in Table 3. WebDriver sends a command to a web browser. The browser answers it. WebDriver has not any information about

test scenarios that are written for a website. Test frameworks are necessary to execute WebDriver and to run steps in test scenarios. NUnit for .NET, JUnit for Java, RSpec for Ruby, and Unittest for Python are some examples of test frameworks (Garcia et al., 2022; Selenium, n.d.). In this work, Unittest has been used as a test framework.

Unittest was originally inspired by JUnit. It supports some important concepts for test automation in an object-oriented way as explained below (Python, n.d.):

- Test fixture: provides some facilities to realize test scenarios and cleaning actions.
- Test case: represents a testing unit. According to some specific inputs, it controls some responses. A base class, which is called TestCase, is used to create new test cases.
- Test suite: helps test specialists to run the relevant test cases together.

Table 3. Drivers used in the Model

Browser Name	Browser Version	Driver Name	Driver Version
Chrome	103.0.5060.66	chromedriver	103.0.5060.53
MS Edge	103.0.1264.37	msedgedriver	103
Firefox	101.0.1	geckodriver	0.31.0

Table 4. Tools to Build Test Environment

Tool Name	Explanation
Python – 3.10.5	https://www.python.org/downloads/
Chromedriver	
Msedgedriver	
Geckodriver	
PyCharm – community edition, 2022.1.2	https://www.jetbrains.com/pycharm/download/
Selenium – 4.2	

- Test runner: is used to managing test executions and to show test results on a graphical interface.

PyCharm editor has been used to write test scripts and to get a report about the automated test result. Necessary tools to build a test environment have been listed as shown in Table 4 (Selenium-python, n.d.).

It should execute the command “**pip install selenium**” in the command prompt of the Windows operating system to install the Selenium package. This package enables to access of Selenium WebDriver. Pip is the installer program of Python.

5. Implementation of the Model

2 test scenarios have been designed. There are similar test cases in the literature (Imtiaz et al., 2021; Hanna et al., 2018; Singla & Kaur, 2014; Jagannatha et al., 2014; Garousi et al, 2021). The first scenario is a positive one, another one is a negative test scenario. Dergipark’s website has been tested with these test scenarios. Test scripts were written in PyCharm editor to realize test scenarios. In the positive scenario as shown in Figure 2, firstly a user opens the main page, then the language flag is changed to English. After clicking on the login button, the sign-in form is filled in. The form includes an e-mail address and password. Finally, the page “My Journals” is opened.

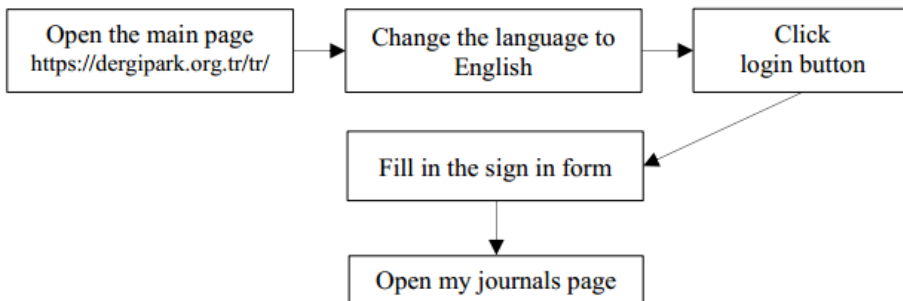
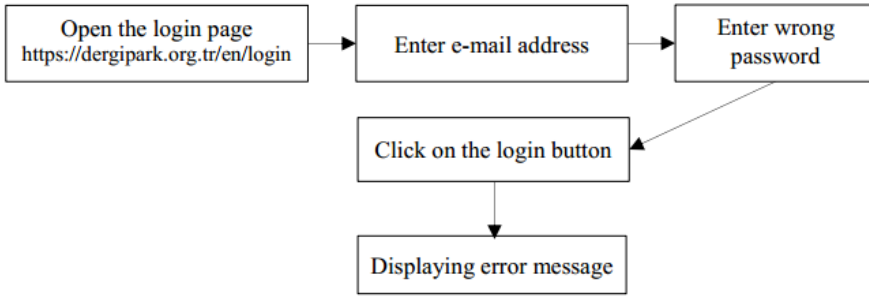
Figure 2. Positive Test Scenario

Figure 3. Negative Test Scenario

In the negative scenario, as depicted in Figure 3, after opening the login form, a user begins to fill in the login form. After the e-mail address, the related password is entered in the wrong way. The website shows an error message, i.e., “You have entered an invalid e-mail address or password”

Before writing a test case in the PyCharm editor, it is necessary to make some settings and to import some libraries, such as unittest, webdriver etc. Service objects, which are a new change in Selenium 4.0, are created for every browser (chrome, firefox, edge) separately as shown in Table 5, Table 6, and Table 7.

Table 5. Settings part of Scenarios for Chrome Browser

#	Test Code
1	import unittest
2	from selenium import webdriver
3	from selenium.webdriver.common.by import By
4	from selenium.webdriver.chrome.service import Service
5	s = Service('C:\driver_\chromedriver.exe') # create a service object

6	driver = webdriver.Chrome(service=s) # create a driver for chrome
7	url = 'https://dergipark.org.tr/tr/' # address of website

The parameter of service objects is the name of the driver file belonging to a browser, i.e., chromedriver, msedgedriver, and geckodriver.

Table 6. Settings part of Scenarios for MS Edge Browser

#	Test Code
1	import unittest
2	from selenium import webdriver
3	from selenium.webdriver.common.by import By
4	from selenium.webdriver.edge.service import Service
5	s = Service('C:\driver_\msedgedriver.exe') # create a service object
6	driver = webdriver.Edge(service=s) # create a driver for edge
7	url = 'https://dergipark.org.tr/tr/' # address of website

After creating service objects, drivers are defined for every browser, i.e., `driver = webdriver.Firefox(service=s)`. Variable `url` has the name of the website which is under test.

Table 7. Settings part of Scenarios for Firefox Browser

```
# Test Code


---


1 import unittest
2 from selenium import webdriver
3 from selenium.webdriver.common.by import By
4 from selenium.webdriver.firefox.service import Service
5 s = Service('C:\driver_\geckodriver.exe') # create a service object
6 driver = webdriver.Firefox(service=s) # create a driver for firefox
7 url = 'https://dergipark.org.tr/tr/' # address of website


---


```

After settings and imports, a positive test case was created as shown in Table 8. Based on the test scenario in Figure 2, the necessary script was written using python language. The full script is shown in Figure 4.

Table 8. Test Case part of the Positive Scenario

```
# Test Code


---


1 class MyFirstTestCase(unittest.TestCase):
2     def test_cross_browsing(self): # create a testcase
3         driver.get(url) # open the main page


---


```

```
4 driver.find_element(By.LINK_TEXT, "English").click() # change language flag (EN)
5 driver.find_element(By.XPATH, '//a[@href="https://dergipark.org.tr/en/login"]').click()
# open login page
6 driver.find_element(By.NAME, "_username").send_keys("ufukbaytar@gmail.com")
# email address
7 driver.find_element(By.NAME, "_password").send_keys("xX123456") # password
8 driver.find_element(By.ID, "kt_login_submit").click() # click the login button
9 driver.find_element(By.ID, "item__ojs_journal_user_my").click()
# open my journals page
10 if __name__ == '__main__': # the end of testcase
    unittest.main()


---


```

A negative test case was created as shown in Table 9. Based on the test scenario in Figure 3, the relevant script was written in python

Figure 4. Example Code of Positive Scenario

```

import unittest
from selenium import webdriver
from selenium.webdriver.common.by import By
from selenium.webdriver.firefox.service import Service

s = Service('C:\driver_geckodriver.exe') # create a service object
driver = webdriver.Firefox(service=s) # create a driver for chrome browser
url = 'https://dergipark.org.tr/tr/' # address of website

class MyFirstTestCase(unittest.TestCase):

    def test_cross_browsing(self): # create a testcase
        driver.get(url) # open the main page
        driver.find_element(By.LINK_TEXT, "English").click() # change language flag (EN)
        driver.find_element(By.XPATH, '//a[@href="https://dergipark.org.tr/en/login"]').click() # open login page
        driver.find_element(By.NAME, "_username").send_keys("ufukbaytar@gmail.com") # email address
        driver.find_element(By.NAME, "_password").send_keys("uU9636160") # password
        driver.find_element(By.ID, "kt_login_submit").click() # click the login button
        driver.find_element(By.ID, "item_ojs_journal_user_my").click() # open my journals page

if __name__ == '__main__': # the end of testcase
    unittest.main()

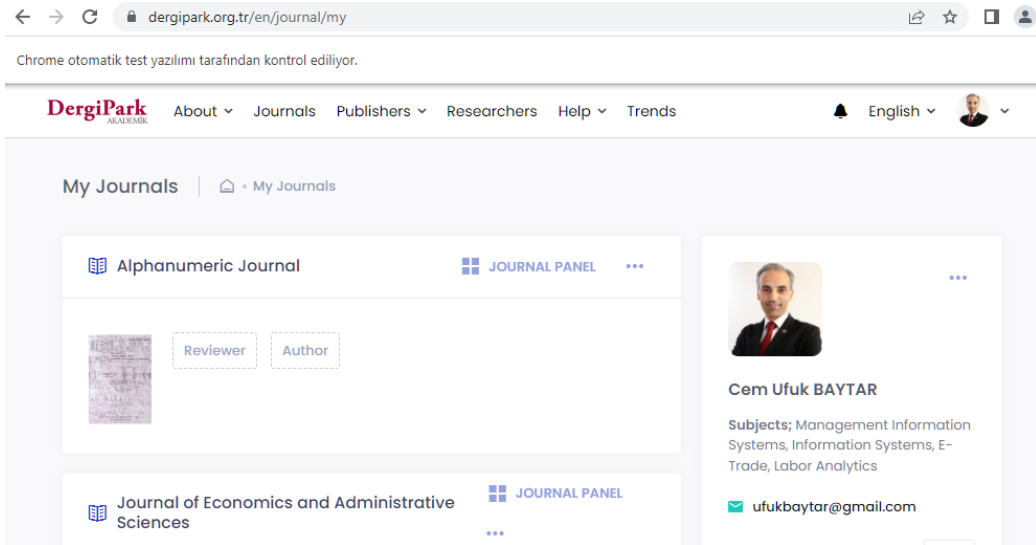
```

Table 9. Test Case part of negative Scenario

#	Test Code	
1	class MyFirstTestCase(unittest.TestCase):	8
2	def test_cross_browsing(self): # create a testcase	9
3	driver.get(url) # open the main page	10
4	driver.find_element(By.LINK_TEXT, "English").click() # change language flag (EN)	11
5	driver.find_element(By.XPATH, '//a[@href="https://dergipark.org.tr/en/login"]').click()	12
	# open login page	13
6	driver.find_element(By.NAME, "_username").send_keys("ufukbaytar@gmail.com")	
	# email address	
7	l = driver.find_element(By.NAME, "_password")	
	l.send_keys("xY123456") # wrong password	
	v = l.get_attribute("value") # assign the password value to v	
	driver.find_element(By.ID, "kt_login_submit").click() # click the login button	
	print("Test result in the Chrome driver") # informative message	
	self.assertEqual(v, "xX123456") # comparing wrong password with right password	
	if __name__ == '__main__': # the end of testcase	
	unittest.main()	

To validate the model as depicted in Figure 1, automated test results (reports) were compared with the results of tests that were done manually.

Figure 5. Manual Test Result for a positive scenario in 3 browsers

As shown in Figure 5, manual tests have been completed successfully for all browsers (chrome, firefox, edge). The page “My Journals” was reached at the end of the scenario. The results of manual tests have been supported by the results of automated tests as depicted in Figure 6. As an example, the result of one of the automated tests was okay as written in line 6. It took 7.055 seconds.

Based on the negative test scenario as depicted in Figure 3, manual tests have given an error message because of the wrong password as shown in Figure 7.

This situation has been supported by the results of automated tests as shown in Figure 8. The test result failed as written in line 5. The reason for failure was an assertion error as shown in line 10. In other words, the password in the test case was

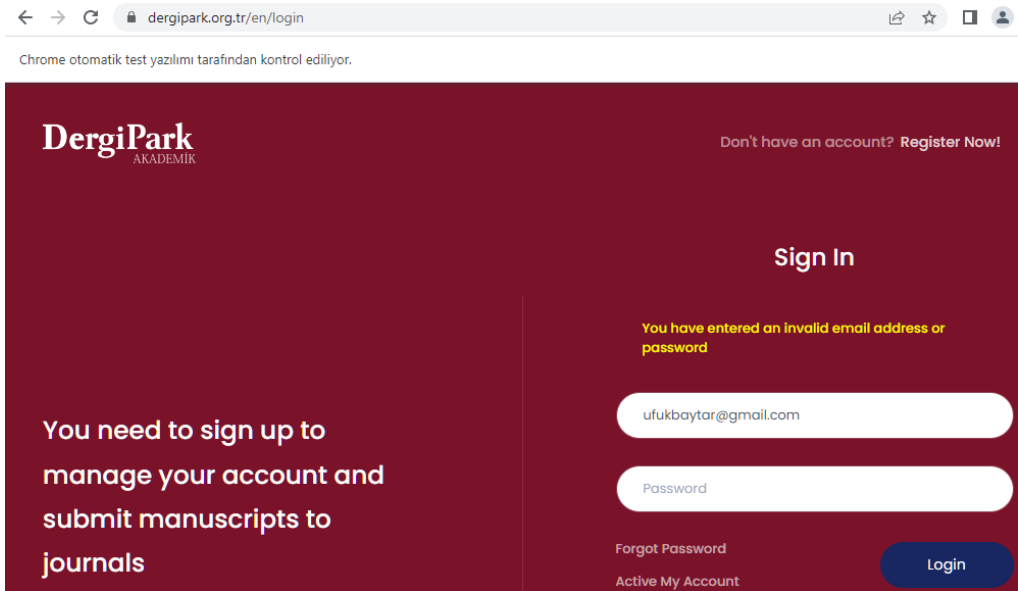
Figure 6. Automated Test Report for a positive scenario in 3 browsers

```

1 C:\Users\Ufuk\PycharmProjects\testpro_1\venv\Scripts\
  python.exe C:/Users/Ufuk/PycharmProjects/testpro_1/
  cross_browser.py
2 .
3 -----
  -----
4 Ran 1 test in 7.055s
5
6 OK
7
8 Process finished with exit code 0

```

Figure 7. Manual Test Result of negative scenario in 3 browsers

different from the password entered on the login page of the website.

As seen in Table 10, the time for testing manually is at least 2 times longer than automated test time. In other words, time reduction is approximately 61 percent.

These time values show that the usefulness level of the selenium test tool is high. It is so easy for users to run test scenarios because it is enough to press the run button whereas it is time-consuming to take every step manually in the scenario.

Figure 8. Automated Test Report of negative scenario in 3 browsers

```
1 C:\Users\Ufuk\PycharmProjects\testpro_1\venv\Scripts\
python.exe C:/Users/Ufuk/PycharmProjects/testpro_1/
cross_browser.py
2 Test result in the Firefox driver
3 F
4 =====
5 FAIL: test_cross_browsing (__main__.MyFirstTestCase)
6 -----
7 Traceback (most recent call last):
8   File "C:\Users\Ufuk\PycharmProjects\testpro_1\
cross_browser.py", line 22, in test_cross_browsing
9     self.assertEqual(v, "xX123456") # comparing wrong
password with right password
10 AssertionError: 'xY123456' != 'xX123456'
11 - xY123456
12 ? ^
13 + xX123456
14 ? ^
15
16
17 -----
18 Ran 1 test in 8.553s
19
20 FAILED (failures=1)
21
22 Process finished with exit code 1
```

Table 10. *The assessment of the Selenium Test Tool*

Test Name	Number of test steps	Automated Test Time (s)	Manually test time (s)
Positive Test Scenario	5	7.06	18
Negative Test Scenario	5	8.55	24

6. Conclusion

The testing process is so vital to developing reliable and well-done information systems, i.e., web applications or websites. To make customer engagement powerful, websites should work properly in multiple browsers. That is why cross-device testing for websites plays an important role. For achieving such a purpose, a model has been proposed. To implement the model, some components were needed, i.e., Python, Selenium WebDriver, browsers' drivers, Unittest framework, and PyCharm editor. Test scenarios were applied to the relevant website in 3 different browsers (chrome, edge, and firefox). There were one positive scenario and one negative scenario. All scenarios have been completed successfully. PyCharm editor reported test results on the screen. Automated test results have been supported by manual test results. This situation provided the validation of the proposed model. In the future, some studies may be conducted to measure cross-browser performance metrics by using the Selenium test tool.

Author Contributions

The author contributed to the study fully.

Conflicts of Interest

No conflict of interest was declared by the author.

References

- Datadog (n.d.). Cross browser testing overview. Retrieved 15.06.2022 from <https://www.datadoghq.com/knowledge-center/cross-browser-testing/>
- Garcia, B., Gallego, M., Gortázar, F., & Muñoz-Organero, M. (2020). A survey of the Selenium ecosystem. *Electronics*, 9, 1067; doi:10.3390/electronics9071067. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/342581217_A_Survey_of_the_Selenium_Ecosystem
- Garcia, B., Kloos, C.D., Alario-Hoyos, C., & Muñoz-Organero, M. (2022). Selenium-Jupiter: A JUnit 5 extension for Selenium WebDriver. *The Journal of Systems & Software* 189(2022) <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1016/j.jss.2022.111298>
- Garousi, V., Keleş, A.B., Balaman, Y., Güler, Z.Ö. & Arcuri, A. (2021). Model-based testing in practice: An experience report from the web applications domain. *The Journal of Systems & Software*, 180(2021). <https://doi.org/10.1016/j.jss.2021.111032>
- Gogna, N. (2014). Study of browser based automated test tools WATIR and Selenium. *International Journal of Information and Education Technology*, 4(4), 336-339. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/284440228_Study_of_Browser_Based_Automated_Test_Tools_WATIR_and_Selenium
- Gojare, S., Joshi, R., & Gaigaware, G. (2015). Analysis and design of Selenium WebDriver automation testing framework. *Procedia Computer Science* 50(2015) 341-346. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.04.038>
- Hanna, M., Aboutabl, A.E., & Mostafa, M.S.M. (2018). Automated software testing framework for web applications. *International Journal of Applied Engineering Research*, 13(11), 9758-9767. Retrieved from: https://www.ripublication.com/ijaer18/ijaerv13n11_141.pdf
- Holmes, A., & Kellogg, M. (2006). Automating functional tests using Selenium. *IEEE, Proceedings of AGILE 2006 Conference (AGILE'06)*. Retrieved from: <https://www.cs.swarthmore.edu/~bylvisa1/cs97/f13/Papers/25620270.pdf>
- Imtiaz, J., Iqbal, M.Z., & Khan, M.U. (2021). An automated model-based approach to repair test suites of evolving web applications. *The Journal of Systems & Software*, 171(2021), 110841
- Jagannatha, S., Niranjanamurthy, M., Manushree, SP., & Chaitra, G.S. (2014). Comparative study on automation testing using Selenium testing framework and QTP. *Journal of Computer Science and Information Technology*, 3(10), 258-267. Retrieved from: <https://www.ijcsmc.com/docs/papers/October2014/V3I10201485.pdf>
- Kakaraparth, D. (2017). Overview and analysis of automated testing tools: Ranorex, Test Complete, Selenium. *International Research Journal of Engineering and Technology*, 4(10), 1575-1579. Retrieved from: <https://www.irjet.net/archives/V4/i10/IRJET-V4I10290.pdf>
- Koruyan, K., & Uzun, B. (2019). Yazılım test sürecinde durum raporlamasına genel bakış ve yaklaşımlar. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 5(1), 52-63. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/876421>
- Meriç, Ö., & Özbayoğlu, A. (2021). Yapay öğrenme ile yazılım test eforu tahmini. *Veri Bilimi Dergisi*, 4(1), 38-44. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1205719>
- Nguyen, V., & Le, B. (2021). RLTCP: A reinforcement learning approach to prioritizing automated user interface tests. *Information and Software Technology* 136(2021) 106574. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.infsof.2021.106574>
- Python. (n.d.). Unit testing framework. Retrieved 06.09.2021 from <https://docs.python.org/3/library/unittest.html#module-unittest>
- Rana, T., & Latif, B. (2020). A preliminary survey on software testing practices in Khyber Pakhtunkhwa region of Pakistan. *Turkish Journal of Electrical Engineering & Computer Sciences*, 28, 575-589. Retrieved from: <https://journals.rubitak.gov.tr/elektrik/issues/elk-20-28-1/elk-28-1-42-1903-6.pdf>
- Sabaren, L., Mascheroni, M., Greiner, C., & Irزابال, E. (2018). A systematic literature review in cross-browser testing. *Journal of Computer Science & Technology*, 18(1), 18-27.
- Selenium. (n.d.). WebDriver. Retrieved 07.09.2021 from <https://www.selenium.dev/documentation/webdriver>
- Selenium.dev. (n.d.). Getting started. Retrieved 01.09.2021 from https://www.selenium.dev/documentation/webdriver/getting_started/
- Selenium-python (n.d.). Installation. Retrieved 01.09.2021 from <https://selenium-python.readthedocs.io/installation.html>

- Sharma, M., & Angmo, R. (2014). Web based automation testing and tools. *International Journal of Computer Science and Information Technologies*, 5(1), 908-912. Retrieved from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.642.4838&rep=rep1&type=pdf>
- Sharma, R., Devi, J., & Bhatia, K. (2017). A study on functioning of Selenium automation testing structure. *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, 7(5), 855-862. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/318930970_A_Study_on_Functioning_of_Selenium_Automation_Testing_Structure
- Simplified. (22.04.2019). Automated unit testing of a web application in Python. Retrieved 10.09.2021 from <https://medium.com/@mashood.snhu/automated-unit-testing-of-a-web-application-in-python-de426afda5a3>
- Singla S., & Kaur, H. (2014). Selenium keyword driven automation-testing framework. *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering*, 4(6), 125-129
- Umesh, N., Saraswat, A., & Himanshi (2015). Automation testing: An introduction to Selenium. *International Journal of Computer Applications*, 119(3), 49-51. Retrieved from: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.695.3234&rep=rep1&type=pdf>
- Takgil, B., & Kara, R. (2016). Android mobil uygulamalar için yazılım testi. *El-Cezeri Fen ve Mühendislik Dergisi*, 3(2), 324-328. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/230831>
- Yusifoglu, V.G., Amannejad, Y., & Can, A.B. (2015). Software test-code engineering: A systematic mapping. *Information and Software Technology* 58(2015) 123 -147. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.infsof.2014.06.009>

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Sistematiik Derlemeler ve Meta Analiz / Systematic Reviews and Meta Analysis

Kurumsal Yönetimin Kar Yönetimi Üzerindeki Etkisi: Literatür Değerlendirmesi

The Effect of Corporate Governance on Earning Management: Literature Evaluation

Talha GEZGİN ¹
Uğur HANAY ²
Sevil İŞİK ÖZDER ³

ÖZ

Finansal tablolardaki bilgileri yöneticilerin çeşitli amaçlarla değiştirmesi ile ortaya çıkan asimetrik bilgi neticesinde kar yönetim uygulaması bu bilgileri kullanan yatırımcı ve ortakların yanlış karar vermesine neden olmaktadır. Bunu önlemek amacıyla kurumsal yönetim uygulaması özellikle 2000'li yıllardan itibaren üzerinde durulan bir kavram haline gelmiştir. Bu çalışma kurumsal yönetimin kar yönetimi üzerindeki etkisi yönetim kurulu, denetim komitesi ve mülkiyet yapısı kapsamında ulusal ve uluslararası çalışmaların değerlendirmesini içermektedir. Değerlendirme sonucunda aynı değişkenler kullanılmasına rağmen sonuçlarda farklılıklar gözlenmektedir. Bunun ise nedenlerinde birincisi araştırmalarda şirketlerin finansal tablolarda yayınladıkları verilerden toplanmasıdır. İkincisi ise veriye ulaşımında problemlerin olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: kurumsal yönetim; yönetim kurulu niteliği, denetim kurulu niteliği, mülkiyet yapısı, kar yönetimi, JEL Kodları: G34

1 Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, talhagezgin@kmu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4437-1984

2 Gebze Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü, ugrhny@gmail.com ORCID: 000-0002-8367-7599

3 Gebze Teknik Üniversitesi İşletme Bölümü, sevilozder@hotmail.com ORCID: 0000-0003-2665-7177

Geliş Tarihi (Received): 28.06.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 07.09.2022

ABSTRACT

As a result of the asymmetric information that arise from the change in the financial statements by the managers for various purposes, the earnings management application causes the investors and partners to make a wrong decision. In order to prevent this, corporate management practice has become a concept which has been emphasized especially since 2000s. This study, the impact of corporate governance on earnings management includes the evaluation of national and international studies within the scope of the board of directors, audit committee and property structure. Although the same variables were used as a result of the evaluation, differences are observed in the results.

One of the reasons for this is that researches collect the data published by companies in their financial statements. The second one is that there are problems in accessing data.

Keywords: corporate governance; board of directors, audit committee, , ownership structure, earnings management, JEL Codes: G34

1. Giriş

Finansal tabloların güvenilirliği finansal bilgi kullanıcılarının yatırım kararı almasında önemlidir. Yaşanan muhasebe ve finansal skandallar ve krizler ülkelerin finansal piyasa güvenilirliğini kaybetmesine neden olmuştur. İşletme çalışanlarının kişisel veya büyük hissedarların çıkarlarını maksimize etme isteği işletmelerin gerçek performansını gizlemeye yöneltmiş ve sonucunda da finansal piyasaların şeffaflığını ve güvenilirliğini yitirmesine ve asimetrik piyasaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Piyasalarda yatırımcı güvenliğini ve yetersiz olan yönetim politikaları güçlendirmek için kurumsal yönetim ilkeleri 2000'li yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu makalenin amacı kurumsal yönetimin kar yönetimi üzerindeki etkisini araştıran çalışmaları örneklem, metod ve sonuçları bağlamında incelemektir. Bu amaçla makalede yönetim kurulu, denetim komitesi

ve mülkiyeti yapısının kar yönetimi üzerindeki etkisini araştırmış uluslararası ve ulusal çalışmaların toparlanmasında oluşmaktadır. Makale dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde kar yönetiminin tanımı, hesaplanması ve işletmelerin neden kar yönetim uygulaması yaptığını göstermektedir. Üçüncü bölümde ise kurumsal yönetimin tanımı, çeşitli ülkelerde ortaya çıkış şekli, amaçları ve ilkeleri gösterilmiştir. Dördüncü bölümde kurumsal yönetimin kar yönetim üzerindeki etkisi yönetim kurulu, denetim kurulu ve firma mülkiyet yapısı özellikleri kapsamında literatürdeki çalışmalar üzerinden incelenmiştir. Son bölümde sonuç ve öneriler ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. Kar Yönetimi

İşletmenin temel amaçları arasında yer alan ve işletmenin devamlılığını sağlayan kar işletmenin belirli dönemlerde yaptığı faaliyetleri sonucunda gelirleri ile giderleri

arasındaki olumlu farktır. Kar aynı zamanda hem işletmenin hem de yöneticilerin performansını ölçmede kullanılan bir araç olarak da kullanılmaktadır. Hedeflenen kar ulaşmak bir işletmenin sermaye piyasalarındaki hisse senetlerinin değerini arttıracığı ve mevcut ve gelecekteki yatırımcılarına güven sağlayacağı için önemlidir. Ayrıca hedeflenen kara ulaşmak yönetici performansını olumlu etkilediği için yöneticilere prim ve ücret/maaş artışı sağlamaktadır. Ancak hedeflenen kar miktarına ulaşmak her zaman mümkün değildir. Bu durumda kar baskısı altında kalan yöneticiler kar yönetimi olarak adlandırılan finans tablolarındaki bilgileri manipüle ederek işletmeyi hedeflenen kar ulaşmış şekilde göstermektedir.

Kar yönetimi, yöneticilerin çeşitli nedenlerle muhasebe ilkelerindeki esnekliklerden yararlanarak finansal tablolarındaki bilgileri değiştirmesi sonucunda bu bilgileri kullan devlet, yatırımcıların, ortakların vb. kurum ve kişilerin yanıltılmasıdır. Kar yönetimi hakkında yapılan ilk çalışmalardan biri tanesi Schipper'a (1989) aittir. Schipper'a göre kar yönetimi bazı özel kazançlar elde etmek amacıyla dış finansal raporlama sürecine müdahaledir (Schipper, 1989, s.92). Literatürde en çok kullanılan kar yönetimi tanımlarından bir tanesi de Healy ve Wahlen'e (1999) aittir. Bunlara göre kar yönetimi, yöneticilerin finansal raporlamada ve şirketin temel ekonomik performansı hakkında bazı paydaşları yanlış yönlendirmek veya raporlanan muhasebe karına bağlı sözleşme sonuçlarını etkilemek üzere finansal raporları değiştirmek için işlemlerin yapılandırılmasında kullanılır (Healy ve Wahlen, 1999, s.368). Mulford ve Comiskey (2002) göre ise kar yönetimi karların önceden belirlenmiş bir hedefe yönelik aktif manipülasyonudur.

Şirketlerin kar yönetimini tercih etmeleri çeşitli nedenlere bağlı olsa da literatürde

genel olarak üç ana sebep gösterilmektedir. Bunlar;

- Bildirilen kar ile ilgili sözleşme şartlarını veya hedeflerini gerçekleştirmek.
- Dış yatırımcılar ve/veya gelecekteki nakit akışlarının beklentilerini ve/veya firma riski algılarını oluşturmak için kullanılan bilgi araçları tarafından kullanılan bilgileri belirlemek.
- Firmanın mali gücü mevcut veya potansiyel rakipleri, müşterileri, tedarikçileri, çalışanları, düzenleyicileri, baskı grupları, politikacıları vb. ile ilgilenen üçüncü tarafların bilgi kümesini etkilemek. (Walker, 2013, s.457)

İşletmelerin kar yönetimini tercih nedenleri farklılık gösterse de amaç işletmenin performansının veya işletmenin finansal yapısının değiştirilmesidir (Stolowy ve Breton, 2004, s.7). Bu amaçla işletme kar yönetimi ile sermaye piyasasında hisse senedi fiyatlarını yükseltir, optimal sözleşme imkanı bulur ve hedeflenen kara ulaşan yöneticinin primleri artar (Kirschenheiter ve Melumat, 2002, s.763). Bu durumda işletme toplum ve yatırımcılar arasında refah kazancı sağlarken, işletme ve yöneticileri arasında da refah kazancı yönetici lehinde olmaktadır (Demir ve Bahadır, 2007, s.2).

Yöneticilerin kar yönetimi ile hedeflenen kara ulaşmada kullandığı iki yöntem vardır. Bunlar tahakkuk temelli kar yönetimi (accruals-based earnings management) ile gerçek kar yönetimi faaliyetleridir (real earnings management activities). Birincisi, işletmelerin gerçek performansını bir süreliğine gizlemesi için muhasebe ilkelerinin esnekliğinden faydalanması olan tahakkuk temelli kar yönetimidir (Gao, 2016, s.189). Örneğin, girdi-fiyat artış dönemlerinde, ilk giren ilk çıkar envanter değerlendirme yöntemine dayanan kar son giren ilk çıkar yöntemine göre elde edilenlerden daha yüksek olacaktır. Maddi olmayan

duran varlıklar üzerindeki belirli harcamaların cari yıldaki giderler olarak mı yoksa zaman içinde amortisman ayrılan yatırımlar olarak mı değerlendirilmesi gerektiğine karar vermek özellikle zor olabilir. Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri geliştirilmekte olan proje teknik fizibilite testinden geçtikten sonra yazılım geliştirme giderlerinin amortismanına tabi tutulmasına izin verir. Bu kural uyarınca, iki büyük yazılım üreticisi olan IBM ve Computer Associates, geliştirme maliyetlerini rutin olarak değerlendirirken, Microsoft ise tüm geliştirme maliyetlerini geçerli gider olarak değerlendiriyor. Microsoft'un hiçbir zaman bir fizibilite testini başarıyla geçemeyen bir ürüne sahip olma ihtimalinin düşük olması nedeniyle, firma, muhasebe ilkelerinin esnekliğinden faydalanarak karını manipüle etmiştir (Lev, 2003, s.34).

Kar yönetiminin tespitinde tahakkuk temelli yaklaşımda isteğe bağlı tahakkukların (discretionary accruals) hesaplanması gerekmektedir. İsteğe bağlı tahakkuk tercih edilen muhasebe uygulamaları veya yapılan faaliyetler sonucu oluşan tahakkuktur (Sakin, 2016:183). İsteğe bağlı tahakkuk işletmenin toplam tahakkuk miktarı ile zorunlu tahakkuk arasındaki farktır.

$$DA_t = TA_t - NDA_t \quad (1)$$

DA_t : İsteğe Bağlı Tahakkuk (Discretionary Accruals)

TA_t : Toplam Tahakkuk (Total Accruals)

NDA_t : Zorunlu Tahakkuk (Non-Discretionary Accruals)

(Jones, 1991:207)

İsteğe bağlı tahakkukları hesaplamak zor olduğu için hesaplama yaparken bir göstergenin kullanılması gerekmektedir.

Direk olarak isteğe bağlı tahakkuk ölçülmesi yapılması Tip 1 ve Tip 2 hataya neden olmaktadır. Tip 1 hatada kar yönetimi olmamasına rağmen kar yönetimi varmış sonucuna ulaşılır. Tip 2 hatada ise mevcut kar yönetiminin tespiti başarısız olur (Lee ve Vetter, 2015, s.64).

Tahakkuk temelli yaklaşımda toplam tahakkuk ve özellikle zorunlu tahakkuk miktarının belirlenmesinde literatürde en çok tercih edilen yaklaşım Jones Modeli ve Düzeltilmiş Jones Modeli'dir. Bu modellerin dışında kullanılan diğer yöntemler ise Endüstri Modeli, DeAngelo Modeli, Healy Modelidir. Jones Modeli'nde (1991) toplam tahakkuk:

$$TA_t = \Delta CA_t - \Delta CASH_t - \Delta CL - DEP_t \quad (2)$$

TA_t : Toplam Tahakkuklar (Total Accruals)

ΔCA_t : Cari Varlıklardaki Değişim (Current Assets)

$\Delta CASH_t$: Nakitteki Değişim (Cash)

ΔCL : Cari Borçlardaki Değişim (Current Liabilities)

DEP_t : Amortismanlar (Depreciation and Amortization Expense)

Jones Modeline göre zorunlu tahakkuklar ise;

$$NDA_t = \hat{\alpha}_1 (1 / AT_{t-1}) + \hat{\alpha}_2 (\Delta REV_t / AT_{t-1}) + \hat{\alpha}_3 (PPE_t / AT_{t-1}) \quad (3)$$

NDA_t : Zorunlu Tahakkuklar (non-discretionary accruals)

AT_{t-1} : Bir önceki döneme ait toplam varlıklar (total assets)

ΔREV_t : Gelirlerdeki değişim (a change in revenues)

PPE_t: Maddi duran varlıklar (gross plant, property, and equipment)

$\hat{a}_1, \hat{a}_2, \hat{a}_3$: İşletme için tahmin parametreleri (estimated parameters for firm)

İşletmenin tahmin parametreleri ($\hat{a}_1, \hat{a}_2, \hat{a}_3$) ise toplam tahakkukun aşağıdaki formülü ile bulunmaktadır. Formülün hesaplanması ile bulunan a_1, a_2, a_3 zorunlu tahakkuk formülündeki $\hat{a}_1, \hat{a}_2, \hat{a}_3$ temsil etmektedir ve e_t hata terimini göstermektedir (Jones, 1991, s.211).

$$TA_t = a_1 (1 / AT_{t-1}) + a_2 (\Delta REV_t / AT_{t-1}) + a_3 (PPE_t / AT_{t-1}) + e_t \quad (4)$$

Zorunlu tahakkukların hesaplanmasında kullanılan diğer bir yöntem ise düzeltilmiş Jones modelidir. Dechow ve arkadaşlarının düzeltilmiş Jones modelini geliştirmelerinin amacı Jones Modelindeki takdir yetkisi gelirler üzerinden gerçekleştiğinde isteğe bağlı tahakkukların hata terimi ile ölçülmesi gerektiği varsayımını ortadan kaldırmaktır (Dechow ve ark., 1995:199). Düzeltilmiş Jones modelinde zorunlu tahakkuklar;

$$NDA_t = \hat{a}_1 (1 / AT_{t-1}) + \hat{a}_2 (\Delta REV_t - \Delta REC_t) / AT_{t-1} + \hat{a}_3 (PPE_t / AT_{t-1}) \quad (5)$$

ΔREC_t : Net alacaklardaki değişiklik (net receivables)

Modelde yer alan ($\hat{a}_1, \hat{a}_2, \hat{a}_3$) kat sayılar orijinal Jones toplam tahakkuk modeli (4) ile hesaplanmaktadır.

İşletmelerin kar yönetimi ile planlanan kar miktarına ulaşmada kullandığı ikinci yön-

tem ise gerçek kar yönetimi aktiviteleridir. Roychowdhury (2006) gerçek kar yönetim aktivitesini yöneticilerin işletmenin paydaşlarını aktivite normal süreçlerinde belirli finansal raporlama hedeflerine ulaştığını inandırarak normal operasyonel uygulamalardan sapma olarak tanımlamıştır. Buna göre yöneticiler gerçek kar yönetim aktivitesini üç şekilde gerçekleştirmektedir. Bunlar;

- Satış manipülasyonu, yani, satışların zamanlamasını hızlandırmak ve/veya artan fiyat indirimleri veya daha fazla borç veren kredi koşulları yoluyla sürdürülebilir olmayan ek satışlar üretmek (örneğin, satış koşulları, kredi koşulları, satışları artırma, indirim vb. ile kısıtlamaların kolaylaştırılması)
- İsteğe bağlı harcamaların azaltılması (örneğin, araştırma ve geliştirme ve reklam maliyetleri gibi harcamaları azaltmak)
- Aşırı üretim veya satılan malların daha düşük maliyetini rapor etmek için artan üretim (örneğin, birim ürün maliyetini düşürmek için seri üretim). (Roychowdhury, 2006, s.339)

3. Kurumsal Yönetim

Kurumsal yönetim kavramı 2000'li yılların başlarında gelişmiş ülkelerde meydana gelen finansal olaylardan sonra üzerinde tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Temelde kurumsal yönetim şirketlerin yönetiminde, finansal raporlarında ve denetiminde şeffaflık ve güvenilirlik getiren yönetim biçimidir. Örneğin, ABD'de Temmuz 2002'de Enron ve WorldCom gibi çok bilinen şirketler bazı büyük kurumsal hatalarına karşı olarak ABD Kongresi Sarbanes-Oxley yasasını kabul etti. Sarbanes-Oxley'in belirgin amacı finansal raporlamada şeffaflık, zamanlama ve kaliteyi geliştirmektir. Sarbanes-Oxley, 1934 tarihli Menkul Kıymetler Yasası'ndan bu yana ABD'de yürürlüğe girecek kurum-

sal yönetim uygulamalarını etkileyen en önemli mevzuattır ve ABD sınırlarının ötesinde kontrol etkilerine sahiptir (Merchant, Stede, 2007, s.578). Bir başka örnek ise Avrupa'da eski devlet mülkiyetindeki işletmelerin özelleştirilmesindeki artış ve birçok ülkede birleşme ve devralmalar, daha geniş bir hissedar grupları oluşturulduğundan ve finans sağlayıcılarının yatırımlarının korunacağından emin olmaları gerektiğinden, daha iyi bir kurumsal yönetime ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. 2003 yılında sunulmuş olan AB'de Kurumsallaşma Yasasının Modernleştirilmesi ve Kurumsal Yönetişimin Geliştirilmesi Eylem Planı ile ilgili gelişmeler olmuştur. Hissedarların hak ve yükümlülükleri, iç kontrol ve Avrupa Şirketler Hukuku'nun modernizasyonu ve basitleştirilmesi gibi çeşitli öncelikler belirlenmiştir. Ayrıca, 2011'de daha yakın zamanda AB, mevcut kurumsal yönetim mekanizmalarını geliştirmek için ileriye dönük yollarla ilgili bir halk müzakeresi başlatmış olan AB Kurumsal Yönetim Çerçevesiyle ilgili Yeşil Bildiri yayınlamıştır. Bildiri kurullar, hissedarlar ve "uymak veya açıklamak" ilkeleri olarak üç bölümden oluşmaktadır. Bildirinin amacı, gündeme getirilen konular hakkında geniş bir tartışmaya sahip olmaktır (Malin, 2013, s.228-229). Asya ülkelerinde ise finansal krizden bu yana kurumsal yönetim önemli bir politika konusu haline gelmiştir. Hükümetler, yatırımcıların menfaatlerini koruma, sistemik piyasa risklerini azaltma, finansal istikrarı sağlama ve yatırımcıların daha iyi hesap verebilirlik ve şeffaflık yoluyla sermayenin bölgeye geri dönüşünü teşvik etme konusundaki güvenlerini artırma gereği olarak, kurumsal yönetişimin iyileştirilmesine yönelik bir taahhüt olmuştur (Cabalu, 2005, s.52-53). Türkiye'de kurumsal yönetim Türk Ticaret Kanunu, SPK, BİST düzenlemeleri ve bazı iş adamları derneklerinin çalışmaları ile gündeme gelmiştir. Türkiye'de 2012 yılında yürürlüğe giren 6012 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile kurumsal

yönetim ilkeleri kabul edilmiş ve yapılması gereken düzenlemeler yasal zorunluluk haline gelmiştir (Ataman vd. 2017, s.168).

Kurumsal yönetim hakkındaki ilk çalışmalarından bir tanesi 1992 yılındaki Cadbury Raporudur. Kurumsal sistemlerin işleyişi hakkında kaygıların artması üzerine yayınlanan bu raporda kurumsal yönetim şirketlerin yönlendirildiği ve kontrol edildiği sistem olarak tanımlanmıştır. Kurumsal yönetimin çeşitli tanımları olmakla birlikte uluslararası çalışmalar kullanılan tanımlar OECD ve Dünya Bankasına aittir. OECD'ye göre kurumsal yönetim; yöneticiler ve hissedarlar arasındaki ilişkiyi yöneten kurallar ve uygulamalar ile çalışanlar ve alacaklılar gibi paydaşlar, pazar güvenini, finansal piyasa bütünlüğünü ve ekonomik verimliliği destekleyerek büyümeye ve finansal istikrara katkıda bulunur (OECD, 2005, s.183). Dünya Bankası'na göre kurumsal yönetim; şirketlerin, sahiplerin ve düzenleyicilerin yönlendirildiği ve kontrol edildiği sistemdir (WorldBank,2015).

İşletmelerde kurumsal yönetimin önemi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi işletmenin sahipleri, paydaşları, yöneticileri, çalışanları ve tüketicileri arasında vekil problemi (agency problem) veya çıkar çatışmasıdır. İkinci ise sözleşmelerin işlem maliyetleridir (transaction costs) (Hart, 1995, s.678). Şirketlerin kaynaklarını optimal bir şekilde kullanmasını sağlayan rekabet ekonomik verimlilik açısından olumlu olsa da işletmelerdeki kurumsal yönetim sorununu tek başına çözebileceği düşünülemez. Kurumsal yönetim oluşturduğu şeffaf piyasa yapısı ile bireylere daha güvenilir ortam sağlayarak sermaye getirisini güvence altına almaktadır. Bu durumda Shleifer ve Vishny (1997) göre kurumsal yönetim mekanizmaları politik süreç içerisinde daha iyi piyasa ortamı için değiştirilebilecek ekonomik ve yasal kurumlardır.

Kurumsal yönetimin ortaya çıkmasında farklı amaçlar olsa da Anand (2008) göre iyi kurumsal yönetimin amacı hissedarların ihtiyaçlarını karşılayabilecek etkin organize olmuş yönetim ve faaliyet yapısı oluşturmaktadır. Aktan (2013) kurumsal yönetimin amaçları şu şekilde belirtmektedir;

- Üst yönetimin sahip olduğu yetkilerin kötüye kullanılmasını engellemek
- Yatırımcıların haklarının korunması
- Hissedarlara eşit ve adil davranılması
- Şirketle ilişkili olan azınlık haklarının korunması
- İşletmenin finansal durumu hakkında piyasalara doğru bilginin verilmesi
- İşletmenin yönetim kurulu sorumluluğunun doğru ve açık olması
- Üst yönetimin eylemlerinden dolayı hesap verme ilkesinin yerine getirilmesinin garanti edilmesi
- Karın paydaşlar ve hissedarlar arasında hakları oranında dağıtılması
- Sermayedar ile yönetici arasındaki çıkar çatışmasının kontrol altında tutulması
- Yatırımcıya güven tahsis edilmesi

İyi kurumsal yönetimin amacının gerçekleştirilmesi için çeşitli kriterler belirlenmiştir. OECD'de Nisan 2004 yılında yeni kabul edilen prensiplerle beraber altı tane kurumsal yönetim ilkesi bulunmaktadır (OECD, 2005:185). Türkiye'de Sermaye Piyasası Kurulu'nun (2003) belirlediği ilkeler ise pay sahipleri, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık, menfaat sahipleri ve yönetim kuruludur. Ancak bu alanda yapılan çalışmalarda genel olarak kabul görmüş dört ilke bulunmaktadır. Bunlar; şeffaflık, hesap verilebilirlik, adalet/eşitlik ve sorumluluk ilkeleridir.

- Şeffaflık ilkesi, şirket hakkındaki bilgilerin ilgililer için ulaşılabilir ve anlaşılabilir olması için yapılan düzenlemelerdir (Dinç, Abdioğlu, 2009:160).

- Hesap verilebilirlik ilkesi, şirketlerin kuruluş amaçlarına göre faaliyet gösterip göstermediğinin sorgulanmasıdır. Bu ilke ile hukuk kurallarına uygunluk, yapılan iç ve dış kontroller ve eşitlik ilkelerine uygunluk sorgulanmakta ve görevlerin yerine getirilip getirilmediğinin değerlendirilmesi yapılabilmektedir (Çınar, 2015, s.13).
- Adalet ve eşitlik ilkesindeki amaç ise hissedarların hepsine eşit şekilde davranılmasını sağlamaktadır. Bu ilke içerisinde genel kurullara katılma ve oy kullanma, kar payı alma, bilgi alma vb. haklar konusunda işletmelerin eşit davranması sağlanmaktadır (Aktan, 2013:169).
- Sorumluluk ilkesi işletme yönetim kurulunun paydaşlarına yaptığı her iş ve neticenin sonucundaki sorumluluğunun ifadesidir (Yılmaz, Kaya, 2014, s.22).

Bu kriterler ülkelerin sermaye piyasalarında işlem gören şirketlerin kurumsal yönetim endeks puanlarını belirlemede ve performans ölçümünde kullanılmaktadır. Örneğin Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi, borsada işlem gören ve endeks puanı 10 üzerinde en az 7 ve ayrı ayrı her kriter için 10 üzerinden en az 6.5 puanı olan şirketlerin fiyat ve getiri performansının ölçülmesi amacıyla oluşturulmuştur.

4. Kurumsal Yönetimin Kar Yönetimine Etkisi

Kurumsal yönetim özellikleri, yöneticilerin menfaatlerini hissedarların menfaatleri ile uyumlu hale getirerek ve finansal bilgilerin güvenilirliğini ve finansal raporlama sürecinin bütünlüğünü artırarak yatırımcılara yardımcı olmak ve yatırımcıların finansal bilgiye olan inancını zayıflatan fırsatçı davranışlara karşı mücadele etmektir (Meca, Ballesta, 2009, s.594). Bu nedenle kurumsal yönetim kar yönetimi uygulamasına karşı kilit öneme sahiptir. Doyle ve

ark. (2007) göre zayıf kurumsal yönetimin kar yönetimi aracılığı ile gerçekleşen tahakkuklar ve tahakkuk tahmininde istenmeyen izin vermektedir.

Kurumsal yönetim, ilkelerinden de anlaşılacağı gibi firma içi ve dışı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kurumsal yönetimin firma içi vasfı yönetim kurulu ve komitelerin yapısı, yönetim teşvikleri ve mülkiyet yapısı, firma dışı vasfı ise hissedarlar ve denetçiler sayılır (Brown ve ark., 2011, s.98). Kurumsal yönetimin kar yönetimine etkisini araştıran çalışmalar kar yönetiminin yönetim kurulu ve komitelerin yapısı (bağımsız üye sayısı, toplanma sıklığı, üyelerin finansal bilgiye sahip olmasının etkisi), denetim (iç ve dış denetim faaliyetleri) ve mülkiyet yapısı ile arasındaki ilişkileri incelemiştir.

4.1 Yönetim Kurulu Niteliği ve Kar Yönetimi Arasındaki İlişki

Yönetim kurulu, şirketin yönetimi ile ilgili politikaların geliştirildiği ve hissedarları temsil etmek için seçilen bir grup kişidir. Yönetim kurulu şirketlerin karar kontrol sistemlerinin ortak noktası ve üst düzey yöneticilerin işe alınması, işten çıkarılması önemli kararları onaylama ve izleme gücüne sahiptir (Fama, Jensen, 1983, s.311).

Yönetim kurulunun özellikleri kar yönetimi üzerinde önemlidir. Yönetim kurulunun niteliği önceki çalışmalarda kurulun büyüklüğü, bağımsızlığı, toplanma sıklığı, kurul rotasyonu, CEO ikiliği ile tanımlanır. Beasley ve Salterio (2001) çalışmasında yönetim kurulunu kurulun yapısı, CEO ile yönetim kurulu başkanının görev ayrımı ve kurulun büyüklüğüne göre incelemiştir.

Yönetim kurulu yapısı kurulun bağımsızlığı ile yani kuruldaki yönetici ve yönetici olmayan üye sayısı ile ilgilidir. Kurulda bağımsız yönetici sayısının çok olması kar

yönetimini tespitite başarılı olup olmayacağı net olmamasına rağmen örneğin Xie ve arkadaşları (2002) yaptığı çalışmada yönetim kurulunda bağımsız üye sayısı daha çok şirketlerin kar yönetimini ve kurulun faaliyetlerin daha iyi izlediğini bulmuşlardır.

Kar yönetimini tespite yönetim kurulunun büyüklüğünün etkili olup olmadığı yapılan çalışmalarda çelişkili sonuçları vardır. Örneğin Yermack (1995) göre kurulun büyüklüğü ile firma değeri arasında negatif ilişki vardır ve küçük kurullar daha etkindir. Eisenberg vd. (1998) yaptıkları çalışmada küçük ve orta ölçekli Finli firmalarda kurul büyüklüğü ile karlılık arasında negatif ilişki bulmuşlardır.

Kurulun toplanma sıklığı kurulun aktivitesini yansıtmaktadır. Vafeas (1999) göre şirketin kurumsal yönetim ve mülkiyet yapısına bağlı olan kurulun toplanma sıklığında daha aktif olan yani daha sık toplanan yönetim kurullarının faaliyet performansı daha yüksektir.

Yönetim kurulu rotasyonu kurul üyelerinin görev süresinin şirket performansı üzerindeki etkisini ölçmektedir. Huang ve Hilary (2018) göre görev süresi daha kısa olan yönetim kurulan sahip şirketlerin değeri görev süresi daha uzun yönetim kuruluna göre daha yüksektir. Ayrıca çalışmada yönetim kurulu görev süresinin uzun olması kurulun izleme faaliyetinde azalmaya ve şirket değerine zarar veren faaliyetlerde artış olduğunu göstermektedir.

CEO ikiliği şirketin CEO ve yönetim kurulu başkanlığının aynı kişinin üzerinde olmasıdır. Jense (1993) göre yönetim kurulu başkanın görevi, yönetim kurulu toplantılarını yürütmek ve CEO'yu işe alma, işten çıkarma, değerlendirme ve tazmin etme sürecini denetlemek olduğu için CEO bu görevi kişisel çıkarlarından bağımsız gerçekleştiremeyecektir.

4.2 Denetim Komitesi ve Kar Yönetimi Arasındaki İlişki

Kar yönetimini tespit etmede yönetim kurulunun niteliği olan kurulun büyüklüğü, toplanma sıklığı, üyelerin bağımsızlığı gibi konular önemli olmakla birlikte kurulun alt birimleri olan komitelerde önemlidir. Anderson vd. (2004) yönetim kurulunun muhasebe sürecinin gözetimden sorumlu olmasına rağmen bu sürecin denetimini denetim komitesine verdiğini belirtmektedir. Ayrıca çalışmada paydaşlara güvenilir bilgi verilmesi için muhasebe süreçlerini oluşturmada ve takip etmede denetim komitesinin önemli olduğu belirtilmektedir. Klein (1998) göre denetim komitesinin temel işlevi şirketin iç ve dış denetçileri ile şirketin finansal tablolarını, denetim süreçlerini ve muhasebe kontrollerini yapmak için düzenli görüşmektir.

Denetim komitesinin temel işlevlerini yerin getirmesi için komitenin bağımsız üyelerden oluşması gerekliliği literatürde vurgulanmaktadır. Lynn (1996) etkin bir denetim komitesi için üyelerinin bağımsız olması gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca Menon ve Williams (1994) göre bağımsız olmayan bir denetim komitesinin objektif denetim sağlayamayacaktır.

Denetim komitesi kar yönetimi kontrolünden direkt rol oynadığı için komite üyelerinin finansal deneyime ve bilgiye sahip olmasıdır. Yu'nun (2008) çalışmasının sonucuna göre finans ve muhasebe alanlarında deneyime sahip üyelerin olduğu komitelere sahip şirketlerde kar yönetim uygulamalarının olmadığı görülmüştür. Ayrıca ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'nda (U.S. Securities and Exchange Commission-SEC) yer alan şirketlerin denetim komitelerinin en üç bağımsız ve finansal uzmanlığı olan üyelerden oluşması gerekmektedir (Deloitte, 2018, s.3).

Kar yönetimin tespitinde şirketlerin iç denetim fonksiyonu ve dış denetiminin önemli yeri vardır. Denetim komitesine ek olarak şirketler risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinde etkinliği artırabilmek için iç denetim fonksiyonu kurmaktadır. Coram vd. (2008) göre iç denetim fonksiyonu şirketin iç yapısına aşına olduğu için kar yönetimini tespit etmede ve iç denetimdeki zayıf yönlerin bulunmasını sağlayabilir. Ayrıca Davidson vd. (2005) iç denetim fonksiyonun kar yönetimini tespit etmedeki rolünü dış denetimin tamamlayıcısı olarak görmektedir. Dechow (1996) dış denetçinin bağımsızlığı ve kalitesi, kar yönetiminin tespit edilip finansal tablolardan çıkarılma olasılığını etkileyecektir. Ayrıca DeAngole (1981) ve Palmrose (1987) yaptıkları çalışmalarda dış denetimin kalitesinin dış denetim firmasının büyüklüğü ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalara göre büyük denetim firmaları küçük denetim firmalarına göre finansal raporlama sürecini ve denetimini daha nitelikli yapmaktadır. İç denetim fonksiyonu ve dış denetim arasında bir uyumsuzluk olduğundan ise Klein (2002) göre denetim komitesinin iki taraf arasında arabulucu olarak rolü, her iki tarafın da nihai olarak dengeli ve daha doğru bir rapor üretme konusundaki farklı görüşlerini almaktır.

Tablo 1 ve 2 yönetim kurulu ve denetim komitesi niteliği ile kar yönetimi arasındaki ilişki hakkında uluslararası ve ulusal literatürdeki bazı çalışmaları göstermektedir. Çalışmaların sonuçlarından da görülebileceği gibi kurumsal yönetim ilkeleri çoğunlukla firmaların kar yönetim uygulamasını engellemektedir. Özellikle yönetim kurulu ve denetim komitelerindeki bağımsız üye sayısı ve finansal uzmanlık ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır. Ancak sonuçlar arasında çelişkilerde mevcuttur. Bunun sebebi ise çoğunluklu örneklem kısıtlılığı ve veri azlığından kaynaklanmaktadır. Sonuçlar arasında çelişkinin bir diğer se-

bebi de ülkeler arasındaki gelişmişlik seviyeleridir. Gelişmiş ülkeler daha şeffaf piyasa yapılarına sahip olduğu için kurumsal yönetim kuralları kar yönetimi üzerinde gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkilidir. Ayrıca ülkenin kültürel yapısı da kurumsal yönetimin kar yönetimi üzerindeki etkisini etkilemektedir.

4.3 Mülkiyet Yapısı ve Kar Yönetimi Arasındaki İlişki

Mülkiyet yapısı, oyların ve sermayenin özkaynak dağılımına göre ve aynı zamanda özkaynak sahiplerinin kimliği ile tanımlanır. Firmanın mülkiyet yapısı kurumsal yönetimde büyük öneme sahiptir çünkü yöneticilerin teşviklerini ve dolayısıyla yönettikleri şirketlerin ekonomik verimlerini belirlerler. Mülkiyet yapısını Demsetz ve Lehn'e (1985) göre firmanın değer maksimize büyüklüğü, kar potansiyeli ve hissedar kararlarının kapsamı ve etkisi üzerine bir sınırlama getirecek sistematik düzenlemesi belirlemektedir.

Mülkiyet yapısı firmanın kar niteliğini etkilemektedir. Dağıtılmış mülkiyet yapısına sahip olan firmalarda firmanın kontrolü tek bir kişinin elinde olmadığı için kar yönetimi azalmaktadır (Man vd., 2013, s.405). Çünkü Shleifer ve Vishny (1997) göre mülkiyet belirli bir oranı geçtiği zaman büyük mülkiyet hakkına sahip kişiler şirkette tam kontrol sahibi olurlar ve azınlık hissedarlarının haklarına dikkat etmeden bu kontrolü kendi çıkarları için kullanırlar. Sánchez-Ballesta ve García-Meca (2007) yaptıkları çalışmada şirket içinden hisse oranına sahiplik fazla olduğunda ihtiyari tahakkuk oranının arttığını belirtmişlerdir.

Firmanın mülkiyet yapısı firma performansı ve CEO ve diğer çalışanların ücretleri üzerinde de etkilidir. Mehran (1994) yaptığı çalışmaya göre mülkiyet yapısında yönetici sahiplik oranı daha fazla olan

firmalarda firma performans oranı daha yüksektir. Ancak Dyck ve Zingales (2004) göre dağıtık mülkiyet yapısına sahip firmalarda yöneticilerin firma performansını gizleyemediği için kar yönetiminin azalmaktadır. Ancak Demsetz ve Villalonga (2001) yaptığı çalışmada mülkiyet yapısı ile firma performansı arasında bir ilişki bulamamıştır.

Mülkiyet yapısı ayrıca firma performansında olduğu gibi firma çalışanlarının ücretleri üzerinde de önemlidir. Core vd. (1999) göre firma öz kaynağının en az %5'ne sahip dışardan bir hissedar olduğunda CEO ücreti ile CEO mülkiyet oranı arasında negatif ilişki vardır. Hambrick ve Finkelstein (1995) göre yönetim kontrollü firmalarda CEO ücreti dışardan yani yönetici olmayan biri tarafından yönetilen firmalara göre daha yüksektir. Werner vd. (2005) yaptığı çalışmada yönetim kontrollü firmalarda ücret performans duyarlılığı firma sahibi tarafından yönetilen şirketlere göre daha düşüktür.

Tablo 3 ve 4 mülkiyet yapısı ile kar yönetimi ile ilgili uluslararası ve ulusal literatürdeki bazı çalışmaları göstermektedir. Tablo sonuçlarına göre mülkiyet yoğunluğunun yüksek olduğu firmalarda kar yönetim uygulaması çok sık görülmektedir. Yoğunluğun yüksek olduğu firmalarda büyük paya sahip olan kişiler firma kararlarını azınlık pay sahiplerini dikkate almadan kendi çıkarlarını maksimize etmek için kullanmaktadır. Ancak orta düzeyde mülkiyet yoğunluğu, bağımsız hissedar, kurumsal mülkiyet ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır. Son olarak tablo 1 ve 2'deki gibi sonuçlar arasındaki çelişki sebepleri burada da geçerlidir.

Tablo 1. Yönetim Kurulu ve Denetim Komitesi Niteliği ve Kar Yönetimi İlişkisi ile İlgili Uluslararası Çalışmalar

Yazar	Örneklem	Metot	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sonuç
Klein (2002)	S&P 500 deki 692 ABD firması	Arşiv (1992-1993)	Denetim komitesi, yönetim kurulu	Olağandışı tahakkuk	Denetim komitesi ve yönetim kurulu olağandışı tahakkuk ile negatif ilişkilidir. Komitede ve kurulda bağımsız üye sayısı azaldıkça olağandışı tahakkuk miktarı artmaktadır.
Xie, Davidson ve DaDalt (2002)	S&P 500 deki 282 firma	Arşiv (1992-1993-1996)	Yönetim kurulu niteliği, denetim komitesi ve icra komitesi	İhtiyari tahakkuk	Yönetim kurulu bağımsız ve kurumsal deneyime sahip üyelerden oluştuğunda kar yönetimi ile negatif ilişkilidir. Ayrıca kurumsal veya yatırım bankacılığı deneyimine sahip denetim komitesi kar yönetimi ile negatif ilişkilidir. Kurul ve komite toplanma sıklığı ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır.
Davidson, Goodwin-Stewart, Kent (2005)	Avusturya Menkul Kıymetler Borsasında yer alan 434 firma	Kesitsel Analiz	Yönetim kurulu, Denetim komitesi, İç denetim fonksiyonu, Dış denetim	İhtiyari tahakkuk	Kar yönetimi ile bağımsız üye sayısı daha çok olan kurul arasında negatif ilişki varken CEO ikiliği ile kar yönetim arasında ilişki bulunamamıştır. Yönetimci olmayan üyelerden oluşan denetim komitesi ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır. İç denetim fonksiyonu ve dış denetimin kar yönetimi ile ilişkisi bulunamamıştır.
Bedard, Johnstone (2004)	Araştırmaya katılan 1000 muhasebe firması	Muhasebe Firmalarının müşteri değerlendirilmesi (2000-2001)	Planlanan denetim saati, Faturalama oranı	Kurumsal risk yönetimi, Kar manipülasyon riski	Denetçiler kar manipülasyon riski olan firmalar için daha fazla denetim saati ve faturalama oranı planlamaktadır. Ayrıca Kurumsal yönetim riski büyük olan firmalarda kar manipülasyon riski daha fazla olduğu için planlanan denetim saati ve faturalama oranının daha yüksektir. Kurumsal yönetim riski ile planlanan denetim saati ve faturalama oranı arasında ilişki bulunamamıştır.
Park, Shin (2004)	Toronto Menkul Kıymetler Borsası Batı veritabanının 539 firma	Global Vantage veritabanı 1991-1997	Kurulda dışardan yönetici oranı, Finansal aracı kuruluşların kuruldaki oranı, emeklilik fonu	Olağandışı tahakkuk	Tamamen dışardan yöneticilerin oluşturduğu bir yönetim kurulunun kar yönetimini azaltmada etkili değildir. Ancak finansal araçların temsilcilerinin de bulunduğu yönetim kurulunun kar yönetimini azaltmaktadır. Kuruldaki büyük emeklilik fonu temsilcilerinin kar yönetimini azaltmaktadır.
Karamanou, Vafeas (2005)	Fortune 500'de yer alan 275 firma	Vekil Beyanı 1995-2000	Yönetim kurulu niteliği, Denetim Komitesi niteliği	Tahmin Olasılığı, Nokta tahmini, Tahmin doğruluğu, Tahmin getirisi	Etkili kurumsal yönetime sahip firmaların özellikle kötü zamanlarda bir tahmin olasılığı yapması veya güncellemesi mümkündür. Etkili yönetim kurulu ve denetim kuruluna sahip firmaların tahmin doğruluğu yüksektir. Tahmin getirisi kurul ve komite büyüklüğü ile negatif ilişkilidir. Bağımsız yönetici sayısı ile pozitif ilişkilidir. Finansal uzmanlığa sahip denetim komitesi üyeleri ile tahmin getirisi pozitif ilişkilidir.

Katmon, Farooque (2015)	Investor Relations Magazine Award'de yer alan 145 firma	Arşiv (2005-2006-2007-2008)	Açıklama Niteliği (Yatırımcı ilişkisi, Yıllık raporda ileriye dönük bilgi, Analist tahmin doğruluğu) İç Kurumsal Yönetim (Yönetim kurulu ve Denetim komitesinin bağımsızlığı, büyüklüğü, toplanma sıklığı ve denetim komitesi finansal uzmanlığı)	İhtiyari tahakkuk	Açıklama niteliği kar yönetimini engellemede iç kurumsal yönetim mekanizmalarına göre daha başarılıdır. Denetim komitesinin toplanma sıklığı hariç olmak üzere yönetim kurulu ve denetim komitesi özelliklerinin yüksek açıklama niteliğine sahip firmalarda kar yönetimi üzerinde bir etkisi yoktur.
Shan (2015)	Şanghay Menkul Kıymet Borsası 180 ve Shenzhen Menkul Kıymet Borsası 100 yer alan 1012 firma	Arşiv (2001-2002-2003-2004-2005)	Kurumsal yönetim mekanizmaları	Hisse senedi fiyatı	Kar yönetimi hisse senedi fiyatını düşürdüğü ve iyi kurumsal yönetimi uygulamasının kar yönetimini kısıtladığı bulunmuştur.
Garven (2015)	Compustat Kuzey Amerika'da yer alan 148 firma	Arşiv (2005-2007)	Yönetim kurulu niteliği, Denetim kurulu niteliği	Gerçek kar yönetimi (real earnings management)	Denetim kurulunda dışardan yönetici sayısı ile gerçek kar yönetimi arasında pozitif ilişki varken, komite toplanma sıklığı ile negatif ilişki vardır. Yönetim kurulunda bağımsız yöneticilerin hisseleri ile gerçek kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır.
Zalata, Roberts (2016)	500 Birleşik Krallık firmaları içinde yer alan 713 firma	Arşiv (2008-2010)	Yönetim kurulu niteliği, Denetim kurulu niteliği	Sınıflandırma kayması (classification shifting)	Bağımsız ve görev süresi daha uzun olan yöneticilerin sınıflandırma kaymasını azaltmada önemli rolü vardır. Ayrıca toplanma sıklığı, finansal uzmanlığı daha fazla olan ve uzun süreli yöneticileri olan denetim komitelerinin sınıflandırma kaymasını azaltmada daha etkilidir. Ancak denetim kurulu üyeleri arasında diğer firmalarda CEO olan kişilerin sayısının yüksek olduğu firmalarda sınıflandırma kayması daha yaygındır.
Halioui, Neifar, Abdelaziz (2016)	NASDAQ 100 de yer alan 471 firma	Arşiv (2008-2012)	Kurumsal yönetim mekanizmaları (kurul büyüklüğü, CEO ikiliği, kurul yapısı), CEO ücreti (maaş, hisse senedi, toplam tazminat) CEO niteliği (görev süresi, yaş), Vergi harcı	Vergi Agresifliği	Kurul büyüklüğü, CEO maaşı ve CEO hisse senedi ile vergi agresifliği arasında negatif ilişki vardır. CEO ikiliği, vergi harcı ile vergi agresifliği arasında pozitif ilişki vardır. Ayrıca CEO görev süresi (negatif) ve yaşı (pozitif) ile vergi agresifliği arasında küçük bir ilişki bulunmuştur.

Mollah, Farooque, Mobarek, Molyneux (2015)	Datastream ve Bankscope veri tabanında yer alan 35 ülkeden 179 ticari banka ve BHC	Arşiv (2004-2010)	Kurul Yapısı (bağımsızlığı ve büyüklüğü), CEO gücü (CEO ikiliği, Firma içinde seçilen CEO, CEO görev süresi), Risk yönetimi	Kar tahmin edilebilirliği (gelecek yıl nakit akışı)	Genel muhasebe ilkeleri ve IFRS kural-ları kapsamındaki kar niteliği (cari kar) ile gelecek yıla ait nakit akışı arasında pozitif ilişki vardır. Ayrıca küçük ve bağımsız kurul ile gelecek yıla ait nakit akış tahmini arasında pozitif ilişki vardır. CEO ikiliği ile gelecek yıla ait nakit akış tahmini arasında pozitif ilişki vardır.
Bajra ve Cadez (2018)	ABD sermaye piyasasındaki Avrupa Merkezli 127 şirket	Arşiv (2000-2014)	İç denetim fonksiyonu, Yönetim Kurulu Niteliği	İhtiyari tahakkuk	İç denetim fonksiyonu ihtiyari tahakkuklar ile negatif ilişkilidir. Ancak yönetim kurulu niteliğinde sadece bağımsızlık ve rotasyon ihtiyari tahakkuklar ile negatif ilişkilidir. Ayrıca iki değişkenin ihtiyari tahakkuk üzerindeki birlikte etkisi pozitifdir.

Tablo 2. Yönetim Kurulu ve Denetim Komitesi ve Kar Yönetimi ile İlgili Ulusal Çalışmalar

Yazar	Örneklem	Metot	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sonuç
Ağca, Önder (2015)	Borsa İstanbul da yer alan 125 firma	Arşiv (2006-2010)	Yönetim kurulu niteliği (bağımsızlığı ve büyüklüğü), Denetim komitesi niteliği (bağımsızlığı ve büyüklüğü)	İhtiyari tahakkuk	Yönetim kurulu ve denetim komitesi büyüklüğü ile kar yönetimi arasında pozitif ilişki vardır. Hem kurul hem de komitede bağımsız üye oranı ile kar yönetimi arasında negatif ilişki bulunmaktadır.
Yavuzaslan, Kalmış (2016)	Borsa İstanbul da yer alan 119 firma	Arşiv (2005-2010)	Yönetim kurulu niteliği (büyüklüğü, bağımsızlığı, icracı olmayan üye, CEO ikiliği) Denetim komitesi niteliği (büyüklüğü, bağımsızlığı, icracı olmayan üye), Kurumsal yönetim komitesi, Halka açıklık oranı	İhtiyari tahakkuk	Yönetim kurulu değişkenlerinden sadece icracı olmayan üye sayısı ile kar yönetimi arasında negatif anlamlı ilişki bulunmuştur. Denetim komitesi değişkenlerinde komite büyüklüğü ve komitede icracı olmayan üye sayısı ile kar yönetimi arasından negatif ilişki vardır. Kurumsal yönetim komitesinin varlığı ile kar yönetimi arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.
Ocak, Arıkoğlu (2017)	Borsa İstanbul Ulusal Tüm Endeksinde yer alan 904 firma	Arşiv (2008-2013)	Yönetim kurulu niteliği (bağımsızlığı, büyüklüğü, CEO ikiliği, cinsiyet), Denetim komitesi niteliği (büyüklüğü, bağımsızlığı, bağımsız denetim kuruluşu, 4 büyük denetim firması)	İhtiyari tahakkuk	Yönetim kurulunda bağımsız üye sayısı ve kurulda kadın üye sayısı ile kar yönetimi arasında negatif anlamlı ilişki bulunmuştur. Denetim komitesinde bağımsız üye sayısı ile kar yönetimi arasında negatif anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca komitede bağımsız üye sayısı ve 4 büyük denetim firmasının kar yönetimi üzerindeki birlikte etkisi negatifdir.

Bekçi, Gör (2015)	Kamu Aydınlatma Platformunda yer alan 46 bağımsız denetim şirketi	Anket (boşluk modeli)	Kurumsal yönetim uygulamaları (kamuyu aydınlatma, menfaat sahipleri, pay sahipleri, yönetim kurulu)	Denetim kalitesi	Yönetim kurulu için kurumsal yönetim uygulamalarının artması ile kurul bağımsızlığının sağlanması sonucunda denetim kalitesinin arttığı görülmüştür.
Aytekin, Sönmez (2016)	Borsa İstanbul'da yer alan 7 ulaştırma sektöründeki firma	Arşiv (2010-2014)	Yönetim kurulu (büyüklüğü, bağımsızlığı), Kurumsal yatırımcı payı, Yabancı yatırımcı payı, Halka arz oranı, Nitelikli pay sahipliği,	Firma performansı (aktif karlılık, öz sermaye karlılığı)	Yönetim kurulu büyüklüğü ile öz sermaye karlılığı arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Kurulda yer alan bağımsız üye sayısı ile firma performans arasında bir ilişki bulunamamıştır.
Yücel (2016)	Worldscope da yer alan altı gelişmiş ülke ve altı gelişmekte olan ülkedeki borsaya kayıtlı 753 imalat firması	Arşiv (2002-2014)	Yönetim kurulu büyüklüğü, CEO ikiliği, Yönetim kurulu uzmanlığı, Kademeli yönetim kurulu, İcrai görevi olmayan kurul üye sayısı	Firma performansı	Yönetim kurulu büyüklüğü ve CEO ikiliği ile firma performansı arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Ayrıca kurul uzmanlığı, kademeli yönetim kurulu ve icrai görevi olmayan üye sayısı ile firma performansı arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.
Kara, Tuna (2018)	Borsa İstanbul da yer alan 167 imalat firması	Arşiv (2013-2016)	Denetim firması büyüklüğü, Denetim zorluğu, Denetim görüşü	İhtiyari tahakkuk	İlk dört denetim firması (denetim firması büyüklüğü) ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır. Denetim zorluğu ile kar yönetimi arasında pozitif ilişki vardır. Denetim görüşü ile kar yönetimi arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır.

Tablo 3. Mülkiyet Yapısı ve Kar Yönetimi ile İlgili Uluslararası Çalışmalar

Yazar	Örneklem	Metot	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sonuç
Yeo, Tan, Ho, Chen (2003)	Singapur Menkul Kıymetler Borsası'nda yer alan 490 firma	Arşiv (1990-1992)	Yönetim mülkiyeti, dış büyük hissedar	Kar bilgilendiriciliği (ihtiyari tahakkuk)	Düşük yönetim mülkiyeti seviyesinde kar bilgilendiriciliği yönetim mülkiyeti ile artarken yüksek yönetim mülkiyeti seviyesinde azalmaktadır. Bağımsız büyük hissedarlar ile kar bilgilendiriciliği arasında pozitif ilişki vardır.
Wang (2005)	S&P 500' de yer alan 542 firma	Arşiv (1994-2002)	Aile mülkiyet sahipliği	Kar niteliği	Aile mülkiyet sahipliği ile kar niteliği arasında pozitif ilişki vardır. Ayrıca aile mülkiyet sahipliği ile anormal tahakkuk arasında negatif, kar bilgilendiriciliği arasında pozitif ilişki vardır.
Bao, Lewellyn (2017)	IMF'de yer alan 24 gelişmekte olan ülkedeki 1200 firma		Mülkiyet kontrolü (controlling ownership), kurumsal mülkiyet	İhtiyari tahakkuk	Mülkiyet kontrolü ile kar yönetimi arasında pozitif ilişki varken, kurumsal mülkiyet ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır. Ayrıca kurumsal mülkiyet ile kar yönetimi arasında düzenleyici kuralları daha fazla olan ülkelerde yüksek seviyede negatif ilişki vardır.

Lakhal (2015)	SBF 250 endeksinde yer alan 170 Fransız firma		Hakim Hissedar (controlling shareholder), Çoklu büyük hissedar (mutiple large shareholder), Kurumsal yatırımcı mülkiyeti, Aile mülkiyeti	İhtiyari tahakkuk	Aile mülkiyeti ve çoklu büyük hissedar mülkiyeti ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır. Ayrıca kurumsal yatırımcı mülkiyeti ile kar yönetimi arasında negatif ilişki vardır.
Nguyen, Xu (2010)	Securities Data Company (SDC), S&P Compustat, Center for Research in Security Prices (CRSP), Investor Responsibility Research Center (IRRC)'de yer alan 2,797 firma	Arşiv (1995-2006)	İkili mülkiyet yapısı	İhtiyari tahakkuk	İkili mülkiyet yapısı finansal raporlama baskısı oluşturabileceği için yöneticilerin kar yönetim teşviklerinin azaldığı bulunmuştur. Ayrıca ikili mülkiyet yapısında tekli mülkiyet yapısına geçen firmalarda ihtiyari tahakkuk seviyesinin arttığı bulunmuştur.
Sakiki, Jackson, Jory (2016)	Thomson Reuters veri tabanı, Compustat veri tabanında yer alan 9961 firma	Arşiv (1990-2012)	Kurumsal sahiplik	Gerçek kar yönetimi (anormal üretim maliyeti, anormal ihtiyari harcamalar, faaliyetlerden elde edilen anormal nakit akışı)	İstikrarlı ve uzun vadeli kurumsal mülkiyet yapısına sahip firmaların gerçek kar yönetimi ile negatif ilişkili olduğu ve paydaşlara daha fazla fayda sağladığı bulunmuştur.
Jianju, Lili (2018)	Şanghay ve Shenzhen Borsası'nda yer alan 5462 firma	Arşiv (2011-2015)	Mülkiyet yoğunluğu	İç denetim niteliği, Gerçek kar yönetimi	Mülkiyet yoğunluğu belirli bir kritik noktaya kadar gerçek kar yönetimi ile negatif ilişkidir. Ancak bu noktada sonra pozitif ilişkilidir. Ayrıca zayıf mülkiyet yoğunluğu iç denetim niteliği ile gerçek kar yönetimi arasında negatif ilişkiye sahiptir.
Mindzak, Zeng (2018)	Compustat veri tabanında yer alan 165 firma	Arşiv (2010-2015)	Piramit mülkiyet yapısı	Kar yönetimi (tahakkuk esaslı kar yönetimi, gerçek kar yönetimi)	Piramit mülkiyet yapısına sahip firmalar ile kar yönetimi arasında negatif ilişki olduğu görülmüştür.
Ying, Wright, Huang (2017)	Şanghay ve Shenzhen Borsası'nda yer alan 525 firma	Arşiv (2006-2012)	Devlet mülkiyeti, Mülkiyet yoğunluğu, Kurumsal mülkiyet	Agresif vergi (tax aggressiveness)	Devlet mülkiyeti ve kontrolünde olan şirketlerin daha fazla agresif vergi kaçınma stratejisi vardır. Ayrıca mülkiyet yoğunluğu ile agresif vergi arasında pozitif ilişki vardır. Büyük kurumsal mülkiyet yapısına sahip firma ile agresif vergi arasında negatif ilişki vardır.

Yazar	Örnekleme	Metot	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Sonuç
Önem, Demir (2015)	Borsa İstanbul'da yer alan 135 imalat firması	Arşiv (2009-2012)	Mülkiyet yapısı (Halka açıklık oranı, En yüksek paya sahip ortak, En yüksek ikinci paya sahip ortak)	Firma performansı (finansal oranlar)	Mülkiyet yapısı ile aktif devir hızı, öz sermaye devir hızı, cari oran ve Tobin Q arasında pozitif ilişki vardır. Ancak mülkiyet yapısı ile fiyat-kazanç oranı arasında negatif ilişki vardır.
Atağan, Fıdancı (2016)	Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 50 şirket	Arşiv (2014)	Mülkiyet yapısı (aile, kurumsal yönetim, devlet, yönetici ve yabancı sahipliği)	Gönüllü açıklamalar	Bağımsız değişkenlerden sadece devlet sahipliği ve yabancı sahiplik ile gönüllü açıklama arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Çalışkan, Güler (2014)	Borsa İstanbul 100'de 2011 yılında yer alan 92 firma	2012 yılında kurumsal internet sitelerinin içerik analiz yöntemi	Mülkiyet yapısı (Halka açıklık oranı)	Kurumsal internet raporları (toplam puan, içerik, dizayn)	Mülkiyet yapısı ile kurumsal internet raporlama toplam puanı ve kurumsal internet raporlama dizaynı arasında negatif ilişki bulunmuştur.
Cengiz, Gör, Terzi (2016)	Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi'nde yer alan 35 firma	Arşiv (2009-2014)	Yönetim kurulu üyelerinin sahiplik oranı, kurumsal yönetim sahipliği	İhtiyari tahakkuk	Yönetim kurulu üyelerinin sahiplik oranı ile kar yönetimi arasında pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız ilişki bulunmuştur. Ayrıca kurumsal yönetim sahipliği ile kar yönetimi arasında negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız ilişki bulunmuştur.
Ersoy, Çetenak (2015)	Borsa İstanbul'da kote 116 sanayi firması	Arşiv (2004-2009)	Mülkiyet yoğunluğu (düşük, orta ve yüksek)	Kar verimi (t döneminde dağıtılan nakit kar/ t-1 dönemindeki piyasa değeri)	Düşük ve yüksek mülkiyet yoğunluğuna sahip firmalarda kar verimi aynı olmasına rağmen orta mülkiyet yoğunluğuna sahip firmalarda kar verimi düşük ve yüksek mülkiyet yoğunluğuna sahip firmalara göre yüksektir.
Örgün, Aygün (2018)	Borsa İstanbul'da yer alan 130 firma	Arşiv (2014-2015)	Mülkiyet yapısı (kurumsal, yönetsel, yabancı ve dağınık)	Kar niteliği (ihtiyari tahakkuk)	Kurumsal, yönetsel ve dağınık mülkiyet yapısı ile kar niteliği arasında negatif ancak istatistiksel olarak anlamsız ilişki bulunmuştur. Ancak yabancı mülkiyet yapısı ile kar niteliği arasında pozitif anlamlı ilişki bulunmuştur.
Kılıç, Ayriçay (2018)	Borsa İstanbul'da yer alan 78 imalat sanayi firması	Arşiv (2003-2014)	En büyük pay sahibinin pay oranı, Halka açıklık oranı	Finansal performans (Aktif karlılık, özsermaye karlılığı, satışların karlılığı, tobin q, piyasa değeri)	En büyük pay sahibinin pay oranı ile aktif, özsermaye ve satışların karlılığı arasında negatif ilişki varken, tobin q ve piyasa değeri arasında pozitif ilişki vardır. Halka açıklık oranı ile aktif, özsermaye ve satışların karlılığı arasında pozitif ilişki, tobin q ve piyasa değeri arasında negatif ilişki bulunmuştur.
Doğan, Karayel (2016)	Borsa İstanbul'da yer alan 136 imalat sanayi firması	Arşiv (2009-2013)	Büyük hissedarın varlığı, Yönetim kurulunun sahipliği, CEO'nun sahipliği, yabancı sahipliği	CEO değişim olasılığı	Büyük hissedarların varlığı ile CEO değişim olasılığı arasında pozitif ilişki vardır. CEO sahipliği ve yönetim kurulu sahipliği ile CEO değişim olasılığı arasında negatif ilişki vardır.

5.Sonuç

Kar, işletmelerin devamlılığını sağlaması ve çalışanların performansının değerlendirilmesinde kullanıldığı için önemli bir ölçütür. Ancak piyasadaki belirsizlikler, firma çalışanlardaki performans düşüklüğü veya kişisel çıkarlar gibi çeşitli sebeplerle neticesinde işletmeler her zaman hedefledikleri kar miktarına ulaşmadıklarında finansal manipülasyonlar ile firmanın gerçek durumunu gizlemektedir. Kar yönetim uygulaması olarak adlandırılan bu uygulama ile şirketler kendi gerçek performanslarını gizleyerek piyasada asimetrik bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bunun neticesinde ise mevcut ve gelecekteki yatırımcılar için piyasaların güvenilirliği ve şeffaflığı bozulmaktadır. Kurumsal yönetim ise firmaların kar baskısı, çalışanların kişisel çıkarları gibi nedenlerle oluşturduğu asimetrik piyasaları özellikle azınlık yatırımcılar için daha güvenilir hale getirmektedir. İyi bir kurumsal yönetim için otorite sahibi kuruluşlar çeşitli kriterler ortaya koymuşlardır. Bu kriterler literatürde şeffaflık ilkesi, hesap verilebilirlik ilkesi, adalet ilkesi ve sorumluluk ilkesi olarak dört başlık altında toplanmıştır.

Kurumsal yönetim ve kar yönetim hakkında yapılan çalışmalarda firmaların yönetim kurulu, yönetim kurullarının alt komiteleri ve firma mülkiyet yapıları ile kar yönetimi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Yönetim kurulu ve komiteler ile kar yönetimi arasındaki ilişkide kullanılan değişkenler kurul ve komitelerdeki bağımsız üye sayısı, toplanma sıklığı, büyüklüğü, üyelerin finansal bilgiye sahip olması ve CEO ikiliğidir. Ayrıca firmanın iç denetim fonksiyonuna sahip olup olmaması ve çalıştığı dış denetim firmasının niteliğinin kar yönetime etkisi de incelenmektedir. Özellikle kurulda ve komitede bağımsız üye sayısı oranının yüksek ve denetim komitesinde finansal bilgiye sahip bağımsız üyenin olduğu işletmelerde kar yönetimi uygulama-

ması azalmaktadır. CEO ikiliği, toplanma sıklığı ve kurul ve komite büyüklüğünün ise kar yönetimi üzerindeki etkisi değişiklik göstermektedir. Ayrıca işletmelerde iç denetim fonksiyonunun varlığı ve işletmenin dış denetimde büyük denetim firmaları ile çalışması durumunda kar yönetim uygulaması azalmasına rağmen bu konuda ortak bir sonucun varlığı söz konusu değildir. Firma mülkiyet yoğunluğunda ise dağınık mülkiyet ve kurumsal mülkiyete sahip işletmelerde kar yönetim uygulamasının azaldığı görülmektedir. Ancak bazı çalışmalarda belirli bir kritik değere kadar mülkiyet yoğunluğu ile kar yönetimi arasında negatif ilişki varken bu noktadan sonra ilişki pozitif yönlü hale geldiği görülmektedir.

Araştırma sonuçlarında zaman zaman çelişki olmasına rağmen kurumsal yönetim ilkeleri şüphesiz kar yönetim uygulamasını azaltarak piyasalarda istenilen güven ve şeffaflık ortamını sağlamaya yardımcı olmaktadır. Analizlerin çoğunluğu firmaların kendi internet sayfalarında yayımlandığı finansal tablolardan veya çeşitli veri tabanlarından sağlanan bilgiler ile yapıldığı için sonuçlardaki çelişkinin ilk sebebi veriye ulaşım kısıtlılığından kaynaklanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki işletmeler hakkında her veriye ulaşmak mümkün değildir. Bu durumda aynı değişkenler arasında farklı sonuçların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Her ülkenin farklı piyasa yapısı özelliklerine sahip olması da bu konuda önemli bir faktördür. Ayrıca toplum kültürü, işletme kültürü ve hukuki anlayış gibi sosyal faktörlerde kurumsal yönetim ilkelerinin etkinliği üzerinde farklı sonuçların doğmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sosyal bilimlerde bir kavramın uygulanmasında insan faktörü önemli bir yere sahip olduğu için iyi kurumsal yönetim anlayışının iş hayatında yerini alması için konunun deneysel açıdan da ele alınması gerekir.

6. Öneri

Kurumsal yönetim genel olarak sektör farklılığı göz ardı edilerek genel olarak işletmelerin yönetim kurulu ve komiteleri üzerinden incelenmektedir. Literatürde çok az sayıda sektör incelemesi yapılmaktadır. Konuyu meta analiz şeklinde ele alacak gelecekteki çalışmalarda sektör temelli kurumsal yönetim çalışmaları incelenebilir. Ayrıca Endüstri 4.0 uygulamaları ile kurumsal yönetim çalışmaları inceleme konusunu olabilir.

Kaynakça

- Ağca, A., & Önder, Ş. (2016). İşletmelerde kar yönetimi ve kurumsal yönetim yapıları arasındaki ilişki: Bist üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 15(47), 23-42.
- Aktan, C. C. (2013). Kurumsal şirket yönetimi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2013,5(1), 150-191.
- Anand, S. (2008). Good governance. *Essentials of Corporate Governance*. John Wiley&Sons.
- Anderson, R. C., & Mansi, S. A., & Reeb, D. M. (2004). Board characteristics, accounting report integrity, and the cost of debt. *Journal of Accounting and Economics*, 37(3), 315-342.
- Atağan, G., & Fidancı, N. (2016). Kurumsal yönetim endeksindeki (bist-xkury) işletmelerin sahiplik yapısı ve gönüllü açıklamalar arasındaki ilişki. *Muhasebe Bilim Dünya Dergisi*,18(1), 177-199.
- Ataman, B., & Gökçen, G., & Cavlak, H., & Cebeci, Y. (2017). Kurumsal yönetim algısı ile kurumsal yönetim notu arasındaki ilişkinin analizi. *Maliye Ve Finans Yazıları*, 1(107), 162-185.
- Aytekin, M., & Sönmez, A. R. (2016). Kurumsal yönetim uygulamalarının işletme performansına etkisi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 30-39.
- Bajra, U., & Cadez, S. (2018). The impact of corporate governance quality on earnings management: Evidence from European companies cross listed in the US. *Australian Accounting Review*, 28(2), 152-166.
- Bao, S. R., & Lewellyn, K. B. (2017). Ownership structure and earnings management in emerging markets: An institutionalized agency perspective. *International Business Review*, 26(5), 828-838.
- Beasley, M. S., & Salterio, S. E. (2001). The relationship between board characteristics and voluntary improvements in audit committee composition and experience. *Contemporary Accounting Research*, 18(4), 539-570.
- Bedard, J. C., & Johnstone, K. M. (2004). Earnings manipulation risk, corporate governance risk, and auditors' planning and pricing decisions. *The Accounting Review*, 79(2), 277-304.
- Bekçi, İ., & Yusuf, G. Ö. R. (2016). Kurumsal yönetim uygulamalarının denetim kalitesine etkisi üzerine bir araştırma. *Çankırı*

- Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 165-194.
- Brown, P., & Beekes, W., & Verhoeven, P. (2011). Corporate governance, accounting and finance: A review. *Accounting & Finance*, 51(1), 96-172.
- Cabalu, H. (2005), "Reforms in Corporate Governance in Asia After The Financial Crisis", Hirschey, M., John, K. and Makhija, A.K. (Ed.) *Corporate Governance (Advances in Financial Economics, Vol. 11)*, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 51-73. [https://doi.org/10.1016/S1569-3732\(04\)11003-7](https://doi.org/10.1016/S1569-3732(04)11003-7)
- Cengiz, S., & Gör, Y., & Terzi, S. (2016) . Kurumsal yönetim ve kazanç yönetimi arasındaki ilişki: borsa istanbul'da işlem gören şirketler üzerine uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(12), 756-770.
- Code, C. (1992). *The financial aspects of corporate governance*. London
- Coram, P., Ferguson, C., & Moroney, R. (2008). Internal audit, alternative internal audit structures and the level of misappropriation of assets fraud. *Accounting & Finance*, 48(4), 543-559.
- Core, J. E., Holthausen, R. W., & Larcker, D. F. (1999). Corporate governance, chief executive officer compensation, and firm performance. *Journal of financial economics*, 51(3), 371-406.
- Çalışkan, A. Ö., & Güler, H. (2014). İnternette kurumsal raporlama: Türkiye sermaye piyasasında işlem gören şirketler üzerinde bir inceleme. *Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 2(36), 251-274.
- Çınar, F. (2015). Hesap verilebilirlik ilkesi ile kurumsal performans ilişkisinde paydaş katılımının rolü; Hastane işletmelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(6), 12-30.
- Davidson, R., & Goodwin Stewart, J., & Kent, P. (2005). Internal governance structures and earnings management. *Accounting and Finance*, 45(2), 241-267.
- DeAngelo, L. E. (1981). Auditor size and audit quality. *Journal of accounting and economics*, 3(3), 183-199.
- Dechow, P. M., & Sloan, R. G., & Sweeney, A. P. (1995). Detecting earnings management. *Accounting review*, 193-225.
- Dechow, P. M., & Sloan, R. G., & Sweeney, A. P. (1996). Causes and consequences of earnings manipulation: An analysis of firms subject to enforcement actions by the SEC. *Contemporary accounting research*, 13(1), 1-36.
- Deloitte.(2018). Board effectiveness. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/pe/Documents/audit/ACB/ACB%20Junio%202018.pdf>
- Demir, V., & Bahadır, O. (2007). Muhasebe manipülasyonu yöntemler ve teknikler. *Mali Çözüm Dergisi*, 84, 1-18.
- Demsetz, H., & Lehn, K. (1985). The structure of corporate ownership: Causes and consequences. *Journal of political economy*, 93(6), 1155-1177.
- Demsetz, H., & Villalonga, B. (2001). Ownership structure and corporate performance. *Journal of Corporate Finance*, 7, 209-233.
- Dinç, E., & Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde kurumsal yönetim anlayışı ve muhasebe bilgi sistemi ilişkisi: İmkb-100 şirketleri üzerine ampirik bir araştırma. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(12), 157-18.
- Doğan, M., & Karayel, M. (2016). Yönetim kurulu ve sahiplik yapısının ceo değişimi üzerindeki etkisi: Bist imalat endeksi'nde faaliyet gösteren firmalar üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(8), 366-383.
- Doyle, J. T., & Ge, W., & McVay, S. (2007). Accruals quality and internal control over financial reporting. *The accounting review*, 82(5), 1141-1170.
- Dyck, A., & Zingales, L. (2004). Private benefits of control: An international comparison. *The Journal of Finance*, 59(2), 537-600.
- Eisenberg, T., & Sundgren, S., & Wells, M. T. (1998). Larger board size and decreasing firm value in small firms. *Journal of financial economics*, 48(1), 35-54.
- Ersoy, E., & Çetenak, E. H. (2015). Sahiplik yoğunlaşmasının temettü dağıtım kararlarına etkisi: Borsa istanbul'da bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 4(15), 509-521.
- Fama, E. F., & Jensen, M. C. (1983). Separation of ownership and control. *The journal of law and Economics*, 26(2), 301-325.
- Gao, S. (2016). Earnings management: A literature review. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 75, 189-192.
- García Meca, E., & Sánchez Ballesta, J. P. (2009). Corporate governance and earnings manage-

- ment: A meta analysis. *Corporate governance: an international review*, 17(5), 594-610.
- Garven, S. (2015). The effects of board and audit committee characteristics on real earnings management: do boards and audit committees play a role in its promotion or constraint?. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 19(1), 67-84.
- Halioui, K., & Neifar, S., & Abdelaziz, F. B. (2016). Corporate governance, CEO compensation and tax aggressiveness: Evidence from American firms listed on the NASDAQ 100. *Review of Accounting and Finance*, 15(4), 445-462.
- Hambrick, D. C., & Finkelstein, S. (1995). The effects of ownership structure on conditions at the top: The case of CEO pay raises. *Strategic Management Journal*, 16(3), 175-193.
- Hart, O. (1995). Corporate governance: some theory and implications. *The economic journal*, 105(430), 678-689.
- Healy, P. M., & Wahlen, J. M. (1999). A review of the earnings management literature and its implications for standard setting. *Accounting horizons*, 13(4), 365-383.
- Huang, S., & Hilary, G. (2018). Zombie board: Board tenure and firm performance. *Journal of Accounting Research*, 56(4), 1285-1329.
- Jensen, M. C. (1993). The modern industrial revolution, exit, and the failure of internal control systems. *The Journal of Finance*, 48(3), 831-880.
- Jianju, D., & Lili, W. (2018). Ownership concentration, internal control quality and real earnings management" IEEE Third International Conference on Data Science, 2018, 438-444.
- Jones, J. J. (1991). Earnings management during import relief investigations. *Journal of accounting research*, 29(2), 193-228.
- Kara, S., & Tuna, M. (2018). Kar yönetiminin düzeltilmiş Jones modeliyle Ölçümü: BIST'te bir uygulama. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 54, 97-112.
- Karamanou, I., & Vafeas, N. (2005). The association between corporate boards, audit committees, and management earnings forecasts: An empirical analysis. *Journal of Accounting research*, 43(3), 453-486.
- Katmon, N., & Farooque, O. A. (2017). Exploring the impact of internal corporate governance on the relation between disclosure quality and earnings management in the UK listed companies. *Journal of Business Ethics*, 142(2), 345-367.
- Kılıç, M., & Ayriçay, Y. (2018). Yönetim kurulu ve sahiplik yapısının finansal performans üzerindeki etkisi: BIST imalat sanayi sektöründe bir alan araştırması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 177-192.
- Kirschenheiter, M., & Melumad, N. D. (2002). Can "big bath" and earnings smoothing co exist as equilibrium financial reporting strategies?. *Journal of accounting research*, 40(3), 761-796.
- Klein, A. (1998). Firm performance and board committee structure. *The Journal of Law and Economics*, 41(1), 275-304.
- Klein, A. (2002). Audit committee, board of director characteristics, and earnings management. *Journal of accounting and economics*, 33(3), 375-400.
- Lakhal, N. (2015). Corporate disclosure, ownership structure and earnings management: The case of French-listed firms. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 31(4), 1493-1504.
- Lee, B. B., & Vetter, W. (2015). Critical evaluation of accrual models in earnings management studies. *Journal of accounting and Finance*, 15(1), 62.
- Lev, B. (2003). Corporate earnings: Facts and fiction. *Journal of economic perspectives*, 17(2), 27-50.
- Lynn, R.S. (1996). The role of the auditor in corporate governance. *Australian Accounting Review*, 6(2), 16-18.
- Malin, C.A. (2013). *Corporate Governance*, Oxford University Press.
- Man, C. K. (2013). Corporate governance and earnings management: A survey of literature. *Journal of Applied Business Research*, 29(2), 391-418.
- Mehran, H. (1995). Executive compensation structure, ownership, and firm performance. *Journal of financial economics*, 38(2), 163-184.
- Menon, K., & Williams, J. D. (1994). The use of audit committees for monitoring. *Journal of accounting and public policy*, 13(2), 121-139.
- Merchant, K. A., & Van der Stede, W. A. (2007). *Management control systems: performance measurement, evaluation and incentives*. Pearson education.
- Mindzak, J., & Zeng, T. (2018). The impact of pyramid ownership on earnings management. *Asian Review of Accounting*, 26(2), 208-224.
- Mollah, S., Al Farooque, O., Mobarek, A., & Molloney, P. (2015). Bank corporate governance

- and future earnings predictability. *Journal of Financial Services Research*, 56(3), 369-394.
- Mulford, C.W., & Comiskey, E. E. (2002). The Financial Numbers Game. John Wiley&Sons, Inc.
- Nguyen, V. T., & Xu, L. (2010). The impact of dual class structure on earnings management activities. *Journal of Business Finance & Accounting*, 37(3 4), 456-485.
- Ocak, M., & Arıkboğa, D. (2017). Kurumsal yönetim bileşenlerinin tahakkuk esaslı kâr yönetimi üzerine etkileri: Bağımsız üyelerin ve kadın üyelerin önemi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46(1), 98-116.
- OECD (2004). The OECD Principles of Corporate Governance. <https://www.oecd.org/corporate/ca/corporategovernanceprinciples/31557724.pdf>
- Önem, H. B., & Demir, Y. (2015). Mülkiyet yapısının firma performansına etkisi: BIST imalat sektörü üzerine bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13),31-43.
- Örgün, G. S., & Aygün, M. (2018). Sahiplik yapısı ve kar kalitesi: Borsa İstanbul üzerine bir inceleme. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(3), 333-348.
- Palmrose, Z.V. (1987). An analysis of auditor litigation and audit service quality. *The Accounting Review*, 63(1), 55-73.
- Park, Y.W., & Shin, H.H. (2004). Board composition and earnings management in canada. *Journal of Corporate Finance*, 10, 431-457.
- Roychowdhury, S. (2006). Earnings management through real activities manipulation. *Journal of accounting and economics*, 42(3), 335-370.
- Sakaki, H., & Jackson, D., & Jory, S. (2017). Institutional ownership stability and real earnings management. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 49(1), 227-244.
- Sakin, T. (2016). Kar yönetimi ve Türkiye'deki kar yönetimi çalışmalarının değerlendirilmesi. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Muhasebe Enstitüsü Seçmeler.
- Sánchez Ballesta, J. P., & García Meca, E. (2007). Ownership structure, discretionary accruals and the informativeness of earnings. *Corporate Governance: An International Review*, 15(4), 677-691.
- Schipper, K. (1989). Earnings management. *Accounting horizons*, 3(4), 91.
- Shan, Y. G. (2015). Value relevance, earnings management and corporate governance in China. *Emerging Markets Review*, 23, 186-207.
- Shleifer, A., & Vishny, R. W. (1997). A survey of corporate governance. *The journal of finance*, 52(2), 737-783.
- SPK (2003). Kurumsal Yönetim İlkeleri. <https://www.spk.gov.tr/Sayfa/Dosya/66>
- Stolowy, H., & Breton, G. (2004). Accounting manipulation: A literature review and proposed conceptual framework. *Review of Accounting and Finance*, 3(1), 5-92.
- Vafeas, N. (1999). Board meeting frequency and firm performance. *Journal of financial economics*, 53(1), 113-142.
- Walker, M. (2013). How far can we trust earnings numbers? What research tells us about earnings management. *Accounting and Business Research*, 43(4), 445-481.
- Wang, D. (2005). Founding family ownership and earnings quality. *Journal of Accounting Research*, 44(3), 619-656.
- Werner, S., & Tosi, H. L., & Gomez-Mejia, L. (2005). Organizational governance and employee pay: How ownership structure affects the firm's compensation strategy. *Strategic Management Journal*, 26, 377-384.
- WorldBank (2015). Corporate Governance East Asia and the Pasific. https://web.worldbank.org/archive/website01563/WEB/IMAGES/CG_EAP_P.PDF?MOD=AJPERES#:~:text=Corporate%20governance%20is%20defined%20as,risk%20and%20safeguard%20against%20mismanagement.
- Xie, B., Davidson III, W. N., & DaDalt, P. J. (2003). Earnings management and corporate governance: the role of the board and the audit committee. *Journal of corporate finance*, 9(3), 295-316.
- Yavuzaslan, S., & Kalmış, H. (2016). İşletmelerin kurumsal yönetim uygulamalarının kar yönetimi üzerindeki etkisi ve Borsa İstanbul A.Ş. şirketleri üzerinde bir uygulama. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(27), 353-384.
- Yeo, G.H.H., & Tan, P. M.S., & Ho, K. W., & Chen, S.S. (2002). Corporate ownership structure and the informativeness of earnings. *Journal of Business Finance and Accounting*, 29(7),1023-1046.

- Yermack, D. (1996). Higher market valuation of companies with a small board of directors. *Journal of financial economics*, 40(2), 185-211.
- Yılmaz, R., & Kaya, M. (2014). Kurumsal yönetim ilkelerinin muhasebe etik kuralları ile ilişki. *İşletme Bilimi Dergisi*, 2(1), 17-35.
- Ying, T., & Wright, B., & Huang, W. (2017). Ownership structure and tax aggressiveness of Chinese listed companies. *International Journal of Accounting & Information Management*, 25(3), 313-323.
- Yu, F. F. (2008). Analyst coverage and earnings management. *Journal of financial economics*, 88(2), 245-271.
- Yücel, E. (2016). Kurumsal yönetim ve firma performansı: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden kanıtlar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 27-41.
- Zalata, A., & Roberts, C. (2016). Internal corporate governance and classification shifting practices: An analysis of UK corporate behavior. *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, 31(1), 51-78.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

İnceleme Makalesi / Review Article

Adnan Özyalçınır'ın "Yük" ve "Asfalt" Hikâyelerinde Grotesk / Gotik Masal Ögeleri / Motifleri*

Grotesque / Gothic Tale Elements / Motifs in Adnan Özyalçınır's "Yük" and "Asfalt" Stories

Derya KILIÇKAYA ¹

ÖZ

Adnan Özyalçınır'in 1972 senesinde Bilgi Yayınevi tarafından basılan Yıkım Günleri isimli eseri, içerisinde on bir hikâye barındırır. Bu hikâyelerden bilhassa "Yük" ve "Asfalt" başlıklı metinler, bünyesindeki grotesk / gotik masal motifleri / ögeleri ile dikkat çekerler. "Yük", eski bir konağın peşine düşmüş, hurmacı Arapların develerini arayan bir çocuğun hikâyesidir. "Asfalt" hikâyesinde ise bir karayılan gibi upuzun yatan asfalttan ve bu asfaltın kenarında sürekli çömelip oturan insan ve hayvanlardan bahsedilir. Her iki hikâyede de çocuk, bir şekilde ön plana çıkarılmış ve çocuğa bir görev yüklenmiştir. Adnan Özyalçınır, tüm bunları kurgularken masal denilen türün ögelerinden / motiflerinden de faydalanır. Ancak bu hikâyeleri farklı kılan nokta, masal ögelerinin grotesk / gotik özellikte olmasıdır. Makalede, öncelikle grotesk / gotik kavramları açıklanacak ve gotik edebiyatın özellikleri verilecektir. Bu yapılırken masal-larda sıklıkla kullanılan gotik / grotesk masal ögelerine / motiflerine değinilecektir. Ardından, Adnan Özyalçınır'in edebi kişiliği kısaca verildikten sonra, Yıkım Günleri eserinden bahsedilecektir. Son olarak, Yıkım Günleri içerisinde yer alan ve makaleye esas teşkil eden "Yük" ve "Asfalt" hikâyeleri, belirtilen masal ögeleri / motifleri çerçevesinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Adnan Özyalçınır, Yük, Asfalt, hikaye, masal, grotesk, gotik.

* Bu makaleyi, 11 Nisan 2020'de 22 yaşında koronadan kaybettiğim İTÜ Uçak Mühendisliği son sınıf öğrencisi kardeşim Emircan Kılıçkaya'ya ithaf ediyorum.

1 Kocaeli Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü, derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0001-5964-5485

Geliş Tarihi (Received): 22.06.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 21.08.2022

ABSTRACT

Adnan Özyalçınır's work named Yıkım Günleri, published by Bilgi Publishing House in 1972, contains eleven stories. Among these stories, especially the texts titled "Yük" and "Asfalt" draw attention with their grotesque / gothic fairy tale motifs / elements. "Yük" is the story of a boy who is chasing an old mansion and looking for the camels of date palm Arabs. In the story "Asfalt", there is a story of asphalt lying as long as a black snake, and people and animals constantly crouching on the edge of this asphalt. In both stories, the child is somehow brought to the fore and a task is assigned to the child. Adnan Özyalçınır also makes use of the elements / motifs of the genre called fairy tales while constructing all these. However, the point that makes these stories different is that the fairy tale elements are grotesque / gothic. In the article, first of all, the concepts of grotesque / gothic will be explained and the characteristics of gothic literature will be given. While doing this, the gothic / grotesque fairy tale elements / motifs that are frequently used in fairy tales will be mentioned. Then, after giving a brief description of Adnan Özyalçınır's literary personality, his work Yıkım Günleri will be mentioned. Finally, the "Yük" and "Asfalt" stories, which are included in the Yıkım Günleri and which form the basis of the article, will be examined within the framework of the specified tale elements / motifs.

Keywords: Adnan Özyalçınır, Yük, Asfalt, story, fairytale, grotesque, gothic.

1. Giriş

Bu makalenin konusu ve amacı, Adnan Özyalçınır'in iki hikâyesindeki grotesk / gotik masal motif ve öğeleri üzerinde bir inceleme yapmaktır. Bu hikâyeler, "Yük" ve "Asfalt" adlarını taşıyor ve yazarın *Yıkım Günleri*¹ adlı eserinin içinde yer alırlar. Bu inceleme yapılırken öncelikle masal denen tür için motif ve öğe terimlerinin ne ifade ettiği hakkında bilgi verilecektir. Bu verilirken masal türünün özelliklerine de değinilecektir. Tüm bunlara değinirken gotik ve grotesk kelimeleri üzerinde de durmak gerekecek, öncelikle bu terimlerin manası izah edilecek ardından da edebiyata yansımalarının nasıl olduğu hakkında bilgi verilecektir. Masallarda kullanılan bu gotik / grotesk öğeler ve edebiyattaki yerinden söz ettikten sonra ise Adnan Özyalçınır'in edebî kişiliği ve bahsi geçen *Yıkım Günleri* eseri hakkında bilgi vermek de bu makale-

lenin amaçları arasındadır. Bu eserde yer alan "Yük" ve "Asfalt" hikâyeleri özelinde grotesk / gotik masal öğe ve motiflerine değinilen bu çalışmada, başlık olarak da kullanılacak motifler şu şekilde sıralanabilir: Deve, harami / eşkıya, umacı, konak, horoz, lamba, karga, dolap / sandık, yük-tabut, kuyu / çıkırcık, dolunay / aydede, yılan, hayalet / ölü ve görünmez adam.

Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan kaygı, üzüntü anlamına gelen korku, edebiyatta sadece şiir, hikâye, roman gibi türlerde görülmemiş, anonim halk nesri arasında gösterilen ve halk edebiyatının anlatmaya dayalı türleri arasında yer alan masalda da belirmiştir. Fransızca bir kelime olan, yan yana gelerek bir bezeme işini oluşturan ve kendi başlarına birer birlik olan öğelerden her biri anlamına gelen motif, Vladimir Propp tarafından işlev olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda; öğe, motif ve işlevin birbiriyle aynı terimler olduğu söylenebilir. Ancak, Propp'un işlevler diye adlandırdığı motifler, eylem-

1 *Yıkım Günleri*, 1993'te *Sağanak* adıyla yeniden basılmıştır. Yeni baskısında kitaba iki öykü daha eklenmiştir.

lerden oluşmaktadır (Propp, 2008, s. XI). Masallar, bu şekildeki eylemsel motifleri barındırdıkları gibi, sembolik öğeleri de bünyelerinde barındırabilirler.

Masal, anlatmaya dayalı edebî bir türdür ve sembolik dil örneklerinin en güzel işlendiği türlerdendir. Masalın en önemli özelliklerinden biri, motiflerle süslenmiş olmasıdır. Mesela, masalarda semboller aracılığıyla iletişime rastlanabilir. Sembolün veya motifin kendisi, karşı tarafa bir mesaj verebilir, sembolik haberleşmeyi sağlayabilir. Kısacası, nesne vasıtasıyla karşı tarafa bir haber yollanabilir. Dolayısıyla masallardaki sembolik öğeler / motifler, kimi zaman haberleşme işlevini yerine getirebilir: Bu sembolik öğeler, iletişime yardımcı olabilir. Bu, masalarda gözlemlenen bir iletişim biçimidir, nesnelere vasıtasıyla örtük de olsa bir haberleşme gerçekleştirilebilir. Masallarda en çok geçen iletişim sembolleri ise at, karınca ve kuş gibi hayvanlara ait tüy, kıl ve kanattır. Bu simgeler, masallardaki hayvan-insan iletişiminin en önemli araçları arasındadır. Bu sembolik öğelerinse hiç şüphesiz taşıdıkları anlamlar vardır (Yıldırım, 2009, s. 2384-2403).

Gotik terimi ise adını eski bir Cermen kavmi olan Gotlardan almıştır. Ancak terimin yazınsal olarak kullanımı, asıl anlamından Orta Çağ sanatı ve sezmesi anlamlarına kaydırılmıştır. Genellikle bu adlandırma, akımın içinde olan anlatıların dekorlarında, arka planlarında sıklıkla bulunan Orta Çağ gotik mimarisine gönderme yapmaktadır:

Yazarlar ekseriyetle bu tarz mimari yapıları (şatolar, harabe eski yapılar, karanlık, ıssız dehlizler, kaleler) yapıtlarında sıkça dekor olarak kullanmışlardır. (Morkoç, 2021, s. 21)

Öncelikli olarak mimari bir kavram olan 'Gotik' sıfatı Orta Çağ mimarisine ve sonrasında Orta Çağ ile ilgili her şeye yakıştırıldığından ve bu romanların çoğu da eski şatolarda, manastırlarda ve yıkıntılarla

dolu bir ortaçağ mekanında geçmiş olduğundan, XVIII. ve XIX. yüzyılın başında rağbet gören bu roman türüne 'Gotik' adı verilmiştir. (Buhara, 2008, s. 9-10)

Grotesk ise gotik edebiyatta bir yazma biçimidir (Aktaran Şen, 2020, s. 167). Sanata ilişkin olmakla birlikte, aynı zamanda dille ilgili de bir biçim olan grotesk, on beşinci asırdan beri yerleşen uzlaşımların bir bütünü olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bu hâliyle grotesk, bir öğeler birliğini oluşturmaktadır. Bu öğeler bütününe ise bir dizi motif ve yapılandırma belirler. Bu birlikte yer alan çok sayıda unsur şöyle sıralanabilir: bitki, hayvan ve minerallerin karışması, tabii kanunların ortadan kalkması, hüviyetin kaybolması, şekille ilgili sapmalar ve bozulmalar, kişinin parçalanması, tarihî nizamın yok oluşu vb. (Aktulum, 2020, s. 12). "Gotik, insanın psikik varlığını inceler; gerçek gibi durmayan, yabancı, eski ve grotesk olduğu için bizden uzak görünen ama çelişkilerimizle karşılaştığımız bir arenadır" (Koçsoy, 2010, s. 99). Grotesk sözcüğü ilk meydana çıkışında, en sınırlı anlamıyla düşünülürse sarmaşık ve asma yapraklarının içindeki hayal ürünü kuşlar ve vahşi hayvanlarla, insana ait özelliklerin beraber yer alması anlamına karşılık gelmiştir (Yanıkaya, 2003, s. 19). 15. yy.'da Avrupa'da mağara süslemelerine verilen bir isim olarak ortaya çıkan grotesk kavramı, zaman içerisinde tiyatro, resim, edebiyat gibi tüm sanat dallarında görülmeye başlamıştır. Grotesk, zamanla birçok alt kavramı kapsamış ve bu nedenle de tanımlamasına net bir sınır getirilememiştir. "Bunun sonucunda grotesk yüzyıllar içerisinde içeriğinde değişiklik göstermiş, modern çağlarda zengin çağrışımlarla dolu olarak gelişmiştir" (Nurdan, 2020, s. vi). Gotik ve fantastik gibi edebî şekillerle birlikte kullanılan grotesk, İtalyanca mağara anlamına gelen grottesco, la grottesca mefhumlarına dayanır (Şen, 2020, s. 167).

Grotesk, çeşitli disiplin ve kuramlarda farklı açılardan tartışılan bir kavramdır.

Bu mefhum, özellikle modern edebiyat kuramcılarında Mihail Bahtin'in yaklaşımında önemli bir yer tutar. Bahtin karnaval görme şeklinin yanına, toplumsal gelenekler askıya alındığı ya da göz ardı edildiği zaman, grotesk gerçekçilik kavramını yerleştirir. Grotesk gerçeklik, insan yaşamının ve bedeninin (yeme içme, cinsellik gibi) tamamlanmamış ve tekrarlanan bir özellik sergileyen tarafına göndermede bulunur. "Klasik ya da sosyalist gerçekliğin tersine bu gerçeklik modeli tamamlanmamış ve idealleştirilmemiş bir gerçekliktir" (Hitchcock'tan aktaran Şen, 2020, s. 33). Makalenin konusu olan Adnan Özyalçın'ın hikâyelerinde ise grotesk kavramı, Mihail Bahtin'ce *karnaval* olarak adlandırılıp hem trajiği hem de gülüncü temsil eden groteskten ayrıdır. Bahtin'e göre grotesk, gülme ilkesine ve karnaval ruhuna dayanmaktadır. Ona göre, grotesk ile güldürücü olan birbirinin içindedir (Aktulum, 2020, s. 16). Bununla beraber, görüleceği üzere hikâyelerde groteskin sadece ürküntü veren tarafı yer almıştır. Kısacası, incelenecek hikâyelerde güldürü unsuru içermeyen grotesk söz konusudur.

Tabiatta yarattıkları zıtlıklarla kavramsal ve sözlüksel alanlarının iç içe geçmiş yapıda olmaları itibarıyla yeraltı edebiyatını besleyen, birbirinden bağımsız düşünüle-meyecek kadar yakın gotik ve grotesk kavramları, Aydınlanma Çağı'nın rasyonalizm algısına karşıt olarak sanatta doğmuş, daha sonra ise yazınsal alanı etkisi altına almaya başlamıştır. (Doğan, 2021, s. 1277-1278)

Görüldüğü gibi, grotesk ve gotik kavramları birbirleriyle alakalıdır ve bağımsız düşünüle-meyecek kadar birbirlerine yakınlardır.

2. Gotik / Grotesk Kavramlarının Edebiyata Yansıması

Yeraltı yazını, hakikatte gotik edebiyat ile ilk numunelerini vermiş bir sahadır. Bu yazının temelini, mahfi teşekküller ve teş-

kiyatlar oluşturur. Yeraltı edebiyatı kavramının içinde sır, gizlilik gibi anlamlar yer alır (Türkmenoğlu, 2013, s. 2453-2463).

Gotik edebiyata tekinsizlik, belirsizlik duygusu, korku ve rahatsız edicilik hâkimdir. Bir eserin gotik olmasını belirleyen şart; olağanüstü, doğaüstü unsurlardan beslenmesi olarak kabul edilir (Kılıçkaya, 2016, s. 685). Korku edebiyatı olarak da nitelendirilen gotik edebiyat, ilk örneğini 18. asırda vermiştir. Bu türün ilk örneği olarak kabul edilen H. Walpole'un *The Castle of Otranto* (1764) romanı, yapı olarak Orta Çağ romancelarının ve Don Kişot'tan sonra gelişen İngilizce novel kelimesi ile ifade edilen romanın hususiyetlerini bir arada sergiler. *The Castle of Otranto*, yapısı ve mevzuuyla sentez bir romandır² (Karakuş, 2014, s. 877). "Gotik olay örgüsü de ölüm / yaşam, geçmiş / bugün, iyi / kötü, doğal / doğaüstü, gerçek / sanrı ve ahlak / ahlaksızlık gibi karşıtlıklar arasındaki sınırların sürekli ihlal edilmesi ve yeniden çizilmesi etrafında yapılandırılmıştır" (Erdem, 2009, s. 1). Gotik edebiyatın sıklıkla kullandığı temalardan biri ölümdür:

Ölüm, insan yaşamına dair mühim bir parça olduğundan, edebiyatta ve sinemada kimi vakit bir korku unsuru olarak kullanılmıştır. Amerikan gotiğini kuran ve onun en mühim temsilcisi olan Edgar Allan Poe, ölümü ve korkusunu hikâyelerinde sıkça kullanmıştır. Poe, bu tür konuları en güzel hikâye türü vasıtasıyla anlatılabileceğine inanmıştır. Ona göre, güzellik en iyi şekilde şiirde ifade edilir. Korkunun ve dehşetin yeri ise hikâyedir. (Canbaz Yumuşak, 2013, s. 138-139)

Poe, gotik hikâyeler yazan bir yazardır. Birçok hikâyesinde dolaylı veya değil, kadim, ölü ya da gizli olanı anlatır. Poe, hikâ-

2 Roman, Türkçeye çevrilmiştir. Can Yayınları tarafından Haziran 2021'de beşinci baskısı yapılmıştır. bk. Horace Walpole, *Otranto Şatosu*, çev. Zeynep Bilge, Can Yayınları, 5. Baskı, Haziran 2021, İstanbul.

yelerinde sıklıkla ölümü anlatır. Ancak bu ölüm, hikâyelerde bir korku unsuru olarak karşımıza çıkar. Amerikan gotiğini kuran ve aynı zamanda bu konuda büyük bir temsilci olan Edgar Allan Poe, korku ve dehşet kavramlarını hikâyelerinde çok profesyonelce işler. Tüm bu korkutucu, kasvetli hikâyelerde, tavan arası gibi sıkıcı, boğucu, karanlık ve kasvetli alanlar vardır. Gotik edebiyatın ürünleri, genelde böyle mekânlarda geçer:

Gerek psikolojik olarak, gerekse fiziksel şekilde yaşanan korkunun, gizemlinin, tabiatüstü olanın, insanlar tarafından terk edilmiş mekânların, kale, zindan gibi kasvet veren yerlerin, bilinmez geçitlerin, ormanların, vahşi tabiatın, harabe hâline gelmiş manastırların, işkence yerlerinin, karanlığın, geriye gidişin, delirmenin, gelecekle ilgili büyük tahminlerin ve etkileri devam eden lanetlerin bulunduğu gotik eserlerde, karakterler de mekânlar gibi sıra dışıdır. (Yavuz & Geçikli, 2008, s. 175)

Sıradan gözüken yaşamların sıra dışı öykülerini anlatan gotik edebiyat, ötekinin çeşitli versiyonları etrafında şekillenir. Şeytani olan öteki; hayaletler, kadınlar, Yahudiler, deliler, caniler, vampirler ve Avrupalı olmayanlardır (Gamal'dan aktaran Kaya, 2021, s. 16). Gotik yazında, umumiyetle başkışı kadın zor durumdadır ve bu durumdan sıyrılmak için yolculuğa çıkar. Seyahatten döndüğünde ise kendisini kuvvetlenmiş bulur (Koçsoy, 2010, s. 94).

Aslen Eski Çağ Roma binalarında bulunan acayip, komik figürlerden oluşmuş bir süsleme üslubu olan grotesk ise zamanla tuhaf, itici ve tiksindirici gibi anlamlara gelmiştir. Gotik anlatımın özelliklerinden olan sapkınlık, sıradanın arkasında gizlenen aykırılık, işkence, korku, korkunçluk gibi öğeler, korku edebiyatında grotesk bir mübalağa içinde anlatılır.

2.1. Masallarda Kullanılan Gotik / Grotesk Öğeler / Motifler ve Edebiyattaki Yeri

Masallarda yer alan gotik / grotesk öğeler hakkında incelemeler yapan Erhan Şen, konuya dair iki makale kaleme almıştır.³ Bu makalelerde belirttiğine göre, masallarda yer alan belli başlı grotesk / gotik öğeler şu şekildedir:

Eylem içeren grotesk / gotik öğeler: Öldürme, boyun kesme, cinayete teşebbüs, yutulma, yenilme, ateşe atılma, boğulma ya da boğulma tehlikesi, kendine zarar vermek, bıçaklanma / hançerlenme / şişlenme, karnını yırtmak, farklı bir bedene bürünmek, boyun kesme / boğazını kesme / kafasını kesmek, öldürme, parçalarına ayırma, haşlamak / haşlanmak, gözlerini oymak, ateşe atılma, karnını deşmek, sinice / gizlice takip etmek, zorbalık / tecavüz / taciz, zehirleme / zehirlenme.

Olağandışı varlıklara ilişkin grotesk / gotik öğeler: Dev, dev anası, canavar, ejderha, bitişik adamlar.

Aşağıda incelenecek olan “Yük” ve “Asfalt” hikâyelerinde ise eylem içeren gotik / grotesk öğeler / motifler değil de daha çok, eşya ve varlık boyutunda, simgesel anlamda masal öğelerine yer verilmiştir. Eylemler, bu öğeler etrafında gerçekleşir. Dolayısıyla, makalede grotesk / gotik masal öğeleri / motifleri incelenirken başlık olarak şu eşya ve varlıklar tercih edilmiştir:

³ bk. Erhan Şen, (2020). Pertev Naili Boratav'ın Derleyip Yayımladığı Masalların Grotesk Öğeler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi*, 9(1), 166-179.

Erhan Şen, (2020). Ignacz Kunos'un Derleyip Yayımladığı Masallarda Yer Alan Grotesk Öğeler. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 31-44.

- 1-Deve
- 2-Harami / Eşkîya
- 3-Umacı
- 4-Konak
- 5-Horoz
- 6-Lamba
- 7-Karga
- 8-Dolap / Sandık / Yük-Tabut
- 9-Kuyu / Çıkrık
- 10-Dolunay / Aydede
- 11-Yılan
- 12-Hayalet / Ölü / Görünmez Adam

Hikâyelerde, bu canlı ve cansız varlıkların etrafında grotesk / gotik eylemler gerçekleştiğinden, masal öğeleri / motifleri bu şekilde bir incelemeye tabi tutulacaktır. Dolayısıyla “Yük” ve “Asfalt” hikâyelerinin, eylemsel motifleri değil de sembolik öğeleri bünyelerinde barındırdıkları söylenebilir.

Masallarda yer alan ve grotesk / gotik birer öge olan simgesel korku motifleri, görüldüğü gibi edebiyatın bir başka türü olan hikâyeye sirayet etmiştir. Mesela, aşağıda incelenecek olan “Yük” hikâyesinde konak, tıpkı masallarda olduğu gibi, sembolik iletişim dilinin bir ögesi konumundadır. Hikâyedeki konak, görüleceği üzere aslında bir mesaj ve haber vermektedir. Ancak bu mesaj, sadece hikâye kişilerine verilmez. Aynı zamanda okuyucuya da verilen bir mesaj vardır. Konak motifinin dışında, diğer motifler de tek başlarına düşünüldüğünde, onların da bir şeylerin habercisi olarak hikâyede yer aldıkları ve

bu bakımdan bazı anlamlar yüklendikleri görülür. Hikâyelerdeki bu sembolik motiflere bakıldığında ise masalın, hikâyeye türü ile bağlantısı daha net ortaya çıkar.

Buraya kadar, gotik / grotesk türün özelliklerine ilişkin genel bir bilgi verilmiştir. Ardından, masalarda yer alan motiflere değinilmiş ve masalın, hikâyeye türü ile bağlantısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Masal motif ve öğelerinin, gotik edebiyat açısından ne anlam ifade ettiğinin tespiti ise makaleye konu olan Adnan Özyalçiner özelinde önem arz etmektedir. Çünkü yazar, çok farklı bir şey yaparak öne çıkmıştır. Bu noktada, makalede incelenen “Yük” ve “Asfalt” isimli eserlerin birer masal olmadığı gerçeğini, bir daha hatırlatmak gerekir. Bu eserler, her şeyden önce birer hikâyedir. Bu hikâyelerin içerisinde masal motifleri / öğeleri yer alır. Buraya kadar her şey normal karşılanabilir. Ancak, yazarı bu noktada farklı kılan, bu masal öğelerinin gotik / grotesk özellikler taşımasıdır. Kısacası, yazar bir taşla iki kuş vurmuş, hikâyelerde hem gotik edebiyattan faydalanmış hem de halk edebiyatının bir türünden istifade etmiştir. Bu iki şeyi birleştirerek çok farklı bir yöntem izlemiştir. Yazarı, başarılı kılan ve diğer gotik unsurlar içeren masal veya hikâyeye yazan yazarlardan ayıran nokta budur. Gotik / grotesk masal öğelerinin, modern bir hikâyede işlenmesi, ender rastlanan durumlardandır. Bu makale, aynı zamanda yazarın bu ayrıcalıklı durumunu gözler önüne sermeyi de amaçlamaktadır.

3. Adnan Özyalçiner’in Edebî Kişiliği ve *Yıkım Günleri* Eseri

Grotesk / gotik masal öğelerini / motiflerini çağdaş bir bileşimle hikâyelerinde kullanan bir yazar olan, 2019’da 38. Uluslararası İstanbul Kitap Fuarı’nda onur konuğu olarak yer alan Adnan Özyalçiner, işlenecek hikâyelerin yazarıdır. Onun hikâyelerinin gizli kalmış, ama önemsenmesi gereken bu özelliği (Andaç, 2006, s.

468), makalenin konusunu oluşturmaktadır. Adnan Özyalçiner, 1950 kuşağı Türk hikâyeciliğinin önemli temsilcilerindedir. Toplumcu bir öze bağlı olarak kaleme aldığı gerçekçi hikâyeleriyle birçok dönemde adından söz ettirmiş bir yazardır. “Adnan Özyalçiner 1934’te İstanbul, Karagüm-rük’te dünyaya gelir. Özyalçiner’in resmi soyadı Çelik’tir. Bunun sebebi 1953 yılında mahkeme kararıyla Özyalçiner’in, halası Samiye Çelik ve eniştesi Nuri Çelik’in manevi evladı olarak nüfuslarına kaydedtirilmesidir” (Arıcı, 2014, s. 1). Asıl adı, Adnan Çelik’tir. Kendisi, şair Sennur Sezer’in eşidir. 1960’ta yayımlanan kitabı Panayır ile edebiyat dünyasına giriş yapan Adnan Özyalçiner, hikâye ilk sırada olmak üzere edebiyatın hemen her alanında eser vermiştir. Edebiyatçılar, eser vermeye genellikle şiirle başlasalar da Özyalçiner, bu genellemenin dışında kalır. O, tek bir dize yazmadan doğrudan öyküler karalamaya başlar. Ancak bu, hiç şiir yazmadığı anlamına da gelmez. Akşam gazetesinin sanat sayfasında Adnan Çelik imzalı bir şiiri yayımlanan yazarın, ikinci şiiri Rüknettin Resuloğlu’nun yönettiği *Yelken* mecmuasında, bu sefer Adnan Özyalçiner imzasıyla yayımlanır (Çetok, 2016, s. 21).

1964 yılında Sur, 1978 yılında Gözleri Bağlı Adam kitaplarıyla iki kez Sait Faik Hikâye Armağanını kazandı. Yağma kitabıyla 1972 Türk Dil Kurumu ödülünü alan Özyalçiner, bir röportajıyla da 1980 yılında Çağdaş Gazeteciler Derneğinin İnceleme-Araştırma Dalı Yılın Başarılı Gazetecisi Ödülünü, Cambazlar Savaşı Yitirdi kitabıyla 1991 Haldun Taner Öykü Ödülünü, Babıâli Ölüyor mu? adlı yazısıyla Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ödülünü kazandı. Türkiye Yazarlar Sendikası, PEN Yazarlar Derneği, Dil Derneği, Edebiyatçılar Derneği, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, Nâzım Hikmet Vakfı Danışma Kurulu üyesidir. (Kantar, 2015, s. 26)

Türk hikâyeciliğinde, sözlü edebiyatın ve masalın bir şekilde yer bulması gerektiğini düşünen Adnan Özyalçiner, konuya dair şunları söylemiştir: “Öykücülüğümüzde sözlü edebiyatımızın, masallarla söylencelerin önemli bir yeri olmalıdır. Benim öykü tarihimde masallarla söylenceler, bana ikinci bir anlatım olanağıyla birlikte öykülerime katkı sunmuş, çok boyutlu anlatımına destek sağlamıştır” (Erzen, 2016, s. 701). Adnan Özyalçiner, hikâyelerini genellikle kente ve özellikle de İstanbul’a odaklar. Okuyucuya bu mekân üzerinden belleğe dair yorum yapma olanağı sağlar (Erez, 2019, s. 36). Özyalçiner’in sokakla, yoksullukla kurduğu ilişki, edebiyatına doğrudan yansır (Çil, 2019, s. 49). Onun eserleri, dilsel yetkinliği ve özgünlüğü atlamaksızın, Marksist bir içeriği başat kılar. Dolayısıyla Adnan Özyalçiner’e edebiyat yaşamı bağlamında yöneltilebilen tek olumsuz eleştiri, hikâyelerinin kuru politik bir söyleme sahip olduğudur. Özyalçiner, anlatılarında engin insan sevgisi, insanoglu ile ilgili ve coğrafi sınırlamaları aşan yalın bir hümanizm niteliği taşır. Onun eserlerinde okurun karşısına çıkan kurgu, yaşamın kendisinden başka bir şey değildir (Yağdıran, 2019, s. 61, 63, 65).

O, hayat kaygısı sırtından eksik olmayan insanları anlattığı hikâyelerinde, doğrudan hayatın kendisini anlatmış olur. Bu yönüyle de gerçekçidir. Elli kuşağı yazarı olarak, kendince bir özgürlük mücadelesi veren yazar, İstanbul’da kenar mahallelerde derdini anlatamayan, kendini ifade edemeyen insanların dili olmuştur. Yedek subay olarak Doğu’ya gittiğinde ise o dili de bilmeyen insanlarla karşılaştığını ifade eder. Dolayısıyla kendisini, oradaki insanların gelecek umutlarını aktarma anlamında bir vasıta olarak görür. O insanların tüm yoksullukları ve yoksunluklarının yanı başında, ileriye dönük umutlar da taşıyor olmaları yazarı etkilemiştir. Özellikle, okuma yazması olmayan insanların bir şeylerin farkında olmalarına rağmen,

ifadeden yoksun olmaları, yazarı onlar için harekete geçmeye yöneltir. Bu yüzden Adnan Özyalçiner, Onların ifadecisi olmayı seçtiğini söyler. Doğu'nun yanı sıra, İstanbul'un öteki yüzünü de göstermeye çalıştığını ifade eden yazar, Önemli olanın İstanbul'un öteki yüzü, bilinmeyen yüzü, altyapısıydı, altyapısında olan bitenler olduğunu vurgular. Bahsini ettiği insanların kentle olan mücadelesine kafa yormuştur. Böylelikle, bu şehre verdiği önemi dile getirir. Ona göre, İstanbul'un öteki yüzünde yaşayan insanlar, tüm zorlukların yanında bir de kentin kendisiyle mücadele içerisine girerler. Bu anlamda, İstanbul'da çeşitli yıkımlar olduğunu, insanların gecekondularından çıkarıldıklarını ifade eden yazar, kentle mücadelenin bambaşka bir şey olduğundan dem vurur.⁴ Bu noktada yazarın, makalede işlenecek iki hikâyesinin de yer aldığı *Yıkım Günleri* isimli eserinden bahsetmek gerekir. 1972 yılında basılan eserin içinde yer alan hikâyeler şu şekildedir: "Yıkım Günleri," "Yük," "Kuşlarla İnsanlar," "Kök," "Kenarda Birileri," "Gök Mavi," "Toprak Kara," "Sağanak," "Dağ," "Asfalt," "Tırmanış," "Grev Bildirisi." Bu hikâyeler arasında yer alan ve esere ismini veren "Yıkım Günleri" ne kısaca değinmek gerekirse yazar, bu hikâyesi ile ilgili şunları söylemiştir:

Benim, 1972'de yayımlanan "Yıkım Günleri" adlı bir öyküm var. O öyküde Şehzadebaşı Saraçhane alanında yapılan bir yıkım anlatılıyor. Caddenin genişletilmesi için ortadan kaldırılan adanın yıkımı anlatılırken orada oturanların yıkımdan etkilenişlerine değiniliyor. Yıkılan adadaki yapıların birinin bodrumunda barınan bir de total bir satıcı vardır. Yazları gelincikler, yeşil yapraklarla süslediği çavalyesinde taze

badem hıyarı satan bu adam, güz günleri de yıkılan adanın köşe duvarı dibinde kebab kestane satar. Yıllar yılı sürüp gitmiştir bu. Yıkım tamamlandıktan, yani cadde genişledikten sonra total kestaneciyle mangalını, sonra da gelincik ve yeşil yapraklarla süslü çavalyesine sıraladığı badem gibi ktır ktır olan parmak boyundaki körpe Çengelköy hıyarlarını bir daha kimse görmez. Daha doğrusu total kestaneci, her yıkımda ölüme biraz daha yaklaşır. Kestanelerini sattığı son yer, yıkımdan kurtulan eski bir türbenin mezarlık duvarının dibidir. Artık kestanecinin ölüp ölmemesi önemli bile değildir. Mangalının ya da çavalyesinin varlığıyla yokluğu da öyle. Çünkü caddeye uzaklaştırılmış, ölümcül bir köşeye itilmiştir. (Özyalçiner, ?, s. 21)

Burada bahsi geçen cadde bu değişimlerin ardından, eski renginden ve havasından pek çok şey yitirir. Artık, eski cadde değildir. Yıkım günlerinin bugün de sürdüğünü düşünen Adnan Özyalçiner, muhalif tutumuna hâlen devam etmektedir. Yazar, muhalif tavrının yanı sıra eser vermeye devam etmiş ve özgün bir yol benimseyerek hikâyelerinde, sembolik grotesk / gotik masal öğelerine / motiflerine de yer vermek suretiyle, masallardan yararlandığını da göstermiştir.

4. "Yük" ve "Asfalt" Hikâyelerindeki Grotesk / Gotik Masal Öğeleri / Motifleri

Gotik edebiyat, her zaman gizli olanı ortaya çıkarır. Bu açıdan bakıldığında da bilhassa "Yük" hikâyesinde gizli olanın ortaya çıkışının gotik bir özellik olduğu söylenebilir. "Yük" hikâyesine konu olan dolap, karanlık sokaklardan mezarlık yanlarından geçilerek ulaşılan gizemli bir konağın içinde yer alır. Konağa giden yolların tamamı ürkütücüdür. Yılanlı, soğuk tokmaklı bir kapısı bulunan konakta, hikâye kişisi çoğunun, ailesinde saygın bir yeri olan ve sözü geçen yaşlı bir kadın; yani büyük hanım yaşar. Büyük hanım, sürekli bu yükün

⁴ Adnan Özyalçiner'in, bu görüşlerini açıkladığı, Türkiye PEN Yazarlar Derneğinden Zeynep Oral ve Sevin Okyay ile 2021 senesinde yaptığı söyleşiyi dinlemek için bk. Oral, Z., & Okyay, S. (2021). *1950 kuşağının önde gelen kalemlerinden Adnan Özyalçiner ile Zeynep Oral ve Sevin Okyay'ın söyleşisi*. PEN.

başında dua eder. Konaktaki bu tuhaf ve gizemli durum, Adnan Özyalçiner tarafından grotesk / gotik masal motifleri kullanılarak verilmiştir.

Uğursuz çocuklar, çocuk objeleri, çocukluğa özgü nesnelere, oyuncaklar, çocuk masalları, lanetli çocuk nesnelere korku sinemasının kullandığı motifler olduğu gibi korku edebiyatının da yer verdiği unsurlardır (Özgör, 2020, s. 518). Adnan Özyalçiner'in bahsi geçen hikâyeleri, bünyelerinde çocuk motifini barındırmakla birlikte, bilhassa masalsı öğeleri ile dikkat çeker. Ancak bu masal motifleri, korku edebiyatının da kullandığı unsurlara benzer. Bu yüzden hikâyelerde çocuk ve masal, grotesk / gotik bir imge olarak görünür. Özellikle "Yük" hikâyesindeki çocuk, lanetli görünümüyle dikkat çeker.

"Yük" hikâyesi, doğrudan doğruya Edgar Allan Poe'nun "Usher Konağı'nın Çöküşü" isimli hikâyesini anımsatır.⁵ Her iki hikâyede de çöken konak motifi kullanıldığı gibi, dirilme teması da hikâyelerin ortak özelliğidir. "Usher Konağı'nın Çöküşü"nde Usher, kardeşi Leydi Madeline'i diri diri mezara koyar. Diri diri mezara konarak ölen kadın, daha sonra dirilir ve tabutu parçalayarak kardeşinin karşısına çıkar. Ardından da konak çöker (Poe, 2020, s. 114). Benzer şekilde "Yük" hikâyesinde de büyük hanım, eşi büyük efendiyi konaktaki yüküğe saklamıştır. Büyük hanımın bu davranışı, doğrudan doğruya Poe'nun nekrofilliğini; yani ölü seviciliğini hatırlatır. Poe'nun, mezardan dönen kadınları birer nekrofil arzu nesne-

si olarak görmesi gibi (Kılıçkaya, 2020, s. 89-90), büyük hanım da büyük efendiyi ölü sevicisi bir arzu nesnesi şeklinde görmüş ve onun hayaletini yüküğe saklamıştır. Yüklükte bir hayalet hâlinde saklı tutulan büyük efendi, bir gece içinde bulunduğu yüküğü içeriden zorlar ve yüküğü büyük bir gürültüyle uçurmak ister. Ona, torunu yardımcı olacaktır. Uzun süre içeriden zorlanıp duran yüküğün tahta mandalını çeviren çocuk, sadece dedesinin hayaletinin değil, diğer ölümlerin de dışarı çıkmasını sağlar. Ölümler, konağı bütünüyle ellerine geçirirler. Daha sonra ise konak, çöker.

Groteskin sadece dar anlamından yola çıkılsa bile, özellikle "Asfalt" hikâyesinin groteskliği ön plana çıkar. "Asfalt" hikâyesinde ise ilginç bir şekilde, asfalt kenarında oturan insanları otobüste seyahat eden çocuklardan başka gören yoktur. Her ne kadar çocuklar, bu insanlardan büyüklere bahsetseler de kimse onlara inanmaz. Anlatılanların uydurma olduğunu düşünürler. Hikâyede, asfaltın kıyısında, kayalıklara yontulmuş biçimsiz heykeller gibi bekleyen insanlar vardır. Onlara bazen öküz ve keçi gibi hayvanlar da eşlik ederler. Çıkınlanmış ekmeklerle birlikte adamlar, kadınlar ve çocuklar asfaltı seyre gelirler: "Önde, yola en yakın yerde, hayvanlar ya da kıl çuvallar arkasında adamlar, daha arkada da kadınlarla çocuklar. Asfaltı seyre gelirlerdi sanki. Kurak yaz günlerinde, yağmurlu güz ikindilerinde ve aylı ya da yalnızca yıldızlı, alacakaranlık gecelerde" (Özyalçiner, 1972, s. 136). Bu insanlar, yemez içmez, yatmaz kalkmaz asfaltı seyrederek. Bu hikâyede de başat olarak çocuk motifi kullanılır. Asfaltın kıyısında durup sürekli asfaltı seyreden insanları, ilginç bir şekilde sadece otobüste seyahat eden çocuklar görebilmektedir. Ancak, bu otobüslerden birinin olsun durduğu görülmemiştir: "Şimdiye kadar hiçbiri, partallarının altında işleyen irinli yaralarını göstermedikleri, ilçeye indiklerinde doktora bile demedikleri, üstelik sıkı sıkıya örtün-

5 Edgar Allan Poe, yazdığı gotik / grotesk öğeler barındıran hikâyeleri ile Türk edebiyatında pek çok yazara tesir etmiş bir kimsedir. Bu yazarlardan biri de Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Onun yazdığı "Abdullah Efendi'nin Rüyalari" adlı hikâyedeki Edgar Allan Poe izleri hakkında bilgi almak için bk. Derya Kılıçkaya, "İki Abdullah'ın Oynadığı Köşekapmacada veyahut Alicengiz Oyununda' Edgar Allan Poe İzleri", *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2(1), 2022, s. 1-22.

dükleri hâlde, bir kere olsun durmamıştı otobüsler” (Özyalçınar, 1972, s. 136-137). Otobüslerin durmaması hayret uyandırır ve merak etmeye başlarlar. Ya her şeyleri, kara ekmekleri, dikenler üstüne uzatılan ölüleri, yaralı çocukları, mağaraları göstermeler, o zaman ne olacaktır?

Her ne kadar, otobüste seyahat eden çocuklar, gördüklerini ana babalarına anlatırlar da büyükler anlatılanlara inanmazlar. Yol kıyısında oturur hâlde görülen insanlar, çocukların belleklerinin uydurduğu sanrılar olarak kabul edilir. Aslında çocuklar, büyüklerin bu inançsızlıklarını bildiklerinden gördükleri her şeyi anlatmazlar. Anlattıkları sadece, büyüklerin de isterlerse kolayca görebilecekleri çömelmiş insanlardır. Asıl olarak çocuklar, inanılabilecek şeyleri anlatmaktadırlar. Fantastik olan unsurları ise kendilerine saklarlar. Buna rağmen çocukların anlattıkları, uydurma sanrılar olarak kabul görür.

Tekinsiz sahneleri ve groteskleşen anlatısıyla “Yük” ve “Asfalt” hikâyeleri, grotesk / gotik eserlerden bariz izler taşıyan, korkunç tablolarından meydana gelme birer gotik hikâyedir. Yazının amacı, *Yıkım Günleri* isimli hikâye kitabında yer almış “Yük” ve “Asfalt” öykülerinde beliren, bilhassa grotesk / gotik masal öğelerini tespit etmek ve değerlendirmektir. Makalede, her iki hikâyede görülen grotesk / gotik masal öğeleri tek tek ele alınıp işlenecektir. Motifler, başlıklar hâlinde verilecek ve her başlık altında motifin grotesk / gotik yönüne dair değerlendirmeler yapılacaktır. Bu çalışmada, veri toplama yöntemi olarak metin incelemesi kullanılacak, içerik analizi yöntemiyle de veriler çözümlenecektir. Değerlendirmeler yapılırken hikâyede yer alan bu öğelerin, Türk ve dünya masallarındaki karşılıklarına da yer verilecektir. Her iki hikâyede toplam on iki öge tespit edilmiştir. Bunlar; deve, harami / eşkiya, umacı, konak, horoz, lamba, karga, dolap / sandık / yük-tabut, kuyu / çıkrik, dolu-

nay / aydede, yılan, hayalet / ölü / görünmez adam şeklinde sıralanabilir. Sembolik bir işlev ve anlam taşıyan bu öğeler, birer korku imgesi olarak da kullanılmışlardır. Ürküntü veren yönleriyle bu unsurlar hikâyeleri sarar ve bir olağanüstülükle beraber eserleri fantastik bir hâle getirirler. Grotesk / gotik öğelerin muhtevaya yansıdığı bu hikâyeler, korku imgeleri de denebilecek unsurlar açısından ele alınıp değerlendirilecektir.

5. Motifler / Öğeler

5.1. Deve Motifi

Türk boylarına ait atasözü, masal, efsane ve destan gibi birçok halk kültürü ürününün konusunu deve teşkil eder (Gökçimen, 2016, s. 219). Deve, bir öge olarak “Yük” hikâyesinde de görülür:

Tüylü, sıcak, diri battaniyeyi bir türlü atamıyordu üstünden. Pazardaki o uysal, uykucu develerden biri, her nasılsa ürkütülüp azdırılarak açıkça üstüne salınmış, dağ gibi hörgücü ile yatağa çökmüştü. Tekmeledikçe abanıyordu. İyice dolaşmıştı. Ne zamandır annesini çağırarak istiyordu. Aklınca çağırıyordu da. Ağzını bir karış açıyor, uzun uzun öyle duruyor, ıkınıyor, yüzü kıpkırmızı kesiliyor ama bir damla ses çıkmıyordu. Kupkuruydu, apacıydı ağzı. (Özyalçınar, 1972, s. 31)

Bu öge / motif, daha hikâyenin en başında grotesk / gotik bir şekilde okuyucunun karşısına çıkar. Sıkıntılı ve korkulu düş anlamına gelen karabasan, bir deve olarak hikâyedeki çocuğu basar. Masallarda anlatılan o uysal develerden biri, her nasılsa ürkütülmüş ve azdırılmıştır. Bu hâliyle çocuğun üstüne salınır. Deve, dağ gibi hörgücü ile çocuğun yatağına çöker. Çocuk tekmeledikçe deve daha da abanır. Çocuk, bu deve karabasana karşısında çaresiz kalmıştır. Annesini çağırarak ister, ancak ağzını açtığı hâlde ses çıkaramaz. Masallarda anlatılan o uysal ve uykucu deve, bir kara-

basan hâlinde çocuğu sarar. Çocuk, karabasanlarla yüklü bir dünyada gibidir.

Hâlbuki, daha önce babaannesiyle birlikte konakta yaşarken kendisine anlatılan masallarda develer uysal bir hâldedir. Masallardaki bu develer Arabistan'dan hurma getirirler. Çölde susuz kalındığı takdirde, bu uysal develerin kanları su yerine geçer. Burada, Araplarda Müslümanlıktan önceki çağ olan Cahiliye Dönemi'nde görülen bir şeye gönderme yapılmaktadır. Bu dönemde insanlar fasîd adı verilen bir hamur lokması yerlerdi. Bu lokma, Cahiliye Devri'nde yola çıkan kişinin en temel azığına oluşturuyordu. Ancak bu hamur lokması, deve kanının pıhtılaşmasıyla elde ediliyordu. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim kanı haram kılmıştır. Kur'an'daki konuya dair ayetin nazil olduğu ortamda ise bu tip bir kan içiciliği mevcuttur. Kur'an, toplumdaki bu kan içiciliği engellemeye çalışmıştır (Kırca, 2017, s. 13-14). Cahiliye Dönemi'ndeki bu âdetin çocuğa anlatılan masala da yansıdığı görülmektedir. Çocukla babaannesi, masal biter bitmez pazara develeri görmeye giderler. Pazarda, hurmacı Arapların bu develerini görme imkânı bulurlar. Bu develerin kanları su yerine geçtiği için; yani çölde susuz kalınca Araplar su yerine deve kanı içtiklerinden, bu durum çocuğun zihninde yer eder. Daha sonra çocuk, konağa tek başına gittiğinde ve konağın yakınındaki türbeyi kıvrılıp pazar yerine yöneldiğinde bu develeri arar. Nalburun önündeki açıklığa gider. Şöyle bir iki dolanıp bakar. Güneş, açıklığı kızdırmaktadır. Nalbur, dükkânının önünü gölgeleyen akasyanın altına sandalyesini atmış, çayını yudumlar. Nalbura develeri soran çocuk, şu karşılığı alır: “-Hay kerata, hay!- dedi-. Kimden dinledin bu deve masallarını sen?” (Özyalçiner, 1972, s. 46). Nalburun, babaannesi gibi deve masalı anlatmaya başlamasıyla birlikte uykuya dalar. Kısacası deve, hayvan görünümlü fantastik bir yaratık ve grotesk / gotik bir masal motifi olarak hikâyedeki yerini alır.

5.2. Harami / Eşkîya Motifi

Yazarı ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen Arapça masal külliyatı olan Binbir Gece'de yer alan Ali Baba ve Kırk Haramiler macerasında da geçen ve hırsız, haydut, eşkıya anlamlarına gelen harami, Türk masallarının da öğelerinden / motiflerinden biridir (Seyidoğlu, 1979, s. 427). Özellikle haramiden intikam alma şeklinde görülen motif, Keloğlan masallarında sıklıkla ortaya çıkar (Harmancı, 2010, s. 2). “Yük” hikâyesinde harami, bir korku ögesi olarak görülür. Karabasan gören çocuk, haramiler tarafından bağlanmıştı. Haramiler, çocuğu ipinden tutarak acımasızca çekip sürüklerler.

Genellikle masallarda eşkıya, kahramanın karşısına çıkıp onu zor durumda bırakan bir saldırgan ve kötü öge olarak yer alırken Adnan Özyalçiner'in “Asfalt” hikâyesinde, eşkıyanın görünümü soyludur. Kısacası soylu eşkıya, bir motif olarak hikâyede görünür. Halk anlatıları açısından düşünülürse bu soylu eşkıya motifi / ögesi, doğrudan Köroğlu'nu çağırıştırır. Halk sözlü geleneğinde bir soylu eşkıya ve kahraman olan Köroğlu, toplumdaki haksızlıklara ve hırsızlıklara karşı çıkmış, yoksulların kanını emerek ve sorun çıkararak bir düzen kurmaya çalışanların düzenine cephe almıştır (Gözütok, 2008, s. 44). “Asfalt” hikâyesinde de görünmez insanlar, günün birinde otobüslerden birini gün ortasında zorla durdururlar. Otobüsü baştan aşağı soyarlar. Soygun sırasında otobüsteki çocuklardan biri, soyguncuların gözlerini, otobüs seyahati sırasında akşam karanlığında gördüğü tilki ve tavşanın gözlerine benzetir. Tıpkı onların gözleri gibi, bu soyguncuların da gözleri parlamaktadır. Hikâyede, asfalt kenarında bekleyen görünmez insanlarla, aynı şekilde asfalt kenarında bulunan tavşan, tilki, köstebek gibi yabani hayvanlar arasında ilişki kurulmuştur. Bu da doğrudan vahşi adam arketipini hatırlatır. Vahşi adam / doğa adamı arketipi,

yüzyıllar boyunca destan, masal, efsane ve tiyatrolarda kendine yer bulur ve Orta Çağ boyunca da tekrar edilip buradan hikâye ve romanlara ve yedinci sanatın doğuşuyla birlikte de filmlere aktarılır. Vahşi adam kök örneği, hayvana benzer doğal özellikleri olan bir insanın, korku uyandıran uyumsuz varlığı anlamına gelir (Özdemir Riganelis, 2020, s. 151). Yol kenarındaki vahşi / yabancı hayvanlar, bir anlamda görünmez insanları temsil etmektedirler. Bu görünmez insanlar, daha sonra vahşi birer adama dönüşeceklerdir. Bu açıdan da gotik ve tekinsizdirler. Gotik-fantastik nitelikli eserler, korku ve tekinsizlik üzerine kurulur. Demonik / şeytani varlıklar yanında, birey hayatına yönelen her türlü baskı da kurguda yer alabilir. Bu eserlerde suçlu, yabancı hayvan veya olağanüstü varlık olabilir (Çetindaş, 2021, s. 26). Hikâyede soylu eşkıyalar, yabancı hayvanlara benzetilmiş ve bu açıdan otobüsteki çocukların dikkatini çekmişlerdir. Bir anlamda beden, hayvan görünümüyle karıştırılmıştır. Böylelikle, bedenin hayvan ya da bitki görünümüyle karıştırılması, biçimsizleştirilmesi, bir başka grotesk imge yaratır (Aktulum, 2020, s. 15).

Soyguncular, otobüsü tamamen soyarak dağa çıkarlar: “Soyguncular, sallana sallana, tepeyi tuttuklarında, otobüs, asfaltta, hâlâ çakılı gibi hareketsiz durup duruyordu. Uzun bir süre de duracaktı öyle. Soyguncular dağları bulana dek” (Özyalçiner, 1972, s. 144). Bir müddet sonra, otobüslerin duraklamadan gelip geçtikleri bu asfaltta yakın köylerde yaşayan çocukların ellerinde iyi markalı kol ve cep saati kadrantları, oyuncak olarak radyo bobinleri, radyo kadrantları, saat çarkları ve zembereklerle karşılaşmaya başlanır. Soygunu çözmeye çalışan jandarmalar, buna herhangi bir anlam veremezler. Çocuklara bunları nereden buldukları sorulduğunda ise “Hiç!” diye karşılık alırlar. Soylu eşkıya, kötülerden öğ almıştır.

5.3. Umacı Motifi

Küçük çocukları korkutmak için uydurulmuş hayalî / düşsel bir yaratık olan umacı, müstakil masalı olan bir unsurdur. Aynı zamanda, grotesk / gotik bir motiftir. Grotesk bir yapıt, kaygı verici, canavar görünümüyle yaratıklarla doludur. Groteskin bileşenleri arasında dikkat çeken özelliklerden birisi, canavarımsı unsurların tekrarlanmasıdır. Bu türden imgeler; hayvan, bitki, insan biçimli figürler aracılığıyla yaratılır (Aktulum, 2020, s. 16; 18). Bu hikâyede de umacı, böyle bir yaratıktır.

Toplumda, küçük yaştaki çocukların kafasının umacı masalları ile doldurulduğu bilinen bir gerçektir (Timurtaş, s. 3). Bu masallar, çocuğun dünyasını ve psikolojisini derinden etkiler. Öyle ki cinli devli masal dinleye dinleye her gölgede, her seste, her kımıldanısta, sapsarı, umacı korkusu geçiren çocuklar vardır (Atay). “Yük” hikâyesinde karabasan gören çocuk, umacılar tarafından bağlanır. Kurtulmak için çırpındıkça daha beter dolaşır. İçinde kirli lambaların yandığı, bir çeşit tabutu andıran dar odacıklar arasında, durmadan mekik dokuyan umacıardan korkarak birdenbire ateşlenir. Gözlerini yeniden yumar. Ancak, umacılar onu bir hayli hırpalamıştır. Bu yüzden de kendinden geçerek karanlık tarafından yutulmuştur: “Gözlerini yumdu yeniden. Hemen yumar yummaz mı yoksa çok sonraları, umacılar onu iyice hırpaladıklarından kendinden geçip karanlığa yutuluşunun sonunda mı koşucu terliklerin serin eli altında gezindi” (Özyalçiner, 1972, s. 32). Karanlık ve umacı arasında bir bağ vardır. Kara renk adını içeren ve kâbus anlamına da gelen karakul kelimesi bu açıdan dikkat çeker. Türkçede karakul, umacı anlamına gelmektedir (Bayraktar, 2004, s. 70).

5.4. Konak Motifi

Türk masallarında olağanüstü bir güç ve mücadele sonucunda ulaşılan yerin tanımı için konak motifi kullanılır (Onur & Zerenler, 2002, s. 197). “Yük” hikâyesinde de başkişi çocuk, eski bir konağın peşine düşmüştür. Karanlık sokaklardan ve mezarlık yanlarından geçilerek ulaşılan konak, gizemli bir hava içinde sunulur. Konağa giden tüm yollar ürkütücüdür. Hikâyede mekânın sembolik bir kullanımı söz konusudur.

Batı kültüründeki şato motifinin yerini, Türk kültüründe konak ögesi almıştır. Konak da tıpkı şato gibi, toplumun geleceğinin birer yansımasıdır. Konak, şatoda olduğu gibi içlerinde belirli kültürü ve gelenekleri barındırmaktadır (Yıldırım, 2021, s. 52). Bir eserin gotik olarak değerlendirilebilmesi için gereken şartlar, tabiatüstü unsurlardan ve hâllerden beslenmesi ile mekâna bağlı ürpertici bir hava oluşturmaktadır. Bu mekânlar genellikle geniş şatolar, ıssız koridorlar, yerin altındaki geçitler, hayalet dolu odalar, eski çok büyük evler ve ışığı az salonlardır (Büyükarman, 2009, s. 201). Türk kültüründe şatonun karşılığı olan konak da bu hâliyle gotik bir öge olarak kabul edilebilir. “Yük” hikâyesindeki çocuk, gördüğü karabasanda umacılar ve haramiler tarafından bağlanmıştır ve konağa götürülmektedir. Konak, hikâyede grotesk / gotik bir masal ögesi olarak görünür ve tepede ücra bir yerde bulunur. Bu konağı gördükten sonra çocuğun hayatı değişir. Artık lambalara da oyuncaklara da söz geçiremez olur. Hikâyedeki konak, bütün eski hantal evler gibi, sağlam görünmekle beraber içten içe çöküntüsünü hızla sürdürmektedir. Konak, her hâliyle gün gelip çökeceğini haber verir gibidir. Çocuk, konağa hep annesi ve babası tarafından götürülmektedir. Ancak konağa gelişleri hep sır küpü gecelerde olur. Çocuk, konağa neden hep gece vakti geldiğini merak eder. Babasının yüzünden,

onun işten çıkması beklenildiğinden mi, hep değişken geceye kalınır bir türlü çözemez. Yalnız onlara ait olan ıssızlık içindeki bu gidiş gelişler ne kadar sürer, çocuk bir türlü bilemez. Ancak bu konakta masalardan çıkma bir yaşam sürdürdüğü kesindir. Konak, içeri girilip de kapının demiri yerine oturtulduktan sonra kendini gösteren bir evdir. Üstelik insanın özelliklerine sahiptir: “Birdenbire, çatırtıyla gerinerek kapkara gövdesiyle göğü boydan boya kapattı. Az sonra güleç aydede, camlarını ısıtarak onu da karanlıktan koparıp aydınlığa çekti” (Özyalçiner, 1972, s. 39). Bir gün çocuk, yaptığı bir hata dolayısıyla konaktan kovulur. Hikâyede önemli bir grotesk / gotik masal ögesi olan dolabı açarak babaannesini kızdırmıştır. O günden sonra konak, çocuk için ulaşılmaması gereken bir yer hâline gelir. Kimse bir daha kendisini konağa götürmez. Anne babası kendisini götürmeyince kendi kendine gitmeye karar verir: “Onlar götürmediğine göre, kendi gidecekti konağa. Belki de annesi, ondan gizli, her gün oraya gidiyordu” (Özyalçiner, 1972, s. 35). Sadece, onun konağa gitmesi yasaktır. Çocuk, anne ve babasını orada yakalamaya karar verir, tek başına yola çıkar. Annesini, babasını, büyük hanımı ve yüklüğün açılmasıyla açığa kalan ölüleri çardağın altında bulmak ümidiyle konağa gider. Ancak, konağın yerinde yellere esmektedir. Konağın kapısı ortalıkta olmadığı gibi, yanındaki incir ağacı da yoktur. Uçsuz bucaksız bahçe, toza boğulmuştur:

Kuyu kurumuş olmalı ki tulumba sökülmüş, yerine küçücük bir terkos musluğu yerleştirilmişti. Çardağın yerinde de kulübemsi bir yapı vardı. Beri yanda da birkaç işçi, harç karıp konağın eski yerine taşıyorlardı. Oradaysa beş altı usta, gözle görülebilir bir çabuklukla düzgün kırmızı tuğlaları üst üste koyup dar odalarında durmamacasına lamba yakılan karanlık kuleleri, gökyüzünü kapatarak çıkıyorlardı. (Özyalçiner, 1972, s. 44)

Çardağın yerinde ise kulübemsi bir yapı durmaktadır. Konağın yerinde, işçiler çalışmaktadır. Beş altı kadar usta düzgün kırmızı tuğlaları üst üste koyarak dar odalarında durmamacasına lamba yakılan karanlık kuleleri gökyüzünü kapatarak çıkarlar. O sırada çocuk, arabacıya konağa ne olduğunu sorar. Arabacı, önce boş bulunur ve çöktüğünü söyler. Sonra karşısındakinin küçük bir çocuk olduğunu anlayınca sinirlenir ve konağın on sene önce yıkıldığını, çocuğun yaşı itibarıyla eskiden orada var olan konağı bilemeyeceğini söyler. Çocuğun kendisiyle dalga geçtiğini sanır. Hâlbuki çocuk, on yaşlarında olmasına rağmen, on sene önce yıkılmış olan bu konağı ve içindekileri gayet iyi bilmektedir. Bu durum; konağın, büyük hanımın, yükün, bir masal âlemi, bir rüya hâli olduğunu düşündürmektedir (Çetok, 2016, s. 124).

5.5. Horoz Motifi

Horoz, masalarda geçen bir öge / motif olmakla birlikte hususi olarak masalı olan da bir canlıdır. Kültürümüzde masalarda horoz görülmekle birlikte, özel horoz masalları da vardır (Bozyiğit, 1996, s. 122). Horoz, gotik edebiyatta ise kötü olan ile ilişkilendirilir. “Yarı insan yarı hayvan, canavar görünümü, tehdit edici, korku uyandıran yaratıklar groteskin alanında yer alırlar” (Aktulum, 2020, s. 16). Horoz, hikâyede böyle bir hayvan olarak kendine yer bulur.

Horozun Türk halk inançlarındaki yeri de çok önemlidir. Alevilikte, semada horozların piri olduğuna inanılır ve zamansız ölmesi ise iyi sayılmaz. Aizanoi antik kentinin yakındaki Simav çevresinde günümüzde horozun vakitsizce ölmesi, alışılmadık davranışları, ölüm belirtisi olarak yorumlanır (Özer, 2016, s. 7).

“Yük” hikâyesinin başında kişilerden biri olan çocuk, bir rüya görmektedir. Rüya-

sında haramiler ve umacılar tarafından bağlanan çocuk, horozların ötüşlerini ve kanat çırpışlarını dinlemek üzere konağa götürülmek istenir.

Çocuk, aynı zamanda oyuncak bir horoza sahiptir. Bu, süslü alçıdan yapılmış, kumbara horozlardan biridir. Çocuk; ötmeyen hiçbir zaman da ötmeyecek olan bu para ile şişerek donmuş ölü horozu var gücüyle yere çalar. Alçı, parçalanıp bozukluklar yere saçılır. Parçalanışın çıkardığı gürültüden etkilenen çocuk, bütün oyuncaklarını teker teker yere çalıp kırar. Kıramadıklarını da dibi çöplü aralığa bir bir atar.

“Yük” hikâyesindeki çocuk, hikâyenin temel öğelerinden biri olan konakta geçirdiği ilk gecede de horoz ile karşılaşır. Konakta yüksek bir karyolada yatmaktadır. Itır kokulu yatağın içindeyken aşağılarda kanatlarını çırparak öten, karanlığı dağıtmak için çırpınan horozu dinler (Özyalçiner, 1972, s. 39). Horozun ötüşü ile karanlığı yenmeye çalışması, esasen bir motiftir. Mesela, Irak Türkmenlerinde horozun ötüşü, günün ağarması, ışığın karanlığı yenmesi anlamına gelir. Horozun ölmesi âdeta sihirli bir ötüştür, ışığın karanlığı yendiğini haber verir. Horoz ötüşü ile cinler, kötü ruhlar ortadan kaybolur. Eğer kaybolmazlarsa onların ışıklı dünyada canlı kalamayacaklarına inanılır (Önal, 2007, s. 11).

5.6. Lamba Motifi

Yazarı ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen Arapça masal külliyatı olan *Binbir Gece*'de yer alan “Alâattin'in Sihirli Lambası” macerasında da geçen lamba veya kandil, Türk kültüründe masallara konu olmuş bir motiftir. Türk halk masallarında kandil / lamba imgesi görülebilmektedir. Kandil veya lamba masalları şeklinde müstakil masal şekli de bulunan bu öge / motif, okuyucuyu veya dinleyiciyi parlaklıktan doğan bir mistisizme doğru götürür.

“Alâattin’in Sihirli Lambası”, her ne kadar Arap kültürüne ait olsa da zamanla Türkler tarafından da sevilmiştir. Dolayısıyla, bu masalın da Türk masallarındaki lamba motifinin oluşumunda bir etkisi olduğu söylenebilir. Bu yönüyle lamba, önemli bir maddi kültür ögesidir (Kılıç & Erbaş, 2013, s. 114; 122).

Lamba / kandil / şamdan, masalarda grotesk / gotik bir öge / motif olarak da kullanılır. Aynı zamanda bu maddi kültür ögesi, gotik edebiyatta da kullanılmıştır. Bu edebiyatta anlatılan mekânlarda genellikle oldukça yüksek bir tavan, şamdanlar ve duvarlarda tekinsiz tablolar yer alır (Osmanoğulları, 2016, s. 34). Bu nesne, Türk halk masallarında da görülür. Mesela Ahmet Hamdi Tanpınar’ın grotesk / gotik ögeler barındıran hikâyesi “Abdullah Efendi’nin Rüyalari”nda, Abdullah Efendi’nin çocukken dinlediği masalarda şamdanların ışığından fırlayan ve raks eden aşifte çengilerin yer aldığı görülür (Tanpınar, 2017, s. 30). Lamba ve çocuk ilişkisi, sadece masallara has bir durum değildir. Genel ve psikolojik olarak bakıldığında, lambanın çocuğun zihninde yer ettiği ve onun lambaya bir anlam yüklediği söylenebilir. Mesela, yazar Orhan Pamuk hatıralarını anlattığı eserinde, lamba ile hayal ilişkisinden bahsettiği gibi, çocukluğunda lambanın bir uyarı / ikaz motifi olarak da zihninde yer ettiğini belirtmiştir:

Babaannemle karşılıklı otururken, perdeler arasından odanın içine tıpkı geceleri Boğaz vapurlarının meraklı projektör ışıkları gibi vuran güneş ışığına gözlerimi dikip kirpiklerimi kırıştıırırsam, nasıl bir anda gözümün önünden tam istediğim gibi kırmızı uzay gemileri geçmeye başlarsa, aynı şekilde istediğim hayali, istediğim gibi kurar, sonra odadan çıkarken lambayı kapatan biri gibi (‘ışıkları söndür’, çocukluğumda en çok duyduğum sözlerden biridir) hayali kapatıp huzurla normal dünyaya geri dönebilirdim. (Pamuk, 2021, s. 30)

“Yük” hikâyesinde, gördüğü karabasan nedeniyle dişleri birbirine vuran çocuk, gözlerini açtığında tepesinde lambadan bir tavanın yandığını görür. Hikâye boyunca korkulan bir grotesk / gotik öge / motif olarak okuyucunun karşısına çıkan lamba, daha ilk sayfada rahatsız edici bir nesne olarak görülür. Çocuk, ücra bir tepede bulunan ve hikâyenin ana eksenini oluşturmuş konağı, lambalarıyla birlikte hatırlar; çünkü bu konakta lambalar hiç sönmez. Kendini bildi bileli yanan bu lambalar, sarı renkte ışık verirler ve inadınaymış gibi ara vermeden yanarlar. Sönmeyen, hiçbir zaman da sönmeyecek olan bu kirli lambalar, bir çeşit tabutu andıran dar odacıklar içinde yanarlar. Çocuk, gözlerini açtığında hemen annesini ayırt eder; fakat annesinin yüzü lambayla birlikte sarkmaktadır. Kadın, çocuğuna yataktayken ıslak ekmek ve tuzlu peynir yedirir. Sonra, evin kapısını gürültüyle kapatarak ve her günkü gibi evden ayrılarak çocuğu yalnız bırakır: “Bu gürültünün etkisiyle olacak gözlerini, sarsılarak, korkuyla, o her günkü, korku olmaktan çok alışkanlığını kazandırdığı kalıplaşmış korku davranışlarıyla olduğundan çok, iri iri açtı. Açar açmaz da lambayı gördü” (Özyalçınar, 1972, s. 33). Yataktan sıçrayıp ön odaya koşar. Salonun beş altı lambasının birden yandığını görür. Az sonra pencerelerden karşı apartmanın odalarının lambalarının da yandığını görür. Çocuk, bu durumu ilk defa yaşamıyordu. Lambalarla bir başına kalmıştır, ne yapacağını bilmemektedir. Şaşırıp kalmıştır. Çocuk, böyle anlarda oyuncaklara sığınmayı dener. Oyuncak, hikâyede grotesk / gotik bir çocuk motifi olarak kullanılmıştır. Ernest Jentsch’in tekinsiz kavramı ile ilgili ifadelerini incelediği kısımda Freud, canlı bir imgeyi betimleyen cansız nesnelere örneğin; balmumu figürler, oyuncak bebekler vb. tekinsiz etkiyi yarattığını ifade etmektedir (Karaova, 2021, s. 16). Oyuncak, hikâyede çocuğun lambaları unutmasını sağlayan bir başka tekinsiz nesne olarak görünür. Çocuk, lambaları unuttuğu

an, katı oyuncaklardan, dondurulmuş taş bebeklerden medet umar. Onlar dilediği sesi verirler, istediği kılıklara girerler. Bu, lambaları unuttuğu için mi böyle olur, yoksa böyle olağanüstü bir olayla karşılaşmıştı mı lambaları unuttur bilemez.

Çocuğun annesi, gürültüyle kapıyı kapattığında çocuk, içerideki lambaların da sarsıldığını düşünür ve bu durumdan hoşnut olur. Bu sefer, lambaları hatırlamış olması canını sıkmamış, aksine memnun etmiştir; çünkü lambalar sarsılmıştır. Lambanın sarsılması demek, onun zarar görmesi anlamına gelir. Bu da çocuğu memnun eder. Çünkü lamba, çocuk için korkutucu bir öge konumundadır: “Gelişlerini, özellikle sır küpü gecelere mi bırakıyorlardı; yoksa sönmemesine yanan lambaların koyulduğu karanlıktan ötürü, herhangi bir vakitte dışarı çıkıp sınırsız geceyle mi karşılaşılıyorlardı?” (Özyalçiner, 1972, s. 37). Çocuk, konağa götürülüşünün ilk gece-sinde de caddelerdeki iki sıralı, koca koca ve durmamacasına parıldayan lambalarla karşılaşmıştır.

5.7. Karga Motifi

Karga, Türk masallarında bir öge / motif olarak kullanıldığı gibi, müstakil masalı da bulunan bir kuştur. Mesela, Türk masalları arasında Karga Peri masalı yer almaktadır (Bayrak Kaya, 2020, s. 243). Karga, bir Türk destanı olan Göç Destanı’nda da görülür. Burada karga, ülkenin her tarafında ne olup bittiğini hakana haber veren bir kuştur (Şimşek, 2018, s. 2358). Türk masallarında görülen grotesk ögeler / motifler arasında kötülük yapan hayvan da yer alır (Şen, 2020, s. 166). Gotik edebiyatta ise karga ölümün ve kötülüğün habercisidir, dolayısıyla gotik anlatının vazgeçilmez öğelerinden biri de uğursuz kabul edilen kargalardır (Özakın, 2016, s. 1102, 1111). Karga ögesi, “Yük” hikâyesinde de görülür. Göç Destanı’nda olduğu gibi, bu hikâyede de bilgiç kargalar, gündüzleri ço-

cuğun yaptıklarını, akşamları babasına bir bir söylerler. Bu yönüyle karga, çocuk için korkulacak bir hayvana dönüşür; çünkü çocuk, bütün oyuncaklarını çöplü aralığa atmıştır ve kargaların aynı şeyi yapacaklarını yüzde yüz bilmektedir. İçi, bunu bilmenin verdiği korku ile dolar. (Özyalçiner, 1972, s. 34). Hikâyenin sonunda ise pazar yerinde, hurmacıların develerinin gelmesini bekleyen çocuğun, içinin rahat olduğu görülür. Nasıl olsa bilgiç kargalar, babasına kendisinin pazar yerinde onu beklediğini, yemeden içmeden yetiştireceklerdir.

5.8. Dolap / Sandık / Yük-Tabut Motifi

Yüklük de denen, evlerde yatak, yorgan gibi şeyleri koymaya yarayan yer veya büyük dolap anlamında kullanılan yük kelimesi, Adnan Özyalçiner’in hikâyesine ad olmuştur. Dolap / sandık / yük motifi pek çok kültürün mit, masal, destan, mâni, deyim ve atasözleri gibi türlerinde görülür. Türk masallarında da bir öge olarak kullanılmıştır. Uluslararası mitlerde, masal, kitabi ve folklor destanlarında daha çok sandıktaki çocuk motifi yaygındır. Eski Mısır mitlerinde ana kahraman sandığa koyulup nehre atılır; Avesta kitabında, Tevrat’ta ve Kur’an’da da aynı öge işlenir. Daha çok ana kahramandan kurtulma yolu olarak kullanılan dolap / sandık / yük, daha sonra yazılı edebiyata da geçer. Örneğin; Firdevsi’nin Şehname’sinde Huma, dünyaya yeni gelen Darab adındaki oğluna tahtı vermek için, çocuğu sandığa koyup, akarsuya atar. *Tahir ve Zühre* adlı Tatar-Türk destanında, Başkurt Türklerinin *Dokuz Oğlan*, *Padişahın Üç Karısı* gibi masallarda, *Han ve Akıllı Vezir*, *Cesur Ada* adlı Kazak masallarında benzer motif karşımıza çıkar (Urmanç’den aktaran Yıldırım, 2019, s. 602). Dolap / sandık / yük, genellikle grotesk / gotik bir öge olarak korku edebiyatında görülür. Bazı durumlarda ise dolaplar, bir çocukluk anısı olarak ortaya çıkar, kötü olayları içerisine hapseden bir yapıdadırlar (Yıldırım, 2021, s. 61). “Yük”

hikâyesinde de bu eşya, kötülükle ilişkilendirilmiştir. Yük / dolap, yukarıda bahsi geçen konakta yer almaktadır. Hikâyede çocuğun yaptığı en büyük eylem, konaktaki bu dolabın kapağını açmak olmuştur. Aslında bu eylemini gerçekleştirdiği gece, her zamanki konak ziyaretlerinden çok farklı bir gecedir. Bir şeyler olduğu yahut olacağı bellidir. Çocuğun hareketi sadece olayları tetiklemiştir. O gece, zaten her zaman gökte olan ve büyük efendiyi temsil eden ay, yerinde yoktur. Konaktaki kuyunun çıkışı ise sökülüp atılmıştır. Odalar lamba ışığı içindedir ve konağın bahçesinde ve sofalarında bir sürü insan gürültüyle dolaşmaktadır. Sıcak, sıkıntılı bir gecedir. Tüm bunlar, zaten bir şeylerin olduğunun ya da olacağının habercisidir:

Büyük hanım onları sessizce ayaklı bir bakır mangalın başında karşılaşmıştı. Kara bir maşayla külleri karıştırıyordu. Yüzü büsbütün buruşmuş, sırtına herkes gibi küçük, soluk bir basma entari geçirmişti. El öpülür öpülmez mangalın altından küçük bir ispirto ocağı, cezve, şekerlik çıkmış, mavi alevli ateşe kahve konmuş, o da o sıralarda, annesinin dizine yaslanıp uyuyakalmıştı. Uyku arasında, susulup kapıları sıkı sıkıya kapalı yüke, göz kırılmadan bakıldığını, yarım yamalak, ayırt etmişti. (Özyalçiner, 1972, s. 42)

Uyandığında, büyük hanımın kendi ayak ucunda üstüyle yattığını fark eder. Yükün ise içeriden kapısı zorlanmaktadır. Yüklü gün içindekiler; yani ölü veya ölümler dışarı çıkıp ortalığı sessizliğe boğmak istercesine yüklüğü büyük bir gürültüyle uçurmak ve konağı tümüyle ele geçirmek isterler. Bu esnada, büyükanne ile torun çıkışın iniltileri ve büyük efendinin (aydedenin) öksürük sesi eşliğinde bir köşeye büzülürler:

Çocuk, daha çok duramadı. Büyük hanımın kucağından birdenbire fırlayarak ne zamandır zorlanıp duran tahta mandalı çevirdi. Yükün kapısı, uzun bir gıcırtyla ağır ağır açıldı. Odadakinden az daha koyu, eskimiş, tozlu bir karanlıkta az daha

serin, kısa, küflü bir esinti ortalıkta şöyle bir dolanıp yeniden yüke döndü. O kadar. Büyük hanım önce sessiz sessiz sonra yavaş yavaş sesini yükselterek en sonra da dövünerek ağlamaya başladı. (Özyalçiner, 1972, s. 43)

Her şey, bu şekilde olup biter. Yükün açılmasıyla birlikte ölümler açıkta kalmıştır. Yük veya dolap, hayaletlerin saklandığı bir yer hâlidir. Dolap, ölümlerin dolabıdır.

Çocuk, yükün kapısını açtıktan sonra, bu eylemi üzerine konaktan açıkça kovulmuştur. Konakta yaşayan babaannesi, bu fiilin üzerine çocuğun anne babasına haber vererek "Alın piçinizi!" demiştir. Çocuk, bu olaydan sonra anne babasının yaşadığı eve gönderilmiştir ve bir daha konağa gidememiştir. Hatta evde bir daha konak sözünü bile ağzına alamamıştır. Bu durum, onun çocuk yüreğini ezer, bir çeşit yok olma duygusu içerisinde ürpermesine neden olur. Bir gün, konağa gitmeye karar verir. Hatta annesini, babasını ve büyük hanımı toz içindeki bu ölümler dolabında bulmayı umar. Belki de onlar, ölümlerle birlikte dolaptadırlar diye düşünür. "Büyükhanımın başında dua ettiği yükün 'artık ortalıkta görünmeyen büyükefendinin' tabutu olduğunu söyleyebiliriz" (Çetok, 2016, s. 123). Bilindiği gibi tabut, aslında tahtadan yapılmış, bir uzun kutu, bir sandıktır. Belli ölçüleri de vardır. Uzunluk 2-2,5, en 50-75 cm, derinlik 40-50 cm'dir. Genellikle ağacın kendi rengi kullanılırsa da yeşile boyandığı, tenekeyle kaplandığı da olur (Törenek, 2005, s. 133). Kısacası çocuk, böyle bir sandığı / tabutu açıp bakmıştır. Tabutu açıp bakma motifi, Türk masallarında da görülen bir öğedir. Mesela, *Muradına Ermeyen Dilber* masalında, tabutu açıp bakma motifi / ögesi yer alır:

Muradına Ermeyen Dilber'in öldüğünü gören kervancıbaşı, onu yaptırdığı türbede bir tabuta koyar. Şehzade bir gün dolaşırken yolu Muradına Ermeyen Dilber'in türbesine düşer. Türbede bir altın tabut

görür, tabutu açıp bakar. Tabutta yatan kızı ve yanında onun parmaklarını emen oğlan çocuğunu görünce onu alıp saraya götürür. (Dursun & Torun, 2020, s. 543)

Hikâyeye de yansıyan bu öge, grotesk / gotik bir şekilde verilmiştir. Zaten tabut, korku edebiyatının vazgeçilmez unsurlarından birisidir. Tabut açma, sadece Türk masallarında görülmez. Aynı zamanda dünya edebiyatında da grotesk / gotik bir öge / motif olarak görülür. Mesela, Edgar Allan Poe'nun hikâyelerinde tabut, her zaman içeriden veya dışarıdan açılan bir korku ögesi olarak yer almıştır (Kılıçkaya, 2020, s. 88-102).

5.9. Kuyu / Çıkrık Motifi

Mit, hikâye, destan, masal hatta din kaynaklı kıssalarda sıklıkla karşılaşılan yerlerden biri olan kuyu (Balkaya, 2014, s. 53), *Ejderha Kuyusu* gibi masalarda grotesk bir öge olarak görünür (Şen, 2020, s. 43). Gotik edebiyatta da bir öge / motif olarak kullanılan kuyu (Uğur, 2019, s. 353), "Yük" hikâyesinde, yanı başındaki çardakla birlikte anılır. Çocuk, anne ve babasının konaktaki kuyunun yanında bulunan çardakta olduklarına inanmaktadır (Özyalçiner, 1972, s. 35).

Konağa götürülüşünün ilk gecesinde de çocuk, bu kuyu ile karşılaşmıştır. Babası ile annesi konağa girer girmez çardaktan yana seğirtirler ve yumuşak minderli sedirlere yayılırlar. Baba, çıkırığı işleterek kuyudan su çeker. Sonra, kovayı olduğu gibi ağızına dikerek kana kana su içer. Anne ile çocuğun da avuçlarını su döküp içmelerini söyler. Yüzlerini yıkatır. Su, buz gibidir.

Çıkrık, gotik edebiyatta tekinsiz bir unsur olarak kullanılmıştır. Tekinsiz bir ev olan hikâyedeki konakta da çıkrık, bu özelliği ile ön plana çıkar. Karanlık ve girift olan konaktaki kuyu ve çıkırığı, tekinsiz bir varlık olarak görünür. Gizemli kuyu, çıkırığı ile beraber hikâyede bir grotesk / gotik öge

hâlinedir. Çocukluk mekânlarının uğursuz bir köşesi hâline gelen kuyu ve yanındaki çardak, konağın en tekinsiz yerlerindedir:

İniltili çıkırığın sırrı, serin çardağın aydedesi, mezarlık, kokulu yaz geceleri, geniş bahçe, bodrumların arabı, gündüz boş odaların karanlık köşeleriyle kalın perdelelerin kıvrımları arasına gizlenen ve eski tozlu eşyaların karanlığına sığınarak geceleri bir bir dirilen, yürüyüp ortalıkta salına salına gezinen bütün ölmüşler, eski konak sakinleriyle sardı onu. (Özyalçiner, 1972, s. 40)

İniltili çıkırık seslerinin duyulduğu evler, genel olarak tekinsiz evlerdir. Necip Fazıl'ın gençlik döneminde kaldığı evlerden biri de tıpkı bu hikâyedeki çocuğun bulunduğu konak gibidir. Necip Fazıl, gençlik döneminde Aksaray'da kaldığı bir ev için *Bâbıâli* kitabında, "Tekinsiz Ev" başlığını açar. Annesi ona, kalması için Çemberlitaş'taki konağın eski emektarlarından bir kadının evini tutar. Aksaray'da eğri büğrü bir sokakta, ahşap evler arasında, tahtalarla kaplı iki odalı bir ev için cin yuvası tabirini kullanır. Bahçesinde ısırganlar, türlü yabancı otlar, bakımsız bir incir ağacı ve çingiraklı bir de kuyu vardır. "Cinlerin bütün gece kuyudan iniltili çıkırık sesleriyle su çektiği vehmi içinde sabahı eden şair için burası tekinsiz evdir" (Çağın, 2017, s. 23). "Yük" hikâyesinde, yine bir gün konağa doğru yol alan aile, bu sefer konağın kapısını iki kanadına kadar açık bulur. Bütün camları lamba ışığı içinde olan konağın bahçesindeki çıkırık, sökülüp atılmıştır. Kuyu çıkırıkla değil de suyu yukarı çekene kadar ılıtan paslı bir tulumba ile çalışmaktadır (Özyalçiner, 1972, s. 41). O gün çocuk, konaktaki yüklükte bulunan ölüleri dışarı çıkartmıştır.

5.10. Dolunay / Aydede Motifi

Anadolu sahası Türk masallarında ay, dolunay hâliyle sevgilinin yüzü ve güzelliği ile alakalı teşbih ve tasvirlerde geçer (Heybetli, 2019, s. 79). Gotik edebiyatta gerilim, heyecan ve korku oluşturan zaman dilimi olarak gece, karanlık ve dolunayın çıktığı an seçilir (İlhan, 2021, s. 627). Konağa götürülüşünün ilk gecesinde çocuk, gecenin üzüntülü olduğunu fark eder. Anne, baba ve çocuk aynı zamanda ürperirler. Çıktıkları yokuş, karanlıktır. Yokuşun bitimindeki arsalıkta, türbenin eğri taşları birdenbire ışıyiverir. Yalnızlardır. O sırada, başlarını göğe kaldırırlar ve sapsarı, testekerlek ayı görürler. Çocuğun babası bir gülümseme eşliğinde hem mezarlara hem de gökteki dolunaya bakarak “Babam.” der. Anne ise “Büyük hanımın kocası!” diye ekler. Baba, çocuğun kulağına eğilerek “Deden!” diye cümleleri tamamlar. İlginç bir şekilde konağa her gidişlerinde bu, böyle olmaktadır. Her seferinde gökte tekerlek yüzlü sapsarı, güleç bir dolunay bulunur: “Her seferinde böyle olurdu bu. İşin tuhafı, her seferinde de gökte ay oluyordu. Aynı tekerlek yüzlü, sapsarı, güleç ay” (Özyalçiner, 1972, s. 38). Görüldüğü gibi, hikâyede aydede ile insan ilişkilendirilmiştir ve dolunay, ortalıkta görünmeyen büyük efendiyi temsil etmektedir. Ay’ın yeryüzünden görülebilen yarımküresi, kendine özgü özelliklere sahiptir. Bunların en belirginini olan aydede, aydan insan yanılmasını oluşturan karanlık lekelerdir. Çocuklar, Ay’a aydede dedikleri gibi, göğün feneri de derler. Türk düşüncesinde ve destanlarında güneş, dişi; ay, erkek olarak görülür. Ay baba, güneş ana, aydede söyleyişleri, Anadolu’da, masal ve efsanelerde görülebilmektedir. Hikâyede ise mezarlık itibarıyla bu çekirdek aileyi adım adım izleyen aydede, çocuğun aslında ölmüş olan dedesinin yerine geçmiştir. Hikâyede ayın gülümsüyor olması da ilgi çekici bir başka taraftır; çünkü Türk inanç sisteminde çocuklar Ay’ı gülümseyen bir dede olarak görürler. Bu durum ninnile-

re dahi yansımasıdır: “Gökte ay dede güler ninni, Uyu yavrum uyu der ninni, Gece göklerde idi ninni, Gül yüzün gölgelendi, ninni!” Gediz (Kartal, 2011, s. 70). Hikâyede aydede, ulaşılabilen, çıkılabilen bir masal ögesi olarak görülür. Çıktıkları sokak, incir ağacının bekçilik ettiği büyük bir tahta kapı ile sonlanır ve bu tahta kapıdan doğrudan aydedeye çıkılır. Aslında, büyük hanım ile büyük efendinin konağına giriş yapılır (Özyalçiner, 1972, s. 38). İçeri girilip de kapının demiri oturtulduktan sonra konak, kendini gösterir. Konağı görebilmek için tepesinde ayın ışıdığı yeşil çardakla çıkırlık kuyunun bulunduğu geniş bahçeye girmek gerekir.

Kap kara gövdesiyle göğü boydan boya kapatan konağı karanlıktan kurtarıp camlarını ıstarak aydınlığa çeken ise aydede; yani çocuğun ölmüş dedesidir. Konaktaki serin çardakta otururken dahi aydede, çocuğu yalnız bırakmaz. Ancak bir gün, bu aydede yok olacaktır. O gün aile, her zamanki gibi konağa doğru yol almaktadır:

Terliyordardı. Yapışkan, vıcık vıcık bir ter akıyordu her yanlarından. Türbenin ordaki arsalıkta, gürültüyle, ortalığı toza boğarak top oynuyorlardı çocuklar. Her zamanki gibi başlarını göğe kaldırdıklarında ayın yerinde olmadığını gördüler, onları artık eskisi gibi izlemekten yorulmuş bir yanda takılıp kaldığını üzüntüyle ayırt ettiler. (Özyalçiner, 1972, s. 41)

Türbeyi kıvrıldıklarında ise konağın kapısının iki kanadının da ardına kadar açık olduğunu görürler. Konak, açıkça bahçenin ortasında bütün eski hantal evler gibi dikilmektedir. O gece çocuk, yüklükteki ölülere serbest bırakacaktır.

5.11. Yılan Motifi

Yılan, grotesk / gotik bir ögedir. Grotesk figürlerde, kimi zaman yılan biçimlerine rastlanır. Söz konusu figürler, İncil’de anlatıldığı gibi Havva’nın yılan tarafından

baştan çıkarılması imgesine anıştırma yapılar (Aktulum, 2020, s. 24).

Kırk Yılan Masalı, Yolcu ile Yılan, Tilki ile Yılan gibi masalarda da görülen bu öge / motif (Şen, 2020, s. 36), Adnan Özyalçiner tarafından da kullanılmıştır. “Yük” hikâyesinde ise konağın bulunduğu yokuş ve sokağın iki yanını sinsi iki yılan tutmaktadır. Kurnaz, sinsi ve hain; akıllı, koruyucu ve kutsal, yılanın genellikle birçok toplumda en belirgin özellikleri olmuştur (Sümer, 2016, s. 275). Bu yılanlar, yokuşu çıkan ailenin ayaklarını sararlar. Yokuş bitip de konağın tahta kapısını geldiklerinde ise kapının iki kanadının tortop olmuş, yılanlı iki büyük tokmağın beklediğini görürler. Çocuğun babası, tokmalara yanaşmak istemez. Tokmaktaki yılanlar uyumaktadır. Uyanacaklarından korktuğu için de onlardan açıkça uzak durmaya çalışır. Tokmaları ellemek yerine, küçük kara bir makaraya asılır (Özyalçiner, 1972, s. 38).

Burada tokmağın yilandan olması tesadüfi değildir. Kapı tokmaklarındaki figürlerin bir anlamı vardır. Arslan, kartal, yılan ve ejderha gibi hayvanlar, kullanıldıkları yere göre bazen güneş aydınlık, bazen hükümdarlık, bazen de ölüm sonrası yaşam ve cenneti sembol olarak yer almıştır (Gül, 2021, s. 4). Bu hikâyede ise yılan tokmaklı kapının ardında ölüm sonrası yaşam vardır. Çocuğun dedesi aslında ölmüştür; fakat konaktaki yüklüğün içinde bir şekilde yaşamını sürdürmektedir.

Adnan Özyalçiner’in “Asfalt” hikâyesinde de yılan, grotesk / gotik bir masal ögesi olarak görünür. Hikâyede asfalt, bir karayılana benzetilmiştir: “İki yanda, art arda sıralanmış sayısız tepelerin eteklerindeki ağaçsız düzlükte, sessiz, soğuk bir karayılan upuzun yatardı yaz kış” (Özyalçiner, 1972, s. 135). Soğuk bir karayılan gibi yaz kış upuzun yatan asfaltın, söylentilere göre kimselere zararı yoktur.

5.12. Hayalet / Ölü ve Görünmez Adam Motifi

Ölü motifi / ögesi, Türk halk masallarında da görülebilen bir ögedir. Bir Erzurum halk masalı olan *Ölü Yiyen Derviş*, bunlardan bir tanesidir (Aksakal, 2019, s. 255). Mezarlarından kalkıp geri dönen ölüler, “Yük” hikâyesinin grotesk / gotik masal ögelerinden biridir. Hayalet masaları, bünyelerinde bu tip ögeleri / motifleri barındırır. Hayalet vb. kurgusal varlıkların maceralarının anlatıldığı bu masalarda (Başaran, 2010, s. 124) hayalet, müstakil olarak görülebildiği gibi, başka masalarda da yardımcı kahraman olarak görünebilir.

“Yük” hikâyesinde bir müddet babaanne-sinin konağında yaşayan çocuk, burada çok tuhaf şeylerle karşılaşır. Gündüz vakti konaktaki boş odaların karanlık köşelerinde ve kalın perdelerin kıvrımları arasında gizlenen hayaletler vardır. Eski ve tozlu eşyaların karanlığına sığınarak geceleri bir bir dirilen ve mezardan dönen bu ölüler, yürüyüp ortalıkta salına salına gezinirler. Mezardan dönen bu ölmüşler, eski konak sakinleriyle birlikte çocuğun dünyasını sararlar (Özyalçiner, 1972, s. 40). Görüldüğü gibi, gotik edebiyatın hayaletleri, bir masal motifi olarak hikâyede belirir.

“Asfalt” hikâyesinde de ölü beden, tekinsiz ve grotesk bir masal motifi olarak kullanılmıştır. Çocuklar, otobüs seyahati sırasında yol kıyısında gördükleri her şeyi büyüklere anlatmazlar. Mesela gördükleri keçileri, kadınları, çocukları anlatırlar da adamların, bir duvarın kocaman taşları gibi sıralanıp arkalarına gizledikleri, dikenli çalından yapılmış sedyenin içindeki ölüyü, bu ölüünün ayak ucunda ağlayıp dövünen kocamış anaları, karıları, bacıları anlatmazlar. Bu adamlar, ölülerini dikenler üzerine uzatmışlardır. Burada ölü beden, bir şeyleri temsil etmektedir. Çürümeye yüz tutmuş ölü beden, kendi sınırlı yapısını genişletmiş, salt bir ceset olmaktan öte,

çevresinde anlam katmanı yaratmıştır. Ölü beden, bu hâliyle grotesktir (Günay, 2020, s. 39). Ölü beden çevresinde oluşturduğu anlam katmanı ise şudur: “Asfalt” hikâyesinin başkışisi, yöre halkıdır. Yöre halkının asfalt yolla olan ilişkisi, ekonomik çözümlerle birlikte verilir. Asfaltı kullanan yabancılar, hikâyedeki karşıt gücü oluştururlar. Asfalt, yöre halkı ile yolda durmaksızın gidip gelen asfaltın sahipleri; yani otobüsteki yolcular arasında sosyal ve ekonomik ayrımın simgesi olarak kullanılır (Arıcı, 2014, s. 60). Bu simgeye, ölü beden motifi eşlik eder. Ölülerini yükleyebilecekleri bir kamyonun geçmesi için yolda bekleyen insanlar, çoğu zaman kağınlarıyla olsun toprak yola çıkmaya vakit bulamazlar. Çünkü, asfaltın sahipleri onlar yola çıktıkları takdirde kızgın kızgın bakarlar. Şoför, onları temsilen bir dizi sövgü boşaltır, otobüsün hızını kesen bu gerilik simgesi kağına ve üstündekine çıkarır.

Görünmezlik ögesi, aynı zamanda gotik bir unsurdur:

Görünmezlik en eski mitolojilerde bile bir hayal olarak vardır. Eflatunun ünlü eseri Devlette, Giges’in altın yüzüğünü bir görünmezlik hikâyesi olarak anlatır. Lidyalı fakir fakat çok dürüst bir çoban olan Giges bir gün gizemli bir mağaraya girer ve bir mezarla karşılaşır. Mezarın içinde parmağında altın yüzük olan bir ceset yatmaktadır. Giges yüzüğü ölünün parmağından çıkarır ve insanı görünmez yapan bir sihri olduğunu keşfeder. Bundan yararlanarak kralın sarayına girer, gücünden yararlanarak onları istismar eder ve sonunda Lidya kralı olur. Eflatun bunu ahlak değerlerine bir örnek olarak ele almıştır. (Nuhoğlu, 2014, s. 102)

Özellikle, birçok şekle bürünebilen, daha hızlı, daha güçlü, görünmez olabilen ya da yakalanamayan varlıkların yaratılması, masallardaki gotik geleneğin ilginç göstergilerinden biridir (Şen, 2020, s. 167). “Asfalt” hikâyesinde de yol kenarında asfaltı

seyreden insanlar, gece koyu karanlıkta, gündüz ise aynı biçimde olan bir ıssızlığın içinde uzun yıllar, hiç görünmeden, varlıklarını duyurmadan gelen geçen otobüsleri gözlemişlerdir: “Gece koyu karanlığın, gündüz bir örnek ıssızlığın içinden uzun yıllar, görünmeden, varlıklarını duyurmadan, gözlediler gelen geçen otobüsleri” (Özyalçiner, 1972, s. 139). Uzun uzun bıkmadan gözleyen bu insanlar, günün birinde otobüslerden birinin olsun duracağını, içlerinden birilerinin ineceğini, kendilerine selam vereceklerini, hiç değilse nerede oturduklarını, kim olduklarını, burada neyi ve kimi beklediklerinin soracaklarını umarlar. Kendileriyle ilgilenceklerinin, kendilerinin sığındıkları karanlıktan ışığa çekeceklerinin, ışığın o göz kamaştırıcı gücüne alıştıracaklarını ümit ederler. Ancak bu beklenti, bir masal beklentisidir. Böyle bir şeyi beklemek, durgun suların dibinde yaşadığı söylenen peri padişahının kızının, günün birinde büyüden kurtulup ortaya çıkmasını ve her yanı gül bahçesine çevirmesini beklemek gibidir. Bu, olmayacak bir şeydir: “Masaldaki peri padişahının kızı kadar uzaktı, yıllardır, her gün, bıkmadan, umutla gözledikleri asfaltla otobüsler” (Özyalçiner, 1972, s. 140). Sonra sonra bu görünmez insanlar, asfaltın kıyısına biraz daha sokulup otobüslerin farlarına gözlerini aralıksız dikerek beklemeyi denerler. Asfaltın kıyısına sıralanan bu görünmez insanların gözleri, far ışığı altında bir hayvan gözü gibi parıldar. Artık ışığa gözlerini kırpmadan dimdik bakabilen bu görünmez insanlar, çocuklar için bir masal ortamının görüntüsünü oluştururlar. Çocuklar, bu görünmez insanlarla karşılaştıkça sevinçle el çırparlar. Bazen de korkuyla annelerinin eteklerinin altına sokulurlar. Ancak büyükler, çevrede en küçük bir hareket yokmuşçasına gazete veya kitaplarına başlarını eğerler:

Yapılacak bir şey kalmamıştı artık. Onu yaptılar. Böğründeki bıçak yarasından sızan kanıyla, yüreğinde kurşun yarasından kocaman bir oyukla, delikanlı ölülerini

çıkardılar asfalta, soğumadan. Artlarından yakılan ağıtları, yüzüstü kalan sevdalının gözyaşlarını, yoksunluklarını, kısacık yaşantılarının cılızlığını, yalnızlıklarını, bırakılmışlıklarını, suçsuzluklarını, ilgisizliği dile getiren türküleri çağırdılar ortalık yerde, ölülerinin başı ucunda dövünerek. (Özyalçiner, 1972, s. 141)

Ancak o zaman, otobüsler art arda durmaya başlar. Otobüslerden hep silahlı jandarmalarla, çantalı, gözlüklü adamlar iner. Ölüler için inmişlerdir. Ölüleri yıkayıp kâğıdını yapmak, öldüreni, ellerinde kelepçe ile alıp götürmek için inmişlerdir. Kısacası, görünmez insanlarla ilgilenmek için otobüsler hiçbir zaman durmamıştır: “Hem de ölülerinin ardından yakılan ağıtları, umutsuzluklarını, kimsesizliklerini, çağırın türkülerini şehirliler, radyolarında, sabah akşam yüzsüzce dinleyip sözüm ona içlendikleri hâlde” (Özyalçiner, 1972, s. 141-142). Bu durumda ne ölülerin ne de öldürenlerin sonu gelecektir.

6. Sonuç

Görüldüğü gibi, Adnan Özyalçiner’in *Yıkım Günleri* isimli hikâye kitabında yer alan “Yük” ve “Asfalt” hikâyeleri, barındırdıkları grotesk / gotik masal öğeleri / motifleri ile dikkat çeker. Her iki hikâyede toplam on iki öge tespit edilmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1-Deve

2-Harami / Eşkîya

3-Umacı

4-Konak

5-Horoz

6-Lamba

7-Karga

8-Dolap / Sandık / Yük-Tabut

9-Kuyu / Çıkrık

10-Dolunay / Aydede

11-Yılan

12-Hayalet / Ölü / Görünmez Adam

Bu on iki motifin tamamı, “Yük” hikâyesinde yer alırken bu öğeler arasında sadece harami / eşkıya, yılan ve hayalet / ölü / görünmez adam öğeleri “Asfalt” hikâyesinde görülmektedir. Adnan Özyalçiner, grotesk / gotik masal motifleri olarak deve, horoz, karga ve yılan hayvanlarını kullanmıştır. Eşya / nesne olarak nitelendirilebilecek maddi öğelerse konak, lamba, dolap / sandık / yük-tabut, kuyu / çıkrıktır. Özyalçiner, bunların dışında hayalî / fantastik varlıklara da yer vermiş, bunları da birer öge / motif olarak kullanmıştır. Bunlar; umacı ve hayalet / ölü / görünmez adamdır. Harami / eşkıya ile dolunay / aydede gibi masal unsurlarını, bu iki hikâyede grotesk / gotik ölçüde kullanan yazarın, yukarıda sayılan tüm masal öğelerinin de üstünde kullandığı, her iki hikâyeye de hâkim olan esas öge ise rüya / fantezi motifidir. Rüya- lar, genellikle gerçek olmayan, inanılmaz, masalımsı olay ve düşüncelerdir. Her iki hikâyede anlatılanlar tam olarak bu şekildedir. Dolayısıyla, Adnan Özyalçiner bu hikâyeleriyle bir masal âlemi ve bir rüya hâli meydana getirmiştir.

Yazarın ortak bir kültür oluşturan masalardan ve bu masallardaki grotesk / gotik öğelerden faydalanması anlamlıdır. Bu öğeler, birer korku imgesi olmanın dışında, sembolik yönü ağır basan öğelerdir. Grotesk / gotik biçimlerin aynı zamanda birer simge oldukları göz önüne alınırsa hikâyelerde Özyalçiner’in, bir dizi simge aracılığıyla insanların gerçekliklerini, iç sıkıntılarını ve korkularını gün yüzüne çıkardığı söylenebilir. Hikâyelerde kul-

lanılan ögeler / motifler sayesinde yazar, gotik / grotesk bir kurgu oluşturmuştur. Bu kurgu, genellikle dünyevi gerçeklikle olağanüstü durumların olanakları arasında yer alır. Ögeler, olay örgüsü içinde karakteri harekete geçiren ögeler olarak da görünmektedir. Adnan Özyalçınar, toplumcu edebiyat ve sanat poetikasına sahip olmakla beraber, dil ve kurgu itibarıyla aynı zamanda masal ögelerine, geleneksel anlatı kültürüne ve imgelerine yer vermek suretiyle fark yaratmasını bilmiştir. Tüm bunların ötesinde ise bu ögeleri iç sıkıntısı, kaygı ve korku barındıran grotesk / gotik ögelerle / motiflerle birleştirerek korku edebiyatı alanına kendine özgü bir katkı sağlamıştır.

Kaynakça

- Aksakal, E. (2019). Morfolojik yöntemle Erzurum halk masalı çözümlemesi: Ölü yiyen derviş. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 62, 255-265.
- Aktulum, K. (2020). Sanatsal bir biçim olarak grotesk nedir? *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Uluslararası Filoloji ve Çeviribilim Dergisi*, 2(1), 1-35.
- Andaç, F. (2006). 1960 sonrası. T. S. Halman (Ed.), *Türk edebiyatı tarihi 4* içinde (ss. 457-474). Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ARICI, M. A. (2014). *Adnan Özyalçınar'ın öykücülüğü* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gaziantep Üniversitesi.
- Atay, F. R. (Tarihsiz). Ak ve yeşil. *Cumhuriyet*, <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/148252/001517498006.pdf?sequence=3>. adresinden erişildi. (07.11.2021)
- Balkaya, A. (2014). Halk anlatılarında kuyunun işlevselliği üzerine bir okuma. *Millî Folklor*, 26(102), 53-64.
- Başaran, M. (2010). Öğretim kademesine göre öğrencilerin hikâye unsurlarına ilişkin beklentileri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20, 119-139.
- Bayrak Kaya, E. (2020). Bir Türk masalı karga peri ve minyatür tasarım örneği. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 36, 243-262.
- Bayraktar, N. (2004). Kara ve siyah renk adlarının Türkçedeki kavram ve anlam boyutu üzerine. *Dil Dergisi*, 126, 56-76.
- Bozyiğit, A. F. (1996). Kültürümüzde horoz. *Bilig*, 3, 116-127.
- Buhara, Oya (2008), *Emily Brontë'nin Wuthering Heights, Charlotte Brontë'nin Villette, Anne Brontë'nin The Tenant of Wildfell Hall romanlarında 'gotik' unsurların incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Büyükarman Ardalı, D. (2009). Moralızade Vassâf Kadri ve Süleyman Südi'nin ortak romanları millî cinâyât koleksiyonu. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 40, 190-208.
- Canbaz Yumuşak, F. (2013). Kenan Hulusi Koray'ın korkutan öyküleri. *Millî Folklor*, 97(12), 138-139.

- Çağın, Ş. (2017). Necip Fazıl'ın tekinsiz evleri. *Yeni Türk Edebiyatı*, 15, 19-32.
- Çetindaş, D. (2021). Siyasî polisiye kahramanı olarak sultan II. Abdülhamid ve devrin edebiyattan yansıyan görüntüsü: Abdülhamid ve Sherlock Holmes. *Mecmua*, 12, 24-46.
- Çetok, T. (2016). *Adnan Özyalçiner'in öyküleri üzerine bir inceleme* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çil, O. (2019). Kalemî sokağa çıkarmak. *Gazete Duvar Kitap*, 2(82), 49-53.
- Doğan, M. N. (2021). Küçük İskender'in "Berlin" adlı şiirinde iğrençlik ekseninde postmodern gotik ve grotesk Estetiği. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(41), 1273-1307.
- Dursun, A. ve Torun, D. (2020). Türk halk anlatılarında anne arketipi, *Öge Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(30), 537-554.
- Erdem, Ö. (2009). *Feminist kuram ve Angela Carter ile Emma Tennant'ta gotik ve kadın kimliği Bağlantısı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Erez, E. (2019). Adnan Özyalçiner öykülerinde kültürel bellek 'mahalleri'. *Gazete Duvar Kitap*, 2(82), 36-41.
- Erzen, M. (2016). *Sur kapılarında Adnan Özyalçiner'in öyküleri*. Çizgi Kitabevi.
- Yavuz, M. E., & Geçikli, K. (2008). Gotik romanda aydınlanma karşılığı. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 171-188.
- Gökçimen, A. (2016). Türkmen kültüründe deve ve develerin piri Veyis Baba. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 219-230.
- Gözütok Kodal, T. (2008). Güney Azerbaycanlı yazar Samed Behrengi'nin hikâye ve masal dünyası. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 31-51.
- Gül, Y. (2021). Kapıda kim var (Anadolu kapı tokmakları ve çağdaş seramik sanatı ile kişisel yorumlar). *Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 1-14.
- Günay, B. (2020). Grotesk imge üzerine yapıt çözümlenmeleri. *Uluslararası Sanat ve Estetik Dergisi*, 3(5), 37-55.
- Harmancı, M. (2010). *Türk masallarında keloğlan tipi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Heybetli, Ç. (2019). *Anadolu sabası Türk masallarında kozmografya ve tabiat* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- İlhan, N. (2021). Dehşetin kapısını aralamak: İzzet Yasar'ın öykülerinde gotik öğeler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 616-632.
- Pamuk, O. (2021). *İstanbul hatıralar ve şehir*. Yapı Kredi Yayınları.
- Poe, E. A. (2020). *Bütün hikâyeleri tek cilt \ özel baskım* (Ö. Özkaya, Çev.). Ren Yayınevi.
- Propp, V. (2008). *Masalın biçimbilimi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kantar, A. R. (2015). *Bir çocuk edebiyatçısı olarak Adnan Özyalçiner* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erzincan Üniversitesi.
- Karakuş, M. (2014). Kerime Nadir'in Dehşet Gece-si'nde gotik unsurlar. *İstanbul Kültür Üniversitesi V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2014 Bildiriler*.
- Karaova, M. (2021). *Grotesk mizaç ve çarpıtma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Kartal, A. (2011). *Anadolu sabası Türk folklorunda gökyüzü varlıklarının oluşum hikâyeleri ve bunlara bağlı inanmalar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Kaya, Nilay. (2021). Transilvanya'dan İstanbul'a: bir global gotik örneği olarak Ali Rıza Seyfi'nin Kazıklı Voyvodası. *Kün Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s. 28-41.
- Kılıç E. ve Erbaş S. (2013). Türk kültüründe geleneksel bir aydınlatma aracı: kandil. *Bilim ve Kültür -Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1, 114-125.
- Kılıçkaya, D. (2016). Oğuz Atay'ın "Unutulan" ve "Korkuyu Beklerken" adlı hikâyelerinde gotik unsurlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 685-696.
- Kılıçkaya, D. (2020). Tanpınar'a ilham veren Edgar Allan Poe kadınları. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 88-102.
- Kılıçkaya, D. (2022) "İki Abdullah'ın oynadığı köşekapmacada veyahut alicengiz oyununda"

- Edgar Allan Poe izleri”, *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 2(1), 1-22.
- Kırca, C. (2017). Kur’an’ı anlamada mantık sorunsalı. *Usûl İslam Araştırmaları*, 28, 7-42.
- Koçsoy, F. G. (2010) Shirley Jackson’ın Hill House’un Büyüsü adlı romanında gotik mekân ve anne-kız ilişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 91-104.
- Morkoç, Hasan. (2021). *Charles Nodier ve fantastik evreni* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Nuhoğlu Murat, M. (2014). Keloğlan masalları ve kültürel etkileşim. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 95-106.
- Nurdan, G. T. (2020). *Postmodern Türk romanında grotesk* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Onur, G. ve Zerenler Sarıca, D. (2002). Allı ile Fırfırı: bir masal çözümlemesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 193-200.
- Oral, Z., & Okyay, S. (2021). *1950 kuşağının önde gelen kalemlerinden Adnan Özyalçiner ile Zeynep Oral ve Sevin Okyay’ın söyleşi* PEN. <https://www.pen.org.tr/kategori/videolar> (11.07.2022 tarihinde erişildi).
- Osmanoğulları, F. (2016). Gotik film: bir çerçeve oluşturma denemesi ve House of Usher. *Sinefilozofi Dergisi*, 1, 22-41.
- Önal, M. N. (2007). Türk mitinin oluşumunda ışığın rolü. *Journal of Turkish Studies Şinasi Tekin Hatıra Sayısı II*, 31(II), 145-158.
- Özakın, D. (2016). İvan Bilibin’in Güzel Vasilisa masalı illüstrasyonlarında gotik ve art nouveau ilişkisi. *İdil*, 5(24), 1095-1114.
- Özdemir Riganelis, G. (2020). Doğa karşısında Gılgamış Destanı ve Kuyucaklı Yusuf: vahşi adam / doğa adamı arketipi olarak Enkidu ve Yusuf. *Öge Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 134-154.
- Özer, E. (2016). Aizanoi’dan horozlu mezar. *Art-Sanat*, 5, 1-24.
- Özgör, C. O. (2020). Batıl inançların korku sinemasındaki yansımaları. *SineFilozofi Dergisi*, 9, 504-520.
- Özyalçiner, A. (1972). *Yıkım günleri*. Bilgi Yayınevi.
- Özyalçiner, A. (?). *Yıkım günleri sürüyor*. <https://core.ac.uk/download/pdf/38302864.pdf> (11.07. 2022 tarihinde erişildi).
- Seyidoğlu, B. (1979). Ahmet Harami Destanı’nın iki masalla karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 11(2), 423-427.
- Sümer, N. (2016). Dinsel ve mitolojik bir sembol olarak yılan. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 43, 275-288.
- Şen, E. (2020). Pertev Naili Boratav’ın derleyip yayımladığı masalların grotesk öğeler açısından incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi*, 9(1), 166-179.
- Şen, E. (2020). Ignacz Kunos’un derleyip yayımladığı masallarda yer alan grotesk öğeler. *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 31-44.
- Şimşek, T. (2018). Türk masal anlatma geleneğinde elma ödülü. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Eğitim Kültür Dergisi*, 7(4), 2352-2368.
- Tanpınar, A. H. (2017). *Hikâyeler*. Dergâh Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (Tarihsiz). Mehmed Âkif’in eğitim görüşü. <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/137645/001640896010.pdf?sequence=2>. adresinden erişildi. (07.11.2021).
- Törenek, M. (2005). Yol ve yolculuk benzetmeleri bağlamında şiirimizde ölüm. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 28, 129-143.
- Türkmenoğlu, Sevgül. (2013). Yeraltı edebiyatı bağlamında bir karşılaştırma: dövüş kulübü-kinyas ve kayra. *Turkish Studies*, 8(9), 2453-2463.
- Uğur, V. (2019). Anadolu gotiği: korku romanındaki evrimin son durağı. *FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13, 335-356.
- Walpole, H. (2021). *Otranto şatosu*. (Z. Bilge, Çev.). Can Yayınları.
- Yağdıran, Y. (2019). Marksist estetik bağlamında Adnan Özyalçiner. *Gazete Duvar Kitap*, 2(82), 61-66.
- Yanıkaya, Z. (2003). *Tiyatroda grotesk ve bir örnek olarak fernando arrabal tiyatrosu* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

- Yıldırım, N. (2009). Sembolik bir dil hazinesi: halk anlatıları. *Turkish Studies*, 4(8), 2384-2403.
- Yıldırım Yarullina, R. (2019). Kültürel değerlerin mikro dünyası olarak sandık imajı. *Öge Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 600-610.
- Yıldırım, Ö. (2021). *2000 yılından sonra Türk sinemasındaki yol filmlerinin Mikhail Bakhtin'in kronotop kavramı bağlamında incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ordu Üniversitesi.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

İnceleme Makalesi / Review Article

“Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor”: Romanın Ekonomi Politikği

“All That is Solid Melts into Air”: The Economy and Politics of the Western Novel

Ferma LEKESİZALIN ¹

ÖZ

Batı romanının tarihsel ve ekonomik bir okumasını ortaya koyan bu çalışmanın amacı romanın zaman ve mekana yayılan zengin kurgu ve anlatı tekniklerinin altında sosyoekonomik süreçleri yansıtmaya çabasının yattığını göstermektir. Batı romanı, popüler bir edebi tür haline geldiği 19. yüzyıl başından 20. yüzyıla kadar, toplumsal süreçlere, özellikle Batı'daki ekonomik dönüşümün insan ilişkilerine yansımaya biçimine ve kentsoylu sanayi toplumunun ekonomik düzene uyum sağlayan sınıfsal yapısına mercek tutmuş, paranın soğuk, nesnel, rasyonel kayıp ve kazanç mantığına dayalı modelini örnek alan toplumsal dönüşümü adeta sosyolojik bir bakış açısıyla ortaya koymuştur. Merkantilist ekonomiden “laissez faire” sistemine geçişle birlikte gelişen sermayenin makiyeleşmeyi sağlaması ve Britanya Adası'nda sanayi üretimiyle birlikte kapitalizmin yükselişi, İskoç tarihçi, filozof, yazar Thomas Carlyle'in deyişiyle toplumu bir “para ağı” haline dönüştürmüştür. Carlyle bu terimi toplumsal ilişkilerin paranın rasyonel, soyut ve soğuk nesnellliğini taklit ettiğini, yani ‘metalaşan’ ya da ‘şeyleşen’ toplum ve birey ilişkilerini belirtmek amacıyla kullanmıştı. Karl Marx Komünist Manifesto’da aynı konuya parmak basmış ve Carlyle’in “para ağı” kavramından esinlenerek “callous cash” ifadesini kullanmıştır. Sanayileşen kentsoylu toplumun yükselişiyle geleneksel alışkanlık ve yapıların nasıl kırıldığına dair tarihsel bir bakış açısı ortaya koyan Marx, “para ağına” dönüşen toplumun geleneksel değerleri terk etmesini “katı olan her şey buharlaşıyor” tespiti ile tanımlamıştır. 20. yüzyılın önde gelen Marksist düşünürlerinden Georg Lukacs toplumsal ilişkilerin ticari ilişkileri taklit etmesini “şeyleşme” kavramıyla açıklamıştır. Toplumsal ilişkilerin para alışverişini model alarak dönüşümüne dair bu çok önemli tespitler aynı zamanda Batı romanının temelini teşkil eden toplumsal eleştiriye ışık tutar. Söz konusu kavramlardan hareketle Batı romanının “para ağına” yansıtılan yer verdiği kurgusal ve eleştirel çeşitliliğe göz atacağız. Batılı yazarların parasal ilişkilerin soğuk ve acımasız rasyonelliğini taklit eden kentsoylu toplumun gerçeklerini ortaya koymak amacıyla kurgu ve anlatım tekniklerini zenginleştirmek için nasıl stratejiler izlediklerini anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: modern kentsoylu toplum, ekonomik dönüşüm, “para ağı”, parasal/ticari akıl, şeyleşme, toplumsal gerçekçilik, doğalcılık

1 İstanbul Topkapı Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, fermalekesizalin@topkapi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2935-2013

Geliş Tarihi (Received): 19.05.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 08.09.2022

ABSTRACT

*This article offers an economic and historical examination of the ways in which the western novel responds to the industrial and capitalist transformation of social reality. Its aim is to look into the novelistic representations of the social experience shaped by the economic transformation of the West. Such transformation of the western society has been termed by the Scottish historian and thinker Thomas Carlyle as 'the cash nexus.' Carlyle used the term to depict the monetary domination of the British society. Inspired by Carlyle, Karl Marx has used the term "callous cash" in *The Communist Manifesto*. Marx pointed out how the increasing commodification of the social reality dismantled the traditional practices, customs, and institutions in the famous passage, "all that is solid melts into air." One of the most eminent Marxist thinkers of the twentieth century, Georg Lukacs defined the transformation of social relations into the relations between commodities in the modern capitalist society as "reification". Drawing on these concepts, the article aims to discuss the novelistic representations of the transformation of social relations into the relations between commodities. The novel adopts innovative strategies which have enabled it to reconstruct the ways in which social reality imitates the cold rationality of money relations in the modern industrialized capitalist society. In the article, the novelists' innovative use of narrative forms and techniques is pointed out as part of their attempt to refine their critique of social reality.*

Keywords: modern industrialized capitalist society, economic transformation, "cash nexus", commodification, reification, realism, naturalism

19. yüzyıl başlarında değerini katlamının en güvenilir yolu, parayı yıllık yüzde 3 faiz getiren 'Consols'a (consolidated annuities), yani İngiliz devlet tahviline yatırmaktı (Eliot, 2000, s. 8). Faiz düşük olsa da, yatırımın devlet güvencesinde olması birikimi çok kısıtlı insanlara yüksek faiz getiri eden özel şirketlerden daha çok güven veriyordu. Jane Austen'in ilk romanı *Northanger Abbey* (1817) Bank of England'ın bastığı kağıt paraların karşılığı yeterli altın rezervi olmaması üzerine çıkan ekonomik krizden bağımsız ele alınamaz. Romanın baş kahramanı genç Catherine Morland'ın okuduğu gotik hikayelerin etkisiyle kendine kaygı ve spekülasyondan oluşan bir dünya kurması kriz nedeniyle toplumda oluşan belirsizlik ve güvensizlik kaygılarını yansıtır. Catherine için güvence önemlidir. O yüzden yılda üç bin

sterlin olan gelirini yıllık 90 sterlin faizle Consols'a yatırır. Viktorya dönemi klasiklerinden Charlotte Brontë'nin başyapıtı sayılan *Jane Eyre*'in ana karakteri Jane, Thornfield'da mürebbiye olarak yılda 30 sterlin kazanır. Jane'in tek istediği, mal mülk sahibi olmayan bir genç kadın olarak yok sayıldığı toplumda bağımsız yaşayabileceği küçük bir gelirdir. *Pride and Prejudice*'in baş kahramanı Elizabeth Bennet küçük toprak sahibi bir aileden gelmektedir. Tüm gayesi beş kızının geleceğini güvenceye almak olan anne Mrs. Bennet, Elizabeth'in kendisine bu güvenceyi sağlayacak olan Mr. Collins'i reddetmesine fena halde kızar. Ailedeki tek erkek olarak Mr. Bennet'in çiftliğini miras olarak devralacak olan bu çok ve boş konuşan din adamına Elizabeth asla ısınmadığı için annesi tarafından sorumsuz ve düşüncesiz olmakla

suçlanır. Kentsoylu sınıfsal ayrıcalıklarına sahip olamadığı için bocalayan bu ve benzeri kadın karakterlerin giderek mad-dileşen ilişkiler karşısında sadece hayatta kalmak değil, ama bir yandan da insani değerlerini korumak için verdiği mücadele Batı toplumunun ticari ve parasal akla teslim olma sürecine ışık tutar.

Sanayileşme adımlarıyla birlikte sermayenin genişlemesi ve serbest dolaşımının toplumsal ilişkileri nasıl dönüştürdüğü Batı romanının baştan beri ilgi alanı olmuştur. Robert D. Hulme, İngiliz toplumunun parayla olan ilişkisinin İngiliz yazar Jane Austen'ı epey düşündürdüğünü belirtir (2013, s. 289). Belki de portresinin on sterlinlik banknot üzerinde yer alması, yalnızca ikonik statüye sahip bir romancı olduğundan değil, parasal/ticari akla teslim olan toplumun gerçeklerini cesurca ortaya koymuş olmasındandır: "Austen'in romanlarında karakterlerin serveti ve geliri en az kişisel zevkleri ve çekicilikleri kadar önemlidir" (*The Economist*, 2005). Her ne kadar romantik ilişkilere odaklanmış görünse de Jane Austen'ın romanları, Charles Dickens'in hayranı olduğu İskoç asıllı tarihçi, düşünür ve hiciv ustası Thomas Carlyle'in İngiliz toplumuna dair "cash payment has become the sole nexus of man to men"¹ (1840, s. 61) tespitini başarıyla yansıtan örneklerdir. İngiliz toplumunda geleneksel ilişkilerin görünüşten ibaret olduğunu, gerçekte ise "katı olan her şeyin buharlaştığı,"² yeni bir toplumsal sahnenin kurulmakta olduğunu alaycı bir üslupla

gösterirler. Carlyle'in toplumsal ilişkilerin kişisellikten arınmış, pazarlığa dayalı, metalar arasındaki soyut ilişkiyi taklit eden boyutunu anlatmak için kullandığı kavram *Komünist Manifesto*'ya (1848) girmiş, Marx ve Engels'in geleneksel ilişkilerin ve insani duyguların yerini paranın duygusuz gücünün aldığına dair çarpıcı analizlerinin esin kaynağı olmuştur. Paranın duygusuzluğu sadece İngiliz romanı değil, Batı romanının başlıca temalarından biridir. Batı romanı, aşk yerine para için yapılan evlilikler, servet paylaşımı, çıkar ilişkileri, miras kavgaları, aile ve toplum ilişkilerini bir arada tutan geleneksel değerlerin çözümlenmesi, bireyin düzenin çarklarına göre şekillenmesi, amansız sömürü ve sınıfsal ayrımı ifade etmenin yolunu nesnel ve tarihsel anlatım tarzlarını geliştirerek buldu.

Çalışmamızda 19. yüzyıl ile başlayarak sermayenin üretimdeki hakimiyetinin tamamlandığı Batı'da romanın rasyonel, nesnel ve acımasız parasal ilişkileri taklit eden toplumsal ilişkileri nasıl sosyolojik bakış açısıyla ele aldığını ve kimi zaman alaycı, kimi zaman trajik kurgularla bu ilişkileri nasıl eleştirdiğini inceleyeceğiz. Sınırlı ticaret içeren merkantilist ekonomiden, sınır tanımayan "laissez faire" sistemine geçişle birlikte oluşan sermayenin başta özel atölyelerle kısıtlı dokuma üretimini dönüştürerek makine üretimini yayması, art arda gelen icatların sonucunda buharlı makinenin sanayileşmeye hız vermesiyle Batı, kapitalizmin hakimiyetine girmiştir. Bu dönüşümün en keskin ifadesi olan roman yeniden kurulmakta olan toplumsal sahneyi ve sınıfsal hiyerarşileri 'gerçekçi' yansıtmak adına stratejiler oluşturmuştur. Roman, sanayi üretimiyle birlikte Batı toplumunun kökten değişmesi tanıklık eder. Romanın toplumsal dönüşümü, hareketleri, gerilimleri nesnel biçimde kaydettiğini iddiası, çoklu bakış açıları ve söylemler içeren kurgular geliştirmesi, tarihsel ve kronolojik bir çerçeve kurmaya elverişli gerçekçi (realist) ve doğalcı (naturalist)

1 .İskoç yazar ve düşünür Thomas Carlyle *Chartism* (1840) adlı eserinde geçen "cash nexus" kavramını insan ve toplum ilişkilerinin parasal/ticari aklın egemenliğine girerek, kişisel ve insani niteliğini yitirdiğini anlatmak amacıyla kullanır. Daha sonra Karl Marx ve Friedrich Engels kavramın bağlamını değiştirmeksizin "callous cash payment" biçiminde *Komünist Manifesto*'ya (1848) aktarmış ve kavramı geliştirmiştir. Kavramın Marx ve Engels'e atfedilmesi genel bir hatadır; kavram aslen Carlyle'a aittir.

2 . *Komünist Manifesto*'dan alınmıştır.

anlatı stratejilerine yer vermesi onu en popüler edebi tür haline getirir. 19. yüzyılın ikinci yarısı aynı zamanda pozitivistimin ve sosyoloji biliminin yükseldiği bir dönemdir ve dönemin bazı önde gelen yazarlarının pozitivistime öykündüğü bir gerçektir. Bu dönem İngiliz edebiyatının önde gelen romancıları Gaskell, Bronte Kardeşler, Dickens, Thackeray, Eliot ve Trollope çıkar ilişkileri ve parasal akli nesnel biçimde yansıtan, zaman ve mekana yayılan, karmaşık öykü yapısına sahip eserler yaratarak ekonomik ve toplumsal dönüşüme ayna tutmuştur. Büyük Fransız romancı Honoré de Balzac'ın romanı bir toplumsal araştırma ve eleştiri aracı olarak gördüğü bilinen bir gerçektir. Kendisini bir 'insan davranışları tarihçisi' olarak tanımlayan Balzac, tıpkı sosyolojinin babası Henri de Saint-Simon gibi toplumsal devinim ve değişimi bireylerin ötesinde kendi koşul ve kuralları olan bir süreç olarak görür. Görüldüğü gibi bu dönem romancılarının edebiyatın toplumsal gerçekliğe kafa yorması, onu yorumlaması ile ilgili sorunları yoktur. Bunu yapması onlar açısından edebiyatı toplumsal gerçekliği bir taklit ve tasvir aracı ya da sosyolojiye öykünen bir edebi tür haline getirmemektedir. Onlar için edebiyat kendine özgü teknikleri ve kurgusal derinliği sayesinde gerçekliğin estetik bir ifadesini oluşturur.

Birbirinden ilginç kurgu ve karakterleriyle dönüşen İngiliz toplumunun gerçeklerine ışık tutan yazarlardan biri Viktorya döneminin en popüler romancısı Charles Dickens'tir. *Hard Times* adlı romanında, sanayi üretimiyle birlikte parasal akıl, kişisel çıkar, sınıfsal çatışmanın hakim olduğu toplumsal ilişkileri hicveden bir üslupla ele alır. Britanya'nın bir zamanlar İngiliz Romantiklerinin şiirlerine ilham veren doğası, Dickens'ın *Hard Times* eserinde yerini ruhsuz, kimliksiz, çirkin Coketown'a bırakmıştır. Coketown sanayileşen İngiltere'nin yeni yüzüdür. Ruhsuz ve kimliksiz binaları ve sokaklarıyla modern kentleş-

menin simgesi, araçsal akıl ve işlevselliğin vücut bulmuş halidir. Joseph W. Childers, 19. yüzyılda edebiyatın, "sanayileşmenin kaydı" haline geldiğini, hatta edebi türler arası sınırların belirginliğini yitirerek, kurgu dışı türler ile edebiyatın birbirine geçtiğini söyler (2001, s. 78). *Hard Times* Childers'in dediklerine bir örnek sayılabilir. Sanayileşen İngiltere'de makineleşmenin yarattığı tekdüze gerçekliği betimleyen romanı bir önceki kuşağın edebiyatçıları okusaydı muhtemelen onu son derece sıkıcı ve tekdüze bulur, hatta estetikten nasibini almadığını düşünürdü. Fakat roman Dickens okurları tarafından ilgiyle karşılanmıştı. Belki de bunun nedeni okur kitlelerinin dönüşen ve değişen gerçekliği temsil eden bir edebiyatı talep etmesiydi. Childers Faydacılık ('Utilitarianism') düşüncesinin önde gelen kuramcısı, parlamento üyesi Jeremy Bentham'ın sekreteri Edwin Chadwick'e ait *Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population in Great Britain* adlı eserin bu dönemde en çok okunanlar listesine girdiğini belirtir. Sosyolojik bir araştırmanın yüz binden fazla basılıp satılmış olması, sanayileşme ve sermayenin dönüştürdüğü Batı'da toplumsal süreçlerin maddi ayrıntılarına ilgi duyan büyük bir okur kitlesinin ortaya çıktığını göstermektedir (2001, s. 78). Toplumsal gerçekleri ele alan edebiyatın Viktorya dönemi okur kitlelerine çekici gelmesi büyük ihtimalle Britanya Adası'nda Coketown'ların mantar gibi bitiyor olmasıydı. Katı olan her şeyin buharlaştığı Britanya'da orta çağ köy ve kasabaları önemini yitirirken kanal ve nehirlerin kıyılarında ya da kömür havzalarında maden ve sanayi kasabaları kurulmaktaydı. Fakat biz biraz daha geriye, "laissez faire" ilkesiyle birlikte Batı emperyalizminin yükseldiği bir dönemde küresel talanın başladığını gösteren bir başka adaya, Robinson Crusoe'nun ıssız adasına gidelim.

Ticari aklın hakimiyeti ve sermayenin küresel bir güç haline geleceği öngörüsü,

İngiliz romanının atası ve başyapıtlarından biri kabul edilen *Robinson Crusoe*'da (1719) karşımıza çıkar. Tarihçi, gazeteci, polemikçi yazar Daniel Defoe'nun başyapıtı (1660–1731), Pasifik'te geçirdiği gemi kazası sonucunda Şili sahillerinden 700 km kadar uzakta ıssız bir adaya düşen Crusoe'nun hayatta kalma mücadelesini anlatır. Medeniyetin göbeğinden gelip ıssız bir adada hayatta kalmanın risk ve zorluklarına odaklanan romanda, fazla dikkat çekmeyen konu gemi kazasıdır. Crusoe'nun bulunduğu ticari yük taşıyan geminin batması açık bir biçimde merkantilist ekonomi döneminin sona erdiğini, *laissez-faire* olarak bilinen serbest ticarete dayalı, yani korumacı olmayan ekonominin İngiliz İmparatorluğu ile birlikte dünyanın her köşesine yayılmakta olduğuna işaret eder. Ve tabii bu yayılma sırasında yol kazaları olacaktır. Romanın basımından çok da uzun olmayan bir süre önce James Cook tarafından keşfedilip İngiliz İmparatorluğu topraklarına katılan Avustralya kıtasını ve İngiltere'ye sağladığı yeni ticaret yollarını ve pazarları düşünürsek Defoe'nun yayılmaya olan ilgisini anlarız.

Uzak ve ıssız bir adayla, Britanya Adası arasındaki bağlantı, coğrafyanın en uzak köşelerinin batı Avrupa'nın sömürge imparatorluğunun bir parçası haline geleceğinin habercisi olmasının yanı sıra, serbest piyasa ekonomisinin küreselleşmeye uygun karakteridir. Defoe'nun ekonomik gündeme olan şaşırtıcı aşinalığının, Bank of England'ın (Ulusal İngiliz Bankası) kurucularından William Paterson'ın yakın dostu ve destekçisi olmasıyla bir ilgisi var mıdır tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak ekonomik dönüşümün öncüleri olarak gördüğü yatırımcı ve girişimcileri İngiliz İmparatorluğu'nun küresel hegemonyasının baş aktörü olarak bellediği açık. Romanın ana karakteri Robinson Crusoe merkantilist sömürge imparatorluğunun tipik bir neferi, Afrika ve Brezilya'daki şeker kamışı tarlalarından servet kazanmış

deniz aşırı bir girişimci-tüccardır. Kentsoylu hayatının risksiz konforunu ona anlatmaya çalışan babasının sözlerine karşılık hayattaki amacının bir girişimci olarak servetini katlamak ve paranın imtiyazlarını yaşamak olduğunu ifade eder. "Para ağı" ve küresel ticaret arasındaki doğrudan ilişkiyi öngören romanlardan biri olan *Robinson Crusoe*, İngiliz İmparatorluğu'nun küresel hakimiyetine genç bir girişimci-yatırımcı olarak katkıda bulunmak için yanıp tutuşan baş karakterini bir gemi kazasıyla ıssız bir adaya fırlatarak küresel girişimciliğin risklerine işaret etmiştir. Ian Watt, *The Rise of the Novel*'da, *Robinson Crusoe*'yu, ticari/parasal akılla hareket eden yeni ekonomik birey olarak tanımlar. Oysa, Robinson'un başına gelenler korumacı merkantilist dönemin sona erdiğini gösterir. 'Yeni Dünya'da yatırımlar yapmak ve üretimini pazarlamak üzere büyük riskler almaya hazır biçimde deniz aşırı diyarlara açılan tüccar modeli eskimiştir. Her ne kadar Robinson "para ağı"nın dünyanın en ücra köşelerine sızacağına habercisi olsa da, bunun öncüleri girişimci tüccarlardan ziyade Bank of England'ın desteklediği büyük sermayeli şirketler olacaktır.

Robinson Crusoe doğa-insan ilişkisinin kişisel çıkar, rasyonel düşünce ve araçsal akli temel alan faydacı bir ilişkiye evrildiğini göstermesi açısından önemlidir. İssız adada hayatta kalmaya çalışan Robinson doğaya güzelliğinden çok işlevselliği açısından bakar. Robinson'ın mücadelesi kudretli bir güç olarak insanı büyüleyen ve esin kaynağı olan doğanın, bireyin ihtiyaçları için kullandığı bir kaynak, işlevsel bir nesneye dönüştüğünü göstermektedir. Fakat bu sadece başlangıçtır, modern kentsoylu bakış açısı doğayı bir hayatta kalma mücadelesi ötesinde ticari bir kaynak olarak bellemiş, sanayi devrimiyle birlikte yer altı ve yer üstü kaynaklarını talan etmeye başlamıştır. İşte Defoe'nun romanı bir ekonomik dönemin sona erdiğini ve yenisine girildiğini haber verir. Robinson'un küçük adasında

araçsal aklın ışığında dikkatle planlayarak, hesap kitap yaparak verdiği mücadele, makro düzlemde Britanya Adasında yaşanacak olan dönüşümün öncüsü, izdüşümü, ufak çapta provasıdır. Her ne kadar Defoe, doğayla bireyin başa baş mücadelesinde para kavramının yersizliğini hicvetse de, medeniyete geri dönme hayaliyle yaşayan Robinson yeni ekonominin temelini oluşturacak olan ekonomik ilkeleri adada bol bol pratik etme imkanı bulur. Robinson'un adadaki maceraları İngiltere'ye döndüğünde "para ağı"na dönüşmekte olan topluma yapacağı katkıların bir provasıdır.

İngiliz romanında deniz aşırı coğrafyalardan, büyük şehirlerden, iş dünyasından gelen, servet sahibi kentsoylu bireylerin periferideki geleneksel ilişkileri küçümse-diklerini görürüz. İngiliz toplumundaki dönüşümü gerçekçi bir bakışla yansıtan yazarlardan Jane Austen romanlarında zengin kentsoylunun taşrayı küçümseyişini sık sık dile getirir. Austen'in romanları geleneksel hiyerarşilerin, periferide sıkışan muhafazakar, sıkıcı ve basmakalıp düşünce ve davranışların hakim olduğu hayat tarzının artık modasının geçmekte olduğunu gösterir. Yeni ilişki ve hiyerarşilerin sahnesi modern kentsoylu sınıfın merkezi haline gelen Londra'dır. Londra'dan bakıldığında "para ağı" dışında kalan, toprağa dayalı yerel ekonomilerin şekillendirdiği geleneksel ilişkilerin korunduğu İngiliz taşrası artık önemini yitirmiştir. Austen'in romanları taşranın geleneksel ekonomik modeli içinde hiçbir geleceği olmayan kadının, eğitim ve gelir yetersizliği nedeniyle kentsel "para ağı"nda da yer alamadığını gösterir. Kadın İngiliz kırsalının feodal ilişkilerinden bakıldığında seçeneksizdir. Dönüşen ekonomik değerler ise ona yeni seçenekler kazandırmak yerine ticari bir pazarlığa, alışveriş dönüşen evliliklere hapsedmiştir. Evliliğin bir alışveriş olduğunu ve her iki tarafın bu alışverişini tatminkar kılacak araçlara sahip olması gerektiğini en iyi kavrayanlardan

biri Austen'in *Pride and Prejudice* romanındaki Mrs. Bennet'tir. Mrs. Bennet açısından kadının gençliği ve güzelliğinin en büyük kazanımı ona ekonomik güvence sağlayacak bir evliliktir. Feodal mülkiyet ilişkilerinde yok sayılan, yükselmekte olan kentsoylu toplumda da hiçbir hak ve özgürlüğe sahip olmayan kadın için tek çıkış yolu evliliktir. Öte yandan romanları, Jane Austen'in Mrs. Bennet gibi karakterlerin katı gerçekçiliğini yenmek için çabaladığını ima eder. Austen romanlarında buharlaşan, oynaklaşan, kayganlaşan toplumsal ve insani bağları birarada tutan şey romanıdır. Kadın karakterlerinin gerçek aşkı araması bu katı gerçekliğe karşı savaş açtığını gösterir. Mrs. Bennet'in yegane amacı, beş kızını bir an önce evlendirmek ve böylece maddi güvenceye kavuşturmasıdır. Ne var ki kızları para yerine aşk peşinde koşarak onu üzer. Romanın sonunda hem aşk hem de para kazanır. Kızı Elizabeth Bennet'in gönlünün seçtiği ile evlenerek büyük bir servete ortak olması onun için bir taşla iki kuş vurmaktır. Mr. Darcy'nin ulaşılmaz gibi görünen serveti kızının ayakları altına serilmiştir: "Yılda on bin sterlin, hatta fazlası, bir Lord kadar kazanıyor!" (Austen, 2019, s. 67).

Bir sonraki kuşak romancılar taşra ve kent çatışmasını ele alırken karakterlerini toprak sahibi soylulardan değil, Elizabeth Gaskell'in 'paranın efendileri' olarak tanımladığı fabrikatör, bankacı, girişimci, şirket sahibi kesimden seçerler. Bu kesimi en iyi yansıtan yazarlardan birisi Charles Dickens'tir. Dickens'ın romanları "para ağı" olarak tanımladığımız modern kentsoylu ilişkilerin bireyin kaderine nasıl hükmettiğini anlatmak açısından adeta ders niteliğindedir. O nedenle Dickens'ın portresinin tıpkı Austen'inki gibi 1992-2003 yılları arasında piyasaya verilen on sterlinlik banknotlar üzerinde yer alması asla tesadüf değildir. 1820'lerin Londra'sını anlatan *The Pickwick Papers*'ın (1836) karakterlerinden biri olan Mr. Jingle'in

para şingirtisini çağrıştıran adı Dickens'in modern kentsoylulara alaycı yaklaşımını gösterir (Terpening, 2013). Mr. Jingle, Mr. Pickwick'e aldatma sanatını öğreten, gezgin bir aktör, bir şarlatandır; paralarına konmak için zengin ve yaşı geçkin dulları baştan çıkarır. Dickens'in "para ağı" na dönüşen ilişkileri ele alan bir diğer romanı *Dombey and Son*'ın (1846–48) baş kişisi deniz aşırı ticaretle zenginleşen Mr. Dombey ise adeta yeni ekonomik dönüşümün ete kemiğe bürünmüş halidir: "Mr. Dombey yeni banknotlar gibi parlak gıcır gıcır, tıraşlı, kısa saçlı, paralı beyefendilerden biriydi" (Dickens, 1999, s. 14). Anneleri vefat eden bir kız bir erkek, iki çocuk babasıdır. Küçük oğlu Paul'un "para ağı"nın farkında olan bir birey olarak yetişmesini amaçlar ve ona daima "para her şeye kaddir, Paul" (Dickens, 1999, s. 77) der. Dickens'in *Hard Times* romanındaki fabrikatör ve banker Josiah Bounderby ise "para ağını" yönetenlerden biri, rasyonel düşünce ve araçsal aklın İngiliz romanındaki ünlü temsilcilerindendir. Çocukluğu yoksulluk içinde geçen Bounderby servet sahibi olmasına yarayacak fırsatları değerlendirmiş ve Dombey gibi servetini sıfırdan yaratmıştır. Bu yüzden ortalıkta "Ben Coketown'ın Josiah Bounderby'yım" (Dickens, 2019, s. 73) diye kurumlanarak dolaşır. *Hard Times* romanındaki bir diğer ünlü karakter Mr. Gradgrind ise kentsoylu ideolojiye hakim olan rasyonel ve araçsal aklın bir karikatürüdür. Gradgrind durmadan rasyonelliğin öneminden bahsedip, doğanın nesnel ve rasyonel kurallara tabi olduğunu tekrarlayarak adeta Adam Smith'in insan müdahalesi dışında kendi rasyonel ve nesnel kurallarıyla işleyen piyasa kavramını ete kemiğe büründürür. *Hard Times*'in aşırı rasyonel ve duygusuz karakterleri, Marx'ın *Manifesto*'da belirttiği gibi, inanç dahil, tüm duygusallıkları bencil bir muhasebenin "buz gibi sularında" (2019, s. 42) boğan modern kentsoylu ilişkileri temsil ederler.

19. yüzyıl romanının resmettiği katı olan her şeyi buharlaştıran "para ağı" ilişkilerinde geleneksel cinsiyet kalıpları da buharlaşır. Dickens ve Thackeray gibi romancılar duygudan yoksun, soğuk bir muhasebeci akılla hareket eden kadın karakterlere yer verir. Bu karakterlerin eylemleri adeta dönüşen ekonomik koşullarda bir hayatta kalma kılavuzu niteliğindedir. Toplumsal eleştiri ve hicvin baş yapıtlarından biri sayılan William Makepeace Thackeray'ın *Vanity Fair* romanının (1847–48) baş kahramanı öksüz ve yoksul büyüyen Becky Sharpe gençlik ve güzelliğini para ve konfora kavuşma yolunda seferber eder. Waterloo Savaşı sırasında İngiliz bir general ile birlikte kendini Brüksel'de bulan Becky için paranın vatani yoktur. Dolayısıyla savaşı Fransızların kazanma ihtimaline karşı Napoleon'un generallerinden birini baştan çıkarma planları yapmaktadır. *Vanity Fair* adından da anlaşılabilceği gibi para ilişkilerinin insan ilişkilerinin yerini aldığını, boş ve gösterişten ibaret, tıpkı paranın kendisi gibi soyut ve uçucu bir gerçeklik yarattığını ima eder. Romanda kişilerin para karşılığı değeri olması, örneğin Miss Swartz'ın değeri iki yüz bin sterlin, Miss Crawley'nin değeri yetmiş bin sterlindir, kadının bir alışveriş nesnesi, alınıp satılan bir eşyaya dönüştüğünü gösterir. İngiliz romanındaki metalaşan ilişkiler 20. yüzyılın Marksist kuramcılarında Georg Lukacs'ın Marksist literatüre kattığı "reification" kavramı ışığında incelendiği takdirde, romanın ekonomik toplumsal dönüşümü nasıl yorumladığı daha kolay anlaşılacaktır. Lukacs *History and Class Consciousness* adlı kitabının "Reification and the Consciousness of the Proletariat" bölümünde insan ilişkilerinin metaların soyut nesnelliğini taklit ederek "hayali bir nesnellik" kazandığını ve insani niteliğini yitirdiğini tartışmıştır (1968, s. 83). Thackeray'ın, Newcome ailesinin birkaç kuşak boyunca bankerlikten edindiği kazançla güçlü ve saygın bir konuma gelişini anlattığı bir diğer önemli romanı *The Newcomes*

(1854–55) tıpkı *Vanity Fair* gibi şeyleşen toplumsal ilişkileri göz önüne serer. İlginçtir ki, ‘kapitalizm’ bir terim olarak İngiliz dili ve kültürüne ilk kez bu eserle girmiştir.

Romanın baş karakteri Albay Thomas Newcome, banker akrabaları tarafından servetini yönetememekle suçlanan ve “para ağı” ilişkilerinde beceriksiz olduğu düşünülen biridir. Parasız bir kadınla evlenmiş olması, oğlunun ressam olmak istemesi ve baba olarak bunu teşvik etmesi, duygusallığı, cömertliği, zengin kalpli bir insan olması onu banker akrabalarının gözünde iyice sıfırlar. Roman, Thomas Newcome’ın şeyleşen toplumsal ilişkileri reddederek insani ilkelerle davranmasının servetini yitirmesine ve “para ağından” dışlanmasına yol açtığını anlatır. Onun güçlü insani yönünü ailede tek takdir eden kişi sevgili yeğeni Ethel Newcome’dır. Her ne kadar banker ailesinin sözünden çıkmaksızın servet evliliği yapsa da, Ethel ailesi açısından alınıp satılacak bir eşya muamelesi gördüğünün farkındadır ve bu ona ağır gelir. “Para ağı”nın şeyleşen ilişkilerine karşı insan tarafını koruyan amcası ise onun için değerlidir. O nedenle servetini yitiren amcasına yardım eli uzatan yalnızca odur.

Thomas Newcome gibi parasal ilişkilere duygusallık karıştıran karakterlerle “para ağı”nı yöneten karakterler bazen aynı kaderi paylaşabilir. Charles Dickens’in 1857 tarihli *Little Dorrit* romanında banker, girişimci, yatırımcı Mr. Merdle’in önünde politikacısından iş adamına herkes hizaya girmektedir. Nedeni ise onun verdiği tüyolarla servetlerini katlamış olmalarıdır. *Little Dorrit* zenginlik ve yoksulluk başlıklı iki kitaptan oluşur. İlk kitapta Dickens, Mr. Merdle’i “muazzam bir servetin sahibi, dahiyane girişimleri olan, dokunduğu her şeyi altına çeviren, kulakları olmayan bir Midas” olarak tarif eder: “inşaattan bankacılığa iyi olmadığı bir alan yoktur,” (2013, s. 246). Ne var ki, Merdle’in parasal spekülasyonları en sonunda kendisiyle birlik-

te ona yatırım yapan açgözlüleri de iflasa sürükler. Onun, Olimpos’un zirvesinden nasıl çakıldığını anlatan Dickens, Mr. Merdle’a kötü bir son hazırlamıştır. Öte yandan, Merdle gibilerin yönettiği “para ağı” ilişkilerini anlayamadığı için batan Mr. Dorrit yıllarını borçlular hapisanesi olan Marshalsea’de çürütür. Araçsal-ticari akıldan bihaber olduğu için toplumun kaybedenleri arasındadır. Romanın dürüst ve iyiliksever karakteri Arthur Clennam’ın çabaları sayesinde Marshalsea’den çıkarak yeniden servetine kavuşan Mr. Dorrit, maalesef yine yanlış yatırımlar yapacak ve bu defa servetini Mr. Merdle’in saadet zinciri yüzünden eritecektir. Charles Dickens, William Makepeace Thackeray, Anthony Trollope gibi Viktorya döneminin önde gelen yazarları yatırım-zede karakterleri başarıyla yansıtır. Anthony Trollope’un iş adamı ve spekülör karakteri Augustus Melmotte, Merdle gibi intihara sürüklenir. *Little Dorrit*’deki Mr. Merdle gibi, Melmotte karakteri de, 1840’ların ‘demiryolu çılgınlığı’nın önemli aktörlerinden, piyasayı dolandıran sonra da hesap vermek zorunda kalan İrlandalı banker ve yatırımcı John Sadlier’a dayanır. Trollope’un 1870’lerin spekülatif çılgınlığını hicveden *The Way We Live Now* adlı romanı özellikle spekülasyon yoluyla köşe dönmeyi sert biçimde eleştirdiği için takdir toplamıştır. Romanda, olaylar Amerika’da Salt Lake City’den Meksika’ya uzanan demiryolunu yapan şirketin hisselerini spekülatif yolla yükselterek para kazanmayı amaçlayan banker Augustus Melmotte çevresinde gelişir. Tıpkı Merdle gibi, servetini siyasi güce dönüştürmek için İngiliz Parlamentosu’na giren Melmotté’in başı, imza taklit ederek giriştiği yolsuzluklar yüzünden derde girer. Siyasi kariyeri onursuz bir biçimde sona eren Melmotte, tıpkı Mr. Merdle gibi intihar eder. Her iki karakter de piyasayı dolandıran, haksız kazanç sağlayan ve usulsüzlük yapan, daha sonra bunlar ortaya çıktığında zehir içerek intihar eden

dönemin ünlü hisse spekülâtörü John Sadlier'dan esinlenmiştir.

İngiliz toplumunun sermaye birikimi ve sanayi devrimiyle birlikte dönüşümünün bireyin kaderini belirlediğini gören bir diğ-er yazar, George Eliot takma adını kullanan Mary Ann Evans'tır. Dickens gibi o da parayı fetiş nesnesi haline getiren İngiliz toplumunu hicveder. *Silas Marner* (1861) adlı romanında toplumdaki dışlanmış ve kendi halinde bir dokumacı saptantılı bir şekilde altın para biriktirir. Eliot soyut değerleri fetişleştirmenin psikolojik nedenlerine, yalnızlığa, yabancılaşmaya, duygusal yoksunluğa eğilir. Duygulardan arınmış, nesnel arasındaki ilişkiyi taklit eden insan ilişkileri bireylerin psikolojisini bozmakta, onları yabancılaşma ve yalnızlığa itmektedir. George Eliot sanayi devrimiyle bir "cash nexus"a dönüşen İngiltere'nin panoramasını yansıttığı ünlü eseri *Middlemarch*'ta (1871), kapitalizmin hakimiyetine giren İngiliz toplumunu sosyolojik açıdan incelenmeye değer bir sahne gibi yansıtır. Roman sanayi ve ticaretle zenginleşmenin getirdiği ayrıcalıklara sahip olan ve olmayanların deneyimleri arasındaki farka odaklanır. Kalabalık bir karakter ordusu ve çeşitli hikayelerin iç içe geçmesiyle oluşan geniş tablodan hareketle bireylerin hayat kavgasına odaklanan *Middlemarch* edebiyatta gerçekçilik ve romanın temsil kabiliyeti tartışmalarını alevlendirmiştir. Sanayi ve kapitalist dönüşümün sadece işçi ve emek denklemiyle yansıtılamayacağını düşünen eleştirmenler Eliot'un romanlarını önemser. Bu nedenle, Fredric Jameson'un "doğmakta olan kapitalist düzende kentsoylu öznenin inşası ve günümüzde şizofrenik bir biçimde dağılıp süreci" (Jameson, 2007, s. 158) olarak tanımladığı roman estetiğinin tarihsel gelişiminde George Eliot romanlarının özel bir yeri vardır. Thomas A. Laughlin, *Middlemarch*'in, Jameson'un tarif ettiği şekilde bireyi temsil etme anlamında bir geçiş romanı olduğunu söyler, çünkü sadece bireye odaklanan "Bildun-

gsroman"³ türünü aşarak, bireyin kaderini seçimlerinin değil, kendi dışındaki nesnel gerçekliğin, yani ekonomik, politik, tarihsel, toplumsal ilişkiler ağının belirlediğini ortaya koyar (Laughlin, 2010, s. 5).

Nesnel tarihsel ve sosyolojik bir çerçeve kurduğu için tarihsel roman olarak da nitelenen eser, kapitalizme evrilen toplumun merkezindeki kentsoylu bireyin kaderinin, tamamen nesnel toplumsal ilişkiler ağı, yani "para ağı" tarafından belirlendiğini gösterir. Eliot'un gerçekçiliği hedefleyerek oluşturduğu tablo, Marx'ın *Grundrisse*'de tarif ettiği sermayenin bireylerden bağımsız dolaşımının oluşturduğu tablo ile aynıdır. Romanın ana kişisi, serbest girişimci Caleb Garth, kısa vadede büyük kazanç sağlamayı umduğu demiryoluna yatırım yapar:

Caleb Garth'ın dediği gibi "iş hacmi artmakta" dır. Ve büyüyen iş kollarından biri demiryolu inşaattı. Hatlardan birinin, şimdiye dek şaşkınlığın kıramadığı bir huzurla sığırların otladığı Lowick bölgesinden geçmesi düşünülmüyordu. Böylece demir yollarının bebek adımları Caleb Garth'ın işlerine dahil olarak sevdiği iki insan bağlamında buradaki tarihin gidişini belirleyecekti. (Eliot, 2021, s. 96)

Caleb Garth'ın bir girişimci-yatırımcı olarak hedefi sermayesini kazançlı bir işe yatırmaktır. Bu uğurda hayatın neşeli ve sevinçli yönlerinden ödün veren Garth'ın tek kazancı mutsuzluk olur. Öte yandan, George Eliot'un *Felix Holt* (1866) romanı sermayesi olmayanların kaderinin ne kadar mücadele ederlerse etsinler kolay kolay değişmediğini gösterir. Eserin baş kişisi Felix Holt'un işçi sınıfının hakları için verdiği mücadelenin felaketle sonuçlanması bunun bir göstergesidir. 1832 yılında ge-

3 . Karakterin çocukluğundan itibaren ahlaki ve psikolojik gelişimini ele alan roman türüne denir. En ünlü örneklerinden biri Charles Dickens'in *Great Expectations* adlı eseridir.

tirilen Reform Yasası öncesindeki olayları ele alan roman, zengin toprak sahipleriyle yükselen işçi sınıfı arasındaki siyasi güç çatışmasının sürüp gideceğini gösterir. Viktorya dönemi İngiltere'sinde sanayi üretimine geçişle birlikte yükselen işçi sınıfını ele alan Felix Holt gibi romanlar artmıştır. 1837'de Avam Kamarası'na giren ve İngiltere'de iki dönem başbakanlık yapan Benjamin Disraeli, bir yandan da renkli bir edebiyat kariyerine yönelir. Disraeli'nin politik üçlemesinin ikinci kitabı olan *Sybil; The Two Nations* İngiliz işçi sınıfının zorlayıcı koşullarda varolma mücadelesini gözler önüne serer. Kitabın başlığındaki iki millet, sermaye sahipleri ve işçi sınıfıdır; aralarındaki ekonomik uçurumdan dolayı sanki iki ayrı millet gibidirler. Tezli roman türünün bir örneği olan eser yoksulluğa, çaresizliğe karşı bir tepki oluşturmayı amaçlamaktadır. Disraeli, Thomas Carlyle gibi 'Chartist'⁴ harekete ilgi göstermiş ve Chartistlerin evrensel seçme ve seçilme hakkı arayışını desteklemiş gibi görünmüştür. Parlamento'da reformcu kanadı temsil eden Disraeli bir konuşmasında "emeğin hakkı mülkiyet hakkı kadar kutsaldır" der. Ne var ki, oylama günü geldiğinde Chartist taleplerinin reddi için oy kullanır. Disraeli'nin tutumu, edebiyatın dürüstlüğü ile siyasetin çıkarıcılığı ve iki yüzlülüğü arasında kaldığını gösterir. Chartism olarak bilinen İngiliz işçi sınıfı hareketinin edebiyata yansımaları, romanın toplumsal, ekonomik, politik süreçlere duyarlılığı, olguları nesnel bir bakışla yorumlamadaki benzersiz niteliği sayesinde mümkün olmuştur. Toplumsal gerçekçi dediğimiz, aslında sosyolojik bir bakışa sahip romanla birlikte Chartistler edebiyatta boy gösterir. Chartism hareketine eserlerinde ilk yer veren yazarlardan biri Elizabeth Gaskell'dir. İlk defa 1848'de *Manchester Hikayesi* adıyla basılan, daha sonra başlığı *Mary Barton* olarak değiştirilen romanında, sanayi şehri

Manchester'da yaşayan işçi sınıfına ait iki aileyi, Barton ve Wilson'ları anlatır.

Romanda Mary Barton'ın babası John Barton bir Chartist'tir. Pamuklu dokuma fabrikasında işçi olan Barton'ın toplumsal eşitsizliği dile getiren sesi romana hakimdir. Mary'nin kardeşi Tom kızamığa yakalanır ve aile tedavi olması için gereken parayı bulamadığından ölür. Kız kardeşi Esther Barton ise bir askerle kaçarak hamile kalır, daha sonra sokaklara düşer. Barton'ların karşısında ise fabrikatör Carson ailesi vardır. Ailenin varisi Harry Carson işçileri küçümseyerek hak taleplerine gülmektedir. Romanın dramatik gerilim noktası Harry Carson'ın, Mary'nin babası tarafından öldürülmesidir. Gaskell sınıf çatışmasının yer yer şiddete dönüştüğünü başarıyla yansıtır. "Para ağı" karşısında işçi sınıfını ele alan bir diğer yazar da Anthony Trollope'un annesi Frances Trollope'tur. 1840'ta tefrika halinde yayınlanan *Michael Armstrong, A Factory Boy* romanı İngiltere'nin endüstri toplumunu ilk tarif eden eseri unvanını almış, işçilerin dünyasını, çocuk işçiler ve pamuklu dokuma fabrikasındaki yaşamı nesnel ayrıntılarıyla ve sosyolojik bir bakışla anlatan ilk eser olarak tarihe geçmiştir. Yoksul işçi çocukların, domuz çiftliğindeki domuzlarla yiyecek kapma yarışına girmesinin betimlendiği sahneler eleştirilenlerin ağır eleştirilerine maruz kalmıştır. Roman, tıpkı Mary Barton gibi, fabrika sahibi ile işçiler arasında asla kapanmayacak olan eşitsizliği çarpıcı biçimde ortaya koyar.

Chartistleri ele alan bir diğer yazar Charles Kingsley, *Alton Locke* (1849) adlı romanında İngiliz işçi sınıfının tarihe geçen bu hareketini nesnel bir bakış açısıyla yansıtmayı amaçlar. Toplumsal reformcu, profesör, tarihçi, romancı ve şair Kingsley, Charles Darwin'in iyi bir dostuydu. Romanın baş kişisi Alton Locke işçilerin yoksulluk ve çaresizlikten oluşan kaderini değiştireceğine inandığı için Chartist harekete katılan

4 . Sanayileşme ile birlikte 1830'larda ortaya çıkan İngiliz işçi sınıfı hareketi. Temel mücadelesi işçilerin evrensel oy hakkına sahip olmasıydı.

bir tekstil emekçisidir. Hareketin başarılı olamaması nedeniyle umutlarını yitiren Locke, yeni dünyaya yani Amerika'ya göç etmeye karar verir. Ne var ki, yeni yaşamına başlama umutları bindiği gemide sona erecektir. Öte yandan, edebiyata yansıyan işçi hareketleri Chartism ile sınırlı değildir. İngiliz tarihinde dokuma işçilerinin ayaklanması olarak bilinen, 1811-13 arasında Nottingham'da başlayıp tüm İngiltere'ye yayılan 'Luddite' ayaklanmaları edebiyata Charlotte Brontë'nin Shirley (1849) adlı eseriyle girer. Dokuma işçilerinin dramını gözler önüne serdiği için toplumsal gerçekçi roman kategorisine alınan eser, geleneksel dokumacılık yöntemlerinin yerini suyun ya da buharın gücüyle çalışan tekstil makinelerinin almasıyla birlikte işsiz kalarak eylem başlatan tekstil işçilerinden etkilenmiştir. İşçilerin dokuma fabrikalarını yakıp yıkarak tepki gösterdiği olayları aktarır. Ana karakterlerden biri olan Robert Moore, Yorkshire'daki tekstil atölyesinde makineleri kullandığı için Luddite örgütlenmesinin hedefi haline gelir. Brontë romanında, Luddite'lara pek de iyi gözle bakmaz, verdikleri zarara odaklanır ve onları birer vandal olarak yansıtır. Oysa bu ayaklanmalar, İngiltere'de sanayileşme ve makine üretiminin toplumu nasıl değiştireceğini, cottage economy denen ev imalatı sektörüne son vererek kitleleri işsiz ve aç bırakacağını öngören tarihsel bir dönüm noktasıdır. Tarihsel kaynaklar ayaklanma sırasında yakalanıp tutuklanan ve yargılandıktan sonra asılan işçiler arasında 13 yaşında bir çocuk olduğunu belirtir. Bu olay küçük üretici ("cottage economy") tarafından desteklenen merkantilizmden geniş ölçekli fabrika üretimi ve serbest piyasa ekonomisine geçen İngiltere'de fabrika sahibinin yükselişini ve sadece fabrikaya değil, siyasete, Parlamento'ya ve yasalara hakim olduğunu gözler önüne sermektedir.

Karl Marx ve Friedrich Engels'in *Komünist Manifesto*'da tespit ettiği gibi modern sanayileşmiş Batı toplumu kentsoylu ser-

maye sınıfı ve işçi sınıfı olarak iki karşıt kampa evrilmiştir. Öte yandan örneğin İngiltere'nin güçlü bir sanayi kurmasının nedenlerinin başında yediden yetmişe herkesi fabrikaya sokması gelir. Viktorya döneminde çocuk işçiliği yaygın ve sıradan bir olgudur ve elbette kaçınılmaz olarak İngiliz romanına yansımıştır. Durumu çarpıcı anlatım ve betimlerle yansıtan yazarların başında Charles Dickens gelir. Kendisi de bir zamanlar çocuk işçi olan Dickens, 1824'te babasının borç nedeniyle hapse atılması üzerine, çocuk yaşta ailesinin geçimini üstlenmiş, ayakkabı boyası ve cila üreten bir fabrikada çalışmıştır. Bu nedenle Dickens romanlarının ağır koşullarda çalıştırılan ve eğitimden mahrum kalan çocuk karakterlerle dolu olması şaşırtıcı değildir. Oliver Twist romanının baş kişisi Oliver, yoksul, kimsesizlere aş ve iş verilen, dönemin İngiltere'sinde yaygın bir kurum olan "workhouse"ta doğmuş öksüz bir çocuktur. Kendisi gibi öksüz çocuklarla birlikte boğaz tokluğuna çalıştırılır. *David Copperfield*'in David'i, *Great Expectations*'in Pip'i, *Christmas Carol*'daki Tiny Tim, *Hard Times*'daki Cecilia Jup benzer şekilde paranın sağladığı ayrıcalıklardan, hatta en temel haklardan mahrum yetişen çocuklardır. Toplum gerçeklerini nesnel ve gerçekçi bir bakışla anlatmaya çalışan yazarların çoğu Charles Dickens'tan fazlasıyla etkilenmiştir. Onun büyük hayranlarından biri ise George Gissing'tir. Dar gelirli bir öğretmen ve yazar olarak Londra'da geçinmeye çalışan Gissing'in, John Forster'ın Dickens'ın Hayatı adlı kitabını elinden düşürmediği söylenir. Yoksul işçi sınıfının umutsuzluğunu ele aldığı *The Nether World* (1889) romanı Londra'nın gecekondu semtlerinde geçer. Doğalcı (naturalist) bir üslupla yazdığı, sosyolojik inceleme tadındaki romanı, gelir eşitsizliği ve adaletsizliğin asla düzelmeyeceğini ima ettiği için eleştirmenler tarafından kötümser bulunmuştur. Öte yandan, Gissing'in asıl idolü Émile Zola'ydı. Naturalizmin öncüsü olan Zola romanı laboratuvarında

yapılan bilimsel bir deney gibi görmek gerektiğini savundu.

Georg Lukacs, Zola'nın insan psikolojisinin analizi olduğunu iddia ettiği karakterleri Dickens ya da Balzac karakterleri kadar gerçekçi bulmaz. Hatta Lukacs, Zola'yı biyolojik mistisizme prim vermekle suçlar çünkü Zola genetik mirası insan davranışlarının kaynağı ve insan hayatının temel belirleyicisi olarak görür (Birchall, 1978, s. 102). Bu tür bir belirleyicilik taşıyan bakış açısı gerçekliği diyalektik biçimde açıklayan Marksistlerin eleştirisine maruz kalmıştır. Öte yandan, Zola'nın olguların ayrıntılı bir dökümünü yapma tutkusunu, tıpkı Balzac gibi bilimsel bakış açısını edebiyatta yansıtma isteği ve romanın toplumsal gerçekliği yansıtma gücüne olan inancı Marksist okumalara olanak tanır. Émile Zola'nın toplumu tıpkı bir sosyolog gibi bilimsel bir nesnellikle yansıtmaya olan tutkusunu anlamak açısından *Germinal* adlı romanı büyük önem taşır. Yazar 1860'lardaki madenci ayaklanmalarına dayanan ve adını Fransız Devrimi takviminin yedinci ayından alan *Germinal*'i (1885) yazmaya başlamadan önce sahaya iner ve madencilerin yaşadığı gerçeği romanında doğru yansıtmak amacıyla Anzin madenlerinde haftalarca gözlem yapar. Tom Wolfe'un anlatımına göre fraksi, silindir şapkası, elinde kalem ve not defteriyle maden kuyularına inerek gördüklerini kaydetmesi madencilerin tuhafına gitmiştir. Romanda yoksulluğu dayanılmaz boyutlarda yaşayan madenci topluluklarının öfkelerini anlatan sahnelerin son derece etkileyici ve ürpertici olmasının nedeni belki de Zola'nın madenlerde yaptığı gözlemdir. Zola'nın madencilerin arasına girerek onlarla aynı havayı solumuş olması hiç şüphesiz anlatımına büyük katkı sağlamıştır. Romanın en etkileyici sahnesi madencilerin öfkelerini yansıtan ünlü satırlardır: "Yeni sürgünlerin boy verdiği o sabah parıldayan güneşin altında bütün kırsal, tarlalarda

yavaşça filizlenen tohumlar gibi yavaşça büyüyen, hasada yetişmek için boy atan ve olgunluğu elbet bir gün topraktan fıskırmasını sağlayacak, kapkara ve öfkeli kalabalığın şarkısıyla inliyordu" (Zola, 2016, s. 640). Zola'nın geliştirdiği romansal söylem elbette bilimsel bir çalışmadan farklı gerçekçi bir estetiğin son derece etkileyici bir parçasıdır.⁵

Doğalcı estetik romana Charles Dickens ile giren çocuk işçiliğini ele alan eserlerin başvurduğu başlıca tarzıdır. Atlantik Okyanusunun diğer yakasında da popüler olmuştur. Amerikan Sosyalist Partisi üyelerinden John Spargo'nun *The Bitter Cry of the Children* (1906) adlı romanı çocuk işçilerin kötü koşullarını ortaya koyar. John Spargo bir 'muckraker'di. 'Muckraker' Amerika'da "İlerici Dönem" olarak bilinen, toplumsal gelir adaletsizliği, politikacı-patron iş birliği ve yolsuzlukların teşhir edildiği dönemde tüm olumsuzlukları ifşa eden haberler yapan gazetecilere verilen isimdir. Spargo onların en ünlülerinden

5 . Romansal söylem kavramıyla ilgili en temel kuramlardan biri edebiyat ve dil kuramcısı Mikhail M. Bakhtin'e aittir. Varolan biçimsel incelemeleri yüzeysel bulan ve eleştiren Bakhtin dil, biçim, söylem ve roman estetiğini bir araya getiren, "karnaval", "diyaloji", "heteroglossia" gibi kavramlarla son derece özgün bir edebiyat kuramı geliştirmiştir. Romanı zaman ve mekana yayılan, birden fazla kurgu ve hikayenin aynı anda anlatımına elverişli, farklı ve çeşitli bakış açılarıyla ayrışan dil, şive, söylemleri yeniden kurabilen bir "heteroglossia" olarak tanımlar. Romanın tek bir bakış açısı ve standart bir dil yerine, nasıl çoklu bakış açıları, söylemler ve anlatı katmanları kullandığını, içerik ve biçimin bu sayede nasıl birbirini belirlediğini, metin ve bağlamın birbirine kenetlendiğini, farklı türde metinlerin nasıl içi içe geçtiğini, halkın kullandığı dil ve söylemi yansıtarak nasıl yeni bir estetik geliştirdiğini ortaya koydu. Bakhtin'in görüşleri, romanın neden hem deneyselliğe açık hem de ortalama okura hitap eden popüler bir tür olduğuna açıklık getirmesi açısından son derece etkin ve anlaşılırdır.

biridir. ‘İlerici Dönem’,⁶ sanayileşme, paranın küçük bir azınlığın elinde konsantasyonu ve gelir adaletsizliğinin iki dönem başkanlık yapan Theodore (Teddy) Roosevelt öncülüğünde hedef alındığı dönemdi. Söz konusu olumsuzluklara karşı toplumsal reform taleplerine kayıtsız kalmayan Spargo gibi, ‘muckraker’ lar, yani yolsuzluk ve adaletsizlikleri teşhir eden, bununla bozuk düzeni iyileştirmeyi hedefleyen gazeteci ve yazarlar bu dönemin sembolü olmuşlardı. İşte bu gazetecilerin bazıları, yolsuzluk, yoksulluk, adaletsizlik, eşitsizlik gibi toplumsal öneme sahip konuları edebiyata taşıyarak ‘Muckraking’ romanları olarak bilinen türü ortaya koydu. Bu tür, yirminci yüzyıla girerken, romanın paranın ayrıcalıklarına sahip olanlar ve olmayanlar arasındaki çatışmayı anlatmaktan vaz geçmediğini ve bu çatışmayı anlatan en çarpıcı tür olmaya devam ettiğini gözler önüne serer. Amerika’da ‘muckraker’ akımının en ünlü ismi Upton Sinclair’dır. Emile Zola’nın öncülüğünü yaptığı naturalist yani doğalcı anlatımı benimsemiştir.

Sinclair’in en ünlü ‘muckraking’ romanı, baş yapıtı sayılan *The Jungle*’dir. Devrin önde gelen sosyalist yayınlarından birinin talebi üzerine et endüstrisinin kalbi, Chicago’nun Packingtown olarak bilinen bölgesinde iki ay yaşayarak, tıpkı Zola’nın madenlere inerek madencilerin çalışma koşullarını incelemesi gibi, bu sektörde çalışan işçilerin durumunu incelemiştir. Sinclair’in romana sosyolojik bir araştırma yapar gibi yaklaştığını söylemek yanlış olmaz. Muckraking romanları yeni yüzyılda halen sosyoloji tadında yapıtlara, nesnel ve doğalcı anlatıma talep olduğunun kanıtıdır. Sinclair New Jersey’e dönerek ufak bir kulübeye kapanır ve romanını dokuz haf-

tada bitirir. Roman devrin önde gelen sosyalist dergisinde tefrika edilir. Litvanya’dan göçmen olarak gelen ve et endüstrisinde çalışan bir aileyi anlattığı bu eserde, Sinclair et ve şarküteri üretimindeki hilelerden, sık görülen iş kazalarında kopan parmaklara, olumsuz koşullar, yorgunluk, yetersiz beslenme nedeniyle işçiler arasında yaygın tüberküloza kadar işçi sınıfının yaşadığı zorlukları ayrıntılı biçimde yansıtır. Yazar *The Jungle* sözcüğünün mecaz anlamını ne Chicago ne de Amerika için kullanmıştır. The Jungle kapitalist medeniyetin ta kendisidir.

Chicago’daki vahşi kapitalizmi ele alan tek yazar Upton Sinclair değildi. Ondan daha önce Amerikan toplumsal gerçekçi edebiyatının öncülerinden Theodore Dreiser, 1900 tarihli *Sister Carrie* adlı romanında fabrika işçiliğinin ağır koşullarını gözler önüne sermişti. Küçük kasabadaki hayatından sıkılarak büyük kente şansını denemeye gelen yoksul Caroline Weeber, ablasının Chicago varoşlarındaki evine yerleşir. Kıt kanaat geçinen ablası ve eşi, Carrie’nin bir an önce iş bulup ev ekonomisine katkıda bulunmasını beklemektedirler. Üzerindeki incecik kıyafetlerle zorlu Chicago kışında iş aramaya başlayan on sekiz yaşındaki Carrie günlerce taban teper. Bulabildiği tek iş çok küçük bir ücret karşılığında ayakkabı atölyesinde delgi makinesiyle ayakkabılara bağcık deliği açma işidir. Bunun için havasız ve ter kokan bir atölyede hiç kalkmadan saatlerce bir taburenin üzerinde oturması gerekmekte, bu ise morali bozmakta ve kısa sürede her yanının tutulmasına yol açmaktadır. Carrie bu işi uzun süre devam ettiremeyeceğini çoktan anlamıştır. Ne var ki, ablasının küçücük dairesinde bedava oturamayacağına göre kiraya yardımcı olması beklenmektedir. Romanda yansıtılan aile ilişkisi Marx’ın işaret ettiği gibi geleneksel aile ilişkilerinin paranın soğuk acımasızlığına teslim olmasını son derece çarpıcı biçimde yansıtır.

6 . Amerika’da “The Progressive Era” (1896-1916) olarak bilinen ve dönemin ABD başkanı Teddy Roosevelt liderliğinde siyasi yozlaşmaya ve sermaye sömürüsüne karşı başlatılan mücadeleyi içeren dönem.

Carrie'nin soğuk kış günleri için kışlık bir mantoya, kışlık botlara ihtiyacı vardır. Ne var ki, ablası ondan kiraya ve ev giderlerine ortak olmasını beklemektedir. Uzun saatler boyunca çalışma karşılığında temel ihtiyaçlarını bile gideremeyeceği oranda az para kazanan Carrie, kentsoylu hayatın hiç de beklediği gibi fırsatlarla dolu olmadığını kısa sürede anlar. Roman genç kızın şeyleşen toplumsal ilişkileri benimseyerek kendini bir meta olarak algılamaya başlaması sürecini çarpıcı biçimde resmeder.

Atlantik'in diğer yakasında sanayi dönüşümü beklenenden hızlı gelişmiş, 1800'lerle birlikte kıtayı baştan başa geçen demir yolu ağının kurulması Amerikan topraklarının dört bir tarafını birbirine bağlayan ticaret ve kapitalist "para ağı"nın hakimiyetini hızlandırmıştır. Hızlı sanayileşmeyi destekleyen ve serbest piyasa koşullarını uygulayan Amerikan hükümetleri, patronları koruyan yasalara ağırlık vererek kapitalist şirketleşmenin önünü açtı. Şirketleşen ve finans kapitalizme evrilen Amerikan ekonomisinin kalbi New York, Wall Street'ti. 19. yüzyılın ortalarından itibaren "para ağı"nın merkezi haline gelen Wall Street'te yapılan spekülasyonları eserlerine taşıyan yazarlardan biri Edith Wharton'dır. O sınıfa dahil olduğu için New York sosyetesini hayatını yakından ve gerçekçi bir bakışla gözlemlene olanağı bularak çarpıcı biçimde romanlarına aktarmıştır. 1905'te yayınlanan *The House of Mirth* adlı eseri sosyetik ama parasız güzel Lily Bart'ın elindeki üç kuruşu hiç anlamadığı borsa spekülasyonlarına yatırımını ve elde ettiği kazancın karşılığını çeşitli tavizler vererek ödemesini bekleyen kötü niyetli sosyetik çevresinin oyununa gelmesini anlatır. Ona borsaya yatırarak parasını katlama sözü veren, yakın dostunun eşi Gus Trenor'a elindeki tüm parasını teslim eder ve bir süre için hisselerin yüksek getirisiyle lüks hayatının ihtiyaçlarını karşılar. Fakat Lily, New York borsasının daima kazandırmadığını ve bu tür yatırımın ku-

mardan farklı olmadığını büyük bir hayal kırıklığıyla öğrenecektir. Lily Bart "para ağının" kaybedenleri arasındadır. Upton Sinclair ile Edith Wharton Amerikan toplumunun kazananları ile kaybedenlerini iki farklı kutuptan başarıyla yansıtmıştır. İki yazarın ortak özelliği dev bir "para ağı"na dönüşen toplumun acımasızlığının iki farklı kutuptan bakıldığında farksız olduğunu ortaya koymalarıdır. Okurlarına verdikleri en önemli mesaj "para ağının" bir dokunmayla yıkılan iskambil kağıdı kuleden farksız olmasıdır. İskambil kağıdından kulenin en tepe noktası Wall Street'tir. Wall Street balonu 1929'un Ekim ayında patlar ve Amerika'da yıllar sürecek Büyük Buhran'a yol açar. Endeksi aynı yılın Ağustos ayında tavan yapan borsa, ederdinden fazla değer kazanarak fiyatı balon gibi şişen hisse senetlerinin çakılmasıyla yatırım yapan yüz binleri iflasa sürükler. "Kara Salı" olarak adlandırılan gün, panik içindeki yatırımcıların ellerindeki hisseleri yok pahasına satmak istemesiyle milyarlarca doların buharlaştığı gündür. Sonraki süreçte iş yerleri kapanmış, alınan kredilerin ödenememesi nedeniyle bankalar batmış, bankaların batmasıyla daha fazla sayıda insan para kaybına uğramış ve çalışan orta sınıfın birikimleri buhar olmuştu. 1930'a gelindiğinde 4 milyon Amerikalı işsiz, 1931'de yüzde elli artışla 6 milyona çıktı. İşte Upton Sinclair'in anlatmaya çalıştığı kapitalist medeniyet, yani "para ağı" böyle çözülmekteydi.

1800'lerin sonlarında yaşanan ekonomik çalkantı nedeniyle Edith Wharton'un Lily Bart'ını intihara götüren Wall Street, 'Kükreyen Yirmiler' olarak bilinen 1920'lerin uçmakta olan Amerikan ekonomisinin tam olarak nereye uçtuğunu göstermiştir. 1920'lerde gayri safi milli hasılası rekorlar kıran Amerika'da orta sınıf zenginleşmiş, artan tüketimle birlikte her eve çamaşır makinesinden, telefona kadar modern cihazlar girmişti. Orta sınıf Amerikalılar Henry Ford'un montaj hat-

tını fabrikaya sokmasıyla maliyeti düşen ve ucuzlayan arabayı taksitle almaya başlamıştı. Ne var ki, ekonomiyi şahlandıran boyutta tüketim, finansal spekülasyonun yol açtığı Büyük Buhran'la birlikte sona erecekti. Kükreyen yirmilerin sonunda orta sınıf, kentsoylu Amerikan halkının yüzleştiği gerçek, işsizlik, yoksulluk, çaresizlik olmuştu. İş yerlerinin kapanmasıyla işsiz kalan yığınları belirsiz bir gelecek bekliyordu. Büyük şehirlerde ucuz ekmek kuyrukları ve aş evleri olağan görüntüler haline gelmişti. Ülkenin kırsal bölgelerinde, batı, orta batı ve güney batıda, tam bu sırada ortaya çıkan kuraklık ise çiftçiyi vurmuş, ziraat kredilerini geri ödeyemeyen çiftçilerin arazilerine bankalar el koymaya başlamıştı. “Dust Bowl” (toz çanağı) denen doğal felaket ekinleri yok etmiş, zora düşen çiftçilerin doğuya göçerek büyük şehirlerde iş aramasına yol açmış ve bunun sonucunda işsizlik katlanmıştı. John Steinbeck'in Pulitzer ödüllü baş yapıtı *The Grapes of Wrath* (1939) Büyük Buhran döneminde çiftçilerin içine düştüğü çıkmazı yansıtan Amerikan edebiyatının klasiklerinden biridir. Kuraklık kurbanı Amerikan çiftçilerinin dramını anlatan roman, buhran döneminde çalıştıkları çiftlikten atılan ve işsiz kalan Oklahoma'lı mevsimlik tarım işçisi Joad ailesinin, batıya, California'ya göçünü ve buradaki hayat mücadelesini ele alır. Joad ailesinin başına gelenler Amerikan çiftçisinin nasıl bankalar tarafından ezildiğini göstermektedir. Route 66 boyunca yerinden yurdundan olmuş göç kafileleriyle birlikte yapılan zorlu yolculuk sonunda California'ya varan aile, kendileri gibi on binlerin iş aradığını görerek umutsuzluğa kapılır. Önce bir şeftali bahçesinde, sonrasında pamuk tarlasında iş bulan, gündelik kazançlarıyla güç bela karınlarını doyurabilen ailenin erkekleri yaşadıkları ezici sömürü koşullarına baş kaldırmayı seçer. Romanda “Açlığın yalnızca kendi sancıyan midesini değil, çocuklarının acınacak haldeki karınlarını da kemirdiği bir adamı nasıl korkutabilirsiniz? Korkuta-

mazsınız – o bütün korkuların ötesindeki korkuyu bilir” (Steinbeck, 2020, s. 549) sözlerinin geçtiği bölüm edebiyatın en çarpıcı anlatımlarından biri olarak tarihe geçmiştir. Büyük Buhran sadece New York değil, ülke genelinde ekonomik çöküntüye yol açarak milyonları yoksul ve mahrum bırakmış, hatta etkisi dünyaya yayılmıştır. Steinbeck'in baş yapıtı, Marx'ın çok daha önceleri dikkati çektiği, sermayenin serbest dolaşımı sonucunda artan üretim, kazanç, tüketim, konforlu yaşam, kentleşme; kısacası artan her şeyin ve doyunluğa ulaşan ekonominin nasıl büyük yıkımlara yol açacağını göstermesi bakımından 20. yüzyıl Batı edebiyatına damgasını vurur.

Robinson Crusoe'dan *The Grapes of Wrath*'a Batı romanının iki yüz yıllık serüveninde ortaya çıkan gerçek, romanın Batı toplumunda ilişkilerin paranın nesnel ve rasyonel modelini taklit etmesini tarihsel, toplumsal ve ekonomik perspektiften yansıtabilme gücüdür. Çalışmamızda, ekonomi politigi, sanayileşme ve sermayenin serbest dolaşımıyla dönüşen Batı toplumunun roman estetiğiyle buluşmasını ele aldık ve romanın Thomas Carlyle'in “para ağı” olarak tanımladığı dönüşüme tanıklık ettiğini gösterdik. Merkantilist ekonomiden sanayi üretimine ve serbest ticarete dayalı ekonomiye geçiş Batı'yı kökten değiştirirken, romanın bu dönüşümü yaratıcı bir bakışla temsil eden anlatı tekniklerini hızla geliştirdiğine işaret ettik. Modern endüstriyel toplumun mekanik sıklılığını, yaratıcılıktan yoksunluğunu, şeyleşmiş ilişkilerini yansıtan estetik formülleri geliştiren romanın söz konusu becerileri sayesinde edebiyatın en popüler türü haline geldiğini ortaya koyduk. Temel iddiamız romanın evriminin ekonomi politikten ayrı tutulamayacağı ve söz konusu evrimin yalnızca türün iç dinamiklerinin incelenmesiyle anlaşılamayacağı. O nedenle romanın temsil işlevinin ekonomi politige koşut biçimde dönüşerek doğalcı ve gerçekçi estetik akımlarını nasıl ortaya

çıkardığı ve bu sayede “para ağını” sosyolojik bir çalışmaya yakın bir nesnellikle nasıl temsil ettiğini göstermenin önemine değindik. Amacımız çalışmamızın romanın bilimsel ve analitik dil kuramları yoluyla incelenmesinde bir köprü niteliğine sahip olmasıdır.

Kaynakça

- Austen, Jane. (2019). *Gurur ve önyargı* (H. Koç, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bakhtin, Mikhail M. (1981). *The Dialogic imagination: Four essays* (M. Holquist, Ed.). University of Texas Press.
- Birchall Ian, H. (1978). Gyorgy Lukacs and the novels of Emile Zola. *The Sociological Review*, 26, 92–108.
- Brown, J. P. (1986). *A Reader's guide to the nineteenth-century novel*. Macmillan.
- Carlyle, T. (1840). *Chartism*. Jame Fraser.
- Childers, J. W. (2001). Industrial culture and the Victorian novel. In D. David (Ed.), *The Cambridge Companion to the Victorian Novel* (ss. 78–79). Cambridge University Press.
- Dickens, C. (1999). *Dombey and son*. Wordsworth Classics.
- Dickens, C. (2013). *Little Dorrit*. Pennsylvania State University.
- Dickens, C. (2019). *Zor zamanlar* (A. Özüpek, Çev.). Dorlion Yayınevi.
- Eliot, G. (2021). *Middlemarch* (Ü. Aydın, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Eliot, S. (2000). By way of an introduction: Money, death, literacy and light. In Delia da Sousa Correa (Ed.), *The Nineteenth-century Novel: Realisms* (ss. 7–8). Routledge.
- Hulme, R. D. (2013). Money in Jane Austen. *The Review of English Studies*, 64(264), 289–310.
- Jameson, F. (2007). *The Modernist papers*. Verso.
- Laughlin, T. A. (2021). George Eliot's epic syntax: History and totality in Middlemarch. *Mediations: Journal of the Marxist Literary Group*. 33(1–2). <https://mediationsjournal.org/articles/eliot-epic-syntax>
- Lukacs, G. (1968). *History and class consciousness* (R. Livingstone, Trans.). The MIT Press.
- Marx, K, & Engels, F. (2019). *Manifesto of the communist party*. Independent Publisher.
- Steinbeck, J. (2020). *Gazap üzümleri* (B. Dişbudak, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Terpening, W. R. (1996). The Impact of industrial revolution on servant-master relationships. *The Victorian Web*. <https://victorianweb.org/authors/dickens/pickwick/wrt.html>

The Economist. (2005, December 24). Percents and sensibility: What did early 19th-century literary characters live on? <https://www.economist.com/special-report/2005/12/20/percents-and-sensibility>

Wolfe, T. (1989). Stalking the billion-footed beast: A literary manifesto for the new social novel. *Harper's Magazine*. <https://harpers.org/archive/1989/11/stalking-the-billion-footed-beast>

Zola, É. (2016). *Germinal* (İ. Yerguz, Çev.). Kırmızı Yayınları.

TJSS

İSTANBUL TOPKAPI ÜNİVERSİTESİ
İSTANBUL TOPKAPI UNIVERSITY
Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi
Topkapı Journal of Social Sciences

Topkapı Journal of Social Science, Vol. 1, No. 2, 2022

Book Review / Kitap İncelemesi

Let's Change Lanes: The Lessons of Coronavirus - Edgar Morin

Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri - Edgar Morin

Berna Aksoy ÖZCAN

ABSTRACT

Humanity has been struggling with a pandemic that has been effective in the economic, political and social fields of the world for the last two years. Although there are many reasons for the spread of the coronavirus on a global scale shortly after its emergence in Wuhan, China in October 2019, scientists have explained the emergence of the epidemic in such a short time with interdependence and globalization. Edgar Morin's book Let's Change Lanes: The Lessons of Coronavirus is about the social impacts and emerging problems of the pandemic caused by the coronavirus. In this study, Morin claims that new world order is possible based on humanism, based on the experience of uncertainty created by the coronavirus pandemic and the teachings of the future crisis. In this respect, we will focus on the book's evaluations of what a new world order is.

Anahtar Kelimeler: globalization, Coronavirus (Covid-19), neoliberalism, humanism

1 Nişantaşı Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-2448-6282

Geliş Tarihi (Received): 05.08.2022 / Kabul Tarihi (Accepted): 06.09.2022

ÖZ

İnsanlık son iki yıldır dünyanın ekonomik, siyasi ve sosyal alanlarında etkili olan bir pandemi ile mücadele ediyor. Koronavirüsün, Ekim 2019'da Çin'in Vuhan kentinde ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra küresel ölçekte yayılmasının birçok nedeni olmasına rağmen bilim insanları, bu kadar kısa sürede pandeminin ortaya çıkmasını karşılıklı bağımlılık ve küreselleşmeyle açıklamışlardır. Edgar Morin'in Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri (Let's Change Lanes: The Lessons of Coronavirus) adlı kitabı, koronavirüsün neden olduğu pandeminin sosyal etkileri ve ortaya çıkan sorunları hakkındadır. Morin bu çalışmada, koronavirüs pandemisinin yarattığı belirsizlik deneyimine ve gelecekteki krizin öğretilerine dayanarak hümanizm temelinde yeni bir dünya düzeninin mümkün olduğunu iddia etmektedir. Bu açıdan kitabı yeni bir dünya düzeninin ne olduğu konusundaki değerlendirmeleri üzerinde duracağız.

Keywords: küreselleşme, Koronavirüs (Kovit-19), neoliberalizm, hümanizm

The book named *Let's Change Lanes- the lessons of coronavirus*, originally named *Changeons de voie: Les leçons du coronavirus* in French, was published in 2020. It was written by Edgar Morin first presented as a short biography with the criminology of the political and sociological changes that occurred in both his life and the world order. At this point, the author states that it has become the usual way for him to expect unexpected change and to anticipate unpredictable changes. In the preface part of the book, he asks many questions to attract the reader to think about the conditions of existence, the uncertainty of our lives, and the relationship between death and life. The author states that interdisciplinary thinking is important in solving human problems in times of social crisis. Who are we? Where do we come from? Where are we going? Morin men-

tions that the effects of the coronavirus should be properly evaluated as an exercise before new crises are encountered in the future. The author emphasizes in this work that it is necessary to look at it from a new perspective on what the coronavirus has taught humanity. Simultaneously, he states that by taking lessons from the problems and identifying the deficiencies of the current system, determining a new path in the future will guide humanity.

This book consists of three chapters. In the first chapter, Morin writes about what happened during the crisis and the lessons to be learned under the title "15 Lessons Taught by the Coronavirus." In the second chapter, he reveals his purpose in writing the book under the title of "Post-Coronavirus Struggles." In the third chapter,

under the title of “Changing the Way,” he mentions that after the coronavirus epidemic, humanity needed a new political thought and a new management approach.

In the first chapter, he states that humanity becomes more “the owner of nature” destroying viruses and making the world safe with technological and economic developments, disappearing with coronavirus crisis. At this point, it claims that it is confronted with the fact that its helplessness despite pain and death has surrendered to the movement of nature. He emphasizes that societies, which realize the consumption threshold of modern life with quarantine restrictions, question something in an intellectual sense by classifying what is necessary and what is not in consumption, which raises awareness. He mentions that the shock effect of the first periods of the crisis caught the public authorities unprepared and states that social solidarity tries to compensate for the weakness of the authority in the supply of masks and other health materials. In addition to this, Morin states that the impact of social inequalities experienced in quarantine brutally striking the face of human beings makes the system questionable for individuals.

According to Morin, it is the Meadows Report published in 1972 that explains the basis of today’s problems and warns humanity with foresight. This report is the starting perspective to understand today’s problems. Morin emphasizes that human dominance over nature ended with the emergence of viruses in the 2000s, and human fragility against nature came to light again. Morin points out that globalization has progressed only on the global market and economic development in the way of interdependence and international cooperation since the 1980s, he states that the differences in the way countries cope with epidemics are a completely new experi-

ence. He mentions that the understanding of public authority should also change in this regard. Administrations that perceive people as a resource and administrations that perceive people as a value have approached the epidemic differently and have applied various measures that can be defined as a rigid or flexible quarantine process.

Morin claims that even democratic governments are in a dilemma in terms of protecting public health during the epidemic, and the most important reason for this is that health services are seen as cost-generating public services. The competitive free markets that emerged with globalization have a positive effect on the health systems based on privatization policies. Therefore, the author states that the crisis has exposed the weaknesses of a policy that favors capital over labor and sacrifice measures for profitability and competition.

He states that neoliberal policies aggravate social inequalities during the epidemic even more than they are. He also claims that neoliberalism bases politics entirely on the economy, and the whole economy on free competition. In the first chapter, the author touches upon the problems caused by neoliberal policies during the crisis and offers the reader the opportunity to evaluate the source of the problem with its political, economic, social and ecological consequences. Talking about the serious drawbacks of globalization in the fields of health and food, which are vital for societies, he claims that national policies are necessary for both issues. Competence at the national level indicates that society should cope with the crisis in the first period. However, he emphasized the importance of maintaining international solidarity and cooperation in the fight against this globalized crisis in terms of the interdependence brought by the system in terms of solving the problem. The

topics covered in the first chapter are the problems experienced in the coronavirus epidemic in general and the sources of these problems. In the first chapter, Morin creates a framework for us to think about the secondary and tertiary crises created by the epidemic and tries to make the reader think through cause-effect relationships.

In the second chapter, Morin focuses on whether the post-coronavirus events are a collapse or an innovative transformation under the title “Post-Coronavirus Struggles.” He states that regression emerged because of competitive approaches due to neoliberalism forming the framework of national and international policies in the early 1980s and the costs being determinant of social policies. He points out that this problem became more visible in social life in the 2000s. Morin claims that neoliberal policies harm humanity’s habitat. Therefore, the author mentions in the introduction part of the book that adopting humanism is a new hope to stop crises.

In the third chapter, under the title of “Changing the Way,” after the coronavirus pandemic, the author mentions that humanity needed a new political thought and a new management approach. This should be a gradual and complementary way that takes its values from the basic principles of the Republic, namely, freedom, equality and fraternity, rather than a violent revolution that will wipe out the past. In this chapter, unlike the other two chapters, the author mentions that humanity should look from a different perspective in solving problems. It emphasizes that the previous global and centralized administrations should now be partially abandoned. At this point, he emphasizes the importance of the interdisciplinary thinking system. This process is possible with both universal and national awareness that continues gradually in the social, political, economic, and ecological fields that are transforming

from neoliberalism to humanism. Morin emphasizes the importance of social transformation at all stages of a process from globalization to humanization. He argues that the consciousness of solidarity and international cooperation and the sense of belonging will also provide the way to nationalization from worldliness. Therefore, to prevent ecological deterioration, to meet people’s need for healthy food, to take necessary measures at the national level for diseases that may pose a risk to health in the future, to support the humane living conditions of working people, to prevent racist approaches by making the necessary regulations on immigrants, to take measures to prioritize public health in the use of technology, all of them can only achieve with humanism. The author mentions that the main issue is the hegemony of quality rather than the hegemony of quantity. Morin states that the civilization policy should be a humanity policy and this is only possible by achieving a concise, qualitative quality of life. While the policy of humanity preserves the unity and diversity of people, the awareness of belonging to the human community will contribute to the ecological policy, and in this case, a new civilization policy will emerge. The basis of civilization, ecology and human policy will also develop under the influence of humanism and offer a better life to humanity.

Morin emphasizes the importance of social transformation at all stages of the process from globalization to humanization. He argues that the consciousness of solidarity and international cooperation and the sense of belonging will also provide the way to nationalization from worldliness. Therefore, to prevent ecological deterioration, to meet people’s need for healthy food, to take necessary measures at the national level for diseases that may pose a risk to health in the future, to support the humane living conditions of working people,

to prevent racist approaches by making the necessary regulations on immigrants, to take measures to prioritize public health in the use of technology, all these arguments can be achieved by humanism. The author mentions that the main issue is the hegemony of quality rather than the hegemony of quantity. Expressing that reaching us from the egocentrism of modern life is possible with social solidarity and cooperation, Morin states that the civilization policy should be human-based and this is only possible by achieving a concise, qualitative quality of life. While the policy of humanity preserves the unity and diversity of people, the awareness of belonging to the human community will contribute to the ecological policy, and in this case, a new civilization policy will emerge. The basis of civilization, environmental policies and human policies will also develop under the influence of humanism and offer a better life to humanity.

In this book, Morin focuses on how a new world order should be after the coronavirus and makes an important contribution to the literature by suggesting examples from various disciplines. The most important difference between this book and other studies written on the post-coronavirus period is the writer's suggestions on how to turn the crisis into an opportunity and that humanity should think about the collapse of modern life and take a new path for humanity. The author points out that finding a new way is a difficult process in terms of the uncertainty of the future, lists the qualities of hope, and states that the new way for humanity continues and offers a new perspective to the whole society.

At the stage of explaining the pandemic process, the author supports the problem in terms of both knowledge level and life experience and the framework of the solution proposals to the problem with

various historical and concrete examples. However, the author's transition between paragraphs and his command of terminology is also very successful. Additionally, he made enough efforts to inform the reader by describing humanism, which he mentioned as a solution proposal throughout the book, in detail in the last chapter.

As a critique, the author leaves the reader's curiosity about what a new path is to the last chapter. Additionally, the author's complex and intense expression of the new way in the last part of the book is not balanced in terms of the composition of the work and causes intense intellectual effort for the reader. As a reader, the author's suggestions in terms of the uncertainty of the future confuse minds since they vary over more than one topic. The author maintains his optimism that problems will be solved based on equality, solidarity and cooperation with humanism, but he does not fully outline the path he has put forward. Morin mentions the existence of a regional organization that is more authorized instead of an organization such as the United Nations and states that the new road design should be shaped under the authority of this organization. However, it does not inform the reader in detail about what authoritarianism at the national level is and how it should be.

In conclusion, Morin warns humanity that the alienation of man from human beings and the alienation of human beings from nature are real risks despite the possibility of encountering new crises. Additionally, he argues that human values and international cooperation will be a guide in the uncertainty of the future. From this point of view, he states that problem-solving management and political understanding will be shaped by human values at both national and international levels. In this respect, the book is valuable in terms of

its interdisciplinary evaluation of the post-coronavirus period.

Edgar Morin who was born in 1922, is a sociologist, philosopher, emeritus research director at the CNRS and the author of more than sixty books. His books are translated into numerous languages and rewarded with thirty-eight honorary doctorates, and his ideas exerted a great influence on contemporary international thinking. Sabah Abouessalam, urban sociologist, lecturer, is scientific director of the UNESCO “Complexity” chair.

References

Morin, E. (2020). *Changeons De Voie: Les leçons du coronavirus*. Paris: Denoël.